

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Κ. ΝΤΑΝΗΣ

Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΒΑΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
(1827-1912)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013

Ημερομηνία αίτησης του κ. Σπυρίδων Ντάνη: 13-6-2001

Ημερομηνία ορισμού Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής: 231/13-6-2001

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής:

Επιβλέπων

κ. Απόστολος Παπαϊωάννου, Καθηγητής Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη

κ. Σπυρίδων Πανταζής, Καθηγητής Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

κ. Χρήστος Παππάς, επίκουρος καθηγητής, Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ημερομηνία ορισμού θέματος: 20-6-2001

«Η φυσική αγωγή στη βασική εκπαίδευση στην Ήπειρο τον 19^ο ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1801-1912)»

Ημερομηνία αναδιατύπωσης και ορισμού θέματος: 17-6-2005

«Η φυσική αγωγή στη βασική εκπαίδευση στην Ελλάδα 1827-1912»

ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΕΠΤΑΜΕΛΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ :

Απόστολος Παπαϊωάννου, Ομότιμος Καθηγητής Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου

Ιωαννίνων Σπυρίδων Πανταζής, Καθηγητής Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Χρήστος Παππάς, Επίκουρος Καθηγητής ΑΠ.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Θωμάς Γιαννάκης, Ομότιμος Καθηγητής ΤΕΦΑΑ, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Δημήτριος Χατζηχαριστός, Καθηγητής, ΤΕΦΑΑ, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ευάγγελος Αλμπανίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Δημοκρίτειο Παν. Θράκης

Κατερίνα Ζουνχιά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, ΤΕΦΑΑ, Παν. Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σπυρίδων Ντάνης :

Η φυσική αγωγή στη βασική εκπαίδευση στην Ελλάδα
(1827-1912)

(Με την επίβλεψη του κ. Απόστολου Παπαϊωάννου, Ομότιμου
Καθηγητή)

Σκοπός της παρούσας διατριβής ήταν η μελέτη της φυσικής αγωγής στη βασική εκπαίδευση το 19^ο αιώνα (Δημοτικό και Ελληνικό σχολείο 1827-1912). Συγκεκριμένα διερευνήθηκε η εισαγωγή του μαθήματος στα σχολεία, καθώς και η εξέλιξή του στα εκπαιδευτικά ιδρύματα σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Η συγκέντρωση των αρχειακών πηγών που αναφέρονταν στη φυσική αγωγή στην Ελλάδα, έγινε με τη μέθοδο της φωτογράφησης και ψηφιοποίησης εγγράφων και επίσημων πρακτικών, περιοδικών και εφημερίδων, μετά από επίσκεψη σε δημόσιες και ιδιωτικές βιβλιοθήκες, όπως και στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.). Τα κύρια ερωτήματα αναφέρονται στην οργάνωση και στα προβλήματα του μαθήματος στη βασική εκπαίδευση σε διαφορετικές περιοχές, στη διδασκαλία, στους σχολικούς αγώνες και στο σκοπό του μαθήματος. Επίσης ερωτήματα σχετικά με τη νομοθεσία της φυσικής αγωγής, την υγιεινή και τις ποινές κατά τη διδασκαλία, καθώς και για τους φιλογυμναστές παιδαγωγούς που επηρέασαν την εξέλιξη της φυσικής αγωγής. Συμπερασματικά, το μάθημα εισήχθη στο δημοτικό σχολείο με το νόμο του 1834 «Περί δημοδιδασκάλους ἐν γένει» και γίνεται αποδεκτό από την εκπαιδευτική κοινότητα, ιδιαίτερα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Σταδιακά παρατηρείται μεταξύ των καθημερινών διδασκομένων μαθημάτων σε όλες τις τάξεις στα αναλυτικά προγράμματα των δημοτικών σχολείων αγένων και θηλέων στα δημόσια και ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, σύμφωνα με το Σουηδικό σύστημα. Οι μαθητές συμμετέχουν στις ετήσιες εξετάσεις της γυμναστικής. Τα

προβλήματα οφείλονταν στην έλλειψη καταρτισμένων δασκάλων γυμναστικής, υλικοτεχνικής υποδομής και της επικράτησης του λογιотаτισμού και της στρατιωτικής αντίληψης για την εκπαίδευση των μαθητών. Καταγράφονται οι βαθμολογίες και η ηλικία των μαθητών καθώς και η σχέση της σχολικής υγιεινής με τη γυμναστική. Επιπλέον ο στόχος των σχολικών διαγωνισμών των μαθητών, οι σχολικοί αγώνες και οι ετήσιες εξετάσεις. Επίσης παρατηρείται η εφαρμογή αυστηρών ποινών σε όσους απουσίαζαν από τις εξετάσεις ή είχαν ανάρμοστη συμπεριφορά και διαπιστώνεται η διδασκαλία του μαθήματος στα σχολεία της Σάμου και της Κέρκυρας. Η διδακτορική διατριβή ολοκληρώνεται με την έκθεση συμπερασμάτων, των εννοιών της φυσικής αγωγής, το παράρτημα, τις σημαντικότερες αρχειακές πηγές που αξιοποιήθηκαν, ιστορικός χρονολογικός πίνακας, η γυμναστική νομοθεσία από το 1834-1912 και την παρουσίαση των πηγών και της βιβλιογραφίας που αξιοποιήθηκε.

Λέξεις κλειδιά : Γυμναστική, δημοτικό σχολείο, Ελληνικά σχολεία, νομοθεσία, σχολικοί αγώνες, σχολική υγιεινή.

ABSTRACT

Spyridon Danis: Physical Education in primary education in Greece (1827-1912)

(Under the supervision of Mr Apostolos Papaioannou, Emeritus)

The goal of the present thesis was the study of physical education in elementary education on the 19th century (primary and Greek school 1827-1912).

Specifically, it has been examined the introduction of physical education class at schools, as well as its development to the educational institutions in various parts of Greece.

The collection of archival sources which referred to the physical education in Greece was achieved by the method of photo shooting and digitization of documents, official records, magazines and newspapers after visiting public and private libraries as well as the General State Archives.

The main questions refer to the problems and organization of the class in primary education of different regions, the teaching, the school games and the aim of the lesson. Furthermore, questions regarding the physical education legislation, hygiene and penalties during the lesson as well as the pedagogues who affected the development of physical education.

In conclusion, the lesson was brought in primary school according to the law of 1834 and was accepted by the education community, especially in the end of 19th century. Gradually, it is observed between the daily scheduled lessons in all classes, in the analytical programs of both male and female primary schools, in public and private institutions, according to the Swedish educational system. Pupils would participate to the annual examinations of gymnastics. The problems arised due to the shortage of proficient teachers of gymnastics, the lack of equipment and infrastructure, the dominance of "logiotatismus", and the military concept about the education of pupils.

The markings and ages of pupils are recorded as well as the relationship between the scholastic hygiene and gymnastics. Moreover, the objective of examinations, the scholastic competitions and the annual exams. Furthermore, it is observed the enforcement of strict penalties for being absent from the exams or inappropriate behavior and the teaching of gymnastics at schools of Samos and Corfu.

The dissertation is completed with the display of conclusions, the concepts of physical education, the appendix, the most important archival sources that have been utilized, chronological table, the legislation concerning gymnastics from 1834- 1912 and the reference to the sources and bibliography that have been used.

Key words: Gymnastics, primary school, Greek schools, legislation, school games, hygiene.

Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΒΑΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
(1827-1912)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	11
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	14
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	15
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	19
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	21
A. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ.....	27
1. Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ - ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΩΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ	27
2. ΤΑ ΕΠΙΚΡΑΤΕΣΤΕΡΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΝ 18 ^Ο ΚΑΙ 19 ^Ο ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΣΤΩΝ	39
3. Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΓΩΝ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ	53
B. Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ, ΟΙ ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ	63
1. ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΜΕ ΑΡΙΘΜΟΥΣ	63
2. Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ.....	67
3. ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ.....	75
4. ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΦΩΚΙΑΝΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ	79
5. Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΑΡΕΝΩΝ, ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ	83
5.1. Τετρατάξιο δημοτικό σχολείο αρένων	85
5.2. Το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων του γραμματείου	88
5.3. Η φυσική αγωγή στο τρίτο δημοτικό σχολείο Κέρκυρας στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα.....	90
5.4. Η φυσική αγωγή στα προγράμματα των δημοτικών σχολείων των θηλέων στα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα.....	92
5.5. Η αξία των παιδιών και των εθνικών χορών στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα.....	93
5.6. Σχολικοί αγώνες μαθητών των δημοτικών σχολείων	95
5.7. Η φυσική αγωγή στα Ελληνικά σχολεία.....	99
6. Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ ΤΟΝ 19 ^Ο ΑΙΩΝΑ (ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ).....	105
Γ. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΑ ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΦΙΛΟΓΥΜΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ.....	117
1. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΟ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ.....	117
2. Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΚΚΑ, ΤΟΥ ΗΡΟΚΛΗ ΒΑΣΙΛΑΔΗ, ΤΟΥ Κ. ΕΥΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, ΤΟΥ ΣΠΥΡΟΥ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ	123
3. ΤΑ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ	127
4. ΠΟΙΝΕΣ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ.....	136

5. ΟΙ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ ΒΧΚΑ (1899) ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ	137
6. ΦΡΕΒΕΛΙΑΝΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	140
Δ. Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΑΦΗ.....	143
1. ΣΧΟΛΙΚΗ ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ - ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΓΙΑΤΡΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΤΟΝ 19^ο ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^ο ΑΙΩΝΑ	143
1.1. Η αίθουσα της φυσικής αγωγής σε Ευρωπαϊκές χώρες.....	147
1.2. Κριτική στο Γερμανικό και Σουηδικό σύστημα φυσικής αγωγής για την επιρροή τους στην υγεία των μαθητών	148
1.3. Η επίδραση της σχολικής φυσικής αγωγής στην υγεία των μαθητών	149
1.4. Συμβουλές για την υγιεινή των μαθητών στο μάθημα της φυσικής αγωγής ...	153
1.5. Απαλλαγές των μαθητών από το μάθημα της φυσικής αγωγής εξαιτίας ασθενειών στο Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου.....	154
2. Η ΥΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΣΟΥΗΔΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΑΦΗ (1873-1932).....	159
2.1. Συμβουλές του Ι. Χρυσάφη κατά τη διάρκεια της άσκησης.....	164
2.2. Η απάντηση των Ελλήνων γονέων προς τους διδασκάλους της φυσικής αγωγής και τον Ι. Χρυσάφη.....	167
Ε. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	171
1. ΤΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ ΤΟΝ 19 ^ο ΑΙΩΝΑ ΩΣ ΚΑΙ ΤΟ 1912.	171
2. ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΩΝ, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ , 22 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1882	173
3. ΤΟ ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΑΡΡΕΝΩΝ (Υ.Ε.Δ.Ε. 1894)	175
4. Ο ΝΟΜΟΣ ΒΧΚΑ' (1899).....	177
5. ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΠΕΡΙ ΑΠΑΛΛΑΓΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ (12-9-1899)	179
6. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, Β.Δ. 20-11-1899, ΥΠΟΥΡΓΟΣ Ε.Δ.Ε. , ΑΘ. ΕΥΤΑΞΙΑΣ	180
7. ΤΟ Β.Δ. 23 ΙΟΥΝΙΟΥ 1909, Υ.Ε.Δ.Ε., Σ. ΣΤΑΗΣ, ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ – ΠΙΝΑΚΕΣ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ	184
8. Ο ΝΟΜΟΣ ΓΥΛΗ (1909)	185
9. ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ (21 ΜΑΡΤΙΟΥ 1912) ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΥΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟΥ.....	187
ΣΤ. ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ (1907)	189
1. Η ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟ ΠΕΡΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ	189
2. Η ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ.....	191
3. ΥΠΟΝΟΜΕΥΣΗ ΤΗΣ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	195
Ζ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	199
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ - ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	211
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	215
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....	217
1. Αρχειακές πηγές – έγγραφα που ανευρέθησαν στα Γ.Α.Κ.....	217
2. Εφημερίδες της κυβερνήσεως.....	281

3. Εφημερίδες.....	286
4. Αθλητικός σύλλογος Βουρβούρων	293
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	307
1. Ιστορικός χρονολογικός πίνακας.....	307
2. Νόμοι και διατάγματα για τη γυμναστική.....	329
(βιβλιογραφικός οδηγός).....	329
3. Πηγές νόμων και διαταγμάτων για τη γυμναστική	341
4. Αθλητικοί σύλλογοι.....	343
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	345
A. ΞΕΝΗ.....	347
B. ΕΛΛΗΝΙΚΗ	349
Γ. ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	367
Δ. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	371
Ε. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ	377
ΣΤ. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	379
Z. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ.....	381
1. Ξένων.....	381
2. Ελληνικών	382
3. Ευρετήριο εννοιών.....	385
4. Ευρετήριο αθλητικών συλλόγων.....	386

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αριθ.	Αριθμός
Α.Υ.Ε.	Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών
Β.Δ.	Βασιλικό Διάταγμα
Βλ.	Βλέπε
Γ.Γ.Ν.Γ.	Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς
Γ.Α.Κ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
Γ.Λ.Ο.	Γυμναστικός Λαϊκός Όμιλος
Εκπ.	Εκπαιδευτικά
Ε.Η.Μ.	Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών
Ε.Λ.Ι.Α.	Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο
Ε.Ο.Α.	Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων
Ε.Ο.Ε.	Ελληνική Ολυμπιακή Επιτροπή
Εφ.	Εφημερίδα
Ι.Α.Ε.Ν.	Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας
Μ.Ι.Ε.Τ.	Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης
Μτφ.	Μετάφραση
Ό.π.	Όπου παραπάνω
Ο.Ε.Δ.Β.	Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων
Περ.	Περιοδικό
σ. , σσ.	σελίδα-σελίδες
Φ.Ε.	Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία
χ.χ.	χωρίς χρονολογία
χ.τ.έ.	χωρίς τόπο έκδοσης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μακροχρόνια εμπειρία και η αφοσίωσή μου στη φυσική αγωγή και τον αθλητισμό, με την ιδιότητα του καθηγητή της φυσικής αγωγής στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση, του προπονητή και του αθλητή του αρχαιότερου αγωνίσματος, αποτέλεσαν αφορμή για την επιλογή της μελέτης της ιστορίας της φυσικής αγωγής τον 19^ο αιώνα στην ελληνική εκπαίδευση (1827-1912).

Η επιλογή της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου για επανεξέταση, έρευνα, μελέτη και τεκμηρίωση δεν ήταν τυχαία. Το νέο ελληνικό κράτος, το οποίο έθετε ως πρωτεύοντα στόχο τη σύσταση και λειτουργία ενός εκπαιδευτικού συστήματος και στο οποίο φυσικά δεν μπορούσε να εκλείπει η διδασκαλία της φυσικής αγωγής. Στον όρο φυσική αγωγή περικλείονται και εννοούνται όλες εκείνες οι δραστηριότητες που σκοπό έχουν, όχι μόνο την εκγύμναση του ανθρώπινου σώματος, αλλά κυρίως τη σωματική, την ψυχική και πνευματική καλλιέργειά του.

Στην παρούσα εργασία τέθηκε ως αφετηρία η μελέτη της πολιτικής, πολιτισμικής και κοινωνικής ιστορίας της περιόδου, ώστε να γίνει αντιληπτός ο χαρακτήρας της. Στη συνέχεια, έγινε πιο λεπτομερής προσέγγιση της εξέλιξης της φυσικής αγωγής, μέσω του ήδη υπάρχοντος βιβλιογραφικού υλικού. Εντοπίστηκαν οι αδυναμίες και τα κενά για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Παράλληλα, βάσει ενός οργανωμένου πλάνου εργασίας αναζητήθηκαν οι τρόποι αποκατάστασης ελλείψεων που αφορούσαν τις γνώσεις μας και ιεραρχήθηκαν οι τρόποι άντλησης νέων δεδομένων για μελέτη και τεκμηρίωση του μαθήματος στη βασική εκπαίδευση. Προχωρήσαμε στην έρευνά μας εντοπίζοντας άγνωστες έως σήμερα πηγές (αρχαιακό υλικό, επίσημα έγγραφα, καταστατικά λειτουργίας, χειρόγραφα, νόμους, πρακτικά εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, εφημερίδες, περιοδικά κτλ.), οι οποίες σχετίζονται

με την επαναφορά και καθιέρωση της φυσικής αγωγής ως αναπόσπαστου μέρους του εκπαιδευτικού συστήματος.

Στόχος μας από την πρώτη στιγμή δεν ήταν η περιγραφή ήδη γνωστών αναφορών για την ιστορία της φυσικής αγωγής μέσα από βιβλιογραφικές πηγές και ήδη γνωστό πληροφορικό υλικό - στα οποία και οφείλαμε να αναφερθούμε - αλλά η επανεξέτασή τους βάσει νέων δεδομένων, τα οποία προέκυψαν από την έρευνά μας και η διατύπωση δικών μας, νέων προτάσεων. Επιθυμία μας υπήρξε από την πρώτη στιγμή η ασφαλέστερη τεκμηρίωσή τους την οποία πιστεύουμε πως επιτύχαμε.

Συγκεκριμένα, με την εργασία μας αναζητήθηκαν και παρουσιάζονται αναλυτικά οι παράγοντες εκείνοι που συνετέλεσαν στη διαμόρφωση της φυσικής αγωγής, πάντοτε σε συνάρτηση με τη φυσιολογία του εκπαιδευτικού συστήματος. Για τους λόγους αυτούς προσφύγαμε, επιπλέον, στην αναζήτηση αρχαιικού υλικού διαφορετικής προελεύσεως (Ναύπλιο, Σάμο, Κέρκυρα κτλ.), καθώς και στην περιγραφή της ίδιας της λειτουργίας του μαθήματος σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, αθλητικούς συλλόγους και αγωνιστικές διοργανώσεις ελάσσονος ή μείζονος σημασίας (σχολικοί αγώνες, Ζάππειες Ολυμπιάδες, Ολυμπιακοί αγώνες κτλ.).

Η φυσική αγωγή στην Ελλάδα τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ερευνητή, ιδιαίτερα σε μια περίοδο κατά την οποία παρατηρούνται σημαντικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αλλαγές. Οι πληροφορίες για τη φυσική αγωγή στη βασική εκπαίδευση προέρχονται από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Συγκεκριμένα, από το συγγραφικό έργο των φιλογυμναστών και πνευματικών ανθρώπων της μετεπαναστατικής περιόδου, από τη νομοθεσία, από τα πρακτικά των σχολείων, των υπουργείων, των προξενείων, από εγχειρίδια φυσικής αγωγής, εγκυκλοπαίδειες, από άρθρα σε περιοδικά και εφημερίδες, αλλά ιδιαίτερα από αρχαιικές πηγές, οι οποίες εντοπίστηκαν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) και σε ιδιωτικά ιστορικά αρχεία.

Η καταγραφή και η συγκέντρωση της βιβλιογραφίας, καθώς και των αρχαιικών πηγών που αναφέρονταν στη φυσική αγωγή στην Ελλάδα, έγινε με

τη μέθοδο της φωτογράφισης και ψηφιοποίησης εγγράφων και επίσημων πρακτικών, περιοδικών και εφημερίδων, μετά από επίσκεψη στις βιβλιοθήκες και στα Γ.Α.Κ. Οι πληροφορίες σχετικά με τη βιβλιογραφία της διατριβής αναζητήθηκαν στο έργο των Δημητρίου Γκίνη και Βαλέριου Μέξα, στο τετράτομο έργο του Φιλίππου Ηλιού και της Πόπης Πολέμη, στα συγγράμματα του Ευάγγελου Καλφαρέντζου «Ελληνική γυμναστική βιβλιογραφία 1829-1934» και «Περίληψις της Γυμναστικής Νομοθεσίας της Εκατονταετίας 1834 - 1933». Κατά την περίοδο της συγγραφής της ακολουθήσαμε τους κανόνες και μεθόδους¹ που απαιτεί η έρευνα, καθώς επίσης χρησιμοποιήσαμε και εγχειρίδια για την ακριβέστερη απόδοση των πηγών.²

Η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική περιλαμβάνονταν τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση, στις άμεσες προτεραιότητες της εκπαίδευσης των

¹ Κατά τη διάρκεια της συγγραφής του πονήματος αποτέλεσαν χρήσιμα βοηθήματα: *Encyclopedie de la pleide, ιστορία και μέθοδοί της*, διεύθυνση Charles Samaran, τόμος Α', Γενικά προβλήματα, μτφ. Ελένη Στεφανάκη, Γ' έκδ., από το M.I.E.T., Αθήνα 1985, επίσης τόμος Γ' διατήρηση και παρουσίαση των μαρτυριών, μτφ. Παναγιώτη Αναστόπουλου, Αθήνα 1987 και τόμος Δ' οι μαρτυρίες και η κριτική τους αξιοποίηση, μτφ. Χρίστος Παπάζογλου Β' έκδ., Αθήνα 1985, Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου (Ιστορικού), *Οδηγίες για την εκπόνηση και παρουσίαση μιας εργασίας*, Gutenberg- ΑΘΗΝΑ 1992, Αλέξης Πολίτης, *Υποσημειώσεις και παραπομπές*, 3^η έκδ., Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002, Θωμάς Β. Γιαννάκης, *Λεξικό Αρχαιοελληνικών όρων ονομάτων και πραγμάτων Αθλητισμού*, Αθήνα 2000, Gajendra K. Verma και Kanka Mallick, *Εκπαιδευτική έρευνα, Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Τεχνικές*, Επιμέλεια Αδαμάντιος Παπασταμάτης, μτφ. Ελένη Γρίβα, Αθήνα 2004, Louis Cohen, Lawrence Manion, *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, μτφ. Χρυσούλα Μητσοπούλου, Μάνια Φιλοπούλου, Ιωάννης Ν. Παρασκευοπούλος, *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, Αθήνα 1983, Παναγιώτης Παπακωνσταντίνου, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία Έρευνας των Επιστημών της Αγωγής*, Αθήνα 1990, Elizabeth Orna και Graham Stevens, *οργάνωση των πληροφοριών στην Έρευνα*, μτφ. Κατερίνα Κωστίου, Επιμέλεια Τάσος Ανθουλιάς, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, Λεωνίδας Αθανασίου, *Μέθοδοι και τεχνικές έρευνας στις επιστήμες της αγωγής, ποσοτικές και ποιοτικές προσεγγίσεις*, Ιωάννινα 1997, Δημ. Π. Διαμαντόπουλος, *Λεξικό Βασικών Εννοιών*, Επιμέλεια Β. Ασημομύτη, έκδ. δωδεκάτη.

² Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής), Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1941, Αχιλλ. Α. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική Σύνταξις*, (της κοινής δημοτικής), έκδ. Β, τόμος Β, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1963.

Ελληνοπαίδων. Οι πολιτικές εξελίξεις συνέβαλαν επίσης στην υιοθέτηση ενός εκπαιδευτικού συστήματος το οποίο δεν εξυπηρετούσε τις ανάγκες των Ελλήνων και ιδιαίτερα την εισαγωγή της φυσικής αγωγής στα σχολεία. Οι μέθοδοι εκπαίδευσης στην Ευρώπη είχαν άμεση επίδραση στη διδασκαλία του μαθήματος της φυσικής αγωγής στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η μελέτη της ιστορίας της φυσικής αγωγής το δέκατο ένατο αιώνα μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα, να συγκρίνουμε και να βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την εξέλιξη του μαθήματος το χρονικό διάστημα που μελετούμε, αλλά και την επίδρασή του στο μεγαλύτερο διάστημα του 20^{ου} αιώνα στην ελληνική εκπαίδευση. Επίσης παρουσιάζει ενδιαφέρον η μελέτη και η σύγκριση των Βασιλικών Διαταγμάτων (Β. Δ.) και των εγκυκλίων, για την εισαγωγή του μαθήματος της φυσικής αγωγής στη βασική εκπαίδευση.

Παρατηρείται η απουσία του μαθήματος από τα σχολεία σε μικρές ή μεγάλες χρονικές περιόδους, σε αντίθεση με τη βούληση του υπουργείου και της υπάρχουσας νομοθεσίας.

Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η εφαρμογή της νομοθεσίας του υπουργείου και των μεθόδων διδασκαλίας και οργάνωσης χαρακτηριζόταν από την αλληλεπίδραση της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης, τις παραδόσεις, τη θρησκεία και τον πολιτισμό τη δεδομένη χρονική περίοδο.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της εργασίας πραγματοποιήθηκε μετά από μακροχρόνια προσπάθεια και προσήλωση στην αξιοποίηση των πηγών και στη συγγραφή. Κατά την πορεία της έρευνας, τη συνεχή αναζήτηση πηγών στα Γ.Α.Κ και σε βιβλιοθήκες, η αλήθεια είναι ότι υπήρξαν δύσκολες στιγμές, επικράτησαν συναισθήματα απογοήτευσης, σωματική και ψυχική καταπόνηση. Οφείλω να ομολογήσω τις στιγμές χαράς και ενθουσιασμού κατά την εύρεση εγγράφων και σπάνιων βιβλίων τα οποία σχετίζονταν με το θέμα της εργασίας. Όπως είναι ευνόητο οι εργασίες, οι έρευνες αυτές οφείλουν πολλά σε πολλούς. Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όσους μοιράστηκαν τις ανησυχίες, τους προβληματισμούς και την αγωνία για την ολοκλήρωση της μελέτης και με βοήθησαν ιδιαίτερα στα μακρινά ταξίδια αναζήτησης και εύρεσης νέων μαρτυριών και βιβλιογραφικών πηγών.

Οφείλω να εκφράσω ευγνωμοσύνη προπαντός στον καθηγητή μου και επιβλέποντα της διατριβής, κ. Απόστολο Παπαϊωάννου, για τη ευκαιρία που μου έδωσε, να συμμετέχω στο δύσκολο έργο της εκπόνησης διατριβής σε ένα θέμα που σχετίζεται άμεσα με τα ενδιαφέροντά μου. Οι χρήσιμες συμβουλές και οι εποικοδομητικές παρατηρήσεις με βοήθησαν στην ολοκλήρωση της έρευνας. Κάθε συνάντηση αποτέλεσε πηγή έμπνευσης αλλά και αναγκαία ενθάρρυνση για την ολοκλήρωση της διατριβής. Θα ήθελα επιπλέον να ευχαριστήσω τον καθηγητή κ. Απόστολο Παπαϊωάννου και το Εργαστήριο Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού του Π.Τ.Ν. Ιωαννίνων για τη δυνατότητα αναζήτησης βιβλιογραφικών πηγών από την πλούσια και σπάνια συλλογή συγγραμμάτων, περιοδικών και εφημερίδων και την ουσιαστική συμβολή στην πραγματοποίηση της διατριβής.

Επίσης ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Σπύρο Πανταζή και τον επίκουρο καθηγητή Χρήστο Παππά της τριμελούς επιτροπής. Θέλω ιδιαίτερα να ευχαριστήσω για τη συμμετοχή στην εξεταστική επιτροπή τον Ομότιμο καθηγητή κ. Θωμά Γιαννάκη του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον καθηγητή κ.

Δημήτρη Χατζηχαριστό και την αναπληρώτρια καθηγήτρια κ. Κατερίνα Ζουνχιά. Επιπλέον πρέπει να επισημάνω την ουσιαστική βοήθεια των διευθυντών και υπαλλήλων των Γ.Α.Κ., ιδιαίτερα τον κ. Χρίστο Λάνδρο των Γ.Α.Κ. της Σάμου για την πολύτιμη βοήθεια και κατανόησή του στην προσπάθεια αναζήτησης αρχειακού υλικού, το προσωπικό των ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας στο Μεσολόγγι όπως και την κ. Μάρθα Παπαδοπούλου, διευθύντρια των Γ.Α.Κ. Ιωαννίνων, τη διευθύντρια και το προσωπικό των Γ.Α.Κ. Αργολίδος (Ναύπλιο), Λευκάδος, το προσωπικό των Γ.Α.Κ. Κέρκυρας και το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο. Ευχαριστώ τους υπαλλήλους των βιβλιοθηκών: του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, του Τ.Ε.Φ.Α.Α. Αθηνών, της βιβλιοθήκης της βουλής στην οδό Λένορμαν, της Ζωσιμαίας δημοτικής βιβλιοθήκης, της βιβλιοθήκης της Ε.Η.Μ., τη δημοτική βιβλιοθήκη Ναυπλίου, την Εθνική βιβλιοθήκη και το Δ.Σ. του ιστορικού αθλητικού συλλόγου στα Βούρβουρα Αρκαδίας για την άδεια πρόσβασης στο αρχειακό υλικό του συλλόγου.

Οι παραλείψεις, τα λάθη και οι αδυναμίες στο τελικό κείμενο της διατριβής είναι αποκλειστική ευθύνη του υπογράφοντα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για τη φυσική αγωγή στη βασική εκπαίδευση την περίοδο 1827-1912 στην Ελλάδα δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για μεγάλες χρονικές περιόδους. Σε μερικά κεφάλαια της ιστορίας της εκπαίδευσης υπάρχουν μόνο αναφορές για τη φυσική αγωγή στο σχολείο, αλλά δε συναντούμε ολοκληρωμένη έρευνα γι' αυτό το γνωστικό αντικείμενο.

Αναμφίβολα πρέπει να λάβουμε υπόψη την κακή οικονομική κατάσταση και τη γενικότερη εξαθλίωση των ελεύθερων Ελλήνων μετά την επανάσταση. Η απελευθέρωση και των υπόλοιπων περιοχών της πατρίδας αποτέλεσε βασική επιδίωξη των Ελλήνων το 19^ο αιώνα. Στην προσπάθεια οργάνωσης της εκπαίδευσης διαπιστώθηκε ότι η φυσική αγωγή δε βρίσκεται στα σχολικά προγράμματα, αν και θα περίμενε κανείς το αντίθετο, εξαιτίας των επιδράσεων από τον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και της ελληνικής παράδοσης από την αρχαιότητα. Οι βασικές προτεραιότητες σύμφωνα με την επιτροπή παιδείας ήταν η γραφή, η ανάγνωση και η αριθμητική.

Το πραγματικό ενδιαφέρον μου για τη φυσική αγωγή αποτέλεσε το σημαντικότερο κίνητρο για την υλοποίηση της παρούσας διδακτορικής διατριβής, παράλληλα με το ενδιαφέρον μου για τη μελέτη αρχειακών πηγών και την αναδίφηση της βιβλιογραφίας του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Επίσης σημαντικό κίνητρο αποτέλεσε η έλλειψη καταγραφής πληροφοριών για το μάθημα, όπως η εμφάνισή του στα σχολεία της Ελλάδας, η επίδρασή του στη ζωή και στην ανατροφή των Ελληνοπαίδων από το 1827-1912. Το ενδιαφέρον της εργασίας δεν εστιάζεται μόνο σε ένα σχολείο ή σε μια γεωγραφική περιοχή, αλλά γίνεται προσπάθεια να αναζητηθούν και να έρθουν στην επιφάνεια νέες μαρτυρίες από διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές για τη διδασκαλία του μαθήματος.

Ο ορισμός υπουργού παιδείας από την κυβέρνηση σηματοδοτεί την έναρξη της εκπαιδευτικής δραστηριότητας και ακολούθησε η προσπάθεια ένταξης του μαθήματος στα σχολεία, ενώ στα τέλη του 19^{ου} αιώνα το μάθημα έγινε

αποδεκτό από την εκπαιδευτική κοινότητα με το νόμο ΒΧΚΑ. Το θέμα της διατριβής καλύπτει την περίοδο του Καποδίστρια, την Οθωνική περίοδο και μετά την επανάσταση του 1862, την περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου του Α', με την ψήφιση νέου συντάγματος και την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα.

Παράλληλα, καταγράφονται οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές μέχρι το 1912, όταν η Ελλάδα μπαίνει σε μια νέα εποχή με την απελευθέρωση περιοχών, τον Α' Βαλκανικό πόλεμο και την ισότιμη αποδοχή από το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας των διδασκάλων της φυσικής αγωγής.

Οι αλλαγές στη μέθοδο διδασκαλίας του μαθήματος αλλά και στους στόχους και τις επιδιώξεις της εκπαίδευσης στα σχολεία, είχαν άμεση σχέση με την οικονομική, κοινωνική και πολιτική δομή της Ελληνικής κοινωνίας τη συγκεκριμένη περίοδο. Η εργασία μελετά το σκοπό της φυσικής αγωγής και το χαρακτήρα της. Επίσης, η εργασία πραγματεύεται τα γυμναστικά συστήματα που επικράτησαν στην Ευρώπη κατά την χρονική αυτή περίοδο.

Η μελέτη της νομοθεσίας της φυσικής αγωγής του 19^{ου} αιώνα, αποτέλεσε χρήσιμο οδηγό για την επεξεργασία των αρχειακών πηγών, σε συνδυασμό με την αξιοποίηση της βιβλιογραφίας. Αναμφίβολα, οι μαρτυρίες και το αρχειακό υλικό που υπάρχει στα Γ.Α.Κ. και σε ιστορικά αρχεία, τα πρακτικά των σχολείων και οι βιβλιοθήκες, αποτελούν σημαντικό κίνητρο για συνέχιση της έρευνας της ιστορίας της φυσικής αγωγής στη βασική εκπαίδευση και την εξαγωγή νέων συμπερασμάτων.

Η εργασία αποτελείται από επτά κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης, γίνεται αναφορά στην εξέλιξη της φυσικής αγωγής και τις επιδράσεις του Γερμανικού και Σουηδικού συστήματος στην Ελλάδα μέχρι το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα αναφέρεται ο τρόπος εκπαίδευσης των νέων στην αρχαία Αθήνα και τη Σπάρτη, οι θέσεις των αρχαίων φιλοσόφων για τη φυσική αγωγή και καταγράφεται η ιστορική διαδρομή και ο χαρακτήρας του μαθήματος μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Επίσης σημαντική αποδεικνύεται η επιρροή των φιλανθρωπιστών στην εμφάνιση της φυσικής αγωγής στην

Ευρώπη και στη δημιουργία διαφορετικών γυμναστικών συστημάτων εκπαίδευσης. Επιπλέον γίνεται αναφορά στο ορφανοτροφείο της Αίγινας, στα πρώτα διατάγματα για τη φυσική αγωγή και στο ρόλο του Γεωργίου Παγώντος για την εισαγωγή της φυσικής αγωγής στη βασική εκπαίδευση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζουμε τη φυσική αγωγή στην Ελλάδα από το 1833 μέχρι το 1912. Μελετάται η οργάνωση των δημοτικών και Ελληνικών σχολείων, η κατηγοριοποίηση των δασκάλων, ενώ το εκπαιδευτικό προσωπικό, διακρίνεται ανάλογα με τις γνώσεις του. Επίσης εξετάζεται η συμβολή του δασκάλου στη διδασκαλία του μαθήματος, στην αλλαγή και βελτίωση της θέσης της φυσικής αγωγής στην εκπαιδευτική κοινότητα, καθώς επίσης και ο τρόπος και οι στόχοι του μαθήματος. Επίσης, καθοριστική θεωρείται και η αναφορά στον Ιωάννη Κωλέττη³, ο οποίος σε ομιλία του στην εθνοσυνέλευση τον Ιανουάριο του 1844 υποστήριξε το εθνικιστικό ιδεώδες της «Μεγάλης Ιδέας» που αποτέλεσε βασική προτεραιότητα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, καθώς για την εφαρμογή και υπεράσπιση των εθνικών ιδεών απαιτούνταν γυμνασμένο έμπυχο δυναμικό με τη βοήθεια της φυσικής αγωγής⁴, ενώ καταγράφεται και η προσφορά του Ιωάννη Φωκιανού στην καθιέρωση της φυσικής αγωγής στα σχολεία. Επιπλέον μελετάται η φυσική αγωγή στα δημοτικά σχολεία αγένων, θηλέων, νόμοι και διατάγματα, αλλά και η εμφάνιση του μαθήματος στο τετρατάξιο δημοτικό σχολείο αγένων, όπως και στο αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων του γραμματείου.

³ Ο Ιωάννης Κωλέττης γεννήθηκε στο Συρράκο Ιωαννίνων το 1773, όπου και παρακολούθησε τα μαθήματα του τοπικού σχολείου. Μετά την εκπαίδευσή του έζησε για λίγο στα Ιωάννινα και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Με τη βοήθεια του θείου του σπούδασε στην Ιταλία (Πίζα) ιατρική για επτά χρόνια. Περίπου το 1810 επέστρεψε στα Γιάννενα και εργάστηκε ως προσωπικός γιατρός στο γιό του Αλή Πασά, τον Μουχτάρ Το 1819 έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και στις 25 Ιουνίου 1821 κήρυξε μαζί με τον Ιωάννη Ράγκο την επανάσταση στο Συρράκο και τους Καλαρρύτες. Η προσπάθεια απέτυχε με αποτέλεσμα την καταστροφή των δύο χωριών και τη διαφυγή του Κωλέττη στο Μεσολόγγι και αργότερα στην Πελοπόννησο .

⁴ Βλ. Σκοπετέα Έλλη, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα 1988, σ. 257.

Η εργασία μελετά στη συνέχεια του δευτέρου κεφαλαίου τη φυσική αγωγή στο δημοτικό σχολείο Κέρκυρας στις αρχές του 20ου αιώνα, όπως και στα προγράμματα των δημοτικών σχολείων των θηλέων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ιδιαίτερη σημασία δίδεται στη διδασκαλία των εθνικών χορών και των παιδιών για τη διατήρηση της υγείας και τη διαμόρφωση ήθους των μαθητών. Ερευνάται η συμμετοχή των μαθητών σε σχολικούς αγώνες και σχολικούς διαγωνισμούς στο στάδιο.

Επιπλέον στο δεύτερο κεφάλαιο ερευνάται η φυσική αγωγή στα Ελληνικά σχολεία στην Οθωνική περίοδο, αλλά και η φυσική αγωγή στο Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου (1872-1912), οι εξετάσεις και ο χαρακτήρας των ασκήσεων. Τέλος η έρευνα εστιάζεται στην Ηγεμονία της Σάμου τον 19^ο και στη διδασκαλία του μαθήματος της φυσικής αγωγής στα δημοτικά, στα γυμνάσια και στα Ελληνικά Σχολεία και στο ρόλο των Γυμναστικών Σωματείων.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζουμε το μάθημα της φυσικής αγωγής στα σχολεία της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας, στο διδασκαλείο Θεσσαλονίκης και στα Παρθεναγωγεία. Δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην προσφορά των παιδαγωγών, δασκάλων και καθηγητών στη διάδοση της φυσικής αγωγής στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Καταγράφονται προτάσεις για τα γυμναστικά συστήματα και ιδιαίτερα για την εισαγωγή του Σουηδικού γυμναστικού συστήματος, καθώς και η θετική συμβολή των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων.

Τέλος αποκτά ιδιαίτερη αξία η μελέτη για την εξέταση των μαθητών στη φυσική αγωγή, η συμμετοχή στους σχολικούς διαγωνισμούς, η επιβολή ποινών στους μαθητές και καταγράφεται η φυσική αγωγή στα Φεβρελιανά σχολεία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο μελετάται η αλληλεξάρτηση της σχολικής φυσικής αγωγής με τη σχολική υγιεινή, η αίθουσα διδασκαλίας και καταγράφονται οι απόψεις επιστημόνων γιατρών για το μάθημα τον 19^ο και 20^ο αιώνα. Επίσης αναφέρεται η κριτική στο Γερμανικό και Σουηδικό σύστημα φυσικής αγωγής για την επιρροή του στην υγεία των μαθητών και επιπλέον ερευνάται η θετική επίδραση της φυσικής αγωγής στην υγεία τους. Επιπλέον εξετάζεται η υγιεινή κατά τη διδασκαλία του μαθήματος, αλλά καταγράφεται και η απαλλαγή από το μάθημα των μαθητών που είχαν προβλήματα υγείας.

Το τέταρτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη μελέτη για τη συμβολή του γυμναστή Ιωάννη Χρυσάφη στη διάδοση του μαθήματος της φυσικής αγωγής, την υιοθέτηση του Σουηδικού συστήματος εκπαίδευσης, τις συμβουλές του για την άσκηση, αλλά και την κριτική στάση των γονέων για το μάθημα προς τον Χρυσάφη.

Στο πέμπτο κεφάλαιο ερευνάται το νομικό πλαίσιο της φυσικής αγωγής, όπως τα διατάγματα και οι νόμοι περί της γυμναστικής τον 19^ο αιώνα ως και το 1912. Συγκεκριμένα αναφέρεται το διάταγμα περί γυμναστηρίων, το ωρολόγιο πρόγραμμα τετρατάξιου δημοτικού σχολείου αρένων, ο νόμος ΒΧΚΑ (1899), το διάταγμα περί απαλλαγής των μαθητών της δημοτικής εκπαίδευσης από τη φυσική αγωγή, αλλά και για τη διδασκαλία του μαθήματος στα σχολεία. Τέλος παρουσιάζεται το αναλυτικό πρόγραμμα γυμναστικής στο δημοτικό σχολείο, ο νόμος ΓΥΛΗ (1909) και εγκύκλιος του υπουργείου προς τους διευθυντές των σχολείων για τη διεξαγωγή του μαθήματος.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το υπόμνημα των μαθητών της σχολής των γυμναστών προς τη βουλή των Ελλήνων, το οποίο καταγράφει τα προβλήματα και υπερασπίζεται τη Σουηδική μέθοδο διδασκαλίας του μαθήματος και όχι τη στρατιωτικού τύπου εκπαίδευση (1907). Η εργασία ολοκληρώνεται με το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο στο οποίο περιέχονται τα συμπεράσματα, η παρουσίαση των αρχειακών πηγών, τα παραρτήματα και η βιβλιογραφία.

Α. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

1. Η ιστορικότητα της γυμναστικής - φυσικής αγωγής από την αρχαιότητα ως την περίοδο του Καποδίστρια

Η φυσική αγωγή στην Ελλάδα χάνεται στα βάθη των αιώνων, χιλιάδες χρόνια πριν συναντάται στον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό ως μέσο εκπαίδευσης και αγωγής των νέων. Η υιοθέτηση κανόνων και η πιστή εφαρμογή ενός συστήματος εξάσκησης ανέδειξε τη φυσική αγωγή ως επιστήμη. Ο παιδοτρίβης⁵, ο γυμναστής⁶ και ο αλείπτης⁷ (ο οποίος άλειφε τα σώματα των αθλητών με λάδι), αποτέλεσαν τους βασικούς συντελεστές στην προσπάθεια καθιέρωσης και εξέλιξης της φυσικής αγωγής.

Μετά τον 5^ο αιώνα π.Χ. ο παιδοτρίβης εξελίχθηκε. Συνδύαζε τη φυσική αγωγή με την ιατρική⁸ για την επίτευξη καλύτερων αποτελέσματος στην αθλητική προετοιμασία των νέων. Η εμφάνιση του Ίκκου του Ταραντίνου και άλλων γυμναστών βοήθησε στη βελτίωση της θεωρητικής θεμελίωσης της φυσικής αγωγής με αποτέλεσμα το διαχωρισμό των εννοιών παιδοτρίβη και

⁵ Βλ. Πλάτων, *Γοργίας*, 504 Α, Ο παιδοτρίβης και ο γιατρός μελετούν και ασχολούνται με το σώμα. Οι παιδοτρίβες ήταν εμπειρικοί τεχνίτες της αγωνιστικής, προπονητές των παιδών και εμφανίζονται τον 7^ο- 6^ο αιώνα π.Χ., ενώ οι γυμναστές λίγο αργότερα, τον 5^ο και 4^ο αιώνα. Οι γυμναστές απέκτησαν ιδιαίτερη γνώση και κατανοούσαν τις επιδράσεις των σωματικών ασκήσεων στο σώμα και στο πνεύμα των αγωνιζομένων, γιατί διακρίνονταν για τις ιατρικές τους γνώσεις. Βλ. Θωμάς Β. Γιαννάκης, *Αρχαιογνωσία – Φιλοσοφία Αγωνιστικής*, Αθήνα 1979, σ. 15.

⁶ Βλ. Πλάτων, *Πρωταγόρας* 316 D. VIII, Ο Ίκκος ο Ταραντίνος και ο Ηρόδικος ο Συλημβριανός (πατέρας της θεραπευτικής γυμναστικής) θεωρούνται οι πρώτοι «επιστήμονες γυμνασταί».

⁷ Βλ. Μουρατίδης Ιωάννης, *Ιστορία Φυσικής αγωγής (Με στοιχεία φιλοσοφίας)*, εκδ. Κ. Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 116.

⁸ Βλ. Φιλόστρατος, *Γυμναστικός* 14. 33.

γυμναστή. Η συμμετοχή και η βοήθεια του αλείπτη ήταν απαραίτητη, διότι βοηθούσε με την τεχνική της απάλειψης με λάδι στην καλή αποκατάσταση της υγείας των αθλητών.⁹

Η αγωνιστική¹⁰ παρουσιάζεται από τους προϊστορικούς χρόνους στον ελληνικό χώρο, ως ιδιαίτερο γνώρισμα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού πολλούς αιώνες πριν καθιερωθούν επίσημα οι Ολυμπιακοί Αγώνες. Συγκεκριμένα, οι γυμναστικές ασκήσεις και οι αγώνες διεξάγονταν για να εξυπηρετήσουν θρησκευτικούς¹¹, κοινωνικούς, ειρηνικούς και πολεμικούς¹² σκοπούς. Η πίστη του αθλητή στους θεούς, η οικογένεια, η κατάκτηση του βραβείου¹³, οι τιμές και η δόξα από την πολιτεία, ήταν τα σημαντικότερα κίνητρα για τον αθλητή προκειμένου να συμμετάσχει στους αγώνες.

Στην Κρήτη των Μινωικών χρόνων η φυσική αγωγή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον με επίκεντρο τη διοργάνωση αγώνων και αθλητικών εκδηλώσεων, με σκοπό να καλύψουν τις βιολογικές και θρησκευτικές ανάγκες των ανθρώπων, αλλά και να προσφέρουν ψυχαγωγία. Ο χαρακτήρας του Κρητομινωικού αθλητισμού, αρχικά ήταν θρησκευτικός, πολεμικός και στη συνέχεια εξελίχθηκε σε αγωνιστικό. Διαπιστώνεται από τα μνημεία, τις τοιχογραφίες, τα αγγεία, τις σφραγίδες και άλλα ευρήματα, ότι οι νέοι της Κρήτης συμμετείχαν σε ασκήσεις και αγωνίσματα όπως ο δρόμος, η πάλη, η ξιφομαχία, η πυγμαχία, οι χοροί, οι ταυροπαιδιές, το κυνήγι και το κολύμπι. Αποδεικνύεται ότι η γυμναστική και ο αθλητισμός είχε μεγάλη σημασία στη Μινωική εποχή.¹⁴

⁹ Βλ. Γιάτσης Σωτήρης Ι., *Εισαγωγή στην ιστορία της Φυσικής Αγωγής στον Ελληνικό κόσμο*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 88.

¹⁰ Βλ. Όμηρος, *Οδύσσεια* θ 224. (Αγωνιστική : Η συμμετοχή σε αθλητικά αγωνίσματα). Επίσης βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Η φυσική αγωγή και ο αθλητισμός (διαχρονικά)* Αθήνα 1980, σ. 36.

¹¹ Βλ. Όμηρος, *Ιλιάδα* Ψ 631.

¹² Βλ. Πλούταρχος, *Πύρρος* 22. 5,6.

¹³ Βλ. Όμηρος, *Ιλιάδα*, ψ 259-261.

¹⁴ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Αρχαιογνωσία – Φιλοσοφία Αγωνιστικής*, Αθήνα 1979, σ. 14.

Οι γιατροί και οι φιλόσοφοι στην αρχαιότητα θεωρούσαν τη σωματική άσκηση πολιτικό, μορφωτικό θεσμό αλλά και υγιεινό-θεραπευτικό μέσο. Ο Ιπποκράτης¹⁵ (460-377 π.Χ.), ο Πλάτων¹⁶ (427-347 π.Χ.) και ο Αριστοτέλης¹⁷ (384-322 π.Χ.) μελέτησαν τη γυμναστική-φυσική αγωγή, ανέδειξαν την αξία της και καθόρισαν τους στόχους της. Μέχρι και τα χρόνια του Πλάτωνα στα γυμναστήρια υπεύθυνος για τη γύμναση ήταν ο παιδοτρίβης, ο όρος «επιστήμονας γυμναστής» εμφανίζεται αργότερα και σήμαινε ότι είχε θεωρητική κατάρτιση σχετικά με τη φυσική αγωγή, γιατί γνώριζε τον ανθρώπινο οργανισμό. Ο Γαληνός (129-199 μ.Χ), ο θεωρητικός της υγιεινής της φυσικής αγωγής¹⁸, υποστήριξε ότι πραγματικοί γυμναστές ήταν αυτοί που είχαν γνώσεις ιατρικής και υγιεινής, όπως ο Θέωνας και ο Τρύφωνας.¹⁹

Ο Πλάτων (427-347 π.Χ.) κατέκρινε τη μονομερή άσκηση²⁰, ξεχώρισε τις ασκήσεις σε ενεργητικές, παθητικές και μικτές. Πρότεινε την εφαρμογή των ελεύθερων ασκήσεων και τη χρήση της σωματικής άσκησης ως μέσο αγωγής των γυναικών²¹. Υποστήριξε την ανάγκη άσκησης ανδρών και γυναικών και την υποχρεωτική καθιέρωση της γυμναστικής - φυσικής αγωγής στην εκπαίδευση, υπό την επίβλεψη ειδικών διδασκάλων. Επίσης, ο Πλάτων (427-347 π.Χ.) προσδιόρισε τις γενικές βάσεις της υγιεινής, της παιδαγωγικής αλλά και της στρατιωτικής γυμναστικής²².

Ο Ιπποκράτης (460-377 π.Χ.) καθόρισε τα όρια της φυσικής αγωγής και της ιατρικής. Σκοπός της φυσικής αγωγής δεν ήταν η αλλαγή της κατάστασης του υγιούς σώματος αλλά η διατήρησή της, ενώ αντίθετα η ιατρική συμβάλλει στην θεραπεία και τελικά στην υγεία του σώματος. Κατά τον Ιπποκράτη η

¹⁵ Βλ. Ιπποκράτης, *Περί διαίτης* 58-63.

¹⁶ Βλ. Πλάτων, *Γοργίας* 518.

¹⁷ Βλ. Αριστοτέλης, *Πολιτικών* Θ, 1337b. 24.

¹⁸ Βλ. Γαληνός, *Θρασύβουλος*, 866.

¹⁹ Βλ. Γαληνός, *Θρασύβουλος* 898. 19-20, επίσης βλ. Κιτριλιάρης Κωνσταντίνος Κ., *Φιλοστράτου Γυμναστικός*, Αθήνα 1961, σ. 28.

²⁰ Βλ. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 326 B. XV., *Τίμαιος* 42.

²¹ Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία* E VI. 457.

²² Βλ. Πλάτων, *Νόμοι*, γ, ζ, VI.

φυσική αγωγή επιδιώκει τη διατήρηση της σωματικής ευεξίας την οποία μπορεί να επιτύχει μόνο ο γυμναστής, ο οποίος γνωρίζει την επιρροή των ασκήσεων στους μαθητές, εξαιτίας των ιατρικών του γνώσεων²³.

Ο Αριστοτέλης πίστευε πως η φυσική αγωγή δεν ήταν τέχνη αλλά επιστήμη²⁴ και προέτρεψε τους γυμναστές να επιδιώκουν την αρμονική γύμναση όλων των μερών του σώματος, γιατί με την σύμμετρη άσκηση οι ασκούμενοι αποκτούν ψυχική και σωματική υγεία²⁵. Οι ασκήσεις έπρεπε να διδάσκονται²⁶ από επιστήμονα γυμναστή, ο οποίος έπρεπε όχι μόνο να έχει θεωρητικές γνώσεις, αλλά να είναι ικανός και να παρουσιάζει τις ασκήσεις ο ίδιος.²⁷ Λίγο αργότερα, ο Γαληνός²⁸ (129-199 μ.Χ) ιατρός και φιλόσοφος, υπήρξε ο ειδικότερος όλων των αρχαίων γιατρών και φιλοσόφων. Επιμελήθηκε την προπόνηση των αθλητών και μονομάχων του ρωμαϊκού ιπποδρόμου για αρκετά χρόνια.

Ο Φιλόστρατος (2^ο αιώνα μ.Χ), ο κατεξοχήν γυμναστικός συγγραφέας, κατέκρινε τη γυμναστική της εποχής του εξαιτίας της παρακμής²⁹. Οι μεγάλες τιμές και τα χρηματικά βραβεία τα οποία κατακτούσαν οι νικητές των αγώνων, είχε ως αποτέλεσμα τον υψηλό συναγωνισμό με στόχο τις απολαβές, το κοινό επίσης περίμενε θέαμα αντάξιο των μεγάλων αθλητών και ο αθλητισμός κατέληξε βιοποριστικό επάγγελμα. Ο κυρίαρχος σκοπός της σωματικής άσκησης λησμονήθηκε. Ο ρωμαϊκός Ιππόδρομος υποκατέστησε το γυμνάσιο, ο αιμοχαρής μονομάχος τον «καλόν έφηβον» και κυριάρχησαν οι θρησκευτικές προλήψεις και δεισιδαιμονίες. Ο Φιλόστρατος θεωρεί ότι ο επιστήμονας γυμναστής δεν έπρεπε να είναι αγύμναστος στην ομιλία, αλλά ούτε και φλύαρος³⁰. Όφειλε να εξηγεί με σαφήνεια τις τεχνικές των ασκήσεων

²³ Βλ. Γαληνός, *Θρασύβουλος*, 885, 886.

²⁴ Βλ. Αριστοτέλης, *Πολιτικών Β*, 1268b, 30-35.

²⁵ Βλ. Αριστοτέλης, *Πολιτικών Θ*, 1338a 15.

²⁶ Βλ. Αριστοτέλης, *Πολιτικών Δ*, 1288b.

²⁷ Βλ. Αριστοτέλης, *Πολιτικών Γ*, 1279a.

²⁸ Βλ. Γαληνός, *Θρασύβουλος*, 820.

²⁹ Βλ. Φιλόστρατος, *Γυμναστικός*, 44, 45, 47, 48.

³⁰ Βλ. Φιλόστρατος, *Γυμναστικός* 25.

και να κατανοεί την ψυχολογική κατάσταση των ασκούμενων καθώς και την σωματική τους διάπλαση.³¹ Ο γυμναστής είναι παιδαγωγός κατα συνέπεια η γυμναστική αποτελούσε μέρος της εκπαίδευσης.

Η επιρροή των σωματικών ασκήσεων διαχρονικά στην ιστορία του ελληνικού πολιτισμού, προκύπτει από τον σημαντικό ρόλο τον οποίο είχαν στην εκπαίδευση και ιδιαίτερα στους αθλητικούς αγώνες που πραγματοποιούνταν κατά τη διάρκεια των εορτών.³²

Η έμφυτη ορμή³³ των Ελλήνων για τη γυμναστική διαπιστώνεται από την αρχαιότητα στη Σπάρτη και στην Αθήνα. Οι Σπαρτιάτες αντιλαμβάνονταν την αξία της γύμνασης των πολιτών, ώστε να είναι πάντα έτοιμοι για να υπερασπίσουν την πατρίδα από τους εχθρούς,³⁴ ενώ δημιούργησαν ένα σκληρό στρατιωτικού χαρακτήρα εκπαιδευτικό σύστημα ανατροφής και αγωγής των νέων.³⁵ Χαρακτηρίζεται σκληρή η αντιμετώπιση σε όσους συμπεριφέρονταν με δειλία κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης και στους αγώνες. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι εκτός των μαζικών αποδοκιμασιών αποκλείονταν και από τον κοινωνικό τους περίγυρο.

Μεγάλη αγάπη εκδήλωναν για τα αγωνίσματα στα οποία συναγωνίζονταν οι νέοι, όπως ο δρόμος, η πάλη, το άλμα, η δισκοβολία, και ο ακοντισμός. Συμμετείχαν επίσης και οι γυναίκες σε αγώνες δρόμου και αντοχής, αλλά ήταν υπερήφανες για το γεγονός ότι μόνο αυτές γεννούσαν αξιους και δυνατούς άνδρες.³⁶

Στην Αθήνα, ο σκοπός του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν η ανατροφή του τέλειου ανθρώπου, του μελλοντικού ελεύθερου πολίτη με τη διδασκαλία των γραμμάτων, της μουσικής και της γυμναστικής³⁷. Υπεύθυνη για τη σωστή

³¹ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης, *Η γυμναστική*, Αθήνα 1908, σ. 44.

³² Βλ. Gillet Bernard, *Ιστορία του Αθλητισμού*, Αθήνα 1964, σ. 28.

³³ Βλ. Γαληνός, *Υγιεινών, Λόγος Α8*.

³⁴ Βλ. Πλούταρχος, *Λυκούργος* 15.

³⁵Βλ. Βρατσάνος Μιλτιάδης, *Το δημοτικόν σχολείον*, περιοδικόν του συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, περίοδος Γ', έτ. Α, Αθήνα 1901, σ.4.

³⁶ Βλ. Μουρατίδης Ιωάννης, *ό.π.*, σ. 453.

³⁷ Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία* 522 Ε.

ανατροφή του παιδιού ήταν η μητέρα του. Τα κορίτσια μετά το έβδομο έτος της ηλικίας παρέμεναν στο σπίτι, ενώ την ευθύνη των αγοριών αναλάμβανε ο παιδαγωγός. Στην Αθήνα, η οικογένεια είχε την ευχέρεια της επιλογής του σχολείου (παλαιστρας), δεδομένου ότι υπήρχαν ιδιωτικά μορφωτικά ιδρύματα. Η αγωγή των νέων δεν ήταν δημόσια, αλλά ούτε και υποχρεωτική, όπως στη Σπάρτη. Στην αγωγή των Αθηναίων κυρίαρχη θέση είχε «η θεραπεία του σώματος»³⁸, η οποία επιτυγχάνονταν στην «παλαιστρα»³⁹ (πάλη) και στο «γυμνάσιο» (δρόμος). Αναφέραμε ήδη, ότι ο διδάσκαλος της φυσικής αγωγής καλούνταν «παιδοτρίβης», αργότερα και «γυμναστής», έννοιες ταυτόσημες μέχρι τον 4^ο αιώνα π.Χ.⁴⁰

Το κυριότερο μέσο για την επίτευξη του στόχου, της σωματικής ανάπτυξης, αλλά και διαπαιδαγώγησης, ήταν η εξάσκηση στην πάλη, στο δρόμο, το άλμα, τη δισκοβολία και τον ακοντισμό.

Μετά το 18^ο έτος οι έφηβοι συνέχιζαν την εκπαίδευσή τους στα γυμνάσια⁴¹ των Αθηνών, όπως της «Ακαδημίας», το οποίο πήρε το όνομά του από τον ήρωα Ακάδημο, του «Λυκείου» και στο «Κυνόσαργες»⁴². Η εκπαίδευση με τη

³⁸ Βλ. Πλάτων, *Γοργίας*, 517, 518.

³⁹ Στην παλαιστρα (το πρώτο γυμναστικό ίδρυμα στην αρχαιότητα) υπήρχαν δυο σκάμματα, ένα με πηλό και το άλλο με άμμο. Βλ. Θωμάς Β. Γιαννάκης, *Αρχαιογνωσία – Φιλοσοφία Αγωνιστικής*, σ. 175.

⁴⁰ Στο ίδιο σ. 18.

⁴¹ Οι Σπαρτιάτες ονόμαζαν Γυμνάσιο το χώρο όπου οι νέοι γυμνάζονταν γυμνοί στο πένταθλο. Πολλές Ελληνικές πόλεις μιμήθηκαν το χώρο αυτό και δεν περιορίστηκαν μόνον στις σωματικές ασκήσεις αλλά και στην άσκηση του πνεύματος. Δίδασκαν φιλόσοφοι, ρήτορες και άλλοι επιστήμονες διδάσκαλοι. Στην Αθήνα υπήρχαν πέντε γυμνάσια, τα σημαντικότερα ήταν η Ακαδημία, το Λύκειο και το Κυνόσαργες. Στο πρώτο δίδασκε ο Πλάτων, στο δεύτερο ο Αριστοτέλης και στο τρίτο ο Αντισθένης. Το γυμνάσιο μερικές φορές καλούνταν και παλαιστρα όπου γυμνάζονταν οι αθλητές και ιδιαίτερα στην πυγμαχία.

Τα γυμνάσια ήταν χώροι υπαίθριοι και επίπεδοι, επίσης φύτευαν πλατάνια για να έχουν σκιά.

Βλ. Παγών Γεώργιος Θ., *Περίληψις τῆς γυμναστικῆς*, Αθήνα 1837, σ. 15.

⁴² Βλ. Γιάτσης Σωτήρης Γ., *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον Ελληνικό κόσμο κατά τους Ελληνορωμαϊκούς, τους Βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 188.

⁴² Κυνόσαργες: Το γνωστό Γυμνάσιο έξω από την Αθήνα, όπου γυμνάζονταν οι μη γνήσιοι Αθηναίοι (οι νόθοι) αφιερωμένο στον Ηρακλή.

φυσική αγωγή συνέβαλλε στην καλύτερη προετοιμασία των μελλοντικών πολεμιστών, στην καλλιέργεια του πνεύματος και στη θεραπεία του σώματος.⁴³ Ο συνδυασμός της σωματικής και πνευματικής αγωγής της Αθηναϊκής εκπαίδευσης, δηλαδή η επίτευξη της αρμονίας κατά την ανατροφή των νέων ήταν και η σημαντικότερη διαφορά με τη Σπαρτιατική αγωγή. Οι δύο πόλεις διαμόρφωσαν διαφορετικές παιδαγωγικές αντιλήψεις, εξαιτίας της επίδρασης των δούλων⁴⁴, της φυλετικής καταγωγής αλλά και της διαφορετικής γεωγραφικής θέσης των δύο πόλεων.⁴⁵

Στην Ευρώπη από τον 5^ο μέχρι τον 9^ο αιώνα ο αθλητισμός είχε στρατιωτικό χαρακτήρα λόγω των συχνών συγκρούσεων και των αλλαγών των συνόρων. Από τον 9^ο μέχρι τον 12^ο αιώνα ιδιαίτερη άνθιση είχαν τα σπορ των ιπποτών, όπως η τοξοβολία, το κυνήγι, η ξιφομαχία, δρομικά και παλαιστρικά αγωνίσματα. Το 11^ο και 13^ο αιώνα, περίοδος των σταυροφοριών, αυξήθηκε η συμμετοχή των πολιτών στον αθλητισμό. Στην περίοδο της Αναγέννησης παρατηρείται ιδιαίτερα η ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών, ενώ τον 19^ο αιώνα τα κράτη συνειδητοποίησαν ότι η φυσική αγωγή αποτελούσε βασικό μέσο αγωγής, όπως στην αρχαία Ελλάδα.⁴⁶

Στους βυζαντινούς χρόνους, η εκκλησία καταπολέμησε την απολυτοποίηση του γυμνού σώματος, ενώ ο λαός δεν σταμάτησε να αγαπά το παιχνίδι, τα αγωνίσματα και τις ελεύθερες ασχολίες και συνήθιζε να αθλείται στο αλώνι. Τα αγωνίσματα τα οποία διεξάγονταν ήταν το άλμα, το ακόντιο και το τόξο. Το τζυκάνιον ήταν παιχνίδι με το οποίο ασχολούνταν η αριστοκρατία σε μεγάλο χώρο με μια δερμάτινη σφαίρα. Με τις σταυροφορίες (ένατο μέχρι δέκατο τρίτο αιώνα μ.Χ), οι ιππότες μετέφεραν δύο αγωνίσματα στη βυζαντινή

⁴³ Βλ. Ισηγόνης Αντώνης, *Η ιστορία της παιδείας*, Ρόδος 1958, σ. 29.

⁴⁴ Αναφέρεται ότι ο πληθυσμός των δούλων ήταν πάρα πολύ μεγάλος σε σύγκριση με τον πληθυσμό των Σπαρτιατών και υπήρχε πάντα ο κίνδυνος της εξέγερσης. Βλ. Ιωάννης Μουρατίδης, σ. 95.

⁴⁵ Βλ. Ηράντος Κωνσταντίνος, *Αθλητισμός και κοινωνία*, Β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 35.

⁴⁶ Βλ. Γιάτσης Σωτήρης Γ., *ό.π.*, σ. 188.

αυτοκρατορία τoρνεμές touρνοι και τζούστρα-joute, τα οποία πραγματοποιούνταν μέχρι την περίοδο της υποδούλωσης στους Τούρκους.

Είναι γνωστό ότι οι Έλληνες ποτέ δεν αγάπησαν τα αγωνίσματα με πολεμικά χαρακτηριστικά, γιατί δεν υπήρξαν φιλοπόλεμος λαός. Δεδομένου ότι την περίοδο των βυζαντινών χρόνων οι γυμνικοί αγώνες ήταν άγνωστοι, δεν διαπιστώνεται ανάλογη αθλητική δραστηριότητα.⁴⁷ Το 393 μ.Χ. διεξάγεται για τελευταία φορά στην Ολυμπία η 293^η Ολυμπιάδα και το 394 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος κατήργησε τους Ολυμπιακούς Αγώνες.⁴⁸ Μετά την κατάργηση των αγώνων στην Ολυμπία αρχίζει η καταστροφή των μνημείων της Ολυμπίας αποδεικνύοντας έτσι την έλλειψη σεβασμού στον ιερό χώρο, ενώ μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη το Χρυσελεφάντινο άγαλμα του Διός που φιλοτέχνησε ο Φειδίας ως έργο τέχνης και αντικείμενο θαυμασμού.⁴⁹

Την επικράτηση του Ολυμπιακού πνεύματος, του πολιτισμού και της φυσικής αγωγής για 1169 χρόνια διαδέχεται η εγκατάλειψη του ιερού χώρου της Ολυμπίας, η μονόπλευρη θρησκευτική αγωγή και η απαγόρευση κάθε αθλητικής δραστηριότητας. Σε αυτό συνέβαλαν και οι φυσικές καταστροφές, όπως σεισμοί, πλημμύρες αλλά και εμπρησμοί.

Στο Βυζάντιο συναντούμε αθλητικές εκδηλώσεις από επαγγελματίες αθλητές με σκοπό τις υλικές απολαβές (χρήματα, τρόφιμα, ζώα κ.τ.λ.) και οι αγώνες διεξάγονταν στις θρησκευτικές εορτές.⁵⁰ Γίνεται αντιληπτό ότι η χριστιανική θρησκεία και ο επαγγελματισμός επιδρούν αρνητικά στο Ολυμπιακό αγωνιστικό πνεύμα. Κατά το Μεσαίωνα⁵¹ απουσίαζαν οι

⁴⁷ Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Ιστορία της Γυμναστικής*, Καθηγητού του Διδασκαλείου της Γυμναστικής, Αθήναι 1927, σ. 40.

⁴⁸ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Η φυσική αγωγή από το 394 μ.Χ.*, σ. 7.

⁴⁹ Βλ. Λάμπρος Σπυρίδων Π., *Λόγοι και άρθρα, Τά αθλητικά και γυμναστικά αγωνίσματα εν τῷ Σταδίῳ, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως»* Η Ελλάς κατά τους ολυμπιακούς αγώνες του 1896, Πανελλήνιον εικονογραφημένων λεύκωμα, Ἐν Αθήναις 1896, σ. 430.

⁵⁰ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Η φυσική αγωγή από το 394 μ.Χ.*, σσ. 9-11, χ.χ.

⁵¹ Ιστορική χρονική περίοδος (5^{ος} αιώνας μ.Χ. μέχρι και τον 15^ο αιώνα μ.Χ.), η οποία καλύπτει την κατάρρευση του Ελληνορωμαϊκού κόσμου μέχρι την πτώση της Κωνσταντινούπολης.

σωματικές ασκήσεις, η μοναδική αγωνιστική δραστηριότητα περιορίζεται στους αγώνες κονταρομαχιών και ιππομαχιών.

Στην αλλαγή της αντίληψης για την αναγκαιότητα της άσκησης του σώματος παράλληλα με το πνεύμα, συνέβαλλαν οι Rabelais (1490-1553) και ο Montaigne (1543-1592). Με την εξέλιξη της τυπογραφίας εκδόθηκαν συγγράμματα τα οποία πραγματεύονταν τη φυσική αγωγή. Συγκεκριμένα το 1569 εκδόθηκε το βιβλίο του Mercurialis «De arte gymnastica», αλλά η διάδοση των νέων ιδεών για την άσκηση και ενάντια στη μονομέρεια της αγωγής που επικρατούσε δεν είχε ιδιαίτερη απήχηση. Να επισημανθεί η αρνητική επίδραση στους διανοούμενους της εποχής από τον λογιωτατισμό και τον καθολικισμό.⁵²

Κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης⁵³ (δέκατος τέταρτος – δέκατος έκτος αιώνας) καλλιεργήθηκε έντονο ενδιαφέρον στην Ευρώπη για τον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό. Η προσπάθεια συγγραφής βιβλίων με ασκήσεις στρατιωτικού και ιατρικού περιεχομένου, καθώς και η ενασχόληση με αθλήματα και παιχνίδια στα σχολικά προγράμματα, αποτελούν τα πρώτα σημάδια αλλαγής της αντίληψης για την εκπαιδευτική αξία της φυσικής αγωγής.

Κάποια από τα συστήματα εκπαίδευσης δημιουργήθηκαν μέσα από τη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων θεωρητικών και δασκάλων της φυσικής αγωγής, αλλά παράλληλα εξυπηρετούσαν εθνικούς και στρατιωτικούς σκοπούς των σύγχρονων κρατών. Η Γερμανία, για να ανταπεξέλθει στις στρατιωτικές της υποχρεώσεις, μετέτρεψε τη σχολική φυσική αγωγή σε στρατιωτικού τύπου εκπαίδευση. Οι τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζονται από πολιτικούς, βιομηχανικούς και εκπαιδευτικούς μετασχηματισμούς οι οποίοι επηρέασαν και την εξέλιξη της φυσικής αγωγής.⁵⁴

⁵² Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Ιστορία της γυμναστικής*, Αθήναι 1927, σσ. 347-349.

⁵³ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης, *Η γυμναστική*, Αθήνα 1908, σσ. 46, 47.

⁵⁴ Βλ. Γιάτσης Σωτήρης Ι., *Εισαγωγή στην ιστορία της φυσικής αγωγής στον Ελληνικό κόσμο*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 142.

Μετά το Μεσαίωνα οι ασκήσεις φυσικής αγωγής δεν περιλαμβάνονται στα προγράμματα των εκπαιδευτηρίων, όπως επίσης και στις συνήθειες των πολιτών. Οι παιδαγωγοί, Μερκουριάλης, Λούθηρος, Ρουσώ, Μοντίνης, Τισώ και Λόκ αναφέρουν στα συγγράμματά τους την αξία της φυσικής αγωγής και τη σημασία στην ανατροφή των μαθητών και εκπαίδευση των πολιτών, σύμφωνα και με τις αρχές του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και του Γαληνού. Ο Ρουσώ στο έργο του «Αιμίλιος» τον 18^ο αιώνα, τονίζει τη σημασία της φυσικής αγωγής, η οποία συμβάλλει στη διάδοση των σωματικών ασκήσεων και επηρεάζει θετικά την αγωγή των νέων.⁵⁵

Από την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης (1821), η αγωνιστική διάθεση έχει φθίνουσα πορεία, στον ελληνικό χώρο. Η υποταγή στους Τούρκους, είχε ως αποτέλεσμα την παρακμή, αν όχι την εξαφάνιση της φυσικής αγωγής από τις κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες των υπόδουλων Ελλήνων. Η ανάγκη για άσκηση των Ελλήνων με το αδούλωτο φρόνημα, εκδηλώνεται σε γιορτές και πανηγύρια με χορούς και αγώνες. Οι Έλληνες είχαν την ευκαιρία να αγωνιστούν στο λιθάρι, στην πάλη, στη σκοποβολή, στην ανύψωση βάρους, στην ιππασία, στην κολύμβηση και στην ταχύτητα. Συγκεκριμένα, τους αγωνιστικούς χώρους και τα σημεία συγκέντρωσης αποτελούσαν τα αλώνια, η ρεματιά, το ταμπούρι και το κονάκι, η πλατεία του χωριού, το προαύλιο των εκκλησιών, το πηγάδι και η βρύση.⁵⁶

Οι δρόμοι ήταν από τα χαρακτηριστικότερα αγωνίσματα των κλεφταρματολών. Δηλαδή, η ικανότητα να διανύουν διαδρομές μικρής ή μεγάλης απόστασης με ταχύτητα.⁵⁷ Η αγάπη για την ελευθερία και ο αγώνας για την ανεξαρτησία αποτέλεσαν το μεγαλύτερο κίνητρο των Ελλήνων για την εξάσκηση και καλλιέργεια των αθλημάτων που αναφέρθηκαν.

⁵⁵ Βλ. Φωκιανός Ίωάννης, *Έγχειρίδιον Γυμναστικής*, έν Αθήναις 1883, σσ. 10-16.

⁵⁶ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Η φυσική αγωγή από το 394 μ.Χ., χ.χ.*, σσ., 20-25.

⁵⁷ Βλ. Τσιάντας Κώστας Ι., *Τα αγωνίσματα των Κλεφταρματολών και η Εθνεγερσία*, δεύτερη έκδοση, Ιωάννινα 1980, σσ., 33, 34.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (1824) ο υπεύθυνος εκπαίδευσης του Ελληνικού στρατού, ο Γάλλος στρατηγός Φαβιέρος χρησιμοποίησε σωματικές ασκήσεις για την εκπαίδευση των νεοσυλλέκτων κάτω από την Ακρόπολη. Οι τοπικοί άρχοντες συνέστησαν στους δασκάλους να πηγαίνουν τους μαθητές, για να παρακολουθούν και να διδάσκονται οι μαθητές τις στρατιωτικές ασκήσεις. Αναμενόμενο ήταν τα ευρωπαϊκά συστήματα εκπαίδευσης να επηρεάσουν την ελληνική εκπαίδευση και στο γνωστικό αντικείμενο της φυσικής αγωγής. Ωστόσο τα οικονομικά και πολιτικά προβλήματα, όπως και οι ανάγκες των σχολείων στην Ελλάδα ήταν διαφορετικές από τις ανάγκες και την κοινωνική πραγματικότητα των χωρών της Ευρώπης.

2. Τα επικρατέστερα συστήματα φυσικής αγωγής στην Ευρώπη τον 18^ο και 19^ο αιώνα και η συμβολή των Φιλανθρωπιστών

Η αναγέννηση της φυσικής αγωγής στους νεότερους χρόνους άρχισε τον 18^ο αιώνα, με τη συμβολή των επιστημόνων, των παιδαγωγών, των φιλοσόφων και των γιατρών. Οι φιλανθρωπιστές⁵⁸ ανέλαβαν να εφαρμόσουν τις αρχές του Rousseau στη Γερμανία. Ο Johann Bernhard Basedow⁵⁹ (1723-1790), ίδρυσε το 1774 στη Γερμανία ένα πρότυπο σχολείο το «Φιλανθρόπιον», εμπνευσμένος από τις αρχές του Rousseau, στο οποίο η φυσική αγωγή αποτελούσε τον βασικό του κορμό του σχολικού προγράμματος. Επρόκειτο για το πρώτο σχολείο το οποίο είχε ως στόχο τη σωματική και πνευματική εκπαίδευση των μαθητών. Η ιππασία, η ακροβασία, η ξιφασκία, οι χοροί και τα παιχνίδια, αποτελούσαν τις βασικές δραστηριότητες του προγράμματος. Εισήχθησαν, επίσης, ασκήσεις δρόμου, αλμάτων, ρίψεων, άρσης και μεταφοράς βάρους, αναρριχήσεων όπως και εκείνες των ελεύθερων ασκήσεων.⁶⁰ Ένας από τους μαθητές του σχολείου, ο Salzmann (1744- 1811) ίδρυσε δικό του σχολείο, όπου δίδαξε και ο Guts-Muts, ο οποίος έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην προδιάθεση του ατόμου για την εκτέλεση φυσικών ασκήσεων. Στις ασκήσεις, οι οποίες εκτελούνταν στην ύπαιθρο, περιλαμβάνονταν το άλμα, ο δρόμος, η πάλη, ασκήσεις ισορροπίας και δεξιότητας.

Μετά την ήττα των Γερμανών από τους Γάλλους (στα τέλη του δεκάτου ογδού αιώνα), η εμφάνιση του Jahn στη Γερμανία είχε βασικό στόχο τη δημιουργία ενός αξιόμαχου έμψυχου δυναμικού, για να υπερασπίσει τα δίκαια

⁵⁸ Οι φιλανθρωπιστές ήταν παιδαγωγοί και φιλόσοφοι οι οποίοι εναντιώθηκαν στη μονόπλευρη εκπαίδευση στην Ευρώπη, υποστήριζαν τη σωματική και πνευματική αρμονία, υιοθέτησαν τις ιδέες του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ιπποκράτη, του Γαληνού και του Φιλόστρατου. Επίσης ήταν υποστηρικτές της εισαγωγής των σωματικών ασκήσεων και της φυσικής αγωγής στην εκπαίδευση (Ραμπελέ 1490-1553, Μερκουριάλης, Λούθηρος, Ρουσσώ, Μπασεντόου, Τισώ, Λούκε). Βλ. Θωμά Β. Γιαννάκη, *Ζάππειες και σύγχρονες Ολυμπιάδες*, Αθήνα 1992, σ. 13.

⁵⁹ Διακήρυξη του 1768, η σωματική άσκηση αποτελεί μέρος της αγωγής.

⁶⁰ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Η φυσική αγωγή από το 394 π.Χ.*, σσ. 44-61.

της πατρίδας του. Εφεύρε νέες ασκήσεις και κινήσεις επιδεξιότητας, κατασκεύασε νέα όργανα, όπως μονόζυγο, δίζυγο και βατήρα για την εκτέλεση αλμάτων και προσπάθησε να δημιουργήσει σε κάθε πόλη μια αίθουσα γυμναστικής. Στη Βαυαρία με πρωτοβουλία του βασιλιά Λουδοβίκου του Α΄ ίδρυσε το 1828 ειδική γυμναστική σχολή με διευθυντή τον Hans Ferdinand Massmann. Το 1848 ιδρύθηκε στο Βερολίνο γυμναστήριο, το οποίο είχε πρότυπο το κεντρικό γυμναστήριο της Στοκχόλμης, για την εκπαίδευση καθηγητών και διδασκάλων της φυσικής αγωγής με διευθυντή τον ταγματάρχη Hugo Rothstein (συνδύασε το Σουηδικό και το Γερμανικό μοντέλο φυσικής αγωγής) και διαμόρφωσε το κατά Ling και Rothstein σύστημα.⁶¹

Στη Σαξονία καθιερώθηκε η φυσική αγωγή το 1837 και ιδρύθηκε γυμναστήριο προς εκπαίδευση των καθηγητών το 1850 στο οποίο προβλεπόταν χώρος και για τις νεάνιδες. Το σύστημα του Kloss, γενικού επιθεωρητή στη Σαξωνία και διευθυντή του κεντρικού γυμναστηρίου της Δρέσδης, είναι συνδυασμός του συστήματος Jahn και του Spiess. Ο Kloss θεωρούσε σπουδαίες τις ασκήσεις τις οποίες εκτελούσαν πολλοί μαθητές συγχρόνως και τελειοποίησε τα γυμναστικά όργανα. Να σημειωθεί ότι στο Μόναχο υπήρχε σχολείο γυμναστικής με διευθυντή τον Weber, οπαδό των Spiess και Jahn.⁶²

Η διδασκαλία της φυσικής αγωγής ήταν υποχρεωτική στα γυμνάσια και τα υπόλοιπα σχολεία του Μεγάλου Δουκάτου της Βάδης. Στο Δουκάτο της Έσσης η φυσική αγωγή ως μάθημα φέρεται ως υποχρεωτική στο διδασκαλείο, στα γυμνάσια και στα πρακτικά σχολεία από το 1865. Αξίζει να σημειωθεί η ιδιαίτερη συμβολή των γυμναστικών συλλόγων στην εξάπλωση της φυσικής αγωγής στη Γερμανία, οι οποίοι ξεπερνούσαν τους χίλιους οκτακόσιους.

Στην Αυστρία, η φυσική αγωγή εισήχθη ως υποχρεωτικό μάθημα στα περισσότερα σχολεία το 1870, με το σύστημα Spiess και Jahn.⁶³ Ο Βίκτωρας

⁶¹ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης Ε., *Οί σύγχρονοι διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, Τόμος Α', Έν Αθήναις 1930, σ. 13.

⁶² Βλ. Φωκιανός Ιωάννης, *Έγχειρίδιον Γυμναστικής*, έν Αθήναις 1883, σ.17.

⁶³ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Η Φυσική Αγωγή από το 394 π.Χ.*, Αθήνα χ.χ., σ. 60.

Σίλμπερερ θεωρείται ο πατέρας του αθλητισμού στην Αυστρία⁶⁴. Με εγκύκλιο του υπουργού παιδείας, 15 Σεπτεμβρίου 1890, εισήχθησαν οι γυμναστικές παιδιές στο σχολείο.⁶⁵

Ο παιδαγωγός Pestalozzi (1746-1827) εφάρμοσε στην Ελβετία στοιχεία φυσικής αγωγής, επιδίωκε την ενδυνάμωση και τη βελτίωση της υγείας των παιδιών και καθιέρωσε τις ελεύθερες ασκήσεις στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ενώ στη Δανία εισήγαγε τη φυσική αγωγή ο μαθητής του Guts-Muths, ο Nachteggall. Ο Δανός Nachteggall επηρεάστηκε από το βιβλίο του Guts-muths «*Η γυμναστική για τους νέους*» και το 1799 ίδρυσε στην Κοπεγχάγη Γυμναστικό Ινστιτούτο για τη μόρφωση των δασκάλων της γυμναστικής. Επίσης, το 1804, ανέλαβε τη διεύθυνση της στρατιωτικής γυμναστικής σχολής, την οποία ίδρυσε ο βασιλιάς Φρειδερίκος ο VI.⁶⁶ Ο Δανός Nachteggall εφάρμοσε τις ιδέες αυτές στην πατρίδα του και το 1803 εισήγαγε τη φυσική αγωγή σε 14 εκπαιδευτήρια. Οι Δανοί συνειδητοποίησαν τις ευεργετικές επιδράσεις των σωματικών ασκήσεων και τις εισήγαγαν στο εκπαιδευτικό της σύστημα το 1814 με επικρατέστερο σύστημα εκείνο του Friedrich Ludwig Jahn και Per Henrik Ling.⁶⁷

Το 1770 γεννήθηκε στην Ισπανία ο Amoros, ο οποίος εισήγαγε τη φυσική αγωγή στη Γαλλία. Η φυσική αγωγή στη Γαλλία έγινε μάθημα υποχρεωτικό στα σχολεία το 1869. Πολλοί συντέλεσαν στη διάδοση της φυσικής αγωγής, αλλά ο Amoros διακρίνεται γιατί το σύστημά του, το οποίο περιείχε ασκήσεις δύναμης και χαρακτηριζόταν ιδιαίτερα από στρατιωτικό και πατριωτικό φρόνημα. Επίσης ξεχωρίζει η μεθοδολογία των συστημάτων των Basedow, Guths-Muths, Jahn και του Eiselen.⁶⁸

Το 1776 γεννήθηκε ο Ling, θεμελιωτής της φυσικής αγωγής στη Σουηδία και το 1795 στην Αγγλία ο Thomas Arnold, ο οποίος το 1828 εισήγαγε τη φυσική

⁶⁴ Βλ. Μύλλερ Ι. Π., *Το σύστημά μου*, δεύτερη έκδοση, Αθήναι 1926, σ. 19.

⁶⁵ Βλ. Ζαγγογιάννης Δ. Κ., *Η μεταρρύθμιση των Γυμνασίων εν Γερμανία*, Έν Αθήναις 1895, σ.191.

⁶⁶ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης Ε., *Οί σύγχρονοι διεθνείς Όλυμπιακοί Αγώνες*, τ. Α', Έν Αθήναις 1930, σ. 13.

⁶⁷Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., ό.π., σ. 61.

⁶⁸ Βλ. Φωκιανός Ιωάννης,, *Έγχειρίδιον Γυμναστικής*, εν Αθήναις 1883, σ. 19.

αγωγή.⁶⁹ Στη Στοκχόλμη το κεντρικό γυμναστήριο χωρίζεται σε στρατιωτικό, παιδαγωγικό και ιατρικό. Η φυσική αγωγή είναι υποχρεωτική σε όλα τα σχολεία από τρεις έως έξι ώρες την εβδομάδα. Το σύστημα του Ling περιελάμβανε ασκήσεις με όργανα και στρατιωτικές ασκήσεις με είδη οπλομαχίας.

Η κυβέρνηση της Πρωσίας έστειλε στη Σουηδία το 1847 πολίτες προκειμένου να εκπαιδευτούν και να γνωρίσουν τη φυσική αγωγή. Στα Ρωσικά σχολεία η φυσική αγωγή καθιερώθηκε το 1870-1880. Οι Ρώσοι συνδύασαν τη Γερμανική και τη Σουηδική μέθοδο και την προσάρμοσαν στις ανάγκες των πολιτών τους. Το 1886 οι γυμναστικές ασκήσεις εμφανίζονται ως υποχρεωτικές στο πρόγραμμα και στα σχολεία αρρένων της αυτοκρατορίας.⁷⁰ Η εξάπλωση και η υιοθέτηση των αρχών της φυσικής αγωγής και των συστημάτων εκπαίδευσης επηρέασε τον 19^ο αιώνα και τους Έλληνες παιδαγωγούς και υποστηρικτές της φυσικής αγωγής, οι οποίοι για διαφορετικούς λόγους συνέβαλαν στη διδασκαλία του μαθήματος στη βασική εκπαίδευση.

Δύο συστήματα φυσικής αγωγής ξεχωρίζουν στην Ευρώπη. Το Γερμανικό και το Σουηδικό. Πρωτεργάτες του Γερμανικού συστήματος υπήρξε ο φιλανθρωπιστής Guts-Muths (1759–1839), ο επονομαζόμενος «πατέρας» της φυσικής αγωγής Jahn (1778 – 1852) και ο υπεύθυνος της σχολικής φυσικής αγωγής για μαθητές και μαθήτριες A. Spiess (1810 – 1858). Ο κύριος εκφραστής του Σουηδικού συστήματος ήταν ο ιατρογυμναστής και ποιητής Ling (1776 – 1839). Η δημιουργία χιλιάδων αθλητικών σωματείων στην Ευρώπη, όπως και στα υπόλοιπα κράτη Ιαπωνία, Κίνα και Αμερική, ήταν συνέπεια της δημιουργίας των συστημάτων της φυσικής αγωγής. Πρέπει επίσης να επισημανθεί για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ότι διακρίνουμε τα ευγενή

⁶⁹Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Ιστορία της γυμναστικής*, Αθήναι 1927, σ. 367.

⁷⁰ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *ό.π.*, σ. 61.

και πλούσια αθλήματα (ιπποδρομίες, ορειβασία) αλλά και τον κλασσικό αθλητισμό.⁷¹

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αναπτύχθηκε εκτός της Γερμανικής και Σουηδικής μεθόδου φυσικής αγωγής και η Αγγλική μέθοδος. Η Γερμανική μέθοδος φυσικής αγωγής είχε στρατιωτικά και εθνικιστικά χαρακτηριστικά, ενώ η Σουηδική μέθοδος φυσικής αγωγής είχε σκοπό την αρμονική διάπλαση του σώματος.

Ο Johann Bernhard Basedow (Αμβούργο 1723 – Μαδεμβούργο 1790), όπως αναφέραμε, μελέτησε τον «Αιμίλιον», δημοσίευσε το 1774 πραγματεία στα Γαλλικά και Λατινικά και προσπάθησε να συμβάλει στην αγωγή των νέων, η οποία έπρεπε να επιτυγχάνεται χωρίς καταπίεση. Η μέθοδός του αποτελούσε τη βάση του συστήματος των φιλανθρωπιστών και απέκτησε πολλούς μιμητές με αποτέλεσμα η φυσική αγωγή να έχει σημαντική θέση στα προγράμματα των εκπαιδευτηρίων της βορείου Γερμανίας.⁷² Μεταξύ των μαθητών του Basedow ήταν οι Campe, Wolke και ο Guths- Muths. Η σταδιακή βελτίωση της φυσικής αγωγής ήταν αποτέλεσμα της χρήσης σωματικών ασκήσεων και αγωνισμάτων, όπως είναι το τρέξιμο, το άλμα, η αναρρίχηση και η αξιοποίηση των γυμναστικών οργάνων.

Ο Guths-Muths, μαθητής του Basedow, ανέδειξε τη σημασία της μεθοδικότητας για την ανάπτυξη της φυσικής αγωγής, επινόησε τα όργανα και τόνισε την παιδαγωγική σημασία του αντικειμένου και τις υπηρεσίες που μπορεί να προσφέρει στην πατρίδα. Μεγάλη σημασία απέδιδε στις ομαδικές συγχρονισμένες ασκήσεις και στις προπαρασκευαστικές ασκήσεις. Σε μικρό χρονικό διάστημα οι ιδέες του Guths – Muths έγιναν γνωστές σε όλη τη Γερμανία.⁷³

Οι Γερμανοί μελέτησαν και συστηματοποίησαν τις κινήσεις του σώματος και δημιούργησαν το δικό τους σύστημα φυσικής αγωγής. Καθοριστική ήταν η

⁷¹ Βλ. Μεταξάς Δημήτριος Γ., *Αί σωματικάί ασκήσεις*, Έν Αθήναις 1906, σ. 231.

⁷² Βλ. Φωκιανός Ίωάννης, *Έγχειρίδιον Γυμναστικής*, έν Αθήναις 1883, σ. 11.

⁷³ Βλ. Κωνσταντίνου Χ., *Οικιακή Γυμναστική, Πρακτική και Θεωρητική Διδασκαλία της Γυμναστικής*, Έν Αθήναις 1900, σ. 9.

συμβολή του Friedrich Ludwig Jahn (1778 – 1852), ο οποίος φέρεται ως ο δημιουργός της Γερμανικής μεθόδου.⁷⁴ Οι ελλιπείς παιδαγωγικές γνώσεις, η μονότονη άσκηση με ενόργανη γυμναστική και η υπέρμετρη ανάπτυξη της δύναμης αποτέλεσαν τα χαρακτηριστικά του Γερμανικού συστήματος.⁷⁵

Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα μέχρι το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα το βιβλίο «περί γυμναστικής τέχνης» του Μερκουριάλη υπήρξε οδηγός των φίλων της φυσικής αγωγής. Το μοναδικό γυμναστικό έργο του Jahn, ήταν «η Γερμανική γυμναστική» το οποίο έγραψε με τον βοηθό του Eiselen. Ο Jahn επιδίωκε τη δημιουργία «μελλοντικών ικανών υπερασπιστών της πατρίδας» με την αξιοποίηση και εφαρμογή των σωματικών ασκήσεων.

Ο Friedrich Ludwig Jahn (1778 – 1852)⁷⁶ εργάστηκε για τη δημιουργία του γυμναστικού συστήματος και έγινε αποδεκτός σε όλη τη Γερμανία. Επίσης, προς τιμήν του στην Πρωσία έγινε ανδριάντας του και ανακηρύχθηκε ευεργέτης της πατρίδας και της ανθρωπότητας. Εκτός των άλλων ιδιοτήτων ήταν θεολόγος, δημοσιογράφος, φιλόλογος και αξιωματικός κατά την απελευθέρωση από το Γαλλικό ζυγό. Με τις γνώσεις του έβαλε τα θεμέλια για την καθιέρωση του συστήματος της Γερμανικής φυσικής αγωγής και εφεύρε τα γυμναστικά όργανα μονόζυγο και δίζυγο. Ο Jahn και οι οπαδοί του ταύτισαν τη φυσική αγωγή με το εθνικό και πατριωτικό αίσθημα.

⁷⁴ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης, *Η γυμναστική*, Γ' Εκδ., Αθήνα 1923, σ. 55.

⁷⁵ Οι κύριοι εκφραστές του Γερμανικού συστήματος κατά τον Χρυσάφη ήταν ο φιλανθρωπιστής παιδαγωγός Guts-Muts (1759-1839), ο πατριώτης Jahn (1778-1852) και ο γυμναστής Spiess (1810-1858), ιδρυτής της σχολικής Γερμανικής γυμναστικής σχολής. Το πρώτο δε σύγγραμμα του Guts-Muts «*η γυμναστική των νέων*» συγκαταλέγεται στα πρώτα εγχειρίδια γυμναστικής.

Στο βιβλίο κυριαρχούν οι ιδέες και αντιλήψεις των σοφών της αρχαιότητας για το σκοπό της γυμναστικής και την ιδιαίτερη αξία που είχε και συνεχίζει να έχει η αρμονική άσκηση του σώματος. Επίσης, έγραψε το βιβλίο «*εγχειρίδιο γυμναστικής για τη νεολαία της πατρίδας, Μάιος 1817*». Το βιβλίο πραγματεύεται την προετοιμασία των νέων με ασκήσεις για την υπεράσπιση της πατρίδας.

⁷⁶ Ο Jahn κατέστησε τη γυμναστική εθνικό θεσμό και ενίσχυσε τη γυμναστική ιδέα. Ήταν γιος ιερέα με πνεύμα ανυπότακτο και στην προσπάθειά του να διαδώσει τη γυμναστική περιηγήθηκε στη βόρειο Γερμανία, ενώ φυλακίσθηκε από το 1819 μέχρι 1825.

Η φυσική αγωγή, σύμφωνα με το Jahn, η οποία είχε στρατιωτικό και αθλητικό χαρακτήρα δεν ήταν κατάλληλη για την εκπαίδευση των μαθητών. Σκοπός του Jahn ήταν να μεταδώσει τον ενθουσιασμό στη νεολαία για τη φυσική αγωγή και τις σωματικές ασκήσεις, ώστε να γίνουν άξιοι στρατιώτες σε συνθήκες πολέμου. Η μέθοδός του δεν εξυπηρετούσε τους παιδαγωγικούς σκοπούς του μαθήματος και την ισχυροποίηση της υγείας των μαθητών. Δεν είχε παιδαγωγικές και ιατρικές γνώσεις, αλλά δημιούργησε δημόσια γυμναστήρια και γυμναστικούς συλλόγους⁷⁷ προς άσκηση του λαού. Ο Jahn αποσκοπούσε στην ανάπτυξη της δύναμης και στην απόκτηση σωματικών ικανοτήτων για να χρησιμοποιηθούν στις καθημερινές δραστηριότητες των πολιτών. Μεταξύ των αγωνισμάτων τα οποία χρησιμοποιούσε στα πλαίσια της φυσικής αγωγής ήταν ο δρόμος, το άλμα, η ιππασία, η κολύμβηση, αλλά όχι το παιχνίδι. Δεν κατανοούσε τη χρησιμότητα των παιδιών στη δημιουργία δυνατών στρατιωτών, ενώ περιορίστηκε στην εκπαίδευση ανδρών και εφήβων χωρίς να αποδέχεται τη μέθοδο της ομαδικής άσκησης.⁷⁸

Τη μεταρρύθμιση αυτή ανέλαβε να πραγματοποιήσει ο Spiess (1810- 1858), καθηγητής γερμανικής καταγωγής, ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη φυσική αγωγή στο σχολείο, υποστηρικτής της τάξης και της πειθαρχίας. Πίστευε δε ότι οι ελεύθερες και τακτικές ασκήσεις που εκτελούνταν από πολλούς μαθητές συγχρονισμένα αποτελούσαν τη βάση της καλής φυσικής αγωγής. Επίσης, εισήγαγε τις μουσικές ασκήσεις, έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην κομψότητα της κίνησης και καθιέρωσε ένα σύστημα κατάλληλο να καλύψει τις ανάγκες των δύο πρώτων τάξεων. Για αυτό ανακηρύχτηκε ιδρυτής της σχολικής γυμναστικής.⁷⁹ Ο Adolf Spiess (1810-1858) προσπάθησε να διορθώσει τα μειονεκτήματα της μεθόδου του Jahn ανεπιτυχώς. Επίσης

⁷⁷ Βλ. Χαραλαμπάκης Ηλίας, *Μαθήματα Ιστορίας Σωματικής Αγωγής*, Αθήνα 1969, σ. 49.

⁷⁸ Ο Guts Muts και ο Jahn βοήθησαν τον Γερμανικό λαό να συμμετέχει σε γυμναστικές κινήσεις, αλλά κανένας από τους δύο δεν δίδαξε τον κόσμο πώς να γυμνάζεται, σημειώνει ο Ι. Χρυσάφης στο έργο του «*η γυμναστική των αρχαίων*» σ. 460.

⁷⁹ Βλ. Φωκιανός Ιωάννης, *Εγχειρίδιον Γυμναστικής*, εν Αθήναις 1883, σσ. 10-16, βλ. επίσης Φιλήμων Θ. Τρούλης, *Η γυμναστική τῶν δημοτικῶν καὶ Ἑλληνικῶν σχολείων, πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκόντων καὶ τῶν μαθητῶν*, Χανιά 1910, σ. 9.

εισήγαγε εκτός των ελεύθερων ασκήσεων και τα φορητά όργανα (αλτήρες, κοντοί, κορύνες) με σκοπό την αύξηση του μυϊκού έργου.⁸⁰

Ο Spiess καθιέρωσε και τη φυσική αγωγή των κοριτσιών. Υιοθέτησε τις παιδαγωγικές αρχές των Hebert-Pestalozzi συνδέοντας τη φυσική αγωγή με το σχολείο και εφάρμοσε ασκήσεις για μαθητές και μαθήτριες. Ελεύθερες και ανόργανες γυμναστικές ασκήσεις του συστήματος εφάρμοσε, επίσης, ο Nachteggall στα σχολεία της Δανίας. Ο Spiess θεωρούσε ότι η κίνηση και μόνο θα προκαλέσει αύξηση των σωματικών δυνάμεων και βελτίωση των ικανοτήτων των μαθητών. Για αυτό το σκοπό, δημιούργησε σωματικές ασκήσεις για ξεχωριστά μέρη του σώματος.

Στο βιβλίο «*Η επιστήμη της γυμναστικής*» 1840, οι ασκήσεις χωρίζονται σε ελεύθερες, στις οποίες γυμνάζονται ομαδικά αγόρια και κορίτσια, σε ασκήσεις με εξαρτήσεις, σε στηρίξεις και ομαδικές-τακτικές ασκήσεις με κόσμιο πνεύμα πειθαρχίας και με υπακοή. Στο επόμενο έργο του «*Η σχολική γυμναστική*» αναφέρεται σε παιδιά και παρατηρείται η χρησιμοποίηση ελεύθερων ασκήσεων, με όργανα και παιχνίδια.⁸¹

Στην ανάπτυξη και διάδοση της φυσικής αγωγής στη Γερμανία επηρέασαν και βοήθησαν οι γυμναστικοί σύλλογοι (1883). Επίσης το 1848 ιδρύθηκε στο Βερολίνο γυμναστήριο (σύμφωνα με το κεντρικό γυμναστήριο Στοκχόλμης) για να επιμορφωθούν δάσκαλοι της γυμναστικής.⁸² Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα το Γερμανικό σύστημα φυσικής αγωγής απελευθερώνεται από τα ακροβατικά στοιχεία εξαιτίας της επίδρασης του Σουηδικού συστήματος⁸³

Για τον Per Henrik Ling (1776-1839)⁸⁴ όπως και για τον Jahn, υιό ιερέα, ο φυσικός προσορισμός του ήταν η θεολογία. Οι εμπειρίες που απέκτησε

⁸⁰Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Η ιστορία της γυμναστικής*, Αθήνα 1927, σσ. 360, 361.

⁸¹ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης, *Η γυμναστική*, Έν Αθήναις 1923, σ. 50.

⁸² Βλ. Φωκιανός Ιωάννης, *Εγχειρίδιον Γυμναστικής*, έν Αθήναις 1883, σ. 16.

⁸³ Βλ. Τρούλης Φιλήμονας Θ., *Η γυμναστική τῶν δημοτικῶν και Ἑλληνικῶν σχολείων, πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκόντων καὶ τῶν μαθητῶν*, Χανιά 1910, σ. 13.

⁸⁴ Θεμελιωτής της Σουηδικής γυμναστικής, Ιατρογυμναστής και ποιητής Η. Ling (1776-1839), δίδαξε τη Σουηδική Γυμναστική από το 1813 έως το 1839, βλ. επίσης Φιλήμων Θ. Τρούλης, *Η*

κάνοντας μαθήματα ξιφασκίας με Γάλλους εξόριστους και συμμετέχοντας στα μαθήματα στο γυμναστήριο του Δανού Franz Nachteggall (1777 – 1847), ήταν πολύτιμες και καθοριστικές για την μετέπειτα πορεία του. Στην συνέχεια, το 1804, δίδαξε ξιφασκία στο πανεπιστήμιο της Lund⁸⁵ και συγχρόνως ασχολήθηκε με τη μελέτη της φυσιολογίας και ανατομίας, η οποία τον βοήθησε να διαμορφώσει τις αντιλήψεις του για τη φυσική αγωγή. Ο Ling ανέδειξε τη φυσική αγωγή σε επιστήμη, ενώ η διαφορά με τον Jahn ήταν ότι πίστευε στην απόκτηση δύναμης μέσω της υγείας, σε αντίθεση με τον Jahn που πίστευε στο σύστημα της απόκτησης υγείας μέσα από τη δύναμη.

Κύρια επιδίωξη του Ling ήταν η βοήθεια και η βελτίωση των αδυναμιών των ανθρώπων με προβλήματα αλκοολισμού και ιδιαίτερα όσων υπέφεραν από τη μάστιγα της εποχής για τη Σουηδία, τη φυματίωση.⁸⁶ Στηριζόμενος στη φιλοσοφία και τα πιστεύω των αρχαίων Ελλήνων και τα πρότυπα των Σκανδιναβικών παραδόσεων, επιθυμούσε να αναζωογονήσει τη Σουηδική φυλή. Το 1812 η προσπάθεια ίδρυσης ειδικού γυμναστηρίου και γηπέδου απέτυχε. Το 1813 επιστρέφει στη Στοκχόλμη από το Carlborg και επηρεασμένος από το σύστημα του Guts-Muts και από τις ιδέες του Jahn ιδρύει το «Κεντρικόν Γυμναστικόν Ινστιτούτον»⁸⁷. Στο γυμναστήριο διεξάγονταν ασκήσεις γυμναστικής, ασκήσεις οπλομαχητικής και στο αμφιθέατρο διδάσκονταν θεωρία και ανατομία. Σκοπός του γυμναστηρίου ήταν η μόρφωση ειδικών δασκάλων φυσικής αγωγής για όλα τα σχολεία και το στρατό. Σε αυτό το γυμναστήριο ο Ling προσπάθησε και ανέπτυξε το δικό του σύστημα.⁸⁸

γυμναστική τῶν δημοτικῶν καὶ Ἑλληνικῶν σχολείων, πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκόντων καὶ τῶν μαθητῶν, Χανιά 1910, σ. 11.

⁸⁵ Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Ἡ ἱστορία τῆς γυμναστικῆς*, Αθήνα 1927, σ.σ. 362.

⁸⁶ Βλ. Φωκιανός Ιωάννης, *Ἐγχειρίδιον Γυμναστικῆς*, ἐν Ἀθήναις 1883, σ. σ. 13, 14.

⁸⁷ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης, *Οἱ σύγχρονοι διεθνεῖς Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες*, τ. Α, Ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 13.

⁸⁸ Βλ. Κωνσταντίνου Χ., *Οικιακὴ Γυμναστικὴ, Πρακτικὴ καὶ Θεωρητικὴ Διδασκαλία τῆς Γυμναστικῆς*, Ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 10.

Όλες τις επιστημονικές του παρατηρήσεις και έρευνες του Ling, τις αποτύπωσε στο βιβλίο με τίτλο «Οι γενικές βάσεις της γυμναστικής». Στο βιβλίο αναφέρεται στους νόμους του ανθρώπινου οργανισμού, στις αρχές της παιδαγωγικής γυμναστικής, της στρατιωτικής, της ιατρικής, της αισθητικής και της πρακτικής γυμναστικής.⁸⁹

Σκοπός των σωματικών ασκήσεων, κατά τον Ling, έπρεπε να είναι η αρμονική ανάπτυξη όλων των μερών του σώματος. Οι γυμναστικές ασκήσεις να επιλέγονται ανάλογα με τις ανάγκες και τους νόμους του ανθρώπινου οργανισμού⁹⁰. Για πρώτη φορά εφάρμοσε την αναλυτική μέθοδο εκμάθησης με περιγραφή της άσκησης από την αρχή μέχρι το τέλος με ακρίβεια και συγκεκριμένο στόχο. Οι ασκήσεις επιλέγονταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ανάλογες της ποιότητας και των ικανοτήτων των ασκούμενων που συμμετείχαν, του φύλου, της ηλικίας, της προόδου των αθλητών, αλλά έπρεπε να εκτελούνται πρώτα οι εύκολες και έπειτα να αυξάνει ο βαθμός δυσκολίας της άσκησης. Επίσης, διαχώρισε τις ασκήσεις σε κατηγορίες: ασκήσεις χωρίς όργανα, ελεύθερες ασκήσεις και συνασκήσεις με στηρίξεις.⁹¹ Η φυσική αγωγή χαρακτηρίζεται σε διορθωτική, αθλητική, φυσική αγωγή κοριτσιών, ελεύθερη, κινητική και ψυχαγωγική.

Η δυνατότητα γύμνασης πολλών ασκούμενων την ίδια ώρα, η υπακοή και η πειθαρχία στην εκτέλεση των ασκήσεων, η αύξηση της δύναμης και της αντοχής και ο περιορισμός των παραμορφώσεων και σωματικών ατελειών, αποτελούν πλεονεκτήματα της νέας μεθόδου. Ο Ling θεωρεί τις ελεύθερες και τις ασκήσεις με όργανα, απαραίτητες στο ημερήσιο πρόγραμμα γύμνασης, μαζί με τα παιχνίδια και τους χορούς. Η φυσική αγωγή του Ling αναφερόταν σε όλες τις ηλικίες και στα δύο φύλα, αλλά και στους αρρώστους. Η καλλιέργεια δε των ψυχικών αρετών ενισχυόταν μέσα από τις ενόργανες ασκήσεις οι οποίες επηρέαζαν και την ανάπτυξη του σώματος.

⁸⁹ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης, *Η γυμναστική*, Έν Αθήναις 1923, σ. 65.

⁹⁰ Βλ. Τρούλης Φιλήμων Θ., *Η γυμναστική τῶν δημοτικῶν καὶ Ἑλληνικῶν σχολείων, πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκόντων καὶ τῶν μαθητῶν*, Χανιά 1910, σ. 10.

⁹¹ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης, *Η γυμναστική*, Έν Αθήναις 1923, σ.σ. 68,69.

Η ημερησία γύμναση με το Σουηδικό σύστημα χωρίζεται σε πέντε ενότητες: τις προασκήσεις (προθέρμανση του σώματος), την καθολική εξάσκηση, την τοπική εξάσκηση, την πρακτική χρήση και την αποθεραπεία. Οι ασκήσεις της ημερησίας γύμνασης περιλαμβάνουν τις ασκήσεις προθέρμανσης, τις υπερεκτάσεις, ασκήσεις εξαρτήσεως, ισορροπίας, των μυών της πλάτης, ασκήσεις των κοιλιακών, περπάτημα, τρέξιμο, άλματα, ασκήσεις αποθεραπείας και αναπνοής.⁹²

Ο Per Henrik Ling ερευνητής των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και του ανθρώπινου οργανισμού δημιούργησε ένα σύστημα φυσικής αγωγής με σκοπό τη σωματική βελτίωση των νέων και της ενίσχυσης της υγείας τους με βάση την παιδαγωγική και τις αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων για τη φυσική αγωγή. Οι επικίνδυνες ασκήσεις δεν υπάρχουν στο πρόγραμμά του, γιατί πίστευε ότι δεν ωφελούσαν την υγεία και την πρόοδο των συμμετεχόντων στη φυσική αγωγή.

Το γυμναστικό σύστημα του Ling διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη από τους πτυχιούχους του γυμναστικού ινστιτούτου της Στοκχόλμης, στο οποίο εγγράφηκαν μαθητές από όλη την Ευρώπη και επικράτησε ακόμα και στη Γερμανία. Ο Ling υποστήριξε τη συμβολή της φυσικής αγωγής στη θεραπεία πολλών νοσημάτων. Ο ίδιος ανέδειξε τη φυσική αγωγή σε επιστήμη και θεμελίωσε τη σχέση της φυσικής αγωγής με την ανθρωπολογία. Το 1847 επιφανείς πολίτες και σοφοί της εποχής από την Πρωσία συμμετέχουν στη Σουηδία στο πρόγραμμα του Ling και ασπάζονται τις ιδέες και τα έργα του. Το παράδειγμα της Πρωσίας ακολούθησαν σοφοί, παιδαγωγοί και γιατροί και από άλλες χώρες. Παρατηρείται εκείνο το χρονικό διάστημα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη φυσική αγωγή. Σε αυτό συνέβαλε και η διάκριση του μαθήματος από τον Ling σε ιατρική, παιδαγωγική, αισθητική και στρατιωτική φυσική αγωγή.⁹³ Υπήρξαν, επίσης, αλλαγές στον παιδαγωγικό τομέα, γιατί δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες των παιδιών, ιδιαίτερα στις πρώτες τάξεις.

⁹² Βλ. Τρούλης Φιλήμων Θ., Ο.π. σ. 13.

⁹³ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης, Η γυμναστική, Έν Αθήναις 1923, σ. 66.

Ο παιδαγωγός Thomas Arnold (1795-1842) ήταν κύριος εκπρόσωπος του αγγλικού συστήματος φυσικής αγωγής. Αποδέχτηκε τη σπουδαιότητα της Ελληνικής παιδείας και ιδιαίτερα της σωματική άσκησης, η οποία από την αρχαιότητα στηρίζεται στην αρμονική ανάπτυξη του σώματος και του πνεύματος και έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην ποικιλία δραστηριοτήτων και στα αθλήματα, σ' αντίθεση με το εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής στο οποίο κυριαρχούσε αποκλειστικά η μελέτη. Ο Arnold με το χάρισμα της επιρροής και της επικοινωνίας που είχε με τα παιδιά καθημερινά και η προσωπικότητά του τον ανέδειξαν σε δάσκαλο της φυσικής αγωγής και σημαντικό παιδαγωγό της Αγγλίας. Οι μαθητές είχαν ελευθερία στην επιλογή των παιχνιδιών και των αγώνων. Ο Arnold εισήγαγε το παιχνίδι και τα αγωνίσματα του λαού στα κολλέγια, τα οποία υιοθέτησε ακόμη και η αριστοκρατία. Δεν εφάρμοσε δικό του σύστημα.⁹⁴ Αποτέλεσμα της εκπαίδευσης των μαθητών ήταν η δημιουργία αθλητών, οι οποίοι μέσα από τα παιχνίδια και τη συμμετοχή σε νέα αθλήματα ασκούνταν και με αυτό τον τρόπο διαδίδονταν διαφορετικές αθλητικές δραστηριότητες, ενώ η Αγγλική αγωγή στα σχολεία-κολλέγια αποσκοπούσε στη δημιουργία καλών χριστιανών. Το αποτέλεσμα αυτών των δραστηριοτήτων ήταν ο αμοιβαίος σεβασμός στους κανόνες του παιχνιδιού και η αποδοχή της νίκης ή της ήττας.⁹⁵ Σημαντική ήταν και η συμβολή του Herbert Spencer (1820- 1903), στην ανάπτυξη της φυσικής αγωγής ο οποίος ήταν πολέμιος της μονομερούς αγωγής.

Οι Άγγλοι και οι Γερμανοί έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στην κινητοποίηση όλων των μερών του ανθρώπινου σώματος. Οι Άγγλοι μέσω των παιχνιδιών και αγωνισμάτων, ενώ οι Γερμανοί στη συνεχή άσκηση και τα γυμναστικά όργανα.⁹⁶

Τα καλύτερα αγόρια και κορίτσια οργανώνουν και κατευθύνουν τα παιχνίδια τα οποία είναι η βάση της φυσικής αγωγής για όλες τις ηλικίες και για τα κορίτσια και για τα αγόρια. Σημαντικές δραστηριότητες είναι ο χορός, η

⁹⁴ Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Η ιστορία της γυμναστικής*, Αθήνα 1927, σ. 364.

⁹⁵ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Η Φυσική Αγωγή από το 394 π.Χ.*, Αθήνα 1981, σ. 57.

⁹⁶ Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Η ιστορία της γυμναστικής*, Αθήνα 1927, σ. 365.

παντομίμα, οι κατασκηνώσεις, οι πεζοπορίες, οι ιπποδρομίες κ.α. Να σημειωθεί ότι υπήρχε μια μικρή ακόμη μειοψηφία Άγγλων, η οποία αποδέχθηκε τη διορθωτική φυσική αγωγή και όχι την ελεύθερη δραστηριότητα.

Ο Georges Hebert, δημιουργός της σωματικής αγωγής στη Γαλλία⁹⁷, ήταν πλοίαρχος του πολεμικού ναυτικού. Ασχολήθηκε με την παιδική και τη γυναικεία φυσική αγωγή, ενώ διετέλεσε διευθυντής των γαλλικών στρατιωτικών σχολών, όπου παρατήρησε τα αποτελέσματα της στρατιωτικής γυμναστικής. Εμπνεύστηκε από τις ιδέες του Rousseau και ήταν οπαδός των φυσικών κινήσεων των αρχαίων. Επίσης, ο Hebert πίστευε στη σωματική τελειοποίηση, με στόχο την ανάπτυξη της σωματικής δύναμης,⁹⁸ υπό την επίβλεψη και παρακολούθηση των γιατρών. Οι παιδαγωγοί και φιλόσοφοι της Ευρώπης επηρέασαν άμεσα το περιεχόμενο και τους στόχους της φυσικής αγωγής και μετά από πολλά χρόνια δημιουργήθηκαν συστήματα εκπαίδευσης με διαφορετικούς σκοπούς το καθένα.

⁹⁷ Η γυμναστική στη Γαλλία θεσπίζεται σαν υποχρεωτικό μάθημα στα σχολεία το 1869.

⁹⁸ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., στο ίδιο, σ. 60.

3. Ο Γεώργιος Παγών και η διδασκαλία της φυσικής αγωγής στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση

Στην Ευρώπη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όπως ήδη αναφέρθηκε, παρατηρείται ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη φυσική αγωγή, η οποία περιλαμβάνεται στα εκπαιδευτικά προγράμματα.

Την ίδια περίοδο στην Ελλάδα, μετά την απελευθέρωσή της χώρας από τους Τούρκους προτεραιότητα αποτέλεσε η οργάνωση της ελληνικής εκπαίδευσης πάνω σε σταθερές και σύγχρονες βάσεις, για τη μόρφωση της νεολαίας και την αγωγή των νέων. Είναι γνωστό ότι η περίοδος μετά τον πόλεμο χαρακτηρίζεται από την κακή οικονομική κατάσταση του κράτους, τα αντικρουόμενα προσωπικά συμφέροντα και την επικράτηση του λογιοτατισμού. Η διδασκαλία περιορισμένου αριθμού μαθημάτων παρατηρείται στα πρώτα σχολικά προγράμματα, ενώ η φυσική αγωγή απαξιώνεται από τους ανθρώπους των γραμμάτων⁹⁹.

Παρατηρείται μεγάλος ενθουσιασμός κατά την περίοδο του ξεσηκωμού των Ελλήνων. Τη δεκαετία 1830-1840 γίνεται προσπάθεια οργάνωσης και προγραμματισμού της εκπαίδευσης και της κοινωνίας, η οποία συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπου διαπιστώνονται αλλαγές στην εκπαίδευση με τη ψήφιση των πρώτων νομοσχεδίων σχετικά με τη φυσική αγωγή στη βασική εκπαίδευση.¹⁰⁰

Στο «Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος» (Τροιζήνα, 1 Μαΐου 1827), προβλεπόταν για πρώτη φορά η συμμετοχή στην κυβέρνηση υπουργού Παιδείας (άρθρο 126). Ο σκοπός της παιδείας ήταν η διαμόρφωση ελεύθερων και ικανών πολιτών¹⁰¹, η πνευματική ανάπτυξη και η ηθική εξέλιξη των μαθητών. Με ευθύνη της βουλής καθορίστηκαν οι βαθμίδες εκπαίδευσης. Η

⁹⁹ Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Η ιστορία της γυμναστικής*, Αθήνα 1927, σσ. 393. 394.

¹⁰⁰ Βλ. Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π. και Ζηνόπουλος Γ. Κ., *Ελληνική Νομοθεσία από το 1833 μέχρι το 1875*, τόμος ΣΤ', Έν Αθήναις 1875, σ. 438.

¹⁰¹ Βλ. Ευαγγελόπουλος Σπύρος, *Ελληνική Εκπαίδευση*, τ. Α', Αθήνα 1998, σ. 93.

πρώτη βαθμίδα εκπαίδευσης είχε δωρεάν χαρακτήρα για τα αγόρια και για τα κορίτσια. Η εκπαίδευση έπρεπε να έχει έντονα φιλανθρωπικό και σφρονιστικό χαρακτήρα σύμφωνα με τον Καποδίστρια και εφαρμόστηκε στο πρώτο εκπαιδευτικό ίδρυμα, στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας.

Ο Καποδίστριας είχε την ευθύνη της σύστασης του Κεντρικού Σχολείου της Αίγινας, το «*Πρότυπον Αλληλοδιδασκικόν*». Με την άφιξή του ο Καποδίστριας,¹⁰² το Φεβρουάριο του 1828 διαπίστωσε τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων και τη γενικότερη καταστροφή της Ελλάδας. Η Καποδιστριακή περίοδος χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια οργάνωσης της εκπαίδευσης και την υιοθέτηση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου η οποία διήρκησε έως το 1878¹⁰³.

Στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας (1829) υπήρχε διδάσκαλος γυμναστικής και η διδασκαλία του μαθήματος διεξαγόταν σύμφωνα με το γερμανικό σύστημα, αλλά τα ορφανά στερήθηκαν τα ευεργετήματά του μετά την αποβολή του δασκάλου της φυσικής αγωγής, από το Ορφανοτροφείο.¹⁰⁴ Ο Γεώργιος Ρήγας ήταν ο δάσκαλος της φυσικής αγωγής, ο οποίος απομακρύνθηκε γιατί αρνήθηκε να υπογράψει έγγραφο το οποίο θα δήλωνε

¹⁰² Ο Καποδίστριας εκλέχθηκε Κυβερνήτης της Ελλάδας το 1827 στην Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας με πρωτοβουλία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Η εκλογή του θεωρήθηκε ως ήττα των Αγγλικών συμφερόντων και νίκη της Ρωσικής διπλωματίας. Ο Καποδίστριας προσπάθησε να οργανώσει το Ελληνικό κράτος, ιδιαίτερα προσπάθησε πρώτα από όλα να οργανώσει τη δημόσια εκπαίδευση και να καταστείλει την πειρατεία, αλλά συνάντησε μεγάλη αντίδραση από τους υποστηρικτές του Αγγλικού κόμματος και των προκρίτων. Δολοφονήθηκε από την οικογένεια Μαυρομιχαλαίων το 1831. βλ. Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ασδραχά, ιστορική βιβλιοθήκη, ιγ' εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σς. 72, 73.

¹⁰³ Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας είχε εισαχθεί από το 1819, ενώ εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στη Μεγάλη Βρετανία με σκοπό τη διδασκαλία πολλών μαθητών με μικρό κόστος για να καταπολεμηθεί ο αναλφαβητισμός. Βλ. Χ. Κάτσικας- Κ. Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007, εκδ. Σαββάλας, σ. 34.

¹⁰⁴ Βλ. Κουλούρη Χριστίνα, *Αθλητισμός και όψεις τής Αστικής Κοινωνικότητας, Γυμναστικά και Αθλητικά Σωματεία 1870-1922*, Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1997, σ. 49.

την αφοσίωσή του στον Καποδίστρια.¹⁰⁵ Πρέπει να αναφερθεί ότι πρόεδρος στην επιτροπή της διοίκησης του ορφανοτροφείου είχε οριστεί ο αδερφός του Καποδίστρια, Βιάρος. Την επιτροπή συμπλήρωνε ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο οποίος είχε την ευθύνη των οικονομικών και των προμηθειών, ενώ ο Αρχιμανδρίτης Λεόντιος Καμπάνης ορίστηκε υπεύθυνος όλου του προσωπικού.¹⁰⁶

Ύστερα από τη δολοφονία του Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου 1831)¹⁰⁷ ο ερχομός του βασιλιά Όθωνα (1832-1862) επηρέασε την πολιτική, κοινωνική και εκπαιδευτική πορεία της Ελλάδος το επόμενο διάστημα. Συνέπεια της επιρροής των Γερμανών στην αθλητική παράδοση της Ελλάδας ήταν να στρατιωτικοποιήσει την εκπαίδευση των μαθητών και να αποκτήσει ξένα χαρακτηριστικά τα οποία ήταν αντίθετα με την Ελληνική ιστορία και παράδοση. Η εφαρμογή του Γερμανικού συστήματος στην ελληνική εκπαίδευση ικανοποίησε εκτός από την ξενόφερτη πολιτική εξουσία και τους Έλληνες πολιτικούς αλλά και όσους καλλιεργούσαν τον 19^ο αιώνα την έννοια της «Μεγάλης Ιδέας».¹⁰⁸

Η οργάνωση της εκπαίδευσης του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους σύμφωνα με τα Βαυαρικά πρότυπα, είχε ως συνέπεια την εγκαθίδρυση των στρατιωτικών ασκήσεων και προτύπων του Γερμανικού συστήματος φυσικής

¹⁰⁵ Στην εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας (3 Απριλίου 1827) εξελέγη κυβερνήτης της Ελλάδας ο Ιωάννης Καποδίστριας, ο οποίος έφτασε στην Ελλάδα 7 Ιανουαρίου 1828. Με νέο ψήφισμα 18 Ιανουαρίου 1828 όλες οι εξουσίες ανατέθηκαν στον Καποδίστρια, βλ. Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική συνταγματική ιστορία*, Τεύχος Α, 1821-1941, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 38.

¹⁰⁶ Βλ. Ζάννας Ευστάθιος, *Η εξέλιξη του θεσμού της Γυμναστικής και των αγωνιστικών δραστηριοτήτων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα, από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2003, σσ. 44,58.

¹⁰⁷ Βλ. Αποστολόπουλος Θεόδωρος, π. Το *Δημοτικόν Σχολείον*, Περιοδικόν του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, Έτος Α, περίοδος Γ', Εν Αθήναις Οκτώβριος 1901, σ.14.

¹⁰⁸ Μεγάλη Ιδέα: αποτελούσε τον άξονα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ως την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Βασική επιδίωξη της Μεγάλης Ιδέας ήταν η διεύρυνση των Ελληνικών συνόρων από περιοχές όπου υπήρχε Ελληνικός πληθυσμός αλλά βρίσκονταν σε ξένη κυριαρχία.

αγωγής και επηρέασε για μεγάλο χρονικό διάστημα το περιεχόμενο και τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής στα σχολικά προγράμματα του Ελληνικού κράτους.¹⁰⁹

Με την άφιξη του Όθωνα¹¹⁰ οργανώνονται και ιδρύονται σχολεία μέσης εκπαίδευσης (Ελληνικό σχολείο και Γυμνάσιο 1836 - 1837). Το βασικό χαρακτηριστικό της εκπαίδευσης ήταν η ανάληψη περιορισμένων πρωτοβουλιών εκ μέρους των τοπικών αρχών. Η διοίκηση της εκπαίδευσης ελέγχονταν από την κεντρική κυβέρνηση, ενώ η ιδιωτική πρωτοβουλία εμφανίσθηκε το 1836 με την ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Ο υπουργός παιδείας Χαράλαμπος Χριστόπουλος πίστευε πως μόνο το κλασικό γυμνάσιο έπρεπε να τροφοδοτεί το Πανεπιστήμιο, ενώ δόθηκε μεγάλη αξία στη διδασκαλία της αρχαίας γραμματικής.¹¹¹ Παρατηρούμε ότι οι αντιλήψεις για το στόχο της εκπαίδευσης των μαθητών, δεν ευνοούσαν το μάθημα της φυσικής αγωγής. Βασική προτεραιότητα ήταν η εκπαίδευση των μαθητών με γραφή, ανάγνωση και γραμματική και υποβαθμίσθηκε η ανάγκη της κίνησης και της άσκησης.

Η Αντιβασιλεία δεν έλαβε υπόψη τις συνθήκες που επικρατούσαν στην εκπαίδευση και τις ανάγκες που δημιουργήθηκαν με την απελευθέρωση της Ελλάδας. Υιοθέτησε και επέβαλε ένα εκπαιδευτικό σύστημα βασισμένο στην γερμανική φιλοσοφία, χωρίς να δώσει προσοχή στις εισηγήσεις της επιτροπής παιδείας. Πρέπει να σημειωθεί ότι η επικοινωνία των μελών της Αντιβασιλείας με το λαό, αποτέλεσε ξεχωριστό πρόβλημα, διότι υπήρχε ανάγκη μετάφρασης των Γερμανικών στα Ελληνικά και για αυτό χρησιμοποιήθηκαν διερμηνείς.¹¹²

Επίσης η Αντιβασιλεία έπρεπε να φροντίσει για την οργάνωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, ιδιαίτερα για τη σύνταξη και υιοθέτηση ενός

¹⁰⁹ Βλ. Σωτήρης Γιάτσος, *Εισαγωγή της Ιστορίας της φυσικής αγωγής στον Ελληνικό κόσμο*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 155.

¹¹⁰ Ο Όθωνας έφτασε στο Ναύπλιο 6 Φεβρουαρίου 1833.

¹¹¹ Βλ. Δημαράς Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας)*, τ. Α 1821-1894, Εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990, σσ. 4, 8-13, 21.

¹¹² Βλ. Λέφας Χρ., *Η ιστορία της εκπαίδευσης*, ΟΕΣΒ, Αθήνα 1942, σσ. 7-11.

εκπαιδευτικού προγράμματος το οποίο θα εξυπηρετούσε τις εκπαιδευτικές ανάγκες της νεολαίας.

Μετά τη δολοφονία του Καποδιστρία και την άφιξη των Βαυαρών, συστήθηκε επιτροπή, το 1833, με στόχο την πληροφόρηση της Αντιβασιλείας για την κατάσταση της δημόσιας εκπαίδευσης και την εισήγηση προτάσεων για τη βελτίωσή της. Να σημειωθεί ότι, ο Μάουρερ, ο οποίος ήταν μέλος της επιτροπής της Αντιβασιλείας, ίδρυσε τριών ειδών σχολεία. Για τη στοιχειώδη εκπαίδευση τα τετρατάξια δημοτικά σχολεία (στα χωριά), την ευθύνη της δαπάνης είχαν οι δήμοι, τα τριτάξια ελληνικά σχολεία στις επαρχιακές πόλεις. Για τη μέση εκπαίδευση την ευθύνη είχε το κράτος και στις πρωτεύουσες των νομών ίδρυσε τα τετρατάξια γυμνάσια. Επίσης, στην Αίγινα ιδρύθηκε διδασκαλείο με διευθυντή τον Ιωάννη Κοκκώνη για την εκπαίδευση των δημοδιδασκάλων. Η εμφάνιση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου¹¹³ βοήθησε στη διδασκαλία των μαθημάτων λόγω έλλειψης διδασκάλων. Εφαρμόστηκε έως το 1877, όταν τη διαδέχτηκε η συνδιδασκαλία.¹¹⁴

Στην επιτροπή της Αντιβασιλείας συμμετείχαν οι: Κωνσταντίνος Δ. Σχοινάς, Αναστάσιος Πολυζωΐδης, Ιωάννης Κοκκώνης, Αλέξανδρος Σούτσος, Ιωάννης Βενθύλος και Δρ Φράντζ (Φρασικλής).¹¹⁵

¹¹³ Βλ. Οικονόμου Π. Π., *Η παιδείσις των καθ' ημάς Ελλήνων, π. «Το δημοτικόν σχολείον»*, τχ. Γ', τ.Γ', 1909, σσ. 65-67.

¹¹⁴ Βλ. Ισηγόνης Αντώνης, *Ιστορία της παιδείας, Ἡ ἐκπαίδευση ἐπὶ Καποδιστρίου*, Ρόδος 1958, σ.331.

¹¹⁵ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, *Οι απαρχές του Εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος: Το σχέδιο της επιτροπής του 1833*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1992, σσ. 21-33.

Βιογραφικά στοιχεία της επιτροπής, Κωνσταντίνος Σχοινάς: Γεννήθηκε το 1801 στο Φανάρι της Κωνσταντινούπολης. Σπούδασε νομικά στη Γερμανία και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πολιτική κατάσταση της Ελλάδας μετά την απελευθέρωση. Να σημειωθεί ότι στη δίκη Κολοκοτρώνη πίεζε τους δικαστές για να υπογράψουν την καταδίκη. Δίδαξε στο πανεπιστήμιο αρχαία ιστορία επτά χρόνια και πέθανε στη Βιέννη, ενώ είχε διοριστεί πρεσβευτής.

Αναστάσιος Πολυζωΐδης: Γεννήθηκε το 1802 στο Μελένικο της Μακεδονίας, σπούδασε για δύο χρόνια στο εξωτερικό παρακολουθώντας μαθήματα ιατρικής και νομικής. Επέστρεψε στο Μεσολόγγι και έγινε γραμματέας του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Συμμετείχε στις Εθνοσυνελεύσεις της Επιδαύρου ως γραμματέας και Τροιζήνας ως πληρεξούσιος. Μετά την

Για πρώτη φορά στα δημοτικά σχολεία προβλεπόταν η σωμασκία, η γύμναση στην πάλη, το άλμα και το δρόμο, «Εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα δεν πρέπει νά ἀμελῆται ἡ σωμασκία ὅθεν ἄς γυμνάζωνται οἱ παῖδες εἰς τὴν πάλην, τὸ πῆδημα καὶ τὸν δρόμον».¹¹⁶ Με την ολοκλήρωση των εργασιών της επιτροπής

εκλογή Καποδίστρια έφυγε για το εξωτερικό αλλά επέστρεψε λόγω του θανάτου της μητέρας του. Κυκλοφόρησε την εφημερίδα «Απόλλων» ενάντια στον Καποδίστρια, αλλά έσωσε τον Κολοκοτρώνη από την καταδίκη και τις πιέσεις του Κ. Σχοινά, γιατί ήταν πρόεδρος του δικαστηρίου του Ναυπλίου, στο οποίο δικάζονταν οι Κολοκοτρώνης και Πλαπούτας. Αργότερα διορίστηκε Υπουργός Ε.Δ.Ε. και το 1862 νομάρχης Αττικής και Βοιωτίας. Πέθανε το 1873

Ιωάννης Κοκκώνης: Γεννήθηκε το 1795 στο Καστρί Αγίου Πέτρου αλλά μεγάλωσε στη Σμύρνη. Σπούδασε παιδαγωγικά στο Παρίσι και το 1829 επιστρέφει στην Ελλάδα και συμμετέχει στην κρίση των Οδηγών της Αλληλοδιδασκτικής. Το 1830 μεταφράζει τον «Οδηγό της Αλληλοδιδασκτικής» και για πολλά χρόνια θα αποτελέσει πολύτιμο εργαλείο των δημοδιδασκάλων. Από το 1836 ως το 1852 μόνιμος διευθυντής του διδασκαλείου και των δημοτικών σχολείων. Το 1839 εξέδωσε το περιοδικό «Παιδαγωγός» και τα επόμενα χρόνια έγραψε πολλά διδακτικά βιβλία και εγχειρίδια φυσικής και γεωγραφίας. Πέθανε το 1864.

Αλέξανδρος Σούτσος: Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1803, διδάχθηκε μαθήματα στη σχολή της Χίου και από το 1820 μέχρι το 1825 πήγε σε Ευρωπαϊκές πόλεις (Παρίσι) για καλύτερη μόρφωση. Έγραψε σατυρικά ποιήματα τα οποία δημοσίευσε στην Ύδρα το 1827. Επίσης δημοσίευσε στα Γαλλικά την «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης (1829)». Στην αρχή συνεργάστηκε με τον Καποδίστρια αλλά στη συνέχεια άλλαξε στάση και ήταν ενάντια στον Κυβερνήτη. Όλη η πορεία που ακολούθησε χαρακτηρίζεται από τις συχνές αλλαγές στην στάση του απέναντι στη πολική της κάθε εξουσίας. Πρέπει να επισημανθούν οι συχνές διώξεις εναντίον του και η φυλάκισή του το 1859, αλλά αποφυλακίστηκε γιατί του έδωσε χάρη ο Όθωνας. Πέθανε στη Σμύρνη το 1863.

Ιωάννης Βενθύλος: Γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1804. Σπούδασε φιλολογία στο Βερολίνο και συμμετείχε στην οργάνωση της παιδείας του Ελληνικού κράτους. Μαζί με το Γεώργιο Γεννάδιο δίδαξε στο «Κεντρικόν Σχολείον» της Αίγινας ως το 1831. Απολύθηκε για την αντίθεσή του στον Καποδίστρια και το 1833 διορίστηκε καθηγητής στο Γυμνάσιο Ναυπλίου. Πέθανε στην Αθήνα το 1854.

Johan Franz (Δρ Φραντζ): Γερμανός φιλέλληνας, γεννημένος στη Νυρεμβέργη (1804-1851). Ήταν γνωστός με το όνομα «Φρασικλής». Ακολούθησε και υπηρέτησε τον Όθωνα το 1832, ως διερμηνέας. Το 1833 προσπάθησε να επιβάλλει τον Armansperg ως μοναδικό αντιβασιλέα, αλλά τον συνέλαβαν και τον απέλασαν.

¹¹⁶ Καλφαρέντζος, Ευάγγελος Γ., *Περίληψις Γυμναστικής Νομοθεσίας 1834-1933*, Νόμος Περί Δημοτικών Σχολείων, Γυμναστικές διατάξεις : άρθρα 2, 8, 9, 6/18 Φεβρουαρίου 1834, Θεσσαλονίκη 1937, σ. 9.

(3/15 Ιουλίου 1833), το σχέδιο υποβλήθηκε στη γραμματεία του υπουργείου των εκκλησιαστικών και δημοσίου εκπαιδύσεως, αλλά τελικά το υπουργείο δεν έλαβε υπόψη το σχέδιο της επιτροπής. Ενδιαφέρθηκε περισσότερο για την κατάσταση των σχολείων και του διδακτικού προσωπικού, με αποτέλεσμα ο πρώτος εκπαιδευτικός σχεδιασμός να ματαιωθεί αναζητώντας άλλες λύσεις.

Το 1834, στη νέα πρωτεύουσα του κράτους, την Αθήνα, δεν λειτουργούσε κανένα σχολείο και στην υπόλοιπη Ελλάδα ο αριθμός των σχολείων που λειτουργούσαν ήταν σχετικά μικρός (20-30 σχολεία). Οι δήμοι εξακολουθούσαν να μη διαθέτουν χρήματα για τα σχολεία και πολλές φορές για κομματικούς λόγους τα καταργούσαν με αφορμή την έλλειψη χρημάτων.¹¹⁷ Στα πλαίσια της οργάνωσης και ανάπτυξης της βασικής εκπαίδευσης, η οποία διαρκούσε επτά έτη θεσμοθετήθηκε η υποχρεωτική εκπαίδευση των μαθητών με τη συμπλήρωση του πέμπτου έτους της ηλικίας του.¹¹⁸ Με την εισαγωγή της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής στα σχολεία δημιουργήθηκε η ανάγκη οργάνωσης του μαθήματος της φυσικής αγωγής και εκπαίδευσης των μαθητών με συγκεκριμένο σύστημα και περιεχόμενο διδασκαλίας.

Ο Γεώργιος Παγών, ο πρώτος Έλληνας γυμναστής

Η ελληνική αθλητική αντίληψη είχε ως βασικό μέρος της εκπαίδευσης, το παιχνίδι, το άλμα, τις ελεύθερες ασκήσεις, το πάλεμα και τους χορούς, σε αντίθεση με το γερμανικό γυμναστικό σύστημα, το οποίο βασιζόταν στις αρχές των Guts Muths και Jahn με τακτικές στρατιωτικές ασκήσεις και με γυμναστικά όργανα. Υπεύθυνος οργάνωσης και εφαρμογής του γερμανικού συστήματος στην Ελλάδα ήταν ο Γερμανός Κορκ και ο πρώτος Έλληνας δάσκαλος της φυσικής αγωγής ο Γεώργιος Παγών.

¹¹⁷ Βλ. Λέφας Χρ., *Η ιστορία της εκπαίδευσεως*, ΟΕΣΒ, Έν Αθήναις 1942, σ. 21.

¹¹⁸ Βλ. Γοντζές Ηλίας, *Η εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσεως εν Ελλάδι από της συστάσεως του Ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα*, Άρθρο στο Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον», τόμος τρίτος, Έν Αθήναις 1909, σ. 8.

Ο Γεώργιος Παγών, ο πρώτος Έλληνας γυμναστής εκπαιδευμένος στη Γερμανία, όπου είχε δάσκαλο τον μαθητή του Ludwig Jahn, τον Ferdinand Massmann, έγραψε το πρώτο γυμναστικό σύγγραμμα (1837) για τη φυσική αγωγή. Ο Παγών αν και επηρεασμένος από την εκπαίδευσή του στο Μόναχο και το στρατιωτικοποιημένο γερμανικό σύστημα εκπαίδευσης της φυσικής αγωγής, προσπάθησε να προσαρμόσει τη διδασκαλία του μαθήματος στην ελληνική πραγματικότητα και παράδοση. Οι αντιλήψεις, βέβαια, της εποχής σχετικά με τις ανάγκες της εκπαίδευσης δεν ευνοούσαν την άθληση και την κίνηση, αλλά είχαν στόχο τη διδασκαλία της γραφής, της ανάγνωσης και της αριθμητικής.

Οι συνθήκες διαβίωσης και οι δυσκολίες των Ελλήνων μετά την απελευθέρωση, αποτέλεσαν τροχοπέδη στην προσπάθεια του Παγώντος για τη διάδοση των γυμναστικών ασκήσεων. Ο Παγών την αδιαφορία των πολιτών για αθλητικές δραστηριότητες. Οι βασικοί κανόνες που προσδιορίζουν το εκπαιδευτικό σύστημα, εντοπίζονται στην τρίτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα.¹¹⁹

Ο Γ. Παγών έγραψε το πρώτο βιβλίο για τη φυσική αγωγή «Περίληψις τῆς γυμναστικῆς» μετά την απελευθέρωση, το οποίο βασίστηκε στα συγγράμματα των Guts Muths και Jahn. Ο Παγών στο έργο του περιέλαβε ξεχωριστό κεφάλαιο για τα «προβλήματα περί γυμναστικῆς, ἐμπόδια καὶ ἀντιλογίαι», στο οποίο προσπαθεί να εκθέσει τις απόψεις του και να απαντήσει στα επιχειρήματα κατά της γυμναστικής, στις προλήψεις και στο γενικότερο πνεύμα του λογιωτατισμού.¹²⁰

Επηρεασμένος από τον Guts-Muths αναφέρει στο σύγγραμμά του το 1837, ότι οι μαθητές διδάσκονται πολιτικά καθήκοντα και θρησκεία αλλά δεν διδάσκονται το σπουδαιότερο την εκπαίδευση της ψυχής και του σώματος. Οι Γερμανοί, τον 19^ο αιώνα, ενθάρρυναν τη σοβαρή και συστηματική ενασχόληση με τη φυσική αγωγή. Ο Παγών υποστήριξε τη συμμετοχή στο μάθημα της φυσικής αγωγής για τη βελτίωση της υγείας, τη μακροβιότητα, τη διατήρηση του ανθρώπινου γένους, την αύξηση των δυνάμεων του ασκούμενου, αλλά και

¹²⁰ Βλ. Παγών Γεωργίος Θ., *Περίληψις τῆς γυμναστικῆς*, Ἐν Ἀθήναις 1837, σ. 11.

του συνόλου.¹²¹ «Το πνεύμα μας μαραίνεται όταν λησμονούμε το σώμα μας, για αυτό πρέπει να αυξάνουμε τις δυνάμεις μας, ώστε να βοηθά το ένα το άλλο»¹²² αναφέρει στο έργο του ο Παγών. Στο βιβλίο του Παγώντος αναφέρεται επίσης, ότι υποστηρικτής της σωματικής και πνευματικής αρμονίας υπήρξε ο Πλάτων και υπογραμμίζει ταυτόχρονα την αρνητική επιρροή της μονομερούς εκπαίδευσης. Οι διδάσκοντες του μαθήματος είχαν τη δυνατότητα να ακολουθήσουν τις συμβουλές και τις γνώσεις του Παγώντος, οι οποίες αποτυπώνονταν στο σύγγραμμά του.

Ιδιαίτερη αναφορά στο έργο του Παγώντος γίνεται για τον σκοπό του μαθήματος και τα προσόντα του δασκάλου της φυσικής αγωγής. Επισημαίνει δε την υποχρέωση να εκπαιδεύσουμε τους νέους από το δημοτικό σχολείο.

Οι νέοι με την κατάλληλη παρακίνηση έπρεπε να δοκιμάζουν τις ικανότητές τους, όπου υπήρχε γυμναστήριο σε πόλη (Ναύπλιο) ή χωριό προκειμένου να αποκτήσουν θετικά μηνύματα για τη φυσική αγωγή και να βελτιώσουν τη φυσική τους κατάσταση πριν ενηλικιωθούν. Ο Παγών παραθέτει ποικίλους τρόπους γύμνασης,¹²³ όπως η χρήση οργάνων και η συμμετοχή σε αθλήματα, όπως η κολύμβηση, η ξιφασκία, η σκοποβολή. Επίσης, παραθέτει χρήσιμες συμβουλές για τους δασκάλους αλλά και τους μαθητές¹²⁴ κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των ασκήσεων και αναφέρει μέτρα προφύλαξης της υγείας μετά το μάθημα.

Ο ορισμός αρμόδιου υπουργού παιδείας, η διδασκαλία του μαθήματος στο ορφανοτροφείο της Αίγινας, αλλά και η συμβολή του Γεργίου Παγώντος με τη συγγραφή εγχειριδίου για τη γυμναστική, αποτέλεσαν σημαντικά βήματα προόδου σε μια δύσκολη περίοδο μετά από την απελευθέρωση. Η δυσχερής οικονομική κατάσταση της Ελλάδας πριν την άφιξη του Όθωνα, δεν επέτρεπε ανέγερση των κατάλληλων εγκαταστάσεων για την εκπαίδευση και ιδιαίτερα για τη φυσική αγωγή.

¹²¹ Βλ. στο ίδιο, σσ., α, β.

¹²² Βλ. στο ίδιο, σ. 3.

¹²³ Βλ. στο ίδιο, σ. 53.

¹²⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 18.

Β. Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ, ΟΙ ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ

1. Τα Δημοτικά και Ελληνικά σχολεία με αριθμούς

Η καθιέρωση του μαθήματος στα σχολεία, αντιμετώπισε προβλήματα εξαιτίας της κακής οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης της Ελλάδας, αλλά και εξαιτίας των διαφορετικών προτεραιοτήτων του υπουργείου.

Με την άφιξη του Καποδίστρια δημιουργήθηκε πρότυπο αλληλοδιδασκτικό σχολείο στην Αίγινα. Η αμοιβή του δασκάλου καθορίστηκε στα 300 γρόσια. Οι απόφοιτοι του σχολείου συγκρότησαν το εκπαιδευτικό προσωπικό των σχολείων που είχαν ήδη δημιουργηθεί. Το 1831 διαπιστώνονται 31 σχολεία στην Πελοπόννησο και 2664 μαθητές, στα Νησιά 37 σχολεία με 3650 μαθητές ενώ στην Αν. Ελλάδα 3 σχολεία και 407 μαθητές. Η κακή πολιτική κατάσταση της Ελλάδας το επόμενο διάστημα επηρέασε την πορεία της δημοτικής εκπαίδευσης με αποτέλεσμα στα μέσα του 1832 να υπάρχουν 60 αλληλοδιδασκτικά σχολεία, τα περισσότερα στο Αιγαίο.¹²⁵

Το 1856 υπήρχαν 357 δημόσια και 29 ιδιωτικά, το 1869 αρένων 942 (890 δημόσια και 52 ιδιωτικά), θηλέων 199 (133 δημόσια και 66 ιδιωτικά). Το 1874 υπήρχαν 1124 (986 αρένων και 138 θηλέων), ενώ δεν γίνεται αναφορά στα ιδιωτικά.

Το 1856 στην κατώτερη εκπαίδευση οι μαθητές των σχολείων ανέρχονται σε 35100 (30520 στα δημόσια και 4580 στα ιδιωτικά). Το 1869 (με Επτάνησα) 46834 μαθητές (43876 στα δημόσια και 2958 στα ιδιωτικά) και 10800 μαθήτριες (8824 στα δημόσια και 1976 στα ιδιωτικά) σύνολο 57634. Το 1874 οι μαθητές ανέρχονται 63156 και οι μαθήτριες 11405, σύνολο 74561 μαθητές.¹²⁶

¹²⁵ Βλ. Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π. και Ζηνόπουλος Γ. Κ., *Ελληνική Νομοθεσία από το 1833 μέχρι το 1875*, τόμος ΣΤ', Έν Αθήναις 1875, σ. 437.

¹²⁶ Βλ. στο ίδιο, ό.π., σ. 449.

Το 1829 υπήρχαν 71 δημοτικά σχολεία και 6721 μαθητές και μαθήτριες. Το 1858 ο αριθμός των δημοτικών αυξήθηκε (754) και ο αριθμός των μαθητών (51590) σε σύνολο του ελληνικού πληθυσμού (1.050.000). Τα 412 σχολεία τα οποία υπάγονται στους δήμους, ενώ τα 342 ήταν ιδιωτικά σχολεία και διατηρούνταν με την καταβολή διδάκτρων από τους γονείς. Το 1879 υπήρχαν 1035 σχολεία αγένων και 137 σχολεία θηλέων, ενώ φοιτούσαν 97108 μαθητές και 12310 μαθήτριες. Το 1901 σε πληθυσμό 2.220.000 κατοίκων υπήρχαν 3123 σχολεία και καταγράφονταν 189.903 μαθητές και μαθήτριες, ενώ το 1906 οι μαθητές αυξήθηκαν σε 230000, οι οποίοι διδάσκονταν από 4055 δασκάλους και δασκάλες.

Ο νόμος περί υποχρεωτικής εκπαίδευσης των μαθητών το 1834, από το πέμπτο έως το δωδέκατο έτος όπως καταγράφεται από τη σχετική βιβλιογραφία, δεν εφαρμόστηκε στην πράξη, είτε από έλλειψη του εκπαιδευτικού προσωπικού, είτε λόγω αδυναμίας των δήμων και του κράτους να καλύψουν τις ανάγκες της υλικοτεχνικής υποδομής.¹²⁷

Οι δήμοι είχαν την ευθύνη, της ίδρυσης και συντήρησης των σχολείων, αλλά και της εύρυθμης λειτουργίας τη δεδομένη χρονική στιγμή, σύμφωνα με το τέταρτο άρθρο του νόμου. Για πολλές δεκαετίες, μέχρι το 1880, ο σκοπός ήταν η ηθική μόρφωση των μαθητών. Με νέα εγκύκλιο προστέθηκε πως ο βασικός στόχος της εκπαίδευσης των μαθητών ήταν «η προπαρασκευή των μαθητών στη ζωή». Βέβαια η έλλειψη δασκάλων αλλά και η οικονομική ανέχεια των δήμων είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμένο αριθμό συγκρότησης νέων σχολείων .

Σε έκθεση του υπουργού παιδείας το 1877 προκύπτει αύξηση του αριθμού των σχολείων και των μαθητών-μαθητριών της δημοτικής εκπαίδευσης, αγένων και κοριτσιών από το 1830 μέχρι το 1874. Το 1830 σε σύνολο 71 σχολείων αγένων φοιτούσαν 6721 μαθητές, ενώ ο πληθυσμός υπολογιζόταν σε 1.096.810. Μετά από 25 χρόνια το 1855 ο αριθμός των σχολείων αγένων έφτασε τα 357 και οι μαθητές 30520, ενώ σε 52 σχολεία κοριτσιών φοιτούσαν 4743

¹²⁷ Βλ. Οικονόμου Π.Π. , *Η παιδείσις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων*, π. « Τό δημοτικόν σχολεῖον», τόμος ἕκτος, Ἐν Αθήναις 1912, σσ. 8-38.

μαθήτριες. Το 1860 τα σχολεία αρρένων ανέρχονταν σε 598 και φοιτούσαν 38427, ενώ σε 70 σχολεία κοριτσιών φοιτούσαν 6803 μαθήτριες. Το 1866 σε πληθυσμό 1.457.894 κατοίκων τα σχολεία αρρένων αυξήθηκαν σε 942 και οι μαθητές έφτασαν τους 44102, ενώ σε 125 σχολεία κοριτσιών φοιτούσαν 8481 μαθήτριες. Το 1869 παρατηρείται μια μείωση στον αριθμό των σχολείων αρρένων και μαθητών, δηλαδή σε 898 σχολεία φοιτούσαν 43876 μαθητές σε αντίθεση με τα σχολεία κοριτσιών τα οποία αυξήθηκαν σε 133 καθώς επίσης και ο αριθμός των μαθητριών επίσης αυξήθηκε σε 8824. Η στατιστική των σχολείων έπειτα από πέντε χρόνια (1874) δείχνει αύξηση των σχολείων αρρένων σε 989, καθώς επίσης και των μαθητών οι οποίοι έφτασαν τους 63156, ενώ σε 138 σχολεία κοριτσιών φοιτούσαν 11405 μαθήτριες.¹²⁸

Σε επίσημη έκθεση του υπουργού παιδείας το 1874 διαπιστώνεται ο αυξανόμενος αριθμός των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων της μέσης εκπαίδευσης, από το 1830 μέχρι το 1874. Το 1830 σε σύνολο 39 ελληνικών σχολείων φοιτούσαν 2528 μαθητές, ενώ δεν καταγράφεται κανένα γυμνάσιο. Μετά από 25 χρόνια το 1855 σε 80 ελληνικά σχολεία φοιτούσαν 4244 μαθητές, ενώ σε 7 γυμνάσια φοιτούσαν 968 μαθητές. Το 1860 τα ελληνικά σχολεία αριθμούσαν 5739 μαθητές σε σύνολο 87 ελληνικών σχολείων, ενώ σε 8 γυμνάσια φοιτούσαν 1289 μαθητές. Το 1866 σε 123 ελληνικά σχολεία αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητών σε 6675, ενώ σε 16 γυμνάσια φοιτούσαν 1978 μαθητές. Το 1869, όπως παρατηρείται, υπάρχει μείωση στον αριθμό των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων. Συγκεκριμένα διαπιστώνεται η λειτουργία 114 ελληνικών σχολείων με την παρακολούθηση 5971 μαθητών, ενώ σε 15 γυμνάσια παρακολουθούν 1805 μαθητές. Τέλος το 1874 ο αριθμός των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων αυξάνεται σημαντικά σε 136 και 18 αντίστοιχα. Όπως αναφέρει ο Ξανθόπουλος η φυσική αγωγή παραμελήθηκε την προηγούμενη χρονική περίοδο και δεν συγκαταλεγόταν μεταξύ των διδασκομένων μαθημάτων των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων.¹²⁹

¹²⁸ Βλ. Ξανθόπουλος Κ., *Συνοπτική έκθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως αὐτῶν μέχρι τοῦδε*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1880, σ. 16.

¹²⁹ Βλ. Ξανθόπουλος Κ., στο ίδιο, σσ. 25, 28.

Μετά τον ορισμό των διδασκομένων μαθημάτων, μεταξύ των οποίων ήταν και η γυμναστική, οι μαθητές όφειλαν να παρακολουθήσουν, τα μαθήματα υποχρεωτικά. Εξαιτίας της αδυναμίας των μαθητών να προσέρχονται στα μαθήματα, προβλεπόταν η επιβολή χρηματικού προστίμου δέκα λεπτών για κάθε απουσία του μαθητή από τη διδασκαλία, έτσι ώστε να αναγκαστούν οι γονείς να στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Ο νόμος δεν στάθηκε ικανός να αποτρέψει την απουσία των μαθητών από το σχολείο, γιατί υπήρχαν παιδιά τα οποία δεν απολάμβαναν καμία φροντίδα από γονείς και κηδεμόνες. Οι γονείς δεν είχαν τη δυνατότητα να εργασθούν και στηρίζονταν στη βοήθεια των παιδιών από μικρή ηλικία. Επίσης, οι πολυμελείς οικογένειες αδυνατούσαν να πληρώσουν τα αναγκαία για τη φοίτηση των παιδιών τους, καθώς επίσης οι κτηνοτρόφοι και οι αγρότες γονείς χρειάζονταν εργατικά χέρια στις δουλειές με αποτέλεσμα να κρατούν τα παιδιά στο σπίτι για βοήθεια.¹³⁰

¹³⁰ Βλ. Βαϊνόπουλος Ι. Ν., *Παιδαγωγικόν δελτίον εκδιδόμενον υπό τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου*, Τόμος τρίτος », Ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 16.

2. Η κατηγοριοποίηση των δασκάλων και η συμβολή τους στο μάθημα της φυσικής αγωγής

Από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους για πρώτη φορά το εκπαιδευτικό προσωπικό, διακρίνεται ανάλογα με τις γνώσεις του σε τρεις τάξεις. Συγκεκριμένα, σε δασκάλους νομών και επαρχιών, δασκάλους δήμων Α' τάξης και δασκάλους δήμων Β' και Γ' τάξης. Οι δάσκαλοι της Α' τάξης, των δημοτικών σχολείων μεταξύ άλλων ικανοτήτων έπρεπε να έχουν γνώσεις φυσικής αγωγής (Νόμος περί δημοτικών σχολείων 1834, άρθρο 9). Η κατηγοριοποίηση των δασκάλων σε τάξεις γίνεται με τη διεξαγωγή εξετάσεων από επιτροπή του διδασκαλείου καθώς επίσης μετά από την επιθυμία αλλαγής του δασκάλου από κατώτερη σε ανώτερη τάξη.

Οι δήμοι είχαν την ευθύνη της μισθοδοσίας των δασκάλων ανάλογα με τα προσόντα τους και την οικονομική δυνατότητα του κάθε δήμου. Η ελάχιστη αποζημίωση των δημοδιδασκάλων των νομών ορίστηκε στις εκατό δραχμές, των επαρχιών στις ενενήντα δραχμές, των διδασκάλων Β' τάξης και υποδιδασκάλων σε σχολεία Α' τάξης σε ογδόντα δραχμές και των δημοδιδασκάλων Γ' τάξης σε πενήντα δραχμές.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στο δημοδιδάσκαλο παραχωρούνταν κατοικία και δύο στρέμματα καλλιεργήσιμης γης. Επίσης ο δημοτικός εισπράκτορας εκτός των άλλων δημοτικών φόρων είχε την ευθύνη της είσπραξης της μηνιαίας προσφοράς των γονέων, την οποία κατέβαλε στο δημοδιδάσκαλο.¹³¹

Στο Β.Δ. της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1836 «Περί Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων» αναφέρεται για τις γυμναστικές ασκήσεις πως έπρεπε να γίνονται με την επίβλεψη δασκάλου κατά τη διάρκεια των ωρών της ανάπαυσης και της διακοπής των μαθημάτων, «εἰς τό διάστημα τῶν ὡρῶν τῆς ἀναπαύσεως και τῶν ἡμερῶν τῆς διακοπῆς οἱ μαθηταὶ δίδονται ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν διδασκάλων εἰς γυμναστικάς καί ἄλλας ἀσκήσεις, ἄρθρο 14» Όπως διαπιστώθηκε αργότερα, η

¹³¹ Βλ. Γοντζές Ηλίας, *Η εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους μέχρι το 1909*, π. «Το δημοτικόν σχολείον», ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος τρίτος, Ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. 8-15.

εφαρμογή της συγκεκριμένης διάταξης δεν υλοποιήθηκε λόγω της έλλειψης διδασκάλων.¹³²

Λίγα χρόνια αργότερα στο περιοδικό «ο παιδαγωγός» (1839) καταγράφονται οι αρμοδιότητες του δασκάλου, ο οποίος είχε την ευθύνη για τη σωματική και ψυχική εκπαίδευση του μαθητή. Αποκτά ξεχωριστή σημασία γιατί η ψυχική διαπαιδαγώγηση του μαθητή χωρίζεται στη διανοητική, αισθηματική και ηθική.

Η διατήρηση της υγείας και η ενδυνάμωση του σώματος αποτελούσε βασικό μέλημα της φυσικής ανατροφής. Για την επίτευξη του σκοπού ο μαθητής έπρεπε να ακολουθεί σωστή διατροφή και να συμμετέχει απαραίτητα σε γυμναστικές ασκήσεις. Οι υγιείς και δυνατοί μαθητές παρατηρήθηκε πως είχαν την δυνατότητα να διευρύνουν τις γνώσεις τους σε αντίθεση με τους αδύνατους και φιλάσθενους.

Τα παιδιά, ιδιαίτερα στις μικρότερες ηλικίες, είναι γνωστό ότι έχουν έμφυτη ορμή στην κίνηση, στο τρέξιμο, στα άλματα και στο πάλεμα. Υπήρχε ήδη στα σχολεία το βιβλίο του Καραθεοδωρή, «Υγιεινά παραγγέλματα» το οποίο οι διδάσκαλοι είχαν τη δυνατότητα να το χρησιμοποιήσουν ως οδηγό. Διαπιστώνεται η δημιουργία νέων σχολείων, η κατηγοριοποίηση των δασκάλων, η υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών, αλλά και των παροχών για την ομαλή λειτουργία των σχολείων προς τους δασκάλους. Ταυτόχρονα υποστηρίζεται ότι ο σκοπός του μαθήματος ήταν η διατήρηση της υγείας και ενδυνάμωσης των μαθητών.

Η συμβολή του δασκάλου της φυσικής αγωγής

Οι φιλανθρωπιστές συμμετείχαν στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τη φυσική αγωγή και της κατανόησης από τον κόσμο της σημασίας του μαθήματος. Καθοριστικός θεωρείται ο ρόλος του δασκάλου της φυσικής αγωγής και ιδιαίτερα του γυμναστή, στην αλλαγή και βελτίωση της θέσης της

¹³² Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, ο.π. «Τα προγράμματα ... 1833-1899», τ.Α, Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1987, σ. 402.

φυσικής αγωγής στην εκπαιδευτική κοινότητα, αλλά και στην ελληνική κοινωνία. Η προσπάθεια της διάδοσης και αποδοχής από την κοινωνία και ειδικότερα από το σχολικό περιβάλλον συναντούσε αντιδράσεις, τις περισσότερες φορές λόγω άγνοιας. Ο γυμναστής έπρεπε να έχει αυτοπεποίθηση, γνώση του αντικειμένου και να διακατέχεται από ζήλο και ενθουσιασμό για τη διάδοση και τη μύηση των μαθητών στη φυσική αγωγή. Επίσης εκτός των σωματικών προσόντων και της γενικής μόρφωσης, τα ψυχικά χαρίσματα αποτελούσαν σημαντική βοήθεια για να επιτύχει στην αποστολή του. Επίσης, όφειλε να εκπαιδεύει όλους τους μαθητές και ιδιαίτερα είχε καθήκον να παροτρύνει ευχάριστα όσους δεν διακρίνονταν για τα σωματικά τους προσόντα.

Κατά τη διδασκαλία του μαθήματος έπρεπε να κερδίζει την εκτίμηση και το σεβασμό των μαθητών και να έχει καλή συμπεριφορά εντός και εκτός γυμναστηρίου. Είχε ευθύνη για την τήρηση της τάξης και της πειθαρχίας και όφειλε να διατηρεί το κατάλληλο περιβάλλον κατά τη διεξαγωγή του μαθήματος.

Η προετοιμασία για την ομαλή διεξαγωγή του μαθήματος κρινόταν απαραίτητη. Επίσης, έπρεπε να γνωρίζει τις ασκήσεις και τα όργανα που θα χρησιμοποιήσει, αλλά και να αλλάζει το πρόγραμμα, όταν έκρινε σωστό, για να επιτευχθούν οι στόχοι του μαθήματος. Βασικό μέλημα του γυμναστή αποτελούσε η διατήρηση των σωματικών προσόντων με την ανάλογη εξάσκηση για να είναι ικανός κατά την εκτέλεση και επίδειξη των ασκήσεων τις οποίες δίδασκε.

Αναμφίβολα η αξιοποίηση των γυμναστικών οργάνων αποκτά ιδιαίτερη αξία μόνον όταν ο γυμναστής έχει τη δυνατότητα να τα χρησιμοποιήσει με σκοπό την τελειοποίηση της φυσικής αγωγής αλλά και του ίδιου.¹³³

Αρωγοί στην προσπάθεια των μαθητών ήταν οι γονείς, οι οποίοι είχαν την ευθύνη της ασφάλειας και της υγείας των παιδιών, αλλά δεν είχαν την απαιτούμενη γνώση για την εφαρμογή των κατάλληλων μεθόδων διατήρησης

¹³³ Βλ. Δουκάκης Σπ. Δ., π. Δημ. Εκπαιδευσις, «τα Προσόντα του Γυμναστού», έτ. Β, αρ. 1, 1-9-1902, χ.ο., σσ. 6-8, 22,23.

της υγείας τους. Ο δάσκαλος είχε καθήκον να καλύψει την έλλειψη γνώσεων των γονέων και να συμβάλει στη βελτίωση της αγωγής των μαθητών. Προσπαθούσε να αναπτύξει τις φυσικές δυνάμεις των μαθητών και χρησιμοποιούσε κατά τη διδασκαλία της γυμναστικής, τις προκαθορισμένες γυμναστικές ασκήσεις.

Την πρώτη δεκαετία του Ελληνικού κράτους, μετά την επανάσταση, ο δάσκαλος όφειλε να διαχειριστεί με τον καλύτερο τρόπο τις γυμναστικές δυνατότητες των μαθητών, προβάλλοντας τους κατάλληλους τρόπους προς επίτευξη των γυμναστικών στόχων και υπερνίκησης των δυσκολιών. Το πεδίο εξάσκησης ήταν ο κήπος ή το προαύλιο του σχολείου, όπου υπήρχε η δυνατότητα τοποθέτησης γυμναστικών οργάνων, όπως το μονόζυγο, το δίζυγο, για να ασκούνται οι μαθητές υπό την επίβλεψη του δασκάλου κατά τις ώρες ανάπαυσης ή διακοπής των μαθημάτων. Επιπλέον, ο δάσκαλος είχε τη δυνατότητα να συνοδεύσει τους μαθητές κατά τη διάρκεια εορτών, στο κοντινότερο σχολείο, το οποίο είχε την κατάλληλη υποδομή για την εκτέλεση γυμναστικών ασκήσεων, όταν ο δήμος αδυνατούσε να κατασκευάσει γυμναστικά όργανα .

Οι γυμναστικές ασκήσεις οι οποίες προτείνονται στους δασκάλους δανείζονται από το πρώτο εγκεκριμένο εγχειρίδιο γυμναστικής του Γεωργίου Παγώντος, δασκάλου της φυσικής αγωγής στο διδασκαλείο. Επίσης, προτείνεται και η πραγματοποίηση περιπάτου για την άσκηση των μαθητών, με τη συνοδεία δασκάλου σε γιορτές ή άλλες ημέρες, το πρωί ή το απόγευμα.¹³⁴

Το δάσκαλο έπρεπε να τον χαρακτηρίζει η αγάπη για τη φυσική αγωγή και η ικανότητα μετάδοσης στους μαθητές του ενδιαφέροντος για τις γυμναστικές ασκήσεις, οι οποίες έπρεπε να αποτελούν κυρίαρχο κομμάτι της εκπαίδευσής του. Η επίβλεψη όλων των μαθητών, για ακριβή εκτέλεση των παραγγελμάτων και η διόρθωση των λαθών προϋπέθετε κατάλληλη θέση στο χώρο από το δάσκαλο. Επισημαίνεται ιδιαίτερα, ότι οι σωματικές κακώσεις δεν

¹³⁴ Βλ. Άρθρο, περί παιδαγωγικής και περί ανατροφής, π. «ο παιδαγωγός», έτος Α, αριθ. 3 και 4, Φεβρουάριος 1839, σ.σ. 33-38.

επιτρέπονταν από το δάσκαλο, ούτε και η στέρηση του μαθήματος σαν μέτρο σχολικής ποινής. Αντίθετα προτεινόταν η ενθάρρυνση και η δημόσια επικρότηση των καλών μαθητών.

Η απροθυμία των μαθητών και η έλλειψη ενδιαφέροντος για το μάθημα, αποδίδονταν περισσότερο στην έλλειψη γνώσεων και την κακή συμπεριφορά του δασκάλου. Μεταξύ άλλων υποχρεώσεων, η κατάλληλη ενδυμασία ήταν μέσα στις υποχρεώσεις του δασκάλου, αλλά πολύ μεγαλύτερη σημασία είχε η κατανόηση και η εκτέλεση των γυμναστικών ασκήσεων, σύμφωνα με τον ρυθμό και σε καθορισμένο χρόνο.¹³⁵

Σε κάθε μάθημα έπρεπε να ακολουθείται ένα πρόγραμμα με ασκήσεις, οι οποίες είχαν στόχο την αρμονική ανάπτυξη του μυϊκού συστήματος, της καλής αναπνοής, της ελαστικότητας του μαθητή. Επίσης, η σωστή βάδιση και η στάση του μαθητή είχαν άμεση σχέση και εφαρμογή στην κοινωνική του δράση και στη στρατιωτική του θητεία. Το μάθημα έπρεπε να έχει ενδιαφέρον, να είναι χρήσιμο με τακτικές γυμναστικές ασκήσεις και παιχνίδια. Από τα απλά στα σύνθετα και από τα εύκολα στα δύσκολα, οι μαθητές θα κατάφεραν να επιτύχουν δυσκολότερους στόχους, δηλαδή την εκτέλεση πιο δύσκολων ασκήσεων με αποτέλεσμα την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης.

Το ημερήσιο μάθημα της φυσικής αγωγής περιελάμβανε ασκήσεις των ποδιών, του κορμού, των χεριών και της κεφαλής. Συνδυασμοί ασκήσεων κάμψεων, εκτάσεων και ισορροπίας, καθώς και αιωρήσεις των μελών συμπλήρωναν το μάθημα ενός ημερήσιου προγράμματος¹³⁶. Στο παιδαγωγικό περιοδικό «το δημοτικόν σχολείον, 1909» ο Ηλίας Γοντζές δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην ακρίβεια της εκτέλεσης των ασκήσεων στο μάθημα της φυσικής αγωγής. «Οι μαθητές», αναφέρει, «αντιλαμβάνονται καλύτερα τις

¹³⁵ Βλ. Πέππας Σωτήρης, *Η γυμναστική και αί παιδιαί τοῦ δημοτικοῦ καί Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἀμφοτέρων τῶν φύλων*, Ἐν Ἀθήναις 1905, σ.σ. 9-11.

¹³⁶Βλ. Πέππας Σωτήρης, *Η γυμναστική και αί παιδιαί τοῦ δημοτικοῦ καί Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἀμφοτέρων τῶν φύλων*, Ἐν Ἀθήναις 1905, σσ. 7, 8.

ασκήσεις, όταν ο ίδιος ο δάσκαλος έχει κάνει την κατάλληλη προετοιμασία και παρουσιάζει τις ασκήσεις στους μαθητές, εκτός της προφορικής επεξήγησης». Οφείλει δε να επεμβαίνει για να διορθώσει πιθανά λάθη κατά την πρακτική άσκηση των μαθητών, τα οποία σχετίζονται με τη στάση του σώματος εξαιτίας της κούρασης. Επίσης τα λάθη των μαθητών οφείλονται στην έλλειψη συγκέντρωσης, στην κακή αντίληψη ή στην λάθος περιγραφή των ασκήσεων. Ιδιαίτερη σημασία κατά τον Ηλία Γοντζέ, είχε η σωστή εφαρμογή από τους διδάσκοντες των παραγγελμάτων-εντολών για την εκτέλεση των ασκήσεων.

Οι περισσότεροι από τους δασκάλους, είτε λόγω άγνοιας είτε λόγω απειρίας κάνουν λάθη κατά την εφαρμογή. Τα παραγγέλματα διακρίνονται σε προειδοποιητικά (αργά) και σε εκτελεστικά (γρήγορα). Οι διαφορές τους εντοπίζονται στην ταχύτητα της εκτέλεσης της άσκησης. Ο χρόνος που παρεμβάλλεται μεταξύ των παραγγελμάτων στην αρχή είναι μεγάλος και ο στόχος είναι μετά από συνεχή εξάσκηση, να μειωθεί στο ελάχιστο. Ο Ηλίας Γοντζές πιστεύει πως τα επιθυμητά αποτελέσματα από την εκτέλεση των ασκήσεων των σχετικών πινάκων της γυμναστικής του αναλυτικού προγράμματος, παρατηρούνται μετά από την εξάσκηση μερικών εβδομάδων, αλλά επισημαίνει εύστοχα έπρεπε να επισημανθεί ότι η συνεχόμενη επανάληψη των ασκήσεων προκαλεί κόπωση στους μαθητές ¹³⁷

Οι διαφορετικές ηλικίες των μαθητών σε κάθε τάξη αποτελούσαν ιδιαίτερο πρόβλημα για το γυμναστή, κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του γνωστικού αντικειμένου της φυσικής αγωγής. Ο γυμναστής δεν είχε την ευχέρεια να διδάσκει σε τάξη με την ίδια ηλικία μαθητών, λάμβανε υπόψη κριτήρια στα οποία περιλάμβανε στο πρόγραμμα τις απαραίτητες ασκήσεις σύμφωνα με τις δυνατότητες όλων των μαθητών. Κατά την εκτέλεση των ασκήσεων με όργανα καταγράφονται λιγότερες δυσκολίες στη διδασκαλία του μαθήματος.

¹³⁷ Βλ. Γοντζές Ηλίας, Άρθρο του στο Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον», εκδιδόμενον υπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος τρίτος, με θέμα: η εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους μέχρι το 1909», Ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. 8-15.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι απαιτήσεις δεν έπρεπε να είναι υπερβολικές, για να μην απογοητεύονται οι μαθητές, αλλά ούτε και εύκολες γιατί θα ατονούσε το ενδιαφέρον τους. Η επίδειξη των ασκήσεων από τους μαθητές πριν την εκτέλεση βελτιώνει την αυτοπεποίθησή τους.¹³⁸

¹³⁸ Βλ. Ζούττερ Αλ. και Βούρος Ραφαήλ, *Ἐγχειρίδιον γυμναστικῆς συνταχθέν ἐπί τήν βάσει τῶν ἐν Ἑλβετία ἐγκεκριμένων νεωτάτων ἐγχειριδίων γυμναστικῆς πρὸς διδασκαλίαν μαθητῶν Δημοτικῶν, Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Σχολαρχείων ἀμφοτέρων τῶν φύλων*, ἐν Ἀθήναις 1900, σσ. 7-9.

3. Υπόδειγμα και στόχοι του μαθήματος

Σύμφωνα με τους Ζούτερ και Βούρο ένα υπόδειγμα ενός μαθήματος της φυσικής αγωγής περιλαμβάνει τις τακτικές και συντακτικές ασκήσεις με απλές και σύνθετες κινήσεις των χεριών και ποδιών με διάρκεια οκτώ λεπτών. Οι μαθητές εξασκούνται για δέκα λεπτά με ασκήσεις στήριξης και εξάρτησης σε όργανα και με τακτικές ασκήσεις δρόμου και βάρην για επτά ή οκτώ λεπτά και με δυσκολότερες ασκήσεις στήριξης και εξάρτησης σε όργανα για δέκα λεπτά. Επίσης για πέντε λεπτά με ασκήσεις ισορροπίας και άλματος και στο τέλος προτείνεται να τελειώνει το μάθημα με παιχνίδι για δέκα λεπτά, με συνολική διάρκεια του μαθήματος πενήντα λεπτά. Επισημαίνεται ότι η σωστή επιλογή της διδακτέας ύλης και η μεθοδική διδασκαλία του μαθήματος συμβάλλει στην επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων της φυσικής αγωγής. Επίσης, τα παραγγέλματα και ο τρόπος εκφώνησης από τον διδάσκοντα του μαθήματος επηρέαζαν το μάθημα και την εκτέλεση των ανάλογων ασκήσεων από τους μαθητές.¹³⁹

Το πρόγραμμα των ασκήσεων μιας ημερήσιας γύμνασης περιλάμβανε, τις ασκήσεις προθέρμανσης του αυχένα, του κορμού, των χεριών και των ποδιών, αλλά και υπερεκτάσεις, εξαρτήσεις και ισορροπίες. Κύριος στόχος ήταν η συνολική εξάσκηση του σώματος.

Η τοπική ενδυνάμωση του σώματος αποτελούσε μέρος του προγράμματος και γίνονταν με τις ασκήσεις των μυών του αυχένα, του ώμου, της ράχης, των κοιλιακών και των πλαγίων μυών του κορμού. Οι αγωνιστικές ασκήσεις, τα παιχνίδια, η βάρδιση, ο δρόμος και το άλμα συνέβαλλαν στην αποτελεσματικότερη χρήση του σώματος και σε πρακτικές κινήσεις. Το πρόγραμμα της ημερήσιας γύμνασης ολοκληρώνονταν με ασκήσεις αποκατάστασης, αναπνευστικές και αποθεραπείας.

¹³⁹ Βλ. Ζούττερ Αλ. και Βούρος Ραφαήλ, ό.π., σσ. 10-12.

Είναι έκδηλη η προσπάθεια αλλαγής του στόχου της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής με την εισαγωγή του Σουηδικού συστήματος, αλλά υπήρχαν ακόμα χαρακτηριστικά στρατιωτικού τύπου εκπαίδευσης. Η προετοιμασία δυνατών και αξιόμαχων νέων για την υπεράσπιση της πατρίδας σε περίπτωση πολέμου, αποτελούσε ακόμη πρωταρχικό στόχο, μέσα από τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής.

Κρίνεται θετικά ο διαχωρισμός της διδακτέας ύλης για κάθε βαθμίδα, όπως και η επιλογή των ασκήσεων για κάθε ηλικία οι οποίες συμβάλλανε στην επίτευξη των στόχων του μαθήματος. Συγκεκριμένα στο Β.Δ. (23-6-1909) γίνεται προσπάθεια για καταμερισμό των ασκήσεων και ορισμού του περιεχομένου του μαθήματος της φυσικής αγωγής στο δημοτικό, στο ελληνικό σχολείο και στο γυμνάσιο, με τη δημιουργία πινάκων, όπου καταγράφεται το πρόγραμμα των ασκήσεων.

Στην πρώτη τάξη του δημοτικού σχολείου οι ασκήσεις και οι παιδιές, τις οποίες όφειλαν να εκτελούν οι μαθητές, προέρχονταν από τον πρώτο έως και τον πέμπτο πίνακα. Μερικές από αυτές ήταν η σύνταξη, η ζύγιση, η αραίωση, η προσαγωγή και απαγωγή των ποδιών. Επίσης βήμα εμπρός-πίσω, η πρόκυψη και η διάσταση. Στη συνέχεια, ενώ επαναλαμβάνονταν οι ασκήσεις του πρώτου ακολουθούσαν ασκήσεις από το δεύτερο πίνακα με αρχική θέση των χεριών επί των ισχίων και βήματα προς όλες τις κατευθύνσεις, η σύμπτυξη και η ανάταση, η πρόταση και η ανάταση, παιχνίδι «χωροφύλακες», ασκήσεις αραίωσης, έκτασης και ακροστασίας με αργές κινήσεις. Περιλαμβάνονταν επίσης το παιχνίδι «οστρακίνδα», εισαγωγικό άλμα και το παιχνίδι «αντίδρομος».

Στη δεύτερη τάξη επαναλαμβάνονταν οι ασκήσεις της πρώτης τάξης και ασκήσεις από τους πίνακες έξι, επτά και οκτώ. Διακρίνονταν οι ασκήσεις κάμψεων και τάσεων των χεριών, το παιχνίδι «σχοινοφιλίνδα», εκβολές των ποδιών σε διάφορες κατευθύνσεις, ακροστασία, άλμα επί τόπου, ύπτια εξάρτηση και τα παιχνίδια «ιπποδρόμιον» και «αυγατιστής».

Στην τρίτη και τέταρτη τάξη επαναλαμβάνονταν οι ασκήσεις των προηγούμενων τάξεων και προστίθονταν ασκήσεις από τους πίνακες εννέα,

δέκα, έντεκα και δώδεκα. Συγκεκριμένα, η εξάρτηση (πρώτη λαβή), η αιώρηση και η περιφορά των χεριών. Στο πρόγραμμα περιλαμβάνονταν και τα παιχνίδια «κρικηλασία» ή «σφαιρίσις έν κύκλω», «έφεδρισμός» ή «ποδοσφαιρίσις έν κύκλω» ή «μετά τρίποδος», πρηγής κατάκλισης, προβολές εναλλάξ δεξιά-αριστερά και ελεύθερα άλματα με δύο-τρία βήματα φοράς. Επίσης, η βάδιση επί της δοκού και οι ασκήσεις ανάτασης, διάστασις, κάμψης του κορμού και το παιχνίδι «επίσκυρος».

Στην πέμπτη και έκτη τάξη του δημοτικού εκτός των προηγούμενων ασκήσεων οι μαθητές εφάρμοζαν ασκήσεις έως και τον πίνακα δέκα πέντε. Ξεχώριζαν, η κάμψη και τάση των χεριών, η ύπτια εξάρτηση και η έλξη, το παιχνίδι σφαιρίσις εν κύκλω, ποδοσφαιρίσις ή οποιοδήποτε προηγούμενο παιχνίδι, εξάρτησις-χειροβάδις, βάδις και άλματα υπό την μορφή παιχνιδιών.¹⁴⁰

Ο δάσκαλος επηρέαζε θετικά ή αρνητικά την αγωγή των μαθητών. Είχε τη δυνατότητα να βελτιώσει τις γυμναστικές δυνατότητες των μαθητών, αλλά η έλλειψη ενδιαφέροντος από τους μαθητές οφείλονταν στην κακή συμπεριφορά του δασκάλου ή στην έλλειψη γνώσεων. Ο διαχωρισμός της διδακτέας ύλης για το μάθημα βοήθησε τους δασκάλους γυμναστές και τους μαθητές.

¹⁴⁰ Βλ. Υ.Ε.Δ.Ε., *Η γυμναστική*, Β.Δ., περί κανονισμού του προγράμματος της διδακτέας γυμναστικής έν τοῖς σχολείοις της δημοτικής καί μέσης έκπαιδεύσεως, Έν Αθήναις 1909, σσ. 3-6.

4. Το ιδεώδες της Μεγάλης Ιδέας και η συμβολή του Ιωάννη Φωκιανού στην καθιέρωση της φυσικής αγωγής

Παρά την προσπάθεια αναβάθμισης του μαθήματος, της επιμόρφωσης των δασκάλων και του περιεχομένου της διδασκαλίας, παρατηρήθηκε ασυνέπεια στην εφαρμογή των νόμων, οι οποίοι καθόριζαν το μάθημα της φυσικής αγωγής (από το νόμο του 1834 για το δημοτικό σχολείο μέχρι και το νόμο ΒΧΚΑ του 1899).

Επιπλέον τα χαρακτηριστικά της στρατιωτικής μεθόδου εκπαίδευσης ενισχύθηκαν τη δεκαετία του 1840. Ο Ιωάννης Κωλέττης,¹⁴¹ σε ομιλία του στην εθνοσυνέλευση τον Ιανουάριο του 1844 για τους ετερόχθονες, υποστήριξε το πολιτικό και εθνικιστικό ιδεώδες το οποίο υιοθέτησε ο ελληνισμός από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και αποτέλεσε βασική προτεραιότητα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας μέχρι και τη Μικρασιατική καταστροφή. Η ομιλία του είχε βασικό θέμα την έννοια της «Μεγάλης Ιδέας», δηλαδή τη διεύρυνση των Ελληνικών συνόρων και την κατάκτηση περιοχών με ελληνικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν υπό ξένη κυριαρχία.¹⁴²

Πρέπει να επισημάνουμε τις εξελίξεις στη διεθνή πολιτική σκηνή μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856) και τις εξεγέρσεις (επανάσταση Βοσνίας Ερζεγοβίνης 1875, της Βουλγαρίας 1876, Ρωσοτουρκικός πόλεμος 1877-188) σε

¹⁴¹ Ο Ιωάννης Κωλέττης γεννήθηκε στο Συρράκο Ιωαννίνων το 1773 όπου και παρακολούθησε τα μαθήματα του τοπικού σχολείου. Μετά το σχολείο έζησε για λίγο στα Γιάννινα και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Με τη βοήθεια του θείου του σπούδασε στην Ιταλία (Πίζα) ιατρική για επτά χρόνια. Περίπου το 1810 επέστρεψε στα Γιάννενα και εργάστηκε ως προσωπικός γιατρός στο υιό του Αλή Πασά, τον Μουχτάρ Το 1819 έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και στις 25 Ιουνίου 1821 κήρυξε μαζί με τον Ιωάννη Ράγκο την επανάσταση στο Συρράκο και τους Καλαρρύτες. Η προσπάθεια απέτυχε με αποτέλεσμα την καταστροφή των δύο χωριών και την διαφυγή του Κωλέττη στο Μεσολόγγι και αργότερα στην Πελοπόννησο. Υπέρμαχος της Μεγάλης Ιδέας φιλοδοξούσε την απελευθέρωση των υπόδουλων περιοχών του Ελληνισμού και τη δημιουργία μιας μεγάλης δύναμης στα Βαλκάνια.

¹⁴² Βλ. Σκοπετέα Έλλη, Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Αθήνα 1988, σ. 257.

όλη την Ευρώπη, οι οποίες συμπίπτουν με την κατάργηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενώ ήδη είχε γίνει η ενοποίηση της Ιταλίας (1870) και της Γερμανίας (1871). Στην Ελλάδα η ένωση των Επτανήσων, το 1864 και η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας το 1881, συνέβαλλαν στην μερική πραγματοποίηση των ιδεών και επιδιώξεων της Μεγάλης Ιδέας και της εθνικής ολοκλήρωσης.¹⁴³

Η αξιοποίηση της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής στα εκπαιδευτικά προγράμματα για την προετοιμασία αξιόμαχων στρατιωτών¹⁴⁴, οι οποίοι θα υπεράσπιζαν τα εθνικά ιδεώδη του ελληνικού κράτους, σχετίζεται με την ανάπτυξη των εθνικών κρατών, καθώς επίσης και την αποδοχή της ωφέλειας της φυσικής αγωγής για τη βελτίωση της φυσικής κατάστασης των πολιτών, με την ανάπτυξη και εισαγωγή των ασκήσεων στα εκπαιδευτικά ιδρύματα.¹⁴⁵ Από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις που επικρατούσαν στην Ευρώπη έγιναν αντικείμενο μελέτης και για μεγάλο χρονικό διάστημα, καθώς έγινε προσπάθεια εφαρμογής των εκπαιδευτικών μεθόδων στο μάθημα της φυσικής αγωγής και στην Ελληνική εκπαίδευση. Με την πάροδο των χρόνων και την άνοδο της αστικής τάξης το 19^ο αιώνα άλλαξε ο τρόπος άθλησης και η φυσική αγωγή στην Ελλάδα, ενώ επηρεάστηκε και άλλαξε και ο τρόπος εκπαίδευσης των νέων κατά τη στρατιωτική τους θητεία.

Η παιδεία το 19^ο αιώνα «κατέστη ο κυριότερος παράγων εθνικής συνοχής», επηρεασμένη από το εθνικιστικό πνεύμα της εποχής. Νέες πολιτικές δυνάμεις ανέρχονται στο προσκήνιο. Η αστική και λαϊκή τάξη παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο, ενώ στο αναλυτικό πρόγραμμα των σχολείων αυξήθηκε ο αριθμός των μαθημάτων. Τα αγόρια διδάσκονταν το γνωστικό αντικείμενο της φυσικής αγωγής στη στοιχειώδη εκπαίδευση, ενώ τα κορίτσια ασχολούνταν περισσότερο με το εργόχειρο.¹⁴⁶

¹⁴³ Βλ. Αλιβιζάτος Νίκος Κ., *Εισαγωγή στην Ελληνική συνταγματική ιστορία* Τεύχος Α, 1821-1941, Αθήνα- Κομοτηνή 1981, σ. 72-74.

¹⁴⁴ Βλ. Παππάς Χρήστος, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία της Φυσικής Αγωγής και του Αθλητισμού*, Αθήνα 2004, σ.138.

¹⁴⁵ Βλ. Γαργαλιάνος Δημήτρης Π., *Αθλητισμός και εξωτερική πολιτική*, Αθήνα 1998, σ. 67.

¹⁴⁶Βλ. Αντώνιος Ισηγόνης, *Ιστορία της παιδείας*, Ρόδος 1958, σ. 310.

Μετά την εισαγωγή της φυσικής αγωγής στη βασική εκπαίδευση κυριάρχησαν δυο διαφορετικές αντιλήψεις για τη μέθοδο εκπαίδευσης και το σκοπό του μαθήματος. Υπήρχαν οι υποστηρικτές της γερμανικής στρατιωτικής μεθόδου εκπαίδευσης και οι παιδαγωγοί, οι οποίοι υποστήριζαν την αξία της άσκησης, για την αρμονία και την υγεία του σώματος των μαθητών.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα παράλληλα με την επικράτηση του λογιοτατισμού, υπήρχαν και άνθρωποι της διανόησης και της επιστήμης, οι οποίοι διαφωνούσαν με τη στρατιωτικοποίηση της φυσικής αγωγής και υποστήριζαν τη φυσική αγωγή. Πίστευαν πως αποτελούσε και μέσο αγωγής των Ελληνοπαίδων (Γεώργιος Μακκάς, Ψαλλίδας, Σπύρος Λάμπρος, Ευάγγελος Ζάππας, Ιωάννης Φωκιανός, Ιωάννης Χρυσάφης).

Μεταξύ των παιδαγωγών και γυμναστών που είχαν καθοριστική συμβολή στο μάθημα ήταν και ο Ι. Φωκιανός, ο οποίος γεννήθηκε το 1845 στην Αθήνα όπου και σπούδασε. Ο πατέρας του καταγόταν από τη Μικρά Ασία, ενώ το πραγματικό του επίθετο ήταν Ορφάνογλου. Η αγάπη και η συνεχής προσπάθεια για τη διάδοση και ένταξη της φυσικής αγωγής στα σχολεία, αλλά και του αθλητισμού γενικότερα, χαρακτηρίζει την αξιόλογη και μεγάλη συμβολή στα εκπαιδευτικά δρώμενα το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Ακόμα και ο θάνατος του αδερφού του κατά τη διάρκεια άσκησης στο δίζυγο στο δημόσιο γυμναστήριο, δεν έγινε αφορμή να εγκαταλείψει τη φυσική αγωγή. Επίσης, ο άλλος αδερφός του συμμετείχε στην Κρητική επανάσταση το 1866 και του Πηλίου το 1877 όπου και πέθανε.

Τον Οκτώβριο του 1868 ανέλαβε τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής στο δημόσιο γυμναστήριο Αθηνών μέχρι το 1873. Το 1874 συμμετείχε στην επιτροπή των Ζάππειων Ολυμπιάδων και εργάστηκε για την πραγματοποίηση των αγώνων, με τη βοήθεια των συνεργατών του Αρ. Νικολάου και Δανιήλ Τζιώτη.¹⁴⁷ Παραιτήθηκε από τη θέση του διευθυντή του δημόσιου

¹⁴⁷ Βλ. Ζάννας Ευστάθιος, *Η εξέλιξη του θεσμού της Γυμναστικής και των αγωνιστικών δραστηριοτήτων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα, από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, διδακτορική διατριβή*, Αθήνα 2003, σ.107.

γυμναστηρίου για να δουλέψει ως γυμναστής στο διδασκαλείο στη Θεσσαλονίκη ύστερα από πρόσκληση του «Συλλόγου δια τη διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων». Δεν διατηρήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα και επανήλθε 9 Ιουλίου 1879, έπειτα από παρότρυνση του υπουργού παιδείας όπου και διορίστηκε στο δημόσιο κεντρικό γυμναστήριο. Το 1882 είχε την ευθύνη των γυμναστηρίων του κράτους και στάλθηκε σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας για να ιδρύσει νέα γυμναστήρια (Σύρο, Βόλο, Χαλκίδα, Κόρινθο, Πάτρα). Με την συναίνεση του υπουργού παιδείας Βουλπιώτη περιόρισαν τις στρατιωτικές ασκήσεις στις δύο ανώτερες τάξεις του γυμνασίου. Πολύτιμη η συνεισφορά του στη διάδοση της φυσικής αγωγής και με τη συγγραφή βιβλίου «*Εγχειρίδιον της γυμναστικής*» καθώς επίσης και από τη συμμετοχή του στην ίδρυση του «*Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου*». Πέθανε το Μάιο του 1896 ύστερα από μερικές μέρες από τραυματισμό κατά την κατασκευή γυμναστικού οργάνου (δίσκου) για τους Ολυμπιακούς Αγώνες.¹⁴⁸

Επίσης ο Ι. Φωκιανός μαζί με τους συνεργάτες του συνέβαλαν στην κατάργηση των στρατιωτικών ασκήσεων στα σχολεία. Υπέβαλαν υπόμνημα 20 Σεπτεμβρίου 1893 στον υπουργό παιδείας Αθανάσιο Ευταξία, είκοσι δύο χρόνια μετά την εισαγωγή των στρατιωτικών ασκήσεων και ζήτησαν την κατάργησή τους. Ο υπουργός υιοθέτησε την πρόταση και από εκείνη τη χρονική στιγμή, η φυσική αγωγή καθιερώθηκε στα σχολεία.¹⁴⁹ Το ενδιαφέρον για την εξέλιξη και ανάπτυξη του μαθήματος βοήθησε και η ίδρυση του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου το 1891 στον οποίο πρόεδρος ήταν ο Φωκιανός.

Το ιδεώδες της Μεγάλης Ιδέας αποτέλεσε κυρίαρχη ιδεολογία και ενίσχυσε τη στρατιωτική μέθοδο εκπαίδευσης στα σχολεία, αλλά καθοριστική ήταν και η συμβολή παιδαγωγών-γυμναστών, όπως του Ιωάννη Φωκιανού που υποστήριξαν την αξία της άσκησης και τη σχολική γυμναστική.

¹⁴⁸ Βλ. Σκιαδάς Ελευθέριος, *Εκατό χρόνια νεώτερη Ελληνική Ολυμπιακή Ιστορία*, Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων, 1896-1996, σ. 45.

¹⁴⁹ Βλ. Παυλίνης Ευάγγελος, *Η ιστορία της γυμναστικής*, Αθήνα 1927, σ. 405.

5. Η φυσική αγωγή στα δημοτικά σχολεία αγένων, διατάγματα

Μετά τον ορισμό του υπουργού παιδείας και τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, ψηφίστηκε ο νόμος 6/18 Φεβρουαρίου 1834, «Περί δημοτικών σχολείων», με τον οποίο οι γυμναστικές ασκήσεις έπρεπε να γίνονται δύο φορές την εβδομάδα με τον υπεύθυνο δάσκαλο, «δισ τῆς ἐβδομάδος σωματικαί γυμνασίαι»¹⁵⁰. Ο νόμος χαρακτηρίστηκε καλός για την εκπαίδευση ενός σύγχρονου πολιτισμένου κράτους, αλλά δεν εξυπηρετούσε τις ανάγκες της εκπαίδευσης της Ελλάδας σε μια χρονική στιγμή που προσπαθούσε να ορθοποδήσει, λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση, με στοιχειώδη οργάνωση και χωρίς οικονομικούς πόρους.¹⁵¹

Κάθε δήμος είχε την ευθύνη της συντήρησης του δημοτικού σχολείου. Η δημιουργία και δεύτερου σχολείου επιτρεπόταν, όταν ο αριθμός των μαθητών ήταν μεγαλύτερος από τον προβλεπόμενο. Επίσης, λειτουργούσαν σε χωριά τα γραμματοσχολεία, τα οποία ήταν κατώτερα των δημοτικών σχολείων και συντηρούνταν με την οικονομική αρωγή των γονέων των μαθητών.

Να επισημάνουμε ότι ο μισθός των γραμματοδιδασκάλων ήταν μικρός και πολλές φορές πληρωνόταν με υλικά αγαθά. Στο πρόγραμμα του σχολείου περιλαμβάνεται η διεξαγωγή των γυμναστικών ασκήσεων οι οποίες γίνονταν δύο φορές την εβδομάδα με τον υπεύθυνο δάσκαλο, σύμφωνα με το νόμο του 1834 για τη στοιχειώδη εκπαίδευση «δῖς τῆς ἐβδομάδος σωματικαί γυμνασίαι, Άρθρο 2».¹⁵²

Στα μισά του 19^{ου} αιώνα διαπιστώνεται η αδυναμία οργάνωσης της δημοτικής εκπαίδευσης από την κεντρική κυβέρνηση. Η κεντρική εξουσία είτε

¹⁵⁰ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης (1833-1899)*, Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ, τ.Β, σσ. 9,11, Αθήνα 1987.

¹⁵¹ Βλ. Λέφας Χρ., *Η ιστορία τῆς ἐκπαιδύσεως*, ΟΕΣΒ, Ἐν Ἀθήναις 1942, σ. 13.

¹⁵² Βλ. Οικονόμου Π.Π., *ἄρθρο στο Παιδαγωγικόν Περιοδικόν*, π. «Τό δημοτικόν σχολεῖον» τ. Δ, Ἐν Ἀθήναις 1910, σ. 3.

δεν είχε τη γνώση, είτε τη δύναμη, είτε ακόμη και τη θέληση να βελτιώσει τη στοιχειώδη εκπαίδευση. Από τον πίνακα των προκαταρκτικών σχολείων στην Ελλάδα κατά την τριετία 1858-1861, πληροφορούμαστε τον αριθμό του συνόλου των δημόσιων σχολείων αρένων (554) και θηλέων (109) και των ιδιωτικών σχολείων των αρένων (38) και των θηλέων (17). Καταγράφονται 590 δημοδιδάσκαλοι αρένων και 123 θηλέων.

Τα δημοτικά σχολεία αυξήθηκαν, αλλά παρατηρείται κακή οικονομική και οργανωτική κατάσταση λόγω έλλειψης δασκάλων, περιορισμένων διορισμών (219), διακοπή της εργασίας (172) και (487) μεταθέσεων σε σύνολο περίπου 750 δημοδιδασκάλων, ενώ διαπιστώνεται και η ελλιπής κατάρτιση των δημοδιδασκάλων. Είναι γνωστό ότι εξαιτίας της οικονομικής ανέχειας λειτούργησε ο θεσμός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου για την ομαλή λειτουργία των σχολείων.¹⁵³

Ο Δημήτρης Πετρίδης, ο οποίος είχε συντάξει το 1880 το πρώτο αναλυτικό πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων, έφερε για συζήτηση το νόμο Β.Τ.Μ.Θ. '«Περί στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδύσεως» ο οποίος ψηφίστηκε το 1895 και ήταν σε ισχύ μέχρι το 1929. Ο νόμος Β.Τ.Μ.Θ. το 1895 ορίζει δύο κατηγορίες δημοτικών σχολείων, τα κοινά και τα πλήρη δημοτικά σχολεία.

Στους μικρούς δήμους και κωμοπόλεις με πληθυσμό ως έξι χιλιάδων κατοίκων, ιδρύθηκαν τα κοινά σχολεία, τα οποία είχαν τέσσερις τάξεις. Σε πόλεις και πρωτεύουσες νομών άνω των έξι χιλιάδων κατοίκων, συστήνονται τα πλήρη σχολεία με τη λειτουργία έξι τάξεων, υπό την προϋπόθεση να υπάρχουν οι απαραίτητες χρηματοδοτήσεις των δήμων είτε ακόμη και από άλλες ιδιωτικές εισφορές.¹⁵⁴

Στην εξάπλωση και διάδοση της σχολικής φυσικής αγωγής συνέβαλαν αποφασιστικά οι δημοδιδάσκαλοι και όχι οι υπαξιωματικοί του στρατού, οι οποίοι ανέλαβαν στη διδασκαλία των ασκήσεων μετά την αποχώρηση του Όθωνα το 1862. Χαρακτηριστικά οι δημοδιδάσκαλοι των πολυμελών σχολείων,

¹⁵³ Βλ. Παπαδόπουλος Γ., π. «Πανδώρα» Σύγγραμμα περιοδικόν ἐκδιδόμενον δὲς τοῦ μηνός, τόμος δέκατος πέμπτος ἀπὸ Ἀπριλίου 1864 μέχρις Ἀπριλίου 1865, Ἀθήνησιν 1865, σσ. 151-153.

¹⁵⁴ Βλ. Ευαγγελόπουλος Σπύρος, *Ελληνική Εκπαίδευση*, τ. Α', σ. 122, Αθήνα 1998.

είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν από Ιούλιο έως Σεπτέμβριο στο Γυμναστικό Ινστιτούτο, μαθήματα για την απόκτηση ειδικών γνώσεων για τη διδασκαλία του νέου συστήματος εκπαίδευσης φυσικής αγωγής. Με τη συμπλήρωση έξι μηνών θεωρητικής και πρακτικής εκπαίδευσης, οι δημοδιδάσκαλοι ήταν ικανοί να διαδώσουν το Σουηδικό σύστημα φυσικής αγωγής το οποίο είχε σκοπό την υγεία και την ευρωστία των μαθητών.

5.1. Τετρατάξιο δημοτικό σχολείο αρένων

Στην αναδημοσίευση το 1901 του ωρολογίου αναλυτικού προγράμματος των προγραμμάτων των τετρατάξιων δημοτικών σχολείων του 1894, η φυσική αγωγή εμφανίζεται μεταξύ των άλλων μαθημάτων σε όλες τις τάξεις. Συγκεκριμένα στην πρώτη και δεύτερη τάξη από τέσσερις ώρες και στην τρίτη και τέταρτη τάξη από τρεις ώρες. Να σημειωθεί ότι ελήφθη υπόψη το άρθρο 1 του νόμου περί δημοτικού σχολείου (6 Φεβρουαρίου 1834), του ΧΘ' νόμου περί συστάσεως διδασκαλείου (11 Φεβρουαρίου 1878 *έν Αθήναις*, άρθρο 1) και του άρθρου 11 του ΒΠΕ' νόμου (12 Αυγούστου 1892). Η εκπαίδευση έπρεπε να προσαρμόζεται σύμφωνα με το νόμο στις ψυχικές και σωματικές ικανότητες των μαθητών.

Στην πρώτη τάξη το μάθημα της φυσικής αγωγής πραγματοποιούνταν κάθε Τρίτη, Τετάρτη, Παρασκευή και Σάββατο 11 με 12 π.μ.. Στη δεύτερη τάξη κάθε Δευτέρα, Τρίτη, Πέμπτη και Παρασκευή 3 με 4 μ.μ. Στην τρίτη τάξη κάθε Δευτέρα 11 με 12 και κάθε Τετάρτη και Σάββατο 3 με 4 μ.μ. Τέλος, στην τέταρτη τάξη αναφέρεται στο πρόγραμμα 10 με 11 κάθε Δευτέρα, Τρίτη και Παρασκευή.¹⁵⁵ Η διδασκαλία του μαθήματος παρατηρούμε ότι διεξάγονταν αρκετό χρόνο πριν ή μετά το φαγητό, πιθανόν για λόγους υγείας.

Σύμφωνα με το νόμο ΒΧΚΑ' (10 Ιουλίου 1899) «Περί γυμναστικής και γυμναστικών και αθλητικών αγώνων» για το σχολικό έτος 1899-1900 το πρόγραμμα του μαθήματος στα δημοτικά, ελληνικά σχολεία και γυμνάσια

¹⁵⁵ Βλ. Υ.Ε.Δ.Ε. Πρόγραμμα τών μαθητών, πάντων τών ειδών τών δημοτικών σχολείων τών ἀρρένων καί τών γραμματείων, εκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, *έν Αθήναις* 1901, σσ. 6, 7.

κανονίζεται ως εξής: στο πρόγραμμα του δημοτικού σχολείου περιλαμβάνονταν οι τακτικές ασκήσεις, οι ελεύθερες ασκήσεις και επιχώρια παιχνίδια σε όλες τις τάξεις (πρώτη, δεύτερη, τρίτη και τέταρτη τάξη). Το Β.Δ. υπογράφεται από τον Υ.Ε.Δ.Ε. Αθ. Ευταξία 20-11-1899.¹⁵⁶

Στο διάταγμα περί των προγραμμάτων των μαθημάτων του τριταξίου δημοτικού σχολείου των αρένων εμφανίζεται η φυσική αγωγή σε όλες τις τάξεις. Αναφέρεται η φυσική αγωγή αναλυτικά στο ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων του τριτάξιου δημοτικού σχολείου αρένων ή μεταξύ των άλλων μαθημάτων (πρώτη, δεύτερη, τρίτη και τέταρτη τάξη) από τρεις ώρες. Να σημειωθεί ότι ελήφθη υπόψη το άρθρο 1 του νόμου περί δημοτικού σχολείου (6 Φεβρουαρίου 1834), του ΧΘ' νόμου περί συστάσεως διδασκαλείου (11 Φεβρουαρίου 1878 εν Αθήναις, άρθρο 1) και του άρθρου 11 του ΒΠΕ' (12 Αυγούστου 1892) νόμου. Η εκπαίδευση έπρεπε να προσαρμόζεται σύμφωνα με το νόμο στις ψυχικές και σωματικές ικανότητες των μαθητών.

Στην πρώτη και δεύτερη τάξη το μάθημα της φυσικής αγωγής πραγματοποιούνταν υπό τη μορφή συνδιδασκαλίας κάθε Δευτέρα, Τετάρτη, Παρασκευή 10 με 11 π.μ., ενώ στην τρίτη και τέταρτη τάξη επίσης με συνδιδασκαλία κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή αλλά 3 με 4 μ.μ.¹⁵⁷

Στο διάταγμα περί των προγραμμάτων των μαθημάτων του διτάξιου δημοτικού σχολείου των αρένων το αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος της φυσικής αγωγής διέφερε από αυτό του τριταξίου δημοτικού μόνο στις ώρες διδασκαλίας κατά τη διάρκεια της ημέρας. Στην πρώτη και δεύτερη τάξη το μάθημα της φυσικής αγωγής πραγματοποιούνταν υπό τη μορφή συνδιδασκαλίας κάθε Δευτέρα, Τετάρτη, Παρασκευή 3 με 4 μ.μ.. Στην τρίτη και τέταρτη τάξη επίσης σε συνδιδασκαλία κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή 11 με 12 π.μ.

¹⁵⁶ Βλ. Υ.Ε.Δ.Ε. *Πρόγραμμα τών μαθητών, πάντων τών ειδών τών δημοτικών σχολείων τών αρρένων και τών γραμματείων*, εκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, εν Αθήναις 1901, σσ. 39-45.

¹⁵⁷ Βλ. Υ.Ε.Δ.Ε. *Πρόγραμμα τών μαθητών, πάντων τών ειδών τών δημοτικών σχολείων τών αρρένων και τών γραμματείων*, εκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, εν Αθήναις 1901, σσ. 50, 81, 82.

Στο αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος της φυσικής αγωγής διαπιστώνεται η διδασκαλία παιδιών, όπως «ὁ λύκος καὶ ὁ ἀμνός, μνῖνδα ἐν κύκλῳ, διελκυστίδα» κ.α., καθώς και τακτικές και ελεύθερες ασκήσεις. Στην τρίτη και τέταρτη τάξη επαναλαμβάνονταν τα διδαχθέντα της πρώτης και δεύτερης τάξης και ανάλογα με την ηλικία των μαθητών διδάσκονταν παιχνίδια όπως και οι ελεύθερες και τακτικές ασκήσεις. Το διάταγμα υπογράφεται από τον υπουργό των εκκλησιαστικών και δημόσιας εκπαιδευσεως Δ. Μ. Καλλιφρονά, 20 Νοεμβρίου 1894.¹⁵⁸

Σύμφωνα, επίσης, με το διάταγμα, το οποίο υπογράφει ο Υ.Ε.Δ.Ε. Δ.Μ. Καλιφρονάς «Περὶ προγραμμάτων των μονοταξίων δημοτικῶν σχολείων των ἀρρένων» (10 Αυγούστου 1894) το μάθημα της φυσικής αγωγής διεξάγεται σε συνδιδασκαλία όλων των τάξεων κάθε Δευτέρα και Πέμπτη 3 με 4 μ.μ. Στο αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος το περιεχόμενο είναι το ίδιο με αυτό του διτάξιου και τριταξίου δημοτικού σχολείου.¹⁵⁹ Σημαντική μαρτυρία για την εφαρμογή του διατάγματος της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής στο δημοτικό, έστω και για περιορισμένο διάστημα έχουμε από το γενικό έλεγχο του δημοτικού σχολείου Μάνεσι Κορινθίας. Σύμφωνα με το Β.Δ. της 23ης Αυγούστου 1896, η φυσική αγωγή αποτελούσε μέρος του προγράμματος των διδασκομένων μαθημάτων από τον Οκτώβριο μέχρι τον Δεκέμβριο το 1900.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Βλ. Υ.Ε.Δ.Ε. Πρόγραμμα τῶν μαθητῶν, πάντων τῶν εἰδῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν ἀρρένων καὶ τῶν γραμματειῶν, ἐκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, ἐν Ἀθήναις 1901, σσ. 86, 116,118.

¹⁵⁹ Βλ. Υ.Ε.Δ.Ε. Πρόγραμμα τῶν μαθητῶν, πάντων τῶν εἰδῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν ἀρρένων καὶ τῶν γραμματειῶν, ἐκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, ἐν Ἀθήναις 1901, σσ. 121,122,141,142.

¹⁶⁰ Βλ. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Εκπ. 9.2/1.1, Γενικός Έλεγχος 1900.

5.2. Το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων του γραμματείου

Το διάταγμα βασίστηκε στο νόμο ΒΟΘ' περί υποδιδασκαλείων (6 Αυγούστου 1892) και συγκεκριμένα στα άρθρα 17 και 26, καθώς και στο άρθρο 62 του διατάγματος της 7^{ης} Απριλίου 1893 «Περί διοργανισμού των υποδιδασκαλείων». Σύμφωνα με το διάταγμα «Περί αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του γραμματείου» το μάθημα της φυσικής αγωγής διεξάγεται με τη συνδιδασκαλία όλων των τάξεων κάθε Δευτέρα και Τετάρτη 3 με 4 μ.μ.. Το περιεχόμενο του μαθήματος ήταν το ίδιο με αυτό των άλλων δημοτικών σχολείων. Το διάταγμα υπογράφει ο Υ.Ε.Δ.Ε. Δ.Μ. Καλιφρονάς, 21 Σεπτεμβρίου 1894.¹⁶¹

Στις αρχές του αιώνα στο περιοδικό «*Το Δημοτικό Σχολείο, 1902*» σε άρθρο στο οποίο ο συγγραφέας υπογράφει με την επωνυμία «Γαρεάτης», υποστηρίζει πως η φυσική αγωγή, από τα σημαντικότερα κληροδοτήματα των προγόνων μας, μετά από μεγάλη απουσία από την εκπαιδευτική πραγματικότητα, άρχισε να εξαπλώνεται στην Ευρώπη τον 19^ο αιώνα στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Συγκεκριμένα τη χαρακτηρίζει «καλαισθητική σχολική γυμναστική» αποδίδοντας ιδιαίτερη αξία στο ρυθμό και στην εκτέλεση των ασκήσεων, η οποία γίνονταν με συνοδεία τραγουδιών. Ο σκοπός της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής ήταν η σωματική και πνευματική ισορροπία των πολιτών. Η φυσική αγωγή συμβάλλει στην ενδυνάμωση του σώματος όπως και στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης της πειθαρχίας και στη δημιουργία νομοταγών πολιτών. Όπως και για τα υπόλοιπα μαθήματα, επικρατούσε σύγχυση για το ποιος είναι ο ιδανικός τρόπος διδασκαλίας του μαθήματος και διαφορετικές γνώμες είχαν διατυπωθεί. Η εκτέλεση των ασκήσεων είχε σκοπό την καλαισθησία με τη δημιουργία γεωμετρικών σχημάτων. Έπρεπε να γίνεται ευχάριστο στους μαθητές για να αγαπήσουν το μάθημα και να ασκούνται σε

¹⁶¹ Βλ. Υ.Ε.Δ.Ε. *Πρόγραμμα τῶν μαθητῶν, πάντων τῶν εἰδῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν ἀρρένων καὶ τῶν γραμματείων*, ἐκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, ἐν Ἀθήναις 1901, σσ. 145, 165.

όλη τους τη ζωή. Η διατήρηση της σωματικής αρμονίας κατά τη διάρκεια της άσκησης ενισχύει τη θετική στάση των μαθητών απέναντι στη φυσική αγωγή, ενώ η υπέρμετρη καταπόνηση των μαθητών προκαλεί κινδύνους και αποστροφή από το μάθημα. Οι ασκήσεις προτείνεται να διεξάγονται κατόπιν ρυθμικού παραγγέλματος του δασκάλου προσαρμοσμένες στη μελωδία.

Η έκκληση του συγγραφέα προς τους ειδικούς, προκειμένου να εκφέρουν γνώμη για τη διδασκαλία του μαθήματος, σηματοδοτεί μια περίοδο αναζήτησης και προβληματισμού για να επιτευχθούν οι σκοποί της γυμναστικής.¹⁶²

Ενώ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα διεξήχθησαν με επιτυχία οι σχολικοί και αθλητικοί αγώνες στο Παναθηναϊκό στάδιο, η σωματική άσκηση και ο αθλητισμός δεν αποτελούσαν βασικές προτεραιότητες των Ελλήνων, μόλις πέντε χρόνια μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες. Οι βασικοί στόχοι του μαθήματος ήταν η σωματική και πνευματική ανάπτυξη μέσα από τη συμμετοχή στη σχολική γυμναστική, καθώς επίσης και η διάδοσή της στα λαϊκά στρώματα για τη διατήρηση της υγείας των πολιτών. Μεταξύ των άλλων δραστηριοτήτων του μαθήματος, ο Εμμανουήλ Λυκούδης υποστηρίζει την προσθήκη των παιδιών στη σχολική γυμναστική, οι οποίες θα αποτελούσαν μέρος του προγράμματος των δημοτικών, των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων. Οι παιδιές αναφέρει ο Εμμανουήλ Λυκούδης, επιδρούν θετικά στους αθλούμενους και μέσα από τη συμμετοχή στις παιδιές οι πολίτες θα αγαπήσουν τις σωματικές ασκήσεις. Επίσης, είχε θετική απήχηση και η πραγματοποίηση των σχολικών αγώνων και σε άλλες μεγαλύτερες πόλεις και κωμοπόλεις μεταξύ περισσότερων σχολείων.¹⁶³

¹⁶² Βλ. Γαρεάτης, Άρθρο στο περιοδικό «Το δημοτικόν σχολείον, περιοδικόν τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, περίοδος Γ', Ἔτος Α, Αθήνα Ὀκτώβριος 1902, σ. 58.

¹⁶³ Βλ. Λυκούδης Εμμανουήλ, Άρθρο στο περιοδικό Ἐθνική Ἀγωγή, «οἱ σχολικοὶ ἀγῶνες» διευθυντής-εκδότης Γεώργιος Δροσύνης, Ἔτος Δ, Ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 113.

5.3. Η φυσική αγωγή στο τρίτο δημοτικό σχολείο Κέρκυρας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Σημαντικές πληροφορίες για τη διάδοση της φυσικής αγωγής και στην υπόλοιπη Ελλάδα στα δημοτικά σχολεία και ιδιαίτερα στο δημοτικό σχολείο θηλέων της Κέρκυρας, έχουμε από τον γενικό έλεγχο των μαθητριών, κατά το σχολικό έτος 1900-1901. Η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται στο πρόγραμμα των μαθημάτων της πρώτης, δεύτερης, τρίτης και τέταρτης τάξης του δημοτικού σχολείου θηλέων σύμφωνα με το Βασιλικό Διάταγμα 23 Αυγούστου 1896.¹⁶⁴ Παρατηρούμε ότι η βαθμολογία στο μάθημα της φυσικής αγωγής στον έλεγχο των μαθητριών υπήρχε στην πρώτη, δεύτερη και τρίτη τάξη, από τον μήνα Δεκέμβριο μέχρι το μήνα Ιούνιο και κυμαινόταν από το 1 έως το 4. Τον Οκτώβριο και Νοέμβριο δεν αναγράφεται βαθμός στο μάθημα της φυσικής αγωγής.

Στη Δ' τάξη κατά το σχολικό έτος 1901-1902 εμφανίζεται στο πρόγραμμα το μάθημα της φυσικής αγωγής, αλλά βαθμός παρατηρείται από το μήνα Μάρτιο έως τον Ιούνιο.¹⁶⁵ Συμπεραίνεται, ότι ενώ το μάθημα περιλαμβάνεται στα βασικά μαθήματα και αναγράφεται στο πρόγραμμα του σχολικού έτους, η διδασκαλία αναστελλόταν και συνεχιζόταν μετά από λίγους μήνες. Η έλλειψη κατάλληλων διδασκόντων του μαθήματος παρουσιάζεται ως η βασικότερη αιτία της μη εφαρμογής του μαθήματος.

Το μάθημα έπρεπε να συμβάλλει στην ισόρροπη σωματική και πνευματική ανάπτυξη των μαθητών, αλλά σταδιακά οι συνθήκες διδασκαλίας και το ενδιαφέρον του μαθήματος περιορίστηκε στις επιδείξεις κατά τη διάρκεια των εξετάσεων, ενώ οι προσωπικές επιθυμίες των μη καταρτισμένων

¹⁶⁴ Βλ. Καλφαρέντζος Ευάγγελος, *Περίληψις Γυμναστικής Νομοθεσίας 1834-1933*, σ. 30, Θεσσαλονίκη 1937, Β.Δ., *Περί έγγραφής και εξέτασεως τών μαθητών τής στοιχειώδους εκπαιδύσεως. Γυμναστικά Διατάξεις*, Άρθρον 15, έκδοσις 23-8-1896, Δημοσίευσις 26-8-1896, Α.Φ.Ε.Κ. 104.

¹⁶⁵ Βλ. ΓΑΚ Κέρκυρας, ΑΕ Φ 5, Μηνιαίος Έλεγχος Γ' δημοτικού σχολείου Κέρκυρας 1900-1901.

διδασκάλων της φυσικής αγωγής δεν εξυπηρετούσαν τους αρχικούς σκοπούς του μαθήματος.

Οι μαθητές παρουσίαζαν σημάδια εξασθένησης, έδειχναν απροθυμία για το μάθημα, δεν συμμετείχαν με τον ίδιο ζήλο και δεν αντιμετώπιζαν με σεβασμό και εκτίμηση τη φυσική αγωγή. Επίσης, η κατάσταση προκαλούσε απογοήτευση στους γονείς, στους δασκάλους και στους νομοθέτες δεδομένης της ακαταλληλότητας και ανεπάρκειας του χώρου για την εκτέλεση των ασκήσεων και παιδιών για την ομαλή διεξαγωγή του μαθήματος, καθώς δεν ικανοποιούσε ούτε τους κανόνες υγιεινής. Επιπλέον, η προσήλωση στην ακριβή και σωστή εκτέλεση των γυμναστικών ασκήσεων κατά τη διάρκεια των επιδείξεων των σχολείων, είχε ως αποτέλεσμα να αφιερώνεται ελάχιστος χρόνος στις ασκήσεις και στις παιδιές. Για τη βελτίωση του περιεχομένου της διδασκαλίας προτείνονται παιδιές (2/5), τακτικές γυμναστικές ασκήσεις (1/5) και εθνικοί χοροί (2/5).¹⁶⁶

¹⁶⁶ Βλ. Δουκάκης Σπ. Δ., *Παιδαγωγικόν περιοδικόν εταιρείας Ἑλλήνων Διδασκάλων καί Παγκρήτιου συλλόγου δημοδιδασκάλων* Δημ. Ἐκπαίδευσις, ἄρθρο με την υπογραφή Σ.Π.Δ., ἔτος. τέταρτο, αρ. 8, 20, ἐν Χανίοις 1904.

5.4. Η φυσική αγωγή στα προγράμματα των δημοτικών σχολείων των θηλέων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα

Στο ωρολόγιο αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων του τετρατάξιου δημοτικού σχολείου θηλέων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η φυσική αγωγή εμφανίζεται μεταξύ των άλλων μαθημάτων σε όλες τις τάξεις από δύο ώρες. Να σημειωθεί ότι ελήφθησαν υπόψη το πρώτο, το δεύτερο, καθώς επίσης και το άρθρο πενήντα οκτώ του νόμου περί δημοτικών σχολείων (6 Φεβρουαρίου 1834) και τα άρθρα εννέα, έντεκα και είκοσι του νόμου ΒΠΕ' (12 Αυγούστου 1892). Η εκπαίδευση έπρεπε να προσαρμόζεται, σύμφωνα με το νόμο, στις ψυχικές και σωματικές ικανότητες των μαθητριών.

Σύμφωνα με το πρόγραμμα, στην πρώτη τάξη το μάθημα διδάσκονταν κάθε Τρίτη και Πέμπτη 3 ως 4 μ.μ., στη δεύτερη τάξη διδάσκονταν κάθε Δευτέρα και Πέμπτη 11 μέχρι 12, στην τρίτη τάξη Τετάρτη και Σάββατο την ίδια ώρα (11-12) και στην τέταρτη τάξη κάθε Τρίτη και Παρασκευή 11 μέχρι 12. Στο αναλυτικό πρόγραμμα περιλαμβάνονται επίσης παιδιές και ασκήσεις σε όλες τις τάξεις ανάλογα με την ηλικία των μαθητριών.

Στο ωρολόγιο αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων του τριτάξιου δημοτικού σχολείου θηλέων η φυσική αγωγή εμφανίζεται μεταξύ των άλλων μαθημάτων σε όλες τις τάξεις από δύο ώρες (ασκήσεις τακτικές, ελεύθερες και παιδιές). Στην πρώτη και δεύτερη τάξη το μάθημα της φυσικής αγωγής πραγματοποιούνταν υπό τη μορφή συνδιδασκαλίας κάθε Τρίτη και Πέμπτη 10 με 11 π.μ. . Στην τρίτη και τέταρτη τάξη επίσης Τρίτη και Πέμπτη 3 έως 4 μ.μ.

Σημαντικές πληροφορίες καταγράφονται στο διάταγμα «Περί των προγραμμάτων των μαθημάτων του διτάξιου δημοτικού σχολείου των θηλέων». Στην πρώτη και δεύτερη τάξη το μάθημα της φυσικής αγωγής πραγματοποιείται υπό την μορφή συνδιδασκαλίας κάθε Τρίτη και Πέμπτη την τελευταία ώρα. Στην τρίτη και τέταρτη τάξη, επίσης, πραγματοποιείται σε συνδιδασκαλία κάθε Τρίτη και Πέμπτη. Το αναλυτικό πρόγραμμα του

μαθήματος περιελάμβανε τακτικές και ελεύθερες ασκήσεις, παιδιές, με το βαθμό δυσκολίας που ταιριάζει σε κάθε τάξη. Τέλος στο διάταγμα «Περί των προγραμμάτων των μαθημάτων του μονοταξίου δημοτικού σχολείου των θηλέων» το μάθημα της φυσικής αγωγής πραγματοποιείται υπό την μορφή συνδιδασκαλίας όλων των τάξεων κάθε Τρίτη και Πέμπτη την τελευταία ώρα από 3 έως 4 μ.μ. Το διάταγμα υπογράφεται από τον υπουργό των Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδύσεως Δ. Μ. Καλλιφρονά 27 Αυγούστου 1894.¹⁶⁷

5.5. Η αξία των παιδιών και των εθνικών χορών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Μεταξύ των αθλητικών δραστηριοτήτων περιλαμβάνονταν και οι παιδιές οι οποίες είχαν θετική επίδραση στους μαθητές που αθλούνταν. Οι παιδιές χωρίζονταν σε ελεύθερες, σε σχολικές και αθλητικές. Η εφαρμογή των ασκήσεων και των παιδιών στο μάθημα είχαν άμεση σχέση με την ηλικία των μαθητών, ενώ η μουσική και ο χορός βοηθούσαν στο ρυθμό και στην ευκαμψία των μαθητών.¹⁶⁸

Στην κατώτερη εκπαίδευση, οι παιδιές ανέπτυσαν την αυτοπεποίθηση και το θάρρος και βοηθούσαν στη σωματική ανάπτυξη των μαθητών. Οι τακτικές ασκήσεις ήταν καταλληλότερες στη μέση εκπαίδευση, είχαν σκοπό περισσότερο την πειθαρχία στις γυμναστικές δραστηριότητες και επηρέαζαν τη διαπαιδαγώγηση των μαθητών. Η εκμάθηση των αναγκαίων τακτικών ασκήσεων στην κατώτερη τετραετή δημοτική εκπαίδευση, η αύξηση των παιδιών, καθώς και η εξάπλωση των εθνικών χορών και των εκδρομών καταγράφονται σε άρθρο στο Παιδαγωγικό Περιοδικό «Δημ. Εκπαίδευσις» στις

¹⁶⁷ Βλ. Υ.Ε.Δ.Ε., *Προγράμματα τῶν Δημοτικῶν Σχολείων θηλέων 1894*, Ἐν Ἀθήναις 1894, σσ. 40,50,90,130.

¹⁶⁸ Βλ. Αναγνωστόπουλος Γεωργίος Ν., *Υγιεινή και παιδαγωγική τῶν σχολικῶν ἀσκήσεων*, σσ. 15, 26, χ.τ., 1910.

αρχές του 20^{ου} αιώνα και προτείνονται για τη θετική επίδραση στη σωματική και πνευματική υγεία των μαθητών.¹⁶⁹

Η μεθοδική διδασκαλία των εθνικών χορών από τους διδασκάλους είχε ιδιαίτερη σημασία. Επίσης επισημαίνεται η θετική επίδραση στη διατήρηση της υγείας και στη διαμόρφωση ήθους των μαθητών, καθώς και της διατήρησης των Ελληνικών παραδοσιακών οργάνων και τραγουδιών. Η περίοδος των αλλαγών στον τρόπο εκπαίδευσης και της επίτευξης νέων στόχων κατά τη διδασκαλία του μαθήματος αποκτά αξιόλογη δυναμική. Μεταξύ άλλων παιδαγωγών ο δημοδιδάσκαλος Ν. Β. Πιμπλής πίστευε «στον εξελληνισμό της γυμναστικής» και ήταν ενάντια στη στρατιωτικοποίησή της στη δημοτική εκπαίδευση.¹⁷⁰

Για τη συντήρηση των δημοτικών σχολείων υπεύθυνοι ήταν οι δήμοι. Η σχολική γυμναστική έγινε αποδεκτή με την υποστήριξη και την ψήφιση νόμων και διαταγμάτων για την οργάνωση του μαθήματος. Διαπιστώνεται η διδασκαλία σε σχολεία αγένων και θηλέων και σε διαφορετικές περιοχές, ενώ δίνεται ιδιαίτερη σημασία στα συστήματα εκπαίδευσης.

¹⁶⁹ Βλ. Δουκάκης Σπ. Δ., Άρθρο στο Παιδαγωγικόν περιοδικόν εταιρείας Ελλήνων Διδασκάλων και Παγκρήτιου συλλόγου δημοδιδασκάλων, «Δημ. Εκπαίδευσις», έτ. Δ, αρ. 9, Έν Χανίοις, 1904, σ. 130.

¹⁷⁰ Βλ. Δουκάκης Σπ. Δ. και Πιμπλής Ν. Β., Παιδαγωγικόν περιοδικόν εταιρείας Ελλήνων Διδασκάλων και Παγκρήτιου συλλόγου δημοδιδασκάλων, έτ. Δ, αρ. 10, Δημοδιδάσκαλος, (8 Νοεμβρίου 1904), Εν Χανίοις 1904.

5.6. Σχολικοί αγώνες μαθητών των δημοτικών σχολείων

Κατά τη διάρκεια των γυμναστικών ασκήσεων απαιτούνταν πειθαρχία από τους μαθητές στα παραγγέλματα του διδασκάλου. Οι εντολές δεν είχαν προσωπικό χαρακτήρα, αλλά οι μαθητές ήταν υποχρεωμένοι να εφαρμόσουν τους κανόνες εκτέλεσης των ασκήσεων. Στην εφαρμογή των ασκήσεων οι κινήσεις έπρεπε να είναι αυστηρά σύμφωνες με τα παραγγέλματα.

Σε σχολικούς αγώνες στο Στάδιο ο διευθυντής του δημοτικού σχολείου Ξυλοκάστρου Παναγόπουλος, παρατήρησε απειθαρχία κατά την εφαρμογή των ασκήσεων, επίσης διαπίστωσε χαλαρότητα μεταξύ των μαθητών και έλλειψη σεβασμού προς τον δάσκαλο και το μάθημα. Στην αγωγή των μαθητών ο δάσκαλος είχε καθοριστικό ρόλο για αυτό οι μαθητές όφειλαν να σέβονται και να πειθαρχούν στις εντολές του.

Την ευθύνη της επιλογής, της ακολουθίας και του τρόπου εφαρμογής των ασκήσεων την είχε ο δάσκαλος και επιβεβαιώνεται η σκληρή προετοιμασία των μαθητών από τον τρόπο εκτέλεσης των παραγγελμάτων. Επίσης σε προσωπική μαρτυρία του Παναγόπουλου αναφέρεται, ότι σε σχολικούς αγώνες οι μαθητές είχαν συμφωνήσει με το δάσκαλο για την ακολουθία των παραγγελμάτων. Ενισχύεται δηλαδή η άποψη της μη ύπαρξης ενιαίου συστήματος γυμναστικής με αποτέλεσμα κάθε σχολείο να εφαρμόζει το δικό του πρόγραμμα.¹⁷¹

Ο Νόμος ΒΧΚΑ' 1899 μεταξύ άλλων προέβλεπε αγώνες γυμναστικής των δημοτικών σχολείων στο στάδιο, με σκοπό την σωματική ανάπτυξη των μαθητών της στοιχειώδους εκπαίδευσης και καθιέρωση της γυμναστικής ως βασικό μάθημα.

¹⁷¹ Βλ. Παναγόπουλος Π. Δ. : π. Δημ. Εκπαίδευσις, Αριθ. 5, Διευθυντής τοῦ ἐν Ξυλοκάστρω πλήρους Ἰωαννείου Δημοτικού Σχολείου, 1 Νοεμβρίου 1901, σσ. 74-78, 91-94.

Ο Προφαντόπουλος υποστηρίζει ότι οι αγώνες διεξάγονταν εις βάρος της γενικής μόρφωσης των μαθητών και δεν επιτυγχάνονταν οι σκοποί του μαθήματος της γυμναστικής. Παρατηρείται η ελλιπής συμμετοχή των μαθητών στις ασκήσεις εξαιτίας των αγώνων. Επίσης, ο γυμναστής έπρεπε να παρουσιάσει στο διαγωνισμό των σχολείων ένα καλό σύνολο μαθητών με σκοπό την τέλεια εκτέλεση του προγράμματος των ασκήσεων στο στάδιο. Η επιδίωξη της διάκρισης και κατάκτησης του βραβείου δεν επέτρεπε την συμμετοχή όλων των μαθητών στην προετοιμασία της γυμναστικής ομάδας για διαφορετικούς λόγους.

Πρέπει να επισημανθεί ότι στη διδασκαλία της φυσικής αγωγής δε συμμετείχαν οι μαθητές με οργανική πάθηση. Η υγεία των μαθητών επιβαρυνόταν, όταν μαθητές δεν είχαν την απαιτούμενη αντοχή για την εκτέλεση των ασκήσεων. Επίσης αποκλείονταν οι μαθητές οι οποίοι δεν εκτελούσαν σωστά τις ασκήσεις, οι μαθητές οι οποίοι δεν γνώριζαν τις ασκήσεις και τις κινήσεις του νέου γυμναστή ίσως γιατί στο προηγούμενο σχολείο εκτελούσαν διαφορετικό πρόγραμμα. Επιπλέον, ότι κατά τη διάρκεια της εξάσκησης της γυμναστικής ομάδας οι μαθητές παραμελούσαν ή παραιτούνταν από την παρακολούθηση των άλλων μαθημάτων σε βάρος της μόρφωσής τους.

Στην επιτροπή εξετάσεων της φυσικής αγωγή καταγράφεται η σημαντική μείωση στην προσέλευση των μαθητών. Συγκεκριμένα, από τους 5000 μαθητές των σχολείων Αθηνών και Πειραιά προσήλθαν στην επιτροπή εξετάσεων της γυμναστικής 2000, ενώ οι διαγωνιζόμενοι στο στάδιο δεν ξεπέρασαν τους 1500 μαθητές. Η επιτροπή των μαθητικών διαγωνισμών προσδιόριζε κοινές ασκήσεις στα διαγωνιζόμενα σχολεία, τα οποία όφειλαν να εκτελέσουν συγχρονισμένα και ρυθμικά με την συνοδεία τραγουδιών-ασμάτων. Ο Προφαντόπουλος πίστευε ότι οι αγώνες επηρέαζαν αρνητικά την οργάνωση του σχολικού προγράμματος και την εκπαίδευση των μαθητών, όπως επίσης και ο τρόπος διεξαγωγής των αγώνων.

Σε έκθεση του προέδρου της ελλανοδίκου επιτροπής των σχολικών αγώνων το 1907 στο Στάδιο παρατηρείται η μη εφαρμογή των διατάξεων του νόμου ΒΧΚΑ' του 1899 «Περί γυμναστικής και γυμναστικών και αθλητικών αγώνων», καθώς επίσης και η έλλειψη των κατάλληλων χώρων και γυμναστικών οργάνων για τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής. Προτείνεται η ομοιόμορφη εφαρμογή της διδασκαλίας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης από τον πρόεδρο της επιτροπής με σκοπό τη διατήρηση της υγείας των ασκούμενων. Η φυσική αγωγή σύμφωνα με την έκθεση χωρίζεται στην παιδαγωγική, την αγωνιστική και τις παιδιές. Για τους μαθητές αναφέρει ως κατάλληλη παιδαγωγική γυμναστική μέθοδος τη Σουηδική, η οποία είχε θετική επίδραση στην υγεία των μαθητών και τα πλεονεκτήματα ήταν γνωστά στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Οι παιδιές είναι γνωστό ότι συνδυάζουν την ψυχαγωγία και τη διατήρηση της υγείας μέσα από την άσκηση, ενώ η αγωνιστική αποτελούσε μέρος της παιδαγωγικής γυμναστικής. Διατυπώνεται πρόταση για τη διεξαγωγή του πεντάθλου σε όλα τα σχολεία σύμφωνα με τις ικανότητες των μαθητών. Στους σχολικούς διαγωνισμούς παρατηρήθηκε βελτίωση της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής μετά τη ψήφιση του ΒΧΚΑ του 1899, αλλά επιβάλλονταν η εφαρμογή ενιαίου γυμναστικού συστήματος και ο έλεγχος της φυσικής αγωγής από επιθεωρητή. Για την εφαρμογή των διατάξεων της γυμναστικής είχε ιδιαίτερη σημασία η χρησιμοποίηση του απαραίτητου εξωτερικού χώρου του σχολείου, για τη διεξαγωγή των ασκήσεων και των παιδιών. Προτείνεται από την επιτροπή να μη διεξάγονται διαγωνισμοί μεταξύ των σχολείων, αλλά γυμναστικές επιδείξεις, στις οποίες θα διαπιστωνόταν η πρόοδος κάθε σχολείου.

Οι παιδιές θεωρούνταν απαραίτητες, γιατί εκτός της σωματικής άσκησης, προκαλούν ευχάριστα συναισθήματα χαράς και ικανοποίησης, αλλά συγχρόνως οι μαθητές πειθαρχούν και ακολουθούν και υπακούουν στους κανόνες κάθε παιδιάς. Παράλληλα, η αποστολή των καλύτερων γυμναστών στη Σουηδία συνέβαλλε στη βελτίωση των γνώσεων των Ελλήνων γυμναστών. Παράλληλα με τις γυμναστικές ασκήσεις αντλούμε πληροφορίες από τον

φαρμακοποιό Παναγιώτη Νάστο, γνωστός από το ενδιαφέρον του για την κολύμβηση, ο οποίος έγραψε εγχειρίδιο για την «κολυμβητική τέχνη» με χρήσιμες πληροφορίες και τεχνικές οδηγίες για την διάδοση του αθλήματος, αλλά και της αγάπης των πολιτών και των νέων για την κολύμβηση. Στο σύγγραμμά του, τονίζει την ιδιαίτερη συμβολή της κολύμβησης στην υγεία του ανθρώπινου σώματος και επιβεβαιώνει τη διάδοση του αθλήματος στην Ευρώπη και Αμερική με την διεξαγωγή κολυμβητικών αγώνων και την παράλληλη ίδρυση πολλών κολυμβητικών ομίλων.

Το σύγγραμμα «Κολυμβητική» περιείχε 35 εικόνες και κόστιζε μία δραχμή, γινόταν περιγραφή όλων των μεθόδων εκτέλεσης της κολύμβησης τους οποίους ο αναγνώστης δύναται να χρησιμοποιήσει στη θάλασσα. Το άρθρο υπογράφεται από τον «Σπόρτσμαν» και συνιστά σε όλους τους Πειραιώτες και Έλληνες πολίτες να αγοράσουν το βιβλίο.¹⁷²

¹⁷² Βλ. Προφαντόπουλος Σπύρος, π. Δημ. Εκπαίδευσις, Διευθ. Σπ. Δ. Δουκάκης Αριθ.12, 1 Μαρτίου 1902, σσ. 185-189.

5.7. Η φυσική αγωγή στα Ελληνικά σχολεία (Οθωνική περίοδο-Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου 1872-1912)

Η εκπαίδευση των μαθητών του δημοτικού σχολείου συνεχίζονταν με την φοίτησή τους στο Ελληνικό σχολείο. Σύμφωνα με το Β.Δ (άρθρο 2) 25 Μαρτίου 1835 «Περί συστάσεως δέκα Ελληνικών σχολείων», ιδρύονται Ελληνικά σχολεία στη Σπάρτη, Καλαμάτα, Πάτρα, Μεσολόγγι, Αμφισσα, Λαμία, Χαλκίδα, Ύδρα και Τήνο. Μέχρι τότε λειτουργούσαν Ελληνικά σχολεία στην Αθήνα, στο Ναύπλιο και στη Σύρο. Με νέο Β.Δ. 13 Αυγούστου 1835 ιδρύονται Ελληνικά σχολεία και στην Άνδρο, στη Νάξο, στη Θήρα και στη Σκύρο.¹⁷³

Κάθε Ελληνικό σχολείο αποτελούνταν από τρεις τάξεις, σύμφωνα με το διάταγμα «Περί κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων, 31 Δεκεμβρίου 1836/ 12 Ιανουαρίου 1837». Στο διάστημα της χρονικής περιόδου των διαλειμμάτων και των ημερών των διακοπών, υπό την επίβλεψη των δασκάλων, «οί μαθηταί δίδονται εις γυμναστικᾶς καί ἄλλας ἀσκήσεις» στο σχολείο και σε άλλους χώρους.

Στο ίδιο διάταγμα γίνεται αναφορά στο γυμνάσιο το οποίο αποτελείται από τέσσερις τάξεις. Στην αγγελία του Παπαδόπουλου Γρηγόριου το 1849, για την αναγκαιότητα της ίδρυσης ιδιωτικού «Ελληνικού εκπαιδευτηρίου», η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται στα διδασκόμενα μαθήματα, τα οποία χωρίζονται σε επτά τάξεις (προπαιδευτήριο και γυμνάσιο).

Για την εφαρμογή των ασκήσεων του μαθήματος της φυσικής αγωγής στην πρώτη και δεύτερη τάξη του Ελληνικού σχολείου οι μαθητές επαναλάμβαναν τις ασκήσεις της πέμπτης και έκτης τάξης του δημοτικού σχολείου. Στην τρίτη τάξη, στα πρώτα είκοσι μαθήματα έπρεπε να εκτελούν ασκήσεις της πρώτης και δεύτερης τάξης, στη συνέχεια διεξάγονταν και άλλες ασκήσεις όπως προσαγωγή, απαγωγή, διάσταση και εκβολή των ποδιών.

¹⁷³ Βλ. Σοφιανός Κώστας, *Το νομικό καθεστώς της παιδικής ηλικίας και της νεότητας 1833-1900, Συναγωγή νόμων διαταγμάτων εγκυκλίων καταστατικών*, τ. Α, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1988, σ. 18.

Επίσης εφάρμοζαν σχηματισμό ενός ζυγού στο χώρο, καθώς και διάλυση και ανασύνταξη του σχηματισμού σε διαφορετικό χώρο. Στο πρόγραμμα ξεχωρίζει, επίσης, η ύπτια εξάρτηση, η άρση των σκελών, τακτικές ασκήσεις διάρκειας μέχρι δύο λεπτά, κλίσεις, μεταβολές, βήματα εμπρός-πίσω, άλματα με συγχρονισμό των χεριών και βάδιση έως 30'' επί των δακτύλων.¹⁷⁴

Ο υπουργός Ε.Δ.Ε. Κ. Λομβάρδος, επισημαίνει σε διάταγμα «Περί γυμναστικής των μαθητών των Ελληνικών σχολείων» 24 Ιανουαρίου 1883, την υποχρεωτική διδασκαλία της φυσικής αγωγής από τους μαθητές των Ελληνικών σχολείων, οι οποίοι σε διαφορετικές ώρες είχαν τη δυνατότητα να ασκηθούν στα γυμναστήρια των γυμνασίων.¹⁷⁵ Παρατηρούμε ότι η βασική εκπαίδευση περιλαμβάνει και το Ελληνικό σχολείο και στο πρόγραμμα του μαθήματος επαναλαμβάνονται οι ασκήσεις που πραγματοποιούσαν οι μαθητές στις τελευταίες τάξεις του δημοτικού. Αξιοσημείωτο είναι ότι η διδασκαλία της φυσικής αγωγής αποτελεί μέρος των σχολικών προγραμμάτων του Ελληνικού σχολείου.

Οι εξετάσεις και ο χαρακτήρας των ασκήσεων

Η εφαρμογή του νόμου, για την υποχρεωτική φοίτηση του μαθήματος στα Ελληνικά σχολεία διαπιστώνεται και στο Ελληνικό σχολείο. Από έγγραφα προκύπτουν σημαντικές μαρτυρίες για τη διεξαγωγή του μαθήματος στο Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου και Άργους, όπως το έγγραφο του Νομάρχη Αργολίδος και Κορινθίας την 17^η Οκτωβρίου 1872, ο οποίος ενημερώνει το γυμνασιάρχη Ναυπλίου και εισηγείται να ενημερωθεί και ο αρμόδιος σχολάρχης, για την αμοιβαία μετάθεση των προγυμναστών των Ελληνικών

¹⁷⁴ Υ.Ε.Δ.Ε., *Η γυμναστική*, Β.Δ., περί κανονισμού του προγράμματος της διδακτέας γυμναστικής εν τοῖς σχολείοις τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως, Ἐν Ἀθήναις 1909, σ.σ. 3-6, επίσης βλ. Δαυὶδ Ἀντωνίου., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ.Α, Ι.Α.Ε.Ν., Ἀθήνα 1987, σ.σ. 568-599.

¹⁷⁵ Βλ. Παρίσης Στέφανος Μ., *Ἀνωτέρα καὶ Μέση Ἐκπαίδευσις ἤτοι συλλογὴ τῶν διεπόντων τὴν ἀνωτέραν καὶ μέσην ἐκπαίδευσιν νόμων, Β. διαταγμάτων, καὶ ἐγκυκλίων τοῦ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργείου ἀπὸ τοῦ 1833 -1884*, Ἐν Ἀθήναις 1884, σ. 449.

Σχολείων Ναυπλίου και Αργους, Αθανασίου Δασκάλου και Η. Βιοσίπουλου σύμφωνα με τον αριθμό διαταγής 9244 του υπουργείου. Ο νομάρχης έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προγύμναση των μαθητών και ζήτησε περισσότερες πληροφορίες. Εάν δεν διεξαγόταν το μάθημα όφειλαν να τον ενημερώσουν και να του εκθέσουν τους λόγους της κατάργησης.¹⁷⁶

Κατά το σχολικό έτος 1884-1885 στον ειδικό έλεγχο της προόδου των μαθητών του Ελληνικού σχολείου του Ναυπλίου, η φυσική αγωγή συγκαταλέγεται στο πρόγραμμα μεταξύ των μαθημάτων, αλλά δεν διαπιστώνεται η διεξαγωγή του μαθήματος,¹⁷⁷ σε αντίθεση με τα επόμενα σχολικά έτη 1885-1886, 1886-1887, 1887-1888, όπου η φυσική αγωγή περιλαμβανόταν στο πρόγραμμα μεταξύ των μαθημάτων και βεβαιώθηκε η διεξαγωγή του μαθήματος με την καταγραφή της βαθμολογίας.¹⁷⁸ Επίσης, στο γενικό έλεγχο των ενιαυσίων εξετάσεων, το μάθημα «*Η γυμναστική και οι στρατιωτικές ασκήσεις*» καταγράφεται στο μέσο όρο των μαθημάτων σε όλες τις σχολικές χρονιές από το 1889 μέχρι το 1911, αλλά διεξάγονταν τα σχολικά έτη από 1900-1903, σύμφωνα με τη μαρτυρία της καταγραφής των βαθμολογιών, 1906-1908 και 1909-1910. Δεν παρατηρείται βαθμολογία τις σχολικές χρονιές 1889-1890, 1900-1901 και 1903-1906. Η απουσία της φυσικής αγωγής από ορισμένες σχολικές χρονιές οφείλεται στην έλλειψη κατάλληλων δασκάλων και στην έλλειψη χρημάτων.¹⁷⁹

Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός, ότι οι μαθήτριες των Ελληνικών σχολείων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν συμμετείχαν στη διδασκαλία της φυσικής αγωγής, όταν στο πρόγραμμα περιλαμβάνονταν τα άλματα (σε ύψος και σε μήκος) οι ασκήσεις ανακυβίστησης, όπως και σε παιχνίδια με παρόμοιες ασκήσεις, γιατί δεν άρμοζαν στο γυναικείο φύλο. Μεταξύ των άλλων γυμναστικών οργάνων στο μάθημα της φυσικής αγωγής χρησιμοποιούνταν η

¹⁷⁶ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Εκπ. 1.2, Έγγραφα Φ1.1., αρ. πρ. 8240, 17 Οκτωβρίου 1872.

¹⁷⁶ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Εκπ. 1.2, αριθ. 3928/2894.

¹⁷⁷ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος Ναυπλίου, 2.3, Εκπ. 35.1,(1883-1884) σσ. 20, 21.

¹⁷⁸ ΓΑΚ Ναυπλίου, ο.π. σσ. 44, 52.

¹⁷⁹ ΓΑΚ Ναυπλίου, 2.3, Εκπ. 35.1, Γενικός Έλεγχος 1889-1911.

δοκός, το πολύζυγο (για τις υπερεκτάσεις), το θρανίο, το εφαλτήριο και οι στυλοβάτες των αλμάτων. Αν ο γυμναστής διαπίστωνε έλλειψη γυμναστικών οργάνων δημιουργούσε πρόγραμμα ελευθέρων ασκήσεων και παιδιών, ενώ το παιχνίδι ήταν δυνατό να αντικαταστήσει το εφαλτήριο.¹⁸⁰ Διαπιστώνουμε την προσπάθεια διεξαγωγής του μαθήματος στο Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου από το 1872, με την ύπαρξη προγυμναστών και με την καταγραφή του μαθήματος τα επόμενα χρόνια στις βαθμολογίες και τις ετήσιες εξετάσεις. Η χρήση γυμναστικών οργάνων αποδεικνύει την προσαρμογή στα νέα επιστημονικά δεδομένα, εκτός από τις μαθήτριες οι οποίες απαγορεύονταν λόγω φύλου να ασκηθούν σε συγκεκριμένες δραστηριότητες.

Σημαντικά συμπεράσματα για τη θέση και τη σπουδαιότητα του μαθήματος στα σχολεία μετά το νόμο ΒΧΚΑ του 1899 προκύπτει από τα πρακτικά του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου. Ο σχολάρχης και οι διδάσκαλοι του Ελληνικού σχολείου του Ναυπλίου, υπογράφουν το πρακτικό κδ' την 18^η Ιουνίου 1902 στο οποίο γνωστοποιείται, ότι απαγορεύονταν να προσέλθει στις γενικές εξετάσεις, ο μαθητής του δευτέρου τμήματος της πρώτης τάξης Δημ. Διαλιάτσης, γιατί δεν προσήλθε στις εξετάσεις της γυμναστικής αδικαιολόγητα, όπως όφειλε σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του Β.Δ. (22 Ιανουαρίου 1900) «Περί εξετάσεων στο μάθημα της γυμναστικής».¹⁸¹ Η εφαρμογή του νόμου αποδεικνύει και την αλλαγή νοοτροπίας και αποδοχής του μαθήματος από τους δασκάλους και την πολιτεία.

Επίσης, σε άλλη μαρτυρία σύμφωνα με τα πρακτικά του σχολείου, την 4^η Ιουλίου 1903 συνεδρίασε ο σύλλογος διδασκάλων του Ελληνικού σχολείου του Ναυπλίου (πράξη ΚΣ') υπό την εποπτεία του καθηγητή Γεωργίου Στρίγκου, διότι ο προηγούμενος γυμναστής Δ. Σάββας δεν παρέδωσε τη βαθμολογία για τη δεύτερη εξαμηνία, ενώ είχε απολυθεί από τα καθήκοντα του. Πρέπει να

¹⁸⁰ Υ.Ε.Δ.Ε., *Η γυμναστική*, Β.Δ. περί κανονισμού του προγράμματος της διδακτέας γυμναστικής εν τοις σχολείοις της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως, Έν Αθήναις 23 Ιουνίου 1909, επίσης βλ. Δαυίδ Αντωνίου., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης(1833-1929)*, τ.Α, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1987, σσ. 568-599.

¹⁸¹ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Εκπ. 1.1, 1.4, πρ.κδ', 18 Ιουνίου 1902.

σημειωθεί ότι έπρεπε να παραδοθεί η βαθμολογία στο μάθημα, προκειμένου να υπολογιστεί ο συνολικός βαθμός της φυσικής αγωγής.¹⁸² Συμπεραίνουμε ότι εκτός από την πραγματοποίηση του μαθήματος της φυσικής αγωγής, έπρεπε να καταγράφεται η βαθμολογία του μαθήματος. Επίσης, διαπιστώνεται η έλλειψη γυμναστών, εξαιτίας των μεταθέσεων ή των συχνών αλλαγών για οικονομικούς ή για άλλους προσωπικούς λόγους.

Σημαντικές πληροφορίες προκύπτουν και για τη διεξαγωγή των εξετάσεων στο μάθημα της γυμναστικής, από το βιβλίο πράξεων του συλλόγου του Ελληνικού σχολείου. Σύμφωνα με το πρακτικό ιγ', 6 Απριλίου 1907 του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου, ο σύλλογος των διδασκάλων, με το δάσκαλο της φυσικής αγωγής όρισαν την ημερομηνία εξέτασης του μαθήματος την 17^η Απριλίου και ώρα 3. Το πρακτικό υπογράφεται από τον σχολάρχη, από τρεις δασκάλους και το γυμναστή Θρασύβουλο Ζωϊόπουλο, ο οποίος αποφοίτησε από την σχολή γυμναστών τον Ιούνιο του 1906. Ο Ζωϊόπουλος καταγόταν από το Άργος και σπούδαζε στο εθνικό πανεπιστήμιο φυσικές επιστήμες¹⁸³.

Αναφέρεται στον κανονισμό του προγράμματος του Υ.Ε.Δ.Ε. για τη γυμναστική το 1909, ότι κατά τη διάρκεια των ασκήσεων των μαθητών των δημοτικών και Ελληνικών σχολείων έπρεπε να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στη διάταξη, τη σύνταξη και την αραίωση των μαθητών. Επίσης, έπρεπε να λαμβάνεται υπόψη ο χώρος και ο αριθμός των μαθητών για την εκτέλεση των ασκήσεων καθώς επίσης και η σταθερότητα στον τρόπο εκτέλεσης. Βέβαια, στο πρόγραμμα ήταν έκδηλη η επιρροή του στρατιωτικού χαρακτήρα εκπαίδευσης (σύμφωνα με τον κανονισμό εκπαίδευσης του πεζικού), της φιλοσοφίας και προσανατολισμού της φυσικής αγωγής, από τους σχηματισμούς και τις κινήσεις που εφαρμόζονταν. Οι ίδιες ασκήσεις χρησιμοποιούνταν και στα σχολεία θηλέων, εκτός των ασκήσεων που δεν

¹⁸² Γακ Ναυπλίου, Φ. Εκπ. 35.1, 4.1, από το βιβλίο πρακτικών του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου, πραξίς 14.

¹⁸³ ΓΑΚ Ναύπλιο, 4.1, Εκπ. 35.2, Βιβλίο πράξεων του Συλλόγου του Έν Ναυπλίου Ελλ. Σχολείου, 6 Απριλίου 1907, πρ. ιγ'.

ταίριαζαν στο γυναικείο φύλο, όπως τα άλματα και η ανακυβίστηση. Από την ψήφιση του νόμου για τη συμμετοχή των μαθητών, των Ελληνικών σχολείων στις γυμναστικές ασκήσεις στην Οθωνική περίοδο, δεν υπάρχουν πολλές μαρτυρίες, σε αντίθεση με την περίοδο 1862-1912 στην οποία καταγράφονται σημαντικές μαρτυρίες, όπως στο Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου.

6. Η φυσική αγωγή στα σχολεία της Σάμου τον 19^ο αιώνα (δημοτικά και ελληνικά σχολεία)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πορεία και η διδασκαλία του μαθήματος και σε άλλες περιοχές, όπως στην Ηγεμονία της Σάμου, ιδιαίτερα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπου σημειώνεται αξιόλογη προσπάθεια για τη βελτίωση της εκπαίδευσης με τη λειτουργία δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων. Παρατηρείται η ψήφιση νόμων για την παιδεία και η ίδρυση νέων σχολείων στο Βαθύ, στο Καρλόβασι, στο Μαραθόκαμπο, στους Μυτιληνιούς, στη Χώρα, στον Παγώνδα, στον Πύργο και στους Βουρλιώτες. Για την ομαλή λειτουργία των σχολείων δημιουργήθηκε η ανάγκη εκπαίδευσης δασκάλων, η οποία και αποτέλεσε βασική προτεραιότητα των υπευθύνων για την οργάνωση της παιδείας.

Το μάθημα της φυσικής αγωγής δεν παρατηρείται στο αναλυτικό πρόγραμμα των σχολαρχείων τα οποία παρείχαν την απαραίτητη γνώση της γραμματικής, του συντακτικού, της ιστορίας, της γεωγραφίας, της αριθμητικής και της γεωμετρίας. Κάθε σχολαρχείο είχε τρεις τάξεις, ενώ το Ελληνικό σχολείο δύο τάξεις.¹⁸⁴

Σύμφωνα με το νόμο 396, της Σαμιακής νομοθεσίας περί παιδείας, της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1886 κεφ. Α, τα σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης διακρίνονταν σε κοινά και πλήρη (άρθρο 2). Μεταξύ των άλλων βασικών μαθημάτων αναφέρεται και η διδασκαλία της φυσικής αγωγής. Στο άρθρο 51 γνωστοποιείται ότι τα Ελληνικά σχολεία καταργούνταν και οι δύο κατώτερες τάξεις προσαρτώνταν στη δημοτική εκπαίδευση. Οι δύο ανώτερες τάξεις εντάσσονταν στη γυμνασιακή εκπαίδευση. Το άρθρο 57 αναφέρει για το Πυθαγόρειο γυμνάσιο ότι αποτελούνταν από πέντε τάξεις και με το άρθρο 58 γίνεται γνωστό ότι η φυσική αγωγή περιλαμβανόταν στο πρόγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Βλ. Διακογιάννης Παύλος, *Η παιδεία στη Σάμο από την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα*, Σύλλογος προς Διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, χ.χ., σ.147.

¹⁸⁵ Βλ. Σβορώνος Γεώργιος, *Σαμιακή νομοθεσία*, Έν Σάμω 1903, σσ. 712,713,719,720.

Επιπλέον πληροφορούμαστε από τον Ηγεμόνα της Σάμου Κωνσταντίνο Αδοσίδη, μερικά χρόνια νωρίτερα το Μάιο του 1880, για την έναρξη των γενικών ετήσιων εξετάσεων και τις ημερομηνίες σε όλα τα εκπαιδευτήρια της ηγεμονίας. Οι εξετάσεις στο παρθεναγωγείο στο Βαθύ διεξάγονταν 15 Ιουνίου, στο Πυθαγόρειο γυμνάσιο 22 Ιουνίου και στα σχολαρχεία της Ηγεμονίας 30 Ιουνίου. Με την ολοκλήρωση των εξετάσεων ακολουθούσαν οι εξετάσεις, με ευθύνη των εξεταστικών επιτροπών και των μελών που είχαν οριστεί, στα παρθεναγωγεία της χώρας του Καρλοβασίου και του Μαραθοκάμπου, καθώς και στα δημοτικά σχολεία.¹⁸⁶ Η αγωνιστική δραστηριότητα στη Σάμο καταγράφεται από την αρχαιότητα. Οι Σάμιοι πραγματοποιούσαν αγώνες προς τιμήν του θεού Έρωτα τα «Ελευθέρια» και προς τιμήν της θεάς Ήρας, τα «Ηραία».¹⁸⁷

Την ίδια περίοδο όπου διαπιστώνεται η διδασκαλία της φυσικής αγωγής ιδρύεται στο τελευταίο τέταρτο του 19^ο αιώνα το πρώτο αθλητικό σωματείο της Σάμου το 1882 με την επωνυμία «Γυμναστικός Λαϊκός Όμιλος». Στο τέλος του αιώνα, τον Ιούνιο του 1897, οι αθλητές του Γυμναστικού Λαϊκού Ομίλου έλαβαν μέρος στους αγώνες που οργάνωσε το Πυθαγόρειο γυμνάσιο όπως και ο δάσκαλος της φυσικής αγωγής Δημήτριος Διακάκης. Το 1897, ημέρα Κυριακή 10 Μαΐου προκήρυξε αγώνες δρόμου και το αθλητικό σωματείο με την επωνυμία «Λυκούργος Λογοθέτης», στους οποίους πήραν μέρος οι αθλητές των σωματείων της Σάμου αλλά και άλλοι πολίτες.¹⁸⁸

Μαρτυρίες σχετικά με τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής έχουμε από το πρόγραμμα των Ελληνικών σχολείων Καρλοβασίου, Μαραθοκάμπου και Μυτιληνών του σχολικού έτους 1885-1886, στο οποίο η φυσική αγωγή συγκαταλέγεται μεταξύ των διδασκομένων μαθημάτων. Το μάθημα πραγματοποιούνταν δύο ώρες την εβδομάδα με τη διεξαγωγή περιπάτων και παιχνιδιών, κάθε Τρίτη και Πέμπτη τέσσερις με πέντε μ.μ. Το πρόγραμμα

¹⁸⁶ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1, αρ. πρ. 2153, 30 -5- 1880.

¹⁸⁷ Βλ. Πausanίας Ηλιακών Α 16.2.

¹⁸⁸ Βλ. Αποστολάτος Δημήτρης, Πρακτικά συνεδρίου, *Η πόλη της Σάμου-Φυσιογνωμία και εξέλιξη*, Δήμος Σαμίων, Γ.Α.Κ.- Σάμου, Αθήνα 1998, σσ. 155, 159.

υπογράφεται από τον γυμνασιάρχη Καταιβαΐνη και τον Ηγεμόνα της Σάμου Αλέξανδρο Καραθεοδωρή 10 Φεβρουαρίου 1886.¹⁸⁹ Επίσης, ο γυμνασιάρχης Καταιβαΐνης υπέβαλλε πρόταση προς τον Ηγεμόνα για έγκριση των μαθημάτων τα οποία θα διδάσκονταν στα Ελληνικά Σχολεία, «εν τοις Ελληνικοῖς Σχολοίοις Βουρλιωτῶν, Πύργου και Παγώνδα κατά την θερινήν εξαμηνίαν». Το πρόγραμμα υπογράφεται από τον Ηγεμόνα Αλέξανδρο Καραθεοδωρή 19 Φεβρουαρίου 1886 και διαπιστώνεται ότι η φυσική αγωγή αναφέρεται και στις δύο τάξεις των Ελληνικών σχολείων. Το μάθημα διεξαγόταν δύο φορές την εβδομάδα, κάθε Δευτέρα τέσσερις με πέντε και κάθε Παρασκευή τρεις με τέσσερις μ.μ. Οι εκδρομές, τα παιχνίδια καθώς και το τρέξιμο, το άλμα και η ρίψη δίσκου αποτελούσαν τις βασικές δραστηριότητες του μαθήματος.¹⁹⁰

Ιδιαίτερη αξία αποκτά η πρόταση του συλλόγου των καθηγητών του Πυθαγόρειου γυμνασίου,¹⁹¹ ο οποίος προτείνει στις 19 Φεβρουαρίου 1886 τα διδασκόμενα μαθήματα, στον ηγεμόνα της Σάμου δια μέσω του γυμνασιάρχη Καταιβαΐνη για το θερινό εξάμηνο του σχολικού έτους 1885-1886. Στο πρόγραμμα, το οποίο επικυρώνεται από τον Ηγεμόνα Αλέξανδρο Καραθεοδωρή, η φυσική αγωγή εμφανίζεται και στις τέσσερις τάξεις του γυμνασίου από τρεις ώρες την εβδομάδα. Οι ώρες και οι μέρες της διδασκαλίας του μαθήματος καθορίζονταν ως εξής: στην πρώτη και δεύτερη τάξη το μάθημα διεξαγόταν κάθε Τρίτη, Πέμπτη και Σάββατο έντεκα με δώδεκα π.μ. ενώ στην τρίτη και τέταρτη τάξη κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή τέσσερις με πέντε.¹⁹² Σημαντικό τεκμήριο αποτελεί η πρόταση του συλλόγου, διότι αποδεικνύει ότι έκρινε απαραίτητη τη φυσική αγωγή και ταυτόχρονα ότι είχε την αποδοχή από σύσσωμο όλο το σύλλογο με την πρόταση για τη διδασκαλία σε όλες τις τάξεις του γυμνασίου.

¹⁸⁹ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 αρχείο 1886.

¹⁹⁰ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1, 16,17 αρχείο 1886.

¹⁹¹ Το 1855 ιδρύθηκε το «Πυθαγόρειο γυμνάσιο» επί Ηγεμονίας Ιωάννη Γκίκα, ενώ στην αρχή δίδαξαν οι Λεόντιος Κληρίδης (Ελληνικά), Γεράσιμος Μ. Ραζής (γεωγραφία, μαθηματικά, ιστορία) και Ιωάννης Ρωμάνο (Γαλλικά και Ιταλικά).

¹⁹² ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 ό.π.

Επιπλέον, στο Ελληνικό σχολείο στο Βαθύ της Σάμου κατά το θερινό εξάμηνο του σχολικού έτους 1885-1886 η φυσική αγωγή υπήρχε στο πρόγραμμα δύο φορές την εβδομάδα. Σημειωτέων ότι το σχολείο αποτελούνταν από τρεις τάξεις και το μάθημα ορίστηκε σε κάθε τάξη, κάθε Τρίτη και Πέμπτη τέσσερις με πέντε μ.μ. Το πρόγραμμα εγκρίθηκε από τον Ηγεμόνα 10 Φεβρουαρίου 1886.¹⁹³ Συμπεραίνεται ότι η φυσική αγωγή είχε την ίδια σπουδαιότητα με τα υπόλοιπα μαθήματα και οι προσπάθειες εισαγωγής στα σχολεία είχε υποστηρικτές το εκπαιδευτικό προσωπικό, αλλά και τη διοίκηση του νησιού της Σάμου με πρωτεργάτες τους ηγεμόνες.

Στον κατάλογο των μαθημάτων από τον οποίο εξετάστηκαν οι μαθητές του δημοτικού σχολείου Παλαιοκάστρου και του δημοτικού σχολείου στο Βαθύ Σάμου, δεν περιλαμβάνεται η φυσική αγωγή κατά το σχολικό έτος 1886. Ίσως σε ένα νησί σαν τη Σάμο υπήρχε δυσκολία εφαρμογής όλων των μαθημάτων και ιδιαίτερα της φυσικής αγωγής. στο οποίο χρειάζονταν ειδικές γνώσεις. Ενώ διαπιστώνεται ότι στο σχολείο αρρένων και θηλέων στο Βαθύ Σάμου η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται στο πρόγραμμα της δεύτερης εξαμηνίας και στις τρεις τάξεις, τέσσερις με πέντε μ.μ. από τρεις ώρες την εβδομάδα. Στη πρώτη τάξη γίνονταν ασκήσεις χωρίς όργανα και σύμφωνα με το εγχειρίδιο του Φωκιανού κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή. Στην δεύτερη και τρίτη τάξη στο πρόγραμμα περιέχονται «γυμναστική και παιδιαί» κάθε Τρίτη, Τετάρτη και Πέμπτη.¹⁹⁴

Την ίδια χρονική περίοδο, επίσης, πολύ σημαντική μαρτυρία μας γνωστοποιεί την εφαρμογή του μαθήματος της φυσικής αγωγής στο γυμνάσιο και την ανάγκη διδασκαλίας του μαθήματος με γυμναστικά όργανα. Συγκεκριμένα, ο Δ. Ζαλούχος καθηγητής, ο οποίος δίδασκε το μάθημα της φυσικής αγωγής προσωρινά, δήλωσε ότι σε λίγες μέρες θα άρχιζε τη διδασκαλία ασκήσεων με όργανα γυμναστικής, αλλά διαπίστωσε ότι υπήρχε ανάγκη χρήσης πολλών οργάνων. Ο γυμνασιάρχης σε έγγραφο 17 Απριλίου 1886 προς τον ηγεμόνα, γνωστοποίησε την ανάγκη χρήσης οργάνων, όπως

¹⁹³ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 ό.π.

¹⁹⁴ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1, 1886.

ενός μονόζυγου, ενός διζύγου, 35 ζευγαριών κορυνών, 35 κονταριών, αλτήρων και άλλων. Ο Καταιβαίνης υπογράμμισε στον Ηγεμόνα την αξία της φυσικής αγωγής και παρακάλεσε να πράξει τα δέοντα για την προμήθεια των απαραίτητων οργάνων για την πραγματοποίηση του μαθήματος.¹⁹⁵ Για ακόμη μία φορά το μάθημα της φυσικής αγωγής βρήκε ανταπόκριση στο πρόσωπο του γυμνασιάρχη Καταιβαίνη και διαπιστώνεται η σημαντικότητα των γυμναστικών οργάνων κατά τη διδασκαλία του μαθήματος. Όμως όπως καταγράφηκε και από τη συμβολή των βουλευτών, οι οποίοι έκαναν θετική εισήγηση προς τον ηγεμόνα της Σάμου για την κατασκευή των οργάνων γυμναστικής. Στο έγγραφο προς τον Ηγεμόνα της Σάμου, οι βουλευτές της Βουλής των Σαμίων στις 24 Απριλίου 1886, ενέκριναν το αίτημα του γυμνασιάρχη για κατασκευή οργάνων γυμναστικής.¹⁹⁶

Ακόμη μία ξεχωριστή προσωπικότητα στα εκπαιδευτικά δρώμενα της Σάμου, υπήρξε ο διδάσκαλος της μουσικής Γρηγόριος Κωνσταντάς. Σε αναφορά του προς τον Ηγεμόνα της Σάμου 24 Ιουνίου 1886, πρότεινε τη συμμετοχή στο πρόγραμμα του γυμνασίου, της ώρας της μουσικής καθώς και των γραμμάτων και της γυμναστικής. Ο Γ. Κωνσταντάς τελειώνει την αναφορά με τη φράση «*ἀς ἐννοήσωσιν, ὅτι γράμματα, μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν καθιέρωσεν ἡ πατρίς πρὸς τελείαν αὐτῆς παιδείαν*»¹⁹⁷ Οι μαρτυρίες για τη διδασκαλία του μαθήματος σε μερικά δημοτικά σχολεία δεν ήταν θετικές, όπως σε υπόδειγμα των μαθημάτων που παρατηρείται ότι στο δημοτικό σχολείο της Ηγεμονίας της Σάμου,¹⁹⁸ η φυσική αγωγή δεν περιλαμβάνονταν μεταξύ των μαθημάτων κατά το σχολικό έτος 1887-1888.¹⁹⁹

Στο δημοτικό σχολείο του Καρλοβασίου πληροφορούμαστε την εφαρμογή του μαθήματος, έπειτα από τη μαρτυρία του δημοδιδάσκου Σακελλαρίδη, ο οποίος υπογράφει τα αποτελέσματα των εξετάσεων του δεύτερου τμήματος

¹⁹⁵ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 ,αφ. πρωτ. 1422 , 1886.

¹⁹⁶ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 ,αφ. πρωτ. 460 , 1886.

¹⁹⁷ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1, 47/ συν α2, 1886.

¹⁹⁹ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1, 164 β.

της πρώτης τάξης δημοτικού σχολείου 10 Ιουλίου 1887. Η βαθμολογία των μαθημάτων βασίζεται στην κλίμακα αξιολόγησης από μηδέν (0) έως έξι (6), όπου 6 = άριστα, 5 = λίαν καλώς, 4 = καλώς, 3 = σχεδόν καλώς, 2 = μετρίως, 1 = κακώς, 0 = κάκιστα. Στο μάθημα της φυσικής αγωγής υπάρχει βαθμολογία της εξέτασης για κάθε μαθητή σε όλες τις τάξεις (Β,Γ,Δ) εκτός της πρώτης.²⁰⁰

Συμπεραίνεται ότι το μάθημα περιλαμβανόταν στο πρόγραμμα των σχολείων, αλλά ίσως εξαιτίας της έλλειψης διδασκόντων δεν πραγματοποιούνταν στα περισσότερα δημοτικά σχολεία ενώ έχουμε περισσότερες μαρτυρίες στα Ελληνικά σχολεία και τα γυμνάσια.

Νόμος 433 της 29 Ιουλίου 1887, περί δημοτικής εκπαίδευσης.

Η εφαρμογή του μαθήματος στα δημοτικά σχολεία ορίστηκε και από την ψήφιση του νόμου περί δημοτικής εκπαίδευσης. Στο δεύτερο κεφάλαιο και στο τρίτο άρθρο του νόμου, καταγράφονται μαθήματα, τα οποία διδάσκονταν στα δημοτικά σχολεία. Η φυσική αγωγή δηλώνεται ως ένα εκ των τεχνικών μαθημάτων.²⁰¹ Στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, το 1890 η γενική συνέλευση επί Ηγεμονίας Αλέξανδρου Καραθεοδωρή, αποφάσισε την πρόσληψη καθηγητή φυσικής αγωγής στο Πυθαγόρειο γυμνάσιο, ενώ το 1896 εγκαινιάστηκε το γυμναστήριο.²⁰²

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα συνεχίζεται η ανάπτυξη και η βελτίωση της θέσης της φυσικής αγωγής στα σχολεία και στους συλλόγους με τη διεξαγωγή αθλητικών συναντήσεων. Ο ηγεμόνας της Σάμου Γεώργιος Βέροβιτς, εκ μέρους της Βουλής, απάντησε στο γυμνασιάρχη του Πυθαγορείου (2 Φεβρουαρίου 1895), ότι η Βουλή συμφωνούσε στη δαπάνη για την ίδρυση της

²⁰⁰ ΓΑΚ Σάμου, Φ5/1, 73 .

Στο βιβλίο ποιότητας των μαθητών αναφέρεται για τον μήνα Σεπτέμβριο του σχολικού έτους 1887-1888, ότι ο μαθητής Π.Π. «συχναί ἀφορμαί ἵνα ἀσκήται περί τό ἐργάζεσθαι ἐν τῷ σχολείῳ, τῷ κήπῳ, τῇ γυμναστικῇ. Προτροπή καί ἐξαναγκασμός πρός τούτο».

²⁰¹ Βλ. Σβορώνος Γερ., *Σαμιακή Νομοθεσία*, Ἐν Σάμῳ 1903, σ. 730.

²⁰² Βλ. Αποστολάτος Δημήτρης, Πρακτικά συνεδρίου, *Η πόλη της Σάμου-Φυσιογνωμία και εξέλιξη*, Δήμος Σαμίων, Γ.Α.Κ.- αρχεία Σάμου, Αθήνα 1998, σσ. 157.

γυμναστικής: «*συνιστώμεν την πραγματοποίησιν ταύτης*», με σκοπό τη μόρφωση της νεολαίας της Σάμου.²⁰³ Τον ίδιο χρόνο διορίζεται γυμναστής ο Κωνσταντίνος Ανδρεαδάκης (αρχηγός της Ηγεμονικής χωροφυλακής μέχρι τότε) με μισθό 250 γρόσια.²⁰⁴ Στη θέση του Κωνσταντίνου Ανδρεαδάκη, ο οποίος ήταν αρχηγός της Ηγεμονικής χωροφυλακής, διορίζεται ο Οδυσσεύς Ωρολογάς με μισθό 600 γρόσια, σύμφωνα με επιστολή του Ηγεμόνα Γεωργίου Βέροβιτς 12 Ιουλίου 1895. Ο Ανδρεαδάκης διορίστηκε γυμναστής με μισθό 250 γρόσια, αλλά τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, σύμφωνα με το διάταγμα του Ηγεμόνα (αριθ. 219), απολύθηκε εξαιτίας ατόπου διαγωγής, (σύμφωνα με επιστολή του Ηγεμόνα Γεωργίου Βέροβιτς 18 Οκτωβρίου 1895).²⁰⁵ Ο διορισμός του αρχηγού της χωροφυλακής δείχνει την επίδραση του στρατιωτικού τρόπου εκπαίδευσης, αλλά ίσως και την έλλειψη των κατάλληλων διδασκάλων του μαθήματος με δεδομένο τη γεωγραφική θέση του νησιού και τη δυσκολία στην επικοινωνία.

Η έλλειψη διδασκάλων του μαθήματος, αποδεικνύεται από τις επαναλαμβανόμενες προσπάθειες αναζήτησης διδασκάλων της γυμναστικής προς τον ηγεμόνα με την αποστολή εγγράφων. Συγκεκριμένα, ο γυμνασιάρχης του Πυθαγορείου Γυμνασίου Σάμου, Ν. Στεργιογλίδης με έγγραφο προς τον ηγεμόνα αναφέρει «*μεγάλην τιμήν και μέγα κλέος εις την Υμ. Υψηλότητα ως εἶνε ἡ ἴδρυσις Γυμναστικῆς τελειοτᾶτης και δυναμένης να παραβληθῆ πρός τᾶς ἀρίστας Γυμναστικᾶς τῆς Ἑυρώπης*». Επίσης, σε έγγραφο προς τον ηγεμόνα 22 Οκτωβρίου 1895 επεσήμανε την ανάγκη διορισμού γυμναστή. Ο προηγούμενος γυμναστής, όπως αναφέρθηκε, απομακρύνθηκε πριν λίγο καιρό από τη θέση του και έπρεπε να πάει γυμναστής εκτός Σάμου, διότι δεν υπήρχε άλλος στο νησί.²⁰⁶

²⁰³ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 ,αφ. πρωτ. 557, 2-2-1895.

²⁰⁴ Υποαρχείο Γ.Α.Κ. Σάμου, Αριθ. 150, έτος 1895, Διατάγματα, βλ. επίσης Παύλος Διακογιάννης, *Η παιδεία στη Σάμο, Από την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα*, σ.159, χ.χ.

²⁰⁵ Υποαρχείο Γ.Α.Κ. Σάμου, Αριθ. 219, έτος 1895, Διατάγματα, (18-10-1895).

²⁰⁶ ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 Αφ. εγγρ. 73, σ.18, 22-10-1895.

Στο αναλυτικό πρόγραμμα όλων των σχολείων της Ηγεμονίας, εκτός του Πυθαγορείου γυμνασίου, την ώρα του μαθήματος της φυσικής αγωγής πραγματοποιούνταν «διδασκτικοί περίπατοι». Γινόταν μία φορά την εβδομάδα, μετά το μεσημέρι, όταν το επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες. Κατά τη διάρκεια του περιπάτου δινόταν ιδιαίτερη σημασία στην πειθαρχία, στην εκτέλεση του βηματισμού, τη διατήρηση της σειράς σε ευθεία γραμμή και την ποικιλία των αλλαγών κατεύθυνσης. Σημαντική υπήρξε η διεξαγωγή γυμνασμάτων, τα οποία ταίριαζαν στην ηλικία των μαθητών, εκτός του παγκρατίου και της πυγμής, σύμφωνα με τα πρότυπα των Ελλήνων στην αρχαιότητα, τα οποία πραγματοποιούνταν με την επίβλεψη του δασκάλου.²⁰⁷ Παρατηρούνται στοιχεία στρατιωτικού τύπου εκπαίδευσης, αλλά και δραστηριοτήτων με παραδοσιακά αγωνίσματα στη διεξαγωγή του μαθήματος.

Τα παραδοσιακά αγωνίσματα αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα την εποχή της αναβίωσης των Ολυμπιακών αγώνων. Μετά την τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων το 1896 στην Αθήνα, οι νέοι της πόλης της Σάμου δημιούργησαν γυμναστικό σωματείο για να αθλούνται με σωματικές ασκήσεις και αγωνίσματα, όπως ο δίσκος, το άλμα και ο δρόμος. Ο νεοσύστατος γυμναστικός σύλλογος Σάμου εξέλεξε πρόεδρο, γραμματέα, ταμία, δύο συμβούλους και γενικό αρχηγό. Προβλήματα τα οποία δημιουργήθηκαν στο σύλλογο εξαιτίας της προσπάθειας κομματικής εκμετάλλευσης και γενικότερης αντιπαράθεσης, αντιμετωπίστηκαν ομόφωνα και με ψυχραιμία.²⁰⁸ Πληροφορούμαστε από την επιστολή του Ηγεμόνα Γεωργίου Βέροβιτς 17 Μαΐου 1896 ότι είχε επικυρωθεί το καταστατικό του Γυμναστικού Ομίλου Λιμένος Βαθέος.²⁰⁹ Το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου γίνεται γνωστός επίσης ο διορισμός του Δημητρίου Διακάκη, για τη διδασκαλία του μαθήματος της γυμναστικής και άλλων τεχνικών μαθημάτων με μισθό έξι οθωμανικών

²⁰⁷ ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο Ηγεμονικού Διοικ. Γρ. 1894, σ. 25. Το αναλυτικό πρόγραμμα το υπογράφει ο Επόπτης της Δημόσιας Εκπαιδύσεως Σ. Γ. Βαφειάδης.

²⁰⁸ ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, εφημ. Φως, 1896.

²⁰⁹ Υποαρχείο Γ.Α.Κ Σάμου, Ηγεμονικά διατάγματα, αριθ. 109, 1896.

λιρών. Το έγγραφο υπογράφει ο Στέφανος Μουσούρος 14 Σεπτεμβρίου 1896 στον Λιμένα Βαθέος.²¹⁰

Αξιόλογες είναι οι πληροφορίες από τον συντάκτη και εκδότη της εφημερίδας «Φως» της Σάμου Γεώργιο Καρατζά (1 Μαρτίου 1898), ο οποίος έγραφε τα χαρακτηριστικά του Αγγλικού σχολείου με όσα μαρτυρεί Γάλλος επισκέπτης. Στο γραπτό του σχολιάζει θετικά τις ικανότητες του δασκάλου, τον περιβάλλοντα χώρο του σχολείου και εκθέτει το ημερήσιο πρόγραμμα. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα, αμέσως μετά το πρωινό (έξι και μισή π.μ.) οι μαθητές ακολουθούσαν πρόγραμμα ασκήσεων και οπλαστικής περίπου για ένα τέταρτο. Το πρόγευμα ακολουθούσε η φυσική αγωγή από τις δέκα και σαράντα πέντε μέχρι έντεκα και τέταρτο. Το τραγούδι και η γυμναστική προηγούνταν του μεσημεριανού γεύματος. Το πρόγραμμα του Αγγλικού σχολείου είχε στόχο τη δημιουργία ικανών πολιτών, ώστε οι πολίτες να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες και τις ανάγκες της ζωής. Στο πρόγραμμα διαπιστώνεται ότι οι μαθητές αφιέρωναν πέντε ώρες στις φυσικές ασκήσεις, τη σωμασσία,²¹¹ τη χειροτεχνία και ιδιαίτερα τις απογευματινές ώρες τις αφιέρωναν για τη γύμναση και προπόνηση του σώματος.²¹² Εμφανής είναι η επίδραση των ευρωπαϊκών αναλυτικών προγραμμάτων για το μάθημα της φυσικής αγωγής στην ηγεμονία της Σάμου. Συμπεραίνεται από τα άρθρα για την διάδοση και την ανάγκη εφαρμογής του μαθήματος, όπως και από τις πρωτοβουλίες των διευθυντών των σχολείων για την εισαγωγή των μαθήματος στο αναλυτικό πρόγραμμα, την υποστήριξη για διορισμό γυμναστή, όπως και τη δημιουργία γυμναστικών οργάνων, αλλά και από τις θετικές εισηγήσεις των ηγεμόνων.

Επίσης, σε άρθρο του J. Barbier στην εφημερίδα «Φώς» Σεπτέμβριο 1898, επιδοκιμάζεται η συμβολή του γυμνασιάρχη Στεργιογλίδη²¹³ ο οποίος ανέδειξε

²¹⁰ Υποαρχείο Γ.Α.Κ. Σάμου, Ηγεμονικά διατάγματα, αριθ. 182, 1896.

²¹¹ Σωμασσία : γυμναστική, προπόνηση με ή χωρίς όργανα.

²¹² ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, εφημ. Φως , 1 Μαρτίου 1898.

²¹³ Ο Αριστομένης Στεργιογλίδης, φιλόλογος καθηγητής (γυμνασιάρχης του Πυθαγόρειου γυμνασίου) έρχεται στη Σάμο το 1884 και συνέβαλε στην ένταξη του μαθήματος της φυσικής

και καθιέρωσε τη φυσική αγωγή στο σχολικό πρόγραμμα. Οι νέοι της Σάμου κατά την άποψή του είχαν ανάγκη για καλύτερη υγεία και ενδυνάμωση του σώματος, μέσω των σωματικών ασκήσεων και όχι με την μονότονη μελέτη των αρχαίων κλασικών συγγραφέων. Η ευτυχής συγκυρία της διοίκησης της Σάμου από το λαοφιλή Ηγεμόνα Γεώργιο Βέροβιτς, βοήθησε στην εκπαίδευση του σώματος και του πνεύματος των μαθητών.²¹⁴ Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με διάταγμα στις 22 Μαρτίου 1906 επιβεβαιώνεται ο διορισμός καθηγητή της φυσικής αγωγής στο Πυθαγόρειο γυμνάσιο.

Οι μαρτυρίες για τη φυσική αγωγή δεν έρχονται μόνο από τα σχολεία αλλά και από την αστική σχολή της Σάμου. Με έκθεσή των μελών της εξεταστικής επιτροπής της αστικής σχολής της Σάμου προς τον Ηγεμόνα (η επιτροπή αποτελούνταν από τους Εμμανουήλ Αγγελίνης Γεώργιο Καφετζιδάκη, Συμμεών Θαλασσινό). Επιπλέον ανέφεραν και την ανάγκη αγοράς γυμναστικών οργάνων για καλύτερη διεξαγωγή του μαθήματος της φυσικής αγωγής, παράλληλα με τη διδασκαλία της μουσικής και της φυσικής αγωγής στις κατώτερες τάξεις, ενώ υπογράμμιζαν τη θετική επίδραση στο σώμα των μαθητών.²¹⁵

Η φυσική αγωγή στην Ευρώπη μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 1896, επηρέασε τη ζωή των νέων και άρχισε να αποτελεί μέρος της εκπαίδευσής τους. Εκτός από τη βελτίωση της φυσικής κατάστασης, της σωματικής δύναμης και της ευκινησίας, η συμμετοχή στους αγώνες αποτελούσε ξεχωριστή αξία και ιδιαίτερα η στιγμή της απονομής στον αθλητή του δάφνινου στεφανιού, όπως για παράδειγμα στην κολύμβηση ή και στη σκοποβολή.

Σε κάθε πόλη και χωριό στην Ευρώπη υπήρχαν γυμναστικά σωματεία στα οποία συμμετείχαν οι πολίτες όλων των ηλικιών και κοινωνικών τάξεων. Οι αγώνες των πανεπιστημίων στην κωπηλασία είχαν ιδιαίτερη αίγλη στην

αγωγής στην εκπαίδευση της Σάμου, επιπλέον πρόβαλε τον αθλητισμό με δημόσιες ομιλίες στα χωριά της Σάμου (Πρακτικά συνεδρίου, Δήμος Σαμίων, Γ.Α.Κ., Αρχαία Σάμου, Αθήνα 1998).

²¹⁴ ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, εφημ. Φως , Σεπτέμβριος 1898.

²¹⁵ ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, 26 - Ιουνίου 1909.

Αγγλία, και όλη η πόλη συμμετείχε στις εκδηλώσεις, αποδίδοντας ιδιαίτερη αξία στην ηθική των αθλητών, αλλά και στην επίδραση της φυσικής αγωγής στα σώματα των νέων. Στην Αθήνα, το συνέδριο των γυμναστικών σωματείων καθόρισε τις έννοιες του γυμναστή (όποιος ασχολείται με το μονόζυγο, δίζυγο, τα βάρη, Γερμανικό σύστημα) και του αθλητή (όποιος συμμετείχε στα αγωνίσματα των αρχαίων όπως δρόμος, πάλη, δίσκο, άλμα, σφαίρα, Άγγλικό σύστημα). Ο σκοπός της φυσικής αγωγής επιτυγχάνονταν με την ενασχόληση των αθλητικών ασκήσεων των αρχαίων και όχι με την μονομερή άσκηση του σώματος.

Παράδειγμα σωματικής αρμονίας, ο Ερμής του Πραξιτέλη, ο οποίος απεικονίζει την αρμονία του σώματος και την επίδραση της αγωνιστικής. Ο γυμνασιάρχης Καταιβαίνης υποστήριζε σε άρθρο του στην εφημερίδα «Φώς» της Σάμου ότι η γυμναστική αποτελούσε σπουδαίο μέσο αλλά και σημαντικό κίνητρο για να αγαπήσουν οι νέοι τη φυσική αγωγή.²¹⁶ Το καθεστώς της ηγεμονίας στη Σάμο ολοκληρώθηκε με ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης 11-11-1912 το οποίο κήρυξε την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Η επίδραση της φυσικής αγωγής στην Ευρώπη επηρέασε και την εισαγωγή του μαθήματος στα σχολεία της Σάμου, όπως και τις μεθόδους διδασκαλίας του μαθήματος, την εισαγωγή στα σχολικά προγράμματα και την κατασκευή γυμναστικών οργάνων.

²¹⁶ ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, εφ. «Φως», 14-12-1897.

Γ. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΑ ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΦΙΛΟΓΥΜΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Το μάθημα της φυσικής αγωγής στα σχολεία της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας στο διδασκαλείο Θεσσαλονίκης και στα παρθεναγωγεία

Εκτός των δημοτικών και Ελληνικών σχολείων, η φυσική αγωγή εμφανίζεται στα μισά του 19^{ου} αιώνα και σε ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Το μάθημα είχε εισαχθεί στο πρόγραμμα του σχολείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας το 1858-1859. Τη σχολική χρονιά 1860-1861 αναφέρεται και δάσκαλος της φυσικής αγωγής. Στα πρακτικά της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, το 1865, πληροφορούμαστε ότι διδάσκεται κανονικά από τον Ottendorf και το 1886-87 προσλαμβάνεται έμπειρη δασκάλα της φυσικής αγωγής. Η φυσική αγωγή εμφανίζεται στα προγράμματα της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας το 1870 και διαπιστώνεται η διδασκαλία του μαθήματος για έξι ώρες την εβδομάδα. Είκοσι χρόνια αργότερα προστέθηκε ακόμη μία ώρα.²¹⁷

Στο πρόγραμμα του διδασκαλείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας το 1870, η φυσική αγωγή διδάσκονταν από δύο ώρες στην πρώτη, δεύτερη, και τρίτη τάξη και μία ώρα στην τέταρτη τάξη (άρθρο 5). Γίνεται γνωστό ότι η παράδοση των μαθημάτων άρχιζε από τις οκτώ μέχρι τις δώδεκα το πρωί και από τις δύο μέχρι τις τέσσερις το μεσημέρι. Τα μαθήματα κάθε σχολική χρονιά άρχιζαν το Σεπτέμβριο και τελείωναν το Μάιο.²¹⁸ Μερικά χρόνια αργότερα, στο πρόγραμμα του εσωτερικού διδασκαλείου της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 1876-77, η φυσική αγωγή διδάσκονταν

²¹⁷ Βλ. Ζιώγου Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1986, σ. 190.

²¹⁸ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, «Τα προγράμματα... 1833-1899», τ.Β, σσ. 44-46

από την πρώτη μέχρι την τέταρτη τάξη, σε καθορισμένες ώρες και μέρες από τον Ένιγκ.²¹⁹

Το διδασκαλείο της φιλεκπαιδευτικής εταιρίας του 1877 (11 Μαΐου), σύμφωνα με το άρθρο 6 του προγράμματος «περί διδασκαλίας» διαιρούνταν σε εσωτερικό και εξωτερικό και αποτελούνταν από πέντε τάξεις. Η φυσική αγωγή διδάσκονταν από μία ώρα και στις πέντε τάξεις. Στην πρώτη και τρίτη τάξη η διδασκαλία πραγματοποιούνταν σε δύο ημίωρα.²²⁰ Στο πρόγραμμα των διδασκαλείων της φιλεκπαιδευτικής εταιρίας του σχολικού έτους 1883-1884, η φυσική αγωγή αναφέρεται στο πρόγραμμα και των πέντε τάξεων του διδασκαλείου (Α,Β,Γ,Δ,Ε) από δύο ώρες.²²¹ Επίσης από δύο ώρες εμφανίζεται και στο πρόγραμμα του διδασκαλείου σε όλες τις τάξεις (Α,Β,Γ,Δ), κατά το σχολικό έτος 1887-1888²²² και το σχολικό έτος 1892-1893. Με μοναδική διαφορά ότι στην τρίτη τάξη αναγράφεται στο πρόγραμμα από τέσσερις ώρες. ²²³

Ο νόμος ΧΘ΄ 11 Ιανουαρίου 1878, «Περί συστάσεως διδασκαλείου» στην Αθήνα στο άρθρο 1, ορίζει και τη φυσική αγωγή μεταξύ των μαθημάτων της στοιχειώδους εκπαίδευσης τα οποία διδάσκονταν στο διδασκαλείο²²⁴. Επιπλέον, προσδιορίζονταν και ο μισθός των δασκάλων γ' τάξης (80 δραχμές), β' τάξης (100) και α' τάξης (140). Το νόμο υπογράφει ο υπουργός Ε.Δ.Ε. Θ. Δηλιγιάννης. Το Β.Δ., 25 Μαΐου 1878, «Περί κατανομής τῶν διδακτέων μαθημάτων ἐν τῷ διδασκαλείῳ» στην Αθήνα αναφέρει ότι στις τρεις τάξεις του διδασκαλείου η φυσική αγωγή διδάσκονταν από δύο ώρες στην πρώτη (μαζί με την κηπουρική) και στη δεύτερη τάξη και από μία ώρα στην τρίτη τάξη. Το Β.Δ. διάταγμα το

²¹⁹ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, στο ίδιο, σ.σ. 49-52.

²²⁰ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, στο ίδιο, σ.σ. 54,55.

²²¹ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, στο ίδιο, σ.σ. 113-115.

²²² Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, στο ίδιο, σ.σ. 131-133.

²²³ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, στο ίδιο, σ.σ. 154-159.

²²⁴ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, στο ίδιο σ.σ. 57,58. Ειδικότερα για τη εισαγωγή των μαθητών στο Διδασκαλείο, έπρεπε να έχουν την Ελληνική Ιθαγένεια, να έχουν ηλικία 16 έως 25 ετών, χωρίς σωματικό ελάττωμα, επίσης δίπλωμα της Α τάξης Γυμνασίου για να εισαχθούν στην Α τάξη διδασκαλείου και δίπλωμα Β τάξης γυμνασίου για να εισαχθούν στην Β τάξη διδασκαλείου.

υπογράφει ο υπουργός Ε.Δ.Ε Θ. Δηλιγιάννης.²²⁵ Οι διαφορές που εντοπίζονται κατά τη διάρκεια της λειτουργίας των διδασκαλείων στις ώρες των μαθημάτων πιθανόν να οφείλονται στην έλλειψη κατάλληλων διδασκάλων στο μάθημα της φυσικής αγωγής ή και στην οικονομική στήριξη από το κράτος.

Διαπιστώνεται προσπάθεια για να ενταχθεί το μάθημα στο πρόγραμμα με καθορισμένη ύλη για διδασκαλία. Για το λόγο αυτό, το Υ.Ε.Δ.Ε. 23 Νοεμβρίου 1882 με υπουργό Κ. Λομβάρδο, σε προκήρυξη διαγωνισμού για σύνταξη βιβλίων για τους μαθητές του διδασκαλείου, ζητεί εγχειρίδιο ανοργάνου γυμναστικής μέχρι έξι φύλλα, το οποίο να περιέχει σχήματα και απλά γυμναστικά όργανα.²²⁶

Μεταξύ των μαθημάτων που διδάσκονταν στο διδασκαλείο Θεσσαλονίκης ήταν και η φυσική αγωγή. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνονται ελεύθερες ασκήσεις, τακτικές ασκήσεις, παιδιές, ασκήσεις με όργανα και κολύμβηση. Στην πρώτη τάξη (4 ώρες) διδάσκονταν απλές κινήσεις και τρόποι βαδίσματος, απλά γυμναστικά παιχνίδια και ασκήσεις με όργανα. Στη δεύτερη τάξη (3 ώρες) οι κινήσεις καθώς και τα είδη βαδίσματος γίνονταν πιο σύνθετα, διδάσκονταν διάφορα είδη αλμάτων, γυμναστικά παιχνίδια, ασκήσεις με όργανα β' κλίμακας για την άσκηση μερικών μυών. Στην τρίτη τάξη (2 ώρες) συνεχίζονταν οι ασκήσεις με απλές κινήσεις με το βάδισμα, το άλμα επί κοντώ, άλμα με ή χωρίς κοντάρι, πεζοπορία και με πιο σύνθετα γυμναστικά παιχνίδια. Οι ενόργανες ασκήσεις της γ' κλίμακας έδιναν τη δυνατότητα στους μαθητές να εξασκηθούν σε ολόκληρο το σώμα με τις κατάλληλες οδηγίες κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής.²²⁷ Η κολύμβηση γίνονταν κατά τους καλοκαιρινούς μήνες την προγραμματισμένη ώρα της φυσικής αγωγής από τον δάσκαλο της γυμναστικής.

²²⁵ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, «Τα προγράμματα... 1833-1899», τ.Β, Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ, 1987 Αθήνα, σ. 61-63.

²²⁶ Βλ. Παρίσης Στέφανος Μ., *Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευση (Συλλογή νόμων, Β. διαταγμάτων, εγκυκλίων του Υ.Ε.Δ.Ε. από τό 1833 -1884)*, Έν Αθήναις 1884, σ. 440.

²²⁷ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, *ό.π.,σ.σ.*, 66,78.

Εκτός από το διδασκαλείο Θεσσαλονίκης η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται στο πρόγραμμα της πρώτης και δευτέρας τάξης του διδασκαλείου αρρένων από 3 ώρες, ενώ στην τρίτη τάξη διδάσκονταν με την υγιεινή από 2 ώρες σύμφωνα με το Β.Δ., 5 Σεπτεμβρίου 1886, του υπουργού παιδείας Π. Μανέτα.²²⁸ Σύμφωνα με το νόμο ΒΟΘ', (6 Αυγούστου 1892, Υ.Ε.Δ.Ε. Στεφ. Σκυλούδης) ιδρύθηκε υποδιδασκαλείο και μεταξύ άλλων μαθημάτων διδάσκονταν και η φυσική αγωγή (άρθρο 12)²²⁹. Στο πρόγραμμα υποδιδασκαλείων (Β.Δ. 7 Απριλίου 1893,Υ.Ε.Δ.Ε. Κ. Κοσσονάκο) η Φυσική Αγωγή περιλαμβάνεται στο πρόγραμμα των μαθημάτων, (κεφάλαιο Γ , άρθρο 20) από τρεις ώρες την εβδομάδα. Το μάθημα περιείχε παιδιές, ελεύθερες και τακτικές ασκήσεις, πεζοπορία και κολύμβηση, εάν υπήρχε δυνατότητα.²³⁰

Με το Β.Δ. 20 Αυγούστου 1893, με Υ.Ε.Δ.Ε. τον Αθ. Ευταξία η φυσική αγωγή εμφανίζεται στο αναλυτικό πρόγραμμα των παρθεναγωγείων και γίνεται από τρεις ώρες σε κάθε τάξη (Α',Β',Γ',Δ',Ε',ΣΤ',Ζ') εκτός Η' και Θ' τάξης, όπου γίνονταν από δύο ώρες. Στο διδασκαλείο θηλέων η φυσική αγωγή γίνονταν από δύο ώρες σε κάθε τάξη (Α' και Β').²³¹ Στο πρόγραμμα διδασκαλείων θηλέων περιλαμβάνονταν η φυσική αγωγή και στις τρεις τάξεις από δύο ώρες σύμφωνα με το Β.Δ. 11 Νοεμβρίου 1897, του Υ.Ε.Δ.Ε. Α. Παναγιωτόπουλου.²³²

Ο γιατρός Ζαβιτζιάνος Κ. αναφέρει το 1852 στην αγγελία περί συστάσεως παρθεναγωγείου την ιδιαίτερη σημασία της πνευματικής και της συχνής σωματικής άσκησης των κοριτσιών. Ο γυμνασιάρχης Κ. Σ. Ξανθόπουλος στο βιβλίο «Πρώτη και Μέση Έκπαίδευσις και περί άνατροφής και έκπαιδύσεως τών Κορασίων» το 1873, θεωρεί περισσότερο ωφέλιμο τα κορίτσια να γυμνάζονται με κατάλληλες ασκήσεις στην αυλή παρά να διδάσκονται ευρωπαϊκό χορό. Το

²²⁸ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, ό.π., σσ., 127-129.

²²⁹ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, ό.π, σ..148.

²³⁰ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, ό.π, σσ., 164,165.

²³¹ Βλ .Υ.Ε.Δ.Ε., Αναλυτικόν πρόγραμμα τών μαθημάτων τών πλήρων Παρθεναγωγείων και τών Διδασκαλείων τών Θηλέων, Έν Αθήναις 1893, σ. 4.

²³²Βλ. Δαυίδ Αντωνίου, ό.π., σσ. 188-190.

Ελληνικό παρθεναγωγείο ιδρύθηκε το 1864 με διευθύντρια την κ. Φ. Μ. Χίλλ και υποδιευθύντρια την Αικατερίνη Λασκαρίδου (το 1867 ανέλαβε την διεύθυνση του σχολείου).

Στο σχολείο της Λασκαρίδου²³³ διδάσκονταν η φυσική αγωγή, προσαρμοσμένη στο γυναικείο φύλο μετά το 1870. Δεν αναφέρεται στο αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων για τη σχολική χρονιά 1869-1870. Στα άλλα παρθεναγωγεία εμφανίστηκε το μάθημα μετά το 1890, συγκαταλέγεται δε μεταξύ των μαθημάτων που αποτελούσαν τη βάση της γυναικείας εκπαίδευσης.²³⁴

Το 1866 ο Γ. Γ. Παπαδόπουλος προτείνει την εισαγωγή της φυσικής αγωγής στα παρθεναγωγεία για τη βελτίωση της υγείας των Ελληνίδων. Επισημαίνει ότι η φυσική αγωγή έπρεπε να είναι ανάλογη με το φύλο και «*ώς προς τά κοράσια μάλιστα πρέπει νά αποφεύγωμεν πάσαν βιαίαν καί άνοίκειον άσκησιν*». Η Σ. Λεοντιάς προτιμά την όρχηση αντί της φυσικής αγωγής, η οποία υποστηρίζει ότι δεν ταιριάζει με τα «*χρηστά ήθη*», ενώ η Κ. Κεχαγιά υποστηρίζει ότι η φυσική αγωγή επηρεάζει «*την χάριν του γυναικείου σώματος*».

Ο Κ. Ξανθόπουλος προτείνει τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής στη θέση της ενόργανης μουσικής και του χορού. Επίσης, στα νομοσχέδια των Παπαμάρκου και Θεοτόκη η φυσική αγωγή, περιλαμβάνεται μεταξύ άλλων στην εκπαίδευση «*του θήλεος φύλου*».²³⁵ Στο Β.Δ. 6 Ιουλίου 1902, αναφέρεται η φυσική αγωγή στο πρόγραμμα διδασκαλείων θηλέων του υπουργού Α.

²³³ Βλ. Λασκαρίδου Αικατερίνη (1842-1916): Δασκάλα, σπούδασε στην παιδαγωγική ακαδημία της Βιέννης. Το 1864 ίδρυσε στην Αθήνα το «Ελληνικό Παρθεναγωγείο» και εισήγαγε για πρώτη φορά τη Φρεβελιανή μέθοδο διδασκαλίας, ίδρυσε διδασκαλείο Νηπιαγωγών και τη γυμναστική σχολή Θηλέων.

²³⁴ Βλ. Ζιώγου Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η Μέση Εκπαίδευση των Κοριτσιών στην Ελλάδα, (1830-1893)*, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1986, σ. 190.

²³⁵ Βλ. Ζιώγου Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Ι.Α.Ε.Ν., 1986.

Μομφεράτου, στο κεφάλαιο «Τεχνική και πρακτική εκπαίδευση» και όχι στο ωρολόγιο πρόγραμμα.²³⁶

Η Κ. Παρρέν το 1904, δηλώνει στην «*Εφημερίς τῶν Κυριῶν* » ότι η φυσική αγωγή έχει την ίδια αξία και είναι απαραίτητη στην εκπαίδευση όπως και τα υπόλοιπα μαθήματα. Επιδρά θετικά στο σώμα και βελτιώνει την υγεία των μαθητριών, όταν παρεμβάλλεται καθημερινά μεταξύ των ωρών της πνευματικής κόπωσης. Η διδασκαλία προτείνεται να εκτελείται από δασκάλισσες και μαθήτριες. Σημειώνεται, βέβαια, ότι έχει αρνητικά αποτελέσματα, όταν γίνεται μέσο επίδειξης για να προκαλέσει το θαυμασμό μη σχετικών με το μάθημα.²³⁷ Στο πρόγραμμα διδασκαλείου των Νηπιαγωγών το 1908 οι μαθήτριες διδάσκονταν και στις τρεις τάξεις το μάθημα της φυσικής αγωγής από 6 ώρες στην πρώτη και δεύτερη τάξη και 3 ώρες στην τρίτη τάξη.²³⁸ Η διδασκαλία της φυσικής αγωγής και στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια διαπιστώνεται από την εφαρμογή του νόμου στα προγράμματα της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, στο διδασκαλείο Θεσσαλονίκης και στα παρθεναγωγεία προσαρμοσμένα στο γυναικείο φύλο.

²³⁶ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, *ό.π.*, τ.Β, σσ. 214,215.

²³⁷ Βλ. Φουρναράκη Ελένη, *Εκπαίδευση και Αγωγή των Κοριτσιών, Ελληνικοί προβληματισμοί (1830-1910)*, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1987, σ. 540.

²³⁸ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, *ό.π.*, σσ. 221-223.

2. Η προσφορά του Γεωργίου Μακκά, του Ηροκλή Βασιιάδη, του Κ. Ευσταθόπουλου, του Σπύρου Αθανασόπουλου στη διάδοση της φυσικής αγωγής στα μέσα του 19^{ου} αιώνα

Η μη εφαρμογή του νόμου για την εισαγωγή της φυσικής αγωγής στα δημοτικά και Ελληνικά σχολεία οφείλονταν και στο αρνητικό κλίμα που επικρατούσε στην εκπαιδευτική κοινότητα.

Σε μια πολύ δύσκολη περίοδο για τη φυσική αγωγή, είκοσι χρόνια από την έκδοση του γυμναστικού συγγράμματος του Γ. Παγώντος «Περίληψις τῆς γυμναστικῆς 1837», εμφανίστηκαν τα πρώτα δημοσιεύματα υπέρ της φυσικής αγωγής. Κυρίως από πνευματικούς άντρες, οι οποίοι αντιλαμβάνονταν τη χρησιμότητα του μαθήματος για τους νέους και το κοινωνικό σύνολο και βοήθησαν στην αλλαγή του αρνητικού κλίματος που υπήρχε για τη φυσική αγωγή, εξαιτίας της μονομερούς πρακτικής του μαθήματος, αλλά και της εκπαίδευσης μόνο με τα γράμματα.

Η μη εφαρμογή των σχετικών διατάξεων των Β.Δ. περί της φυσικής αγωγής στο δημοτικό και στη μέση εκπαίδευση, ήταν αποτέλεσμα της αδιαφορίας των υπευθύνων του υπουργείου παιδείας και των λογίων της εποχής, οι οποίοι είχαν αρνητική γνώμη για τη διδασκαλία του μαθήματος. Διακρίνουμε μερικές εξαιρέσεις. Συγκεκριμένα τον Ηλία Σταθόπουλο, ο οποίος σε αναφορά του προς τον βασιλιά Όθωνα το 1851, καταγγέλλει την εγκατάλειψη της φυσικής αγωγής και επιπλέον παρατηρεί την έλλειψη γνώσεων των διδασκάλων, καθώς επίσης και την έλλειψη κατάλληλων εκπαιδευτηρίων.²³⁹

Στο γενικότερο αρνητικό κλίμα για τη φυσική αγωγή, ο γιατρός και καθηγητής Γ. Μακκάς, ύστερα από εντολή της συγκλήτου, εκφώνησε λόγο, στον ετήσιο εορτασμό του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1855, με τον οποίο

²³⁹ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης Ε., *Οί σύγχρονοι διεθνείς Όλυμπιακοί Αγώνες*, τ. Α, Έν Αθήναις 1930, σσ. 20, 21.

υπογράμμισε την παιδαγωγική και υγιεινή σημασία της φυσικής αγωγής. Στο λόγο του, επίσης, επεσήμανε την ιδιαίτερη αξία των γραμμάτων, της μουσικής και της γυμναστικής στην εκπαίδευση των νέων στην αρχαιότητα, γιατί με αυτό το τρίπτυχο οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν «τέλειαν παιδείαν» για το νέο. Στην ομιλία του ο Μακκάς προσδιόρισε ως χώρο εκπαίδευσης το γυμνάσιο, στο οποίο γυμνάζονταν οι νέοι με τη βοήθεια του παιδοτρίβη.²⁴⁰

Είναι γνωστό ότι ο πρωταρχικός στόχος της εκπαίδευσης στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν η ανατροφή των νέων κυρίως με τα γράμματα, αλλά ο Μακκάς υπογράμμισε τις κακές συνθήκες διαβίωσης των μαθητών, οι οποίοι κάθονταν πολλές ώρες στα θρανία, χωρίς καθαρό αέρα και χωρίς άσκηση του σώματος. Ο Μακκάς παρατήρησε ότι στην πόλη βρισκόνταν πολλά νοσοκομεία για τους ασθενείς, ενώ στην αρχαία Ελλάδα υπήρχαν παλαιότερες και γυμνάσια με δυνατούς άνδρες και σοφούς γέροντες, εξαιτίας της καλής σχέσης των πολιτών με τη φυσική αγωγή η οποία συνέβαλε θετικά στην ενδυνάμωση των σωμάτων των νέων. Λειτουργούσε προληπτικά για τη διατήρηση της υγείας τους στην υπόλοιπη ζωή. Σε κάθε πόλη υπήρχαν περισσότερα του ενός γυμνάσια, στα οποία δίδασκαν οι σοφοί και οι ρήτορες και θεωρούνταν απαραίτητη η συμμετοχή για όλους.²⁴¹ Για να υποστηρίξει ο Μακκάς τη σπουδαιότητα του γυμνασίου, μας παραπέμπει στον Πausανία, ο οποίος υποστήριζε ότι δεν μπορεί υπάρξει πόλη χωρίς γυμνάσιο, θέατρο και αγορά.

Επίσης, στην ομιλία του έκανε ιδιαίτερη αναφορά στο κεντρικό παιδαγωγικό-θεραπευτικό, όπως το ονομάζει, γυμνάσιο της Στοκχόλμης στο οποίο συμμετείχαν πολλοί ευρωπαίοι γιατροί και παιδαγωγοί από τις αρχές του αιώνα, ώστε να γνωρίσουν τη Σουηδική γυμναστική του Ling. Ο Γ. Μακκάς προέτρεπε όλους να διαβάσουν τα συγγράμματα των αρχαίων όχι μόνο για να μάθουν τη γλώσσα, αλλά για να εφαρμόσουμε τις ιδέες τους.²⁴²

²⁴⁰ Βλ. Μακκάς Γεώργιος., π. Πανδώρα, « Περὶ γυμναστικῆς » τόμος ἕκτος, φ. 128, Αθήνα 1855, σ.σ.178-180.

²⁴¹ Βλ. Μακκάς Γεώργιος Α., ό.π. σ. 182.

²⁴² Βλ. Μακκάς Γεώργιος Α., ό.π., σ. 178.

Τον Οκτώβριο του 1874, κατά την ανάληψη των καθηκόντων της πρυτανείας, ο Γεώργιος Μακκάς εκφώνησε νέο λόγο στο εθνικό πανεπιστήμιο στον οποίο αναφέρει πέντε προϋποθέσεις για την καλή υγεία και μακροβιότητα του ανθρώπου. Η καλή κατασκευή του σώματος αποτελεί κατά τον εισηγητή τη βασικότερη προϋπόθεση για να έχει καλή υγεία και ευεξία δια βίου ο άνθρωπος. Επαναλαμβάνει στην ομιλία του την αξία της σωματικής και πνευματικής άσκησης για τους προγόνους μας και τονίζει ότι η μονομερής άσκηση προκαλεί βλάβη στην υγεία του ασκούμενου, για αυτό προτείνει την αρμονική άσκηση του σώματος. Τόνισε επίσης και τη δυσκολία της οργάνωσης των στρατιωτών σε διάφορα κράτη, στα οποία καλούνται οι νέοι να υπερασπιστούν την πατρίδα τους, αλλά αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της στρατιωτικής θητείας, γιατί η νεολαία δεν είχε την απαραίτητη σωματική δύναμη. Υποστηρίζει στο λόγο του, ότι η κατάλληλη εκπαίδευση παράλληλα με την αρμονική γύμναση του σώματος, θα βοηθούσε στη βελτίωση και διατήρηση της υγείας της νεολαίας.²⁴³ Ο λόγος και τα επιχειρήματα του Γ. Μακκά για τα πλεονεκτήματα της φυσικής αγωγής, αποτελούν εξαιρέσεις σε μία περίοδο στρατικοποίησης της εκπαίδευσης, κοινωνικών και πολιτικών αναταραχών αλλά και έλλειψης κατάλληλου εκπαιδευμένου προσωπικού και υποδομής.

Σημαντική επίσης είναι η αναφορά το 1857 του γιατρού και φιλόσοφου Ηπειρώτη από το Δελβινάκι Ιωαννίνων, Ηροκλή Βασιάδη, ο οποίος παρακολούθησε μαθήματα ιατρικής και φιλοσοφίας στο Βερολίνο, όπου και εκπόνησε τη διατριβή του στο πανεπιστήμιο του Βερολίνου με θέμα «*Περί γυμναστικής των αρχαίων Ελλήνων*».²⁴⁴ Ο διδάσκαλος Κ. Ευσταθόπουλος εκφώνησε λόγο στο Αγγλικό Εκπαιδευτήριο, «*Περί παιδείσεως τῶν νέων παρ' Αθηναίους*» και υπογράμμισε το σημαντικό ρόλο της φυσικής αγωγής στην ανατροφή των νέων βασιζόμενος επίσης στις αναφορές των αρχαίων συγγραφέων. Η αγωνιστική και οι σωματικές ασκήσεις, υποστήριξε,

²⁴³Βλ. Μακκάς Γεώργιος, «περί ενεξίας καί μακροβιότητος», Ἐν Ἀθήναις 1875, σ.σ. 5, 69-71, 75.

²⁴⁴ Βλ. Πατσέλης Νικόλαος Β., «Ο ιατροφιλόσοφος Δελβινακιώτης Κωνσταντίνος Ηροκλής Βασιάδης», Ἀθήναι 1935, σ. 10.

αποτελούσαν βασικό μέρος της παιδείας των νέων. Έκανε ιδιαίτερη αναφορά στον «παιδοτρίβη», ο οποίος γνώριζε την τεχνική των ασκήσεων, και στο «γυμναστή» ο οποίος γνώριζε τα αποτελέσματα των ασκήσεων στα σώματα των αθλητών. Διαπιστώνεται η θετική εισήγηση στην ομιλία του Ευσταθόπουλου για τη φυσική αγωγή και την επίδρασή της στην ανατροφή και αγωγή των νέων²⁴⁵

Με την είσοδο του 20^{ου} αιώνα και μετά την ψήφιση των νομοσχεδίων του 1899 από τον φιλογυμναστικό Αθανάσιο Ευταξία, ο Ελληνοδιδάσκαλος γυμναστής Σπυρίδων Αθανασόπουλος σε διάλεξη «περί γυμναστικής» στα μέλη του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου τον Αύγουστο του 1901, διατύπωσε τη γνώμη του για το εθνικό γυμναστικό σύστημα και ιδιαίτερα για τη σχολική φυσική αγωγή, όπως διδάσκονταν την περίοδο εκείνη. Ο Αθανασόπουλος πίστευε ότι η φυσική αγωγή βοηθά στη διατήρηση της υγείας των πολιτών, αλλά συγχρόνως επηρεάζει και τη στρατιωτική εκπαίδευσή τους, καθώς ενίσχυε τους νέους να αντέχουν τις δυσκολίες και να εκτελούν τα στρατιωτικά καθήκοντα με μεγαλύτερη ευκολία. Παράδειγμα στρατιωτικού συστήματος αποτελούσε για τον Σ. Αθανασόπουλο η Ελβετία. Το υπουργείο της εκπαίδευσης είχε την ευθύνη για το μέλλον της χώρας, για την πνευματική ανάπτυξη δια των γραμμάτων και της επιστήμης, αλλά και δια της εξάσκησης των πολιτών με τη φυσική αγωγή, ώστε να υπερασπιστούν την πατρίδα οποιαδήποτε στιγμή κριθεί αναγκαίο.²⁴⁶

²⁴⁵ Βλ. Ευσταθοπούλος Κ., Λόγος υπό τοῦ διδασκάλου, ἐκφωνηθεῖς ἐν τῷ Ἀγγλικῷ Ἐκπαιδευτήριῳ, ἐφ. Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν, Ἔτος ΙΖ, Αριθ. 701, Ἐν Ἀθήναις 1869.

²⁴⁶ Βλ. Αθανασόπουλος, Σπ.: *Περί σχολικῆς γυμναστικῆς*, Ἐπετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου, ἔτος 1901-1902, Ἐν Ἀθήναις 1902.

3. Τα γυμναστικά συστήματα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και η συμβολή των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων

Τα συγγράμματα των Σωτηρίου Πέππα, «Σουηδική Παιδαγωγική Γυμναστική», διευθυντή της σχολής των γυμναστών και Ιωάννη Χρυσάφη, «Η γυμναστική», καθηγητή της σχολής αποτέλεσαν οδηγό για την ανάπτυξη και διάδοση του συστήματος της Σουηδικής φυσικής αγωγής.

Ο Σ. Αρβανίτης απευθυνόμενος στον πρόεδρο του περιοδικού «*Το Δημοτικόν Σχολείον*» 3 Απριλίου 1908, υποστήριξε την αντικατάσταση από την πολιτεία του συστήματος φυσικής αγωγής που υπήρχε, με το νέο «*Σουηδικό Σύστημα Γυμναστικής*». Γίνεται γνωστό ότι συμμετείχε στην επιτροπή, η οποία μελετούσε τη δημιουργία πινάκων, κατάλληλων για όλες τις τάξεις και για όλα τα εκπαιδευτήρια. Στόχος ήταν η ομαλή διεξαγωγή του μαθήματος, με καθορισμένη ύλη για κάθε τάξη, ώστε να διανεμηθεί και να υλοποιηθεί από το νέο σχολικό έτος.²⁴⁷

Ένθερμος υποστηρικτής της φυσικής αγωγής ο Ι. Βαχαβιόλος, επιθεωρητής από τη Σπάρτη, ο οποίος κατέγραψε σε άρθρο του στο περιοδικό «*Το Δημοτικόν Σχολείον*» το 1908, ότι τα αποτελέσματα δεν ήταν ανάλογα των προσπαθειών που καταβάλλονταν στο δημοτικό σχολείο. Κατά τη γνώμη του, στα προγράμματα του δημοτικού σχολείου έπρεπε να υπάρχει η φυσική αγωγή, να διδάσκεται η σκοποβολή και οι γυμναστικές ασκήσεις (οι οποίες προβλέπονται για τα μονοτάξια, όπως και για τα εξατάξια τρεις φορές την εβδομάδα), γιατί πίστευε ότι συνέβαλαν στην υγεία των μαθητών και στην αρμονική ανάπτυξη του σώματος.²⁴⁸

²⁴⁷ Βλ. Αρβανίτης Σπ., Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «*Το δημοτικόν σχολείον*», εκδιδόμενον υπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος δεύτερος, με θέμα την αλλαγή διδασκαλίας του συστήματος φυσικής αγωγής, Ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 87.

²⁴⁸ Βλ. Βαχαβιόλου Ι., Ἄρθρο για τη λειτουργία του δημοτικού σχολείου στο «Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «*Το δημοτικόν σχολείον*», εκδιδόμενον υπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος δεύτερος, Ἐν Ἀθήναις 1908, σσ. 110-111.

Επιπλέον, ο επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων Αττικής Ι. Μεγαρεύς, εκτιμούσε ότι την ευθύνη της σύνταξης αναλυτικού προγράμματος για τα πλήρη σχολεία αρένων και θηλέων με περισσότερους από δύο δασκάλους, έπρεπε να την έχει ο σύλλογος των διδασκάλων. Στην πρόταση για το ωρολόγιο πρόγραμμα των σχολείων αρένων και θηλέων άνω των δύο δασκάλων, η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται στο πρόγραμμα και εμφανίζεται στην πρώτη και δεύτερη τάξη από δύο ώρες, ενώ στις υπόλοιπες τέσσερις τάξεις (Γ, Δ, Ε, ΣΤ) εμφανίζεται από τρεις ώρες.²⁴⁹

Στους πίνακες του εξατάξιου δημοτικού σχολείου το 1912, η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα από την πρώτη τάξη του δημοτικού σχολείου με εγκεκριμένη ύλη από το υπουργείο παιδείας. Συγκεκριμένα, στο ωρολόγιο πρόγραμμα εξατάξιου δημοτικού σχολείου η φυσική αγωγή προβλέπεται στην πρώτη τάξη κάθε Δευτέρα και Πέμπτη 2-3 μ.μ. μαζί με την ωδική και κάθε Τρίτη και Παρασκευή 2-3 ωδική και παιδιαί. Στις τέσσερις (Β,Γ,Δ,Ε,ΣΤ) τάξεις η φυσική αγωγή προβλέπεται κάθε Δευτέρα και Πέμπτη 3-4 μ.μ. μαζί με την ωδική και κάθε Τρίτη και Παρασκευή 3-4 ωδική και παιδιαί .

Στο ωρολόγιο πρόγραμμα εξατάξιου δημοτικού σχολείου με 4 δασκάλους η φυσική αγωγή προβλέπεται στην πρώτη τάξη κάθε Δευτέρα και Παρασκευή 2 - 3 μ.μ. ωδική και παιδιαί, κάθε Τετάρτη και Σάββατο 11-12 ωδική και γυμναστική. Στην Β' τάξη κάθε Δευτέρα και Πέμπτη 3-4 μ.μ. ωδική και παιδιαί κάθε Τρίτη και Παρασκευή 11-12 ωδική και γυμναστική .

Στην τρίτη, τέταρτη, πέμπτη και έκτη τάξη η φυσική αγωγή και ωδική ορίζονται κάθε Δευτέρα, Τρίτη, Πέμπτη και Παρασκευή 3-4 μ.μ. Και στο ωρολόγιο πρόγραμμα τριτάξιου και διτάξιου δημοτικού σχολείου η φυσική αγωγή εμφανίζεται κάθε Δευτέρα, Τρίτη, Πέμπτη και Παρασκευή 2-3 μ.μ. ή 3-4 μ.μ.. Επισημαίνεται ότι για τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής έπρεπε να

²⁴⁹ Βλ. Μεγαρεύς Ι, Άρθρο στο «Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον», εκδιδόμενον υπό του συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος έκτος», με θέμα τα ωρολόγια προγράμματα, Ἐν Ἀθήναις 1912, σσ. 69,70.

διδάξουν οι δάσκαλοι με ιδιαίτερη κλίση και αγάπη για το μάθημα.²⁵⁰ Την ίδια χρονική περίοδο ο υπουργός παιδείας Απ. Γ. Αλεξανδρής ζητεί με έγγραφο (21-3-1912) προς στους προϊσταμένους των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, το μάθημα της φυσικής αγωγής να συνεχίζεται και μετά τις εξετάσεις ως και της 20 Μαΐου και προσθέτει ότι δεν πρέπει να παρατηρούνται φαινόμενα χαλάρωσης ²⁵¹.

Ο επιθεωρητής της δημοτικής εκπαίδευσης του νομού Τριφυλίας Γεώργιος Βούλγαρης, κάλεσε τους 130 δασκάλους και υποδιδασκάλους σε συνέδριο στην Κυπαρισσία σύμφωνα με εγκύκλιο του υπουργείου Παιδείας. Ο επιθεωρητής δεν κάλεσε τις διδασκάλισσες για να μην απομακρυνθούν από τον τόπο διαμονής τους, ίσως για λόγους ασφαλείας. Το συνέδριο διήρκησε πέντε ημέρες με την πραγματοποίηση υποδειγματικών διδασκαλιών σε όλα τα μαθήματα. Η υποδειγματική διδασκαλία στη φυσική αγωγή για την τρίτη, τέταρτη, πέμπτη, και έκτη τάξη, ανατέθηκε στο διευθυντή του Σιδηροκάστρου Γεώργιο Σταθόπουλο έντεκα και μισή με δώδεκα.²⁵²

Η εισαγωγή του Σουηδικού συστήματος εκπαίδευσης, καθώς και η δημιουργία πινάκων, κατάλληλων για όλες τις τάξεις και για όλα τα εκπαιδευτήρια βοήθησαν τη σχολική γυμναστική και επικράτησαν για πολλές δεκαετίες.

Οι απόψεις του γυμναστή Σ. Αθανασόπουλο και Τ. Καρακάλο για τα γυμναστικά συστήματα

Όπως αναφέρθηκε ο σκοπός και η φιλοσοφία της φυσικής αγωγής επηρεάστηκε από τις αντιλήψεις και τα ευρωπαϊκά μοντέλα εκπαίδευσης. Η ψήφιση του νόμου ΒΧΚΑ του 1899 επικύρωσε τις αλλαγές και στην Ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα

²⁵⁰ Βλ. Οικονόμου Π.Π., Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον», εκδιδόμενον υπό του συνδέσμου τών Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος έκτος, Ἐν Ἀθήναις 1912, σ.σ. 38,39.

²⁵¹ Γακ Ναυπλίου, Φ 1.1, Εκπ. 9.2.

²⁵² Βλ. Παπαγεωργίου Βασίλειος, π. Δημ. Εκπαίδευσις, «Το γυμναστικό Σουηδικό Ινστιτούτο στην Αθήνα και οι Δημοδιδάσκαλοι», έτ. Ε, αρ.23-25, χ.τ., 1906, σσ. 358-361.

Σύμφωνα με το διδάσκαλο και γυμναστή Σπύρο Αθανασόπουλο, τα γυμναστικά συστήματα τα οποία εμφανίζονταν στις αρχές του αιώνα στην Ευρώπη ήταν τρία. Το Γερμανοελβετικό σύστημα των δυτικών κρατών στο οποίο συμμετείχε η Γαλλία και η Ιταλία, το Σουηδικό γυμναστικό σύστημα των Σκανδιναβών και το Αγγλοαμερικανικό γυμναστικό σύστημα στο οποίο βασικός στόχος ήταν η συμμετοχή στο παιχνίδι και στον αθλητισμό.

Τα χαρακτηριστικά του γυμναστικού συστήματος των δυτικών κρατών ήταν η δυσκολία των ασκήσεων και η συμμετοχή μεγάλης μυϊκής δύναμης, ενώ το Σουηδικό γυμναστικό σύστημα θεωρούσε ότι χαρακτηρίζεται από την ευκολία των ασκήσεων και τη συμμετοχή ελάχιστης μυϊκής δύναμης. Η διαφορά εντοπίζεται στα διαφορετικά μέσα που χρησιμοποιούσε το κάθε γυμναστικό σύστημα, δηλαδή στα κινητά και ακίνητα γυμναστικά όργανα, αλλά όπως ήταν αναμενόμενο το ένα επηρεάστηκε από το άλλο.

Το Γερμανοελβετικό σύστημα χαρακτηρίστηκε από τον Αθανασόπουλο ακροβατικό και επικίνδυνο, γιατί είχε στόχο τη μέγιστη ενδυνάμωση των αθλούμενων. Για το Σουηδικό αναφέρεται ότι στηρίχθηκε στις γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας και είχε στόχο να συμβάλλει, με ή χωρίς όργανα και με ήπιες ασκήσεις, στη διατήρηση της υγείας. Κάθε πολίτης είχε τη δυνατότητα να προσέλθει και να συμμετέχει στα γυμναστήρια σε αντίθεση με το Γερμανοελβετικό, στο οποίο για να συμμετέχει κάποιος, έπρεπε να είναι πολύ καλά γυμνασμένος.

Ο Αθανασόπουλος υποστήριξε σε διάλεξη την έλλειψη εθνικού γυμναστικού συστήματος στην Ελλάδα. Παρατήρησε χαρακτηριστικά του Γερμανικού γυμναστικού συστήματος, αλλά και παραδοσιακών αθλημάτων από την αρχαιότητα. Επίσης σημειώνεται ότι στις δημόσιες εξετάσεις της σχολικής φυσικής αγωγής οι μαθητές έπρεπε να εκτελούν για αρκετή ώρα διαδοχικές κινήσεις του σώματος χωρίς διακοπή και χωρίς υπόδειξη του γυμναστή.

Η σχολική γυμναστική, κατά τον Αθανασόπουλο, έπρεπε να τροποποιηθεί και πρότεινε για το δημοτικό σχολείο να εκτελούνται απλές κινήσεις μετά από παραγγέλματα. Για το Ελληνικό σχολείο πρότεινε την εισαγωγή της

ανοργάνου γυμναστικής του Ελβετικού συστήματος και ρυθμικές κινήσεις μικρής διάρκειας. Για το γυμνάσιο πρότεινε το ίδιο σύστημα με ελαφρά κινητά όργανα, ενώ στην τέταρτη τάξη γυμνασίου απλές εξαρτήσεις και αναρριχήσεις. Ο Αθανασόπουλος πίστευε σε ένα Εθνικό Γυμναστικό Σύστημα στο οποίο θα γυμνάζονταν περισσότεροι πολίτες, ικανοί να διεκδικήσουν αργότερα τα δίκαια του Ελληνισμού.²⁵³

Επιστημονική φυσική αγωγή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τους θεμελιωτές της στην Ευρώπη, σημαίνει η αιτιολογημένη γνώση των κινήσεων και η ανάπτυξη των ηθικών και φυσικών δυνάμεων του αθλούμενου. Η γυμναστική χαρακτηρίζεται από το σύνολο των ασκήσεων, οι οποίες βελτιώνουν τη φυσική κατάσταση των αθλητών και βοηθούν το σώμα να προσαρμόζεται και να αντέχει σε όλες τις καιρικές συνθήκες.

Επίσης, βελτιώνει και τελειοποιεί τους νέους οι οποίοι γίνονται χρήσιμοι στην κοινωνία και στο στρατό, ιδιαίτερα με τη βοήθεια και αξιοποίηση του γυμναστικού συστήματος του Ling. Οι ιδρυτές των γυμναστικών συστημάτων επιδίωξαν να τα προσαρμόσουν σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες των κρατών.

Ο Τηλέμαχος Καρακάλος πρότεινε τη διαίρεση της επιστημονικής γυμναστικής σε σχολική γυμναστική, αστική γυμναστική, σε θεραπευτική γυμναστική και σε στρατιωτική γυμναστική.²⁵⁴ Η αγωγή και η σωματική ανάπτυξη των μαθητών αποτελούσαν τις βασικές επιδιώξεις της σχολικής φυσικής αγωγής στα δημόσια και ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, καθώς επίσης και η κατάλληλη προετοιμασία για τη στρατιωτική γυμναστική. Η στοιχειώδης φυσική αγωγή διδάσκονταν από το δημοτικό έως και το σχολαρχείο σύμφωνα με το Σουηδικό σύστημα, με ρυθμικές ανόργανες ασκήσεις, ενώ η ενόργανος

²⁵³ Βλ. Αθανασόπουλος Σπ., *Περί σχολικής γυμναστικής, Έπετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου*, ἔτος 1901-1902, Ἐν Ἀθήναις 1902, σσ. 129-141.

²⁵⁴ Βλ. Καρακάλος Τηλέμαχος, *Μελέτη περί τῆς εἰς τόν Ἑλληνικόν στρατόν εἰσαγωγῆς τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων*, τεύχος Α, Ἐν Ἀθήναις 1900, σσ. 15-18.

γυμναστική διδάσκονταν στις τέσσερις τάξεις του γυμνασίου, στο λύκειο, στο διδασκαλείο και στο πανεπιστήμιο.²⁵⁵

Ο Καρακάλος πίστευε στην εξέλιξη και πρόοδο του έθνους μέσω της αστικής γυμναστικής. Το γυμναστικό σύστημα χρειαζόταν τη συμβολή αντρών οι οποίοι έπρεπε να αντιλαμβάνονται τη σημασία των σωματικών ασκήσεων και να διευθύνουν τους συλλόγους στην πόλη, ενώ στην επαρχία οι δημοδιδάσκαλοι έπρεπε να έχουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη και διάδοση της φυσικής αγωγής στα σχολεία. Επίσης, η χρήση των γυμναστηρίων των συλλόγων αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την επίτευξη του κοινού σκοπού, της ανάπτυξης του γυμναστικού συστήματος. Η τέλεση γυμναστικών αγώνων σε τοπικές γιορτές και πανηγύρια με τη συνδρομή και τη γνώση της επιστημονικής φυσικής αγωγής, συνέβαλαν στη διατήρηση παραδοσιακών ασκήσεων (δρόμος, άλμα, σκοποβολή κ.α.).

Η αστική γυμναστική αποτελεί επίσης βασικό στάδιο προετοιμασίας για τους νέους, οι οποίοι ως στρατιώτες θα είχαν ήδη την απαραίτητη εκπαίδευση για να αντέχουν στις δύσκολες συνθήκες του στρατιωτικού βίου, ανάλογα με την ηλικία και τις σωματικές ικανότητες.²⁵⁶

Ο Καρακάλος αναφέρεται στη φυσική αγωγή την οποία πολλοί λαοί τη χρησιμοποίησαν σαν θεραπευτικό μέσο. Ο Schreiber αναφέρει τον όρο «ιατρική της γυμναστικής» καθώς και άλλα συγγράμματα, συνοδευόμενα με ανάλογα σχεδιαγράμματα από την αρχαιότητα, σε βιβλία Ινδών. Η θεραπευτική γυμναστική αναπτύχθηκε στους νεότερους χρόνους από τους Σουηδούς, Γερμανούς, Αυστριακούς και Γάλλους. Σκοπός της θεραπευτικής γυμναστικής, εκτός από την θεραπεία πολλών ασθενειών, ήταν η βελτίωση των σωματικών ικανοτήτων με αποτέλεσμα τη βελτίωση και επίτευξη των σκοπών της διδασκαλίας του μαθήματος.²⁵⁷

²⁵⁵ Βλ. Καρακάλος Τηλέμαχος, στο ίδιο, σσ., 18-20.

²⁵⁶ Βλ. Καρακάλος, Τηλέμαχος, στο ίδιο, σσ., 20-24.

²⁵⁷ Βλ. Καρακάλος Τηλέμαχος, ό.π., σσ. 26, 27.

Ο ρόλος του επιθεωρητή της φυσικής αγωγής

Η εφαρμογή των γυμναστικών συστημάτων στην ελληνική εκπαίδευση δεν θα είχαν ουσιαστικό αποτέλεσμα αν δεν συμμετείχαν οι διδάσκοντες της φυσικής αγωγής με τη νέα γνώση και πραγματικό ενδιαφέρον. Εκτός από την αποστολή στο εξωτερικό για επιμόρφωση των δασκάλων-γυμναστών σημαντικές πρωτοβουλίες για την επιμόρφωση των δασκάλων καταγράφονται.

Σημαντικές πληροφορίες παίρνουμε από πρωτότυπο έγγραφο για το ρόλο του επιθεωρητή των σχολείων Αργολίδος και Κορινθίας Ι. Γ. Μεγαρέα, ο οποίος προσκάλεσε σε συγκέντρωση την άνοιξη του 1898, τους δημοδιδασκάλους και τις δημοδιδασκάλισσες του νομού κατά τη διάρκεια των διακοπών για την επίλυση εκπαιδευτικών ζητημάτων. Μεταξύ άλλων θεμάτων το πρόγραμμα των εργασιών ελάμβανε προτάσεις για την επιλογή των κατάλληλων παιγνιδιών, ώστε να εισαχθούν στο μάθημα της φυσικής αγωγής, καθώς επίσης και την κατανόηση εκτέλεσης των κατάλληλων σχηματισμών από τους μαθητές, κατευθυνόμενοι από τις εντολές των αρμόδιων δασκάλων. Το έγγραφο υπογράφεται στο Ναύπλιο, από τον επιθεωρητή των σχολείων Αργολίδος και Κορινθίας, 12 Απριλίου 1898.²⁵⁸

Σε νέο έγγραφο του επιθεωρητή των σχολείων Αργολίδος και Κορινθίας Ι. Γ. Μεγαρέα 10 Μαΐου 1898, προς τους δημοδιδάσκαλους, διδασκάλισσες και γραμματοδιδάσκαλους του νομού, ζητείται να δηλώσουν εγγράφως στο υπουργείο τη συμμετοχή τους στα θερινά τμήματα, για τη διδασκαλία μαθημάτων, σύμφωνα με την εγκύκλιο του υπουργείου (17 Απριλίου 1898) προς τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων.

Στη συγκεκριμένη εγκύκλιο του υπουργείου, τονίζεται η χρησιμότητα των τεχνικών και φυσιογνωστικών μαθημάτων στα δημοτικά σχολεία και διαπιστώνεται η ελλιπής κατάρτιση των δασκάλων για τη διδασκαλία των

²⁵⁸ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Εκπ.9.2, Φ 1. (1896-1905).

αναφερομένων μαθημάτων. Στην προσπάθεια πληρέστερης εκπαίδευσης των δασκάλων, το υπουργείο φρόντισε από τις αρχές του επόμενου σχολικού έτους να καλέσει τους ικανότερους και πρόθυμους δασκάλους, να διδάξουν ωδική και φυσική αγωγή. Οι θεωρητικές ανακοινώσεις, οι εκδρομές, οι επισκέψεις σε μουσεία και άλλα ιδρύματα, καθώς και η διδασκαλία πρακτικών ασκήσεων θα αποτελούσαν τα βασικότερα συστατικά της επιτυχίας κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων, στους εθελοντές δασκάλους κατά τη διάρκεια των θερινών διακοπών. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους μαθητές του δημοτικού σχολείου, για τον τρόπο εκμάθησης της διδασκαλίας των παιδικών και γυμναστικών ασκήσεων και τραγουδιών.

Οι ενδιαφερόμενοι δάσκαλοι όφειλαν να καταβάλουν δώδεκα δραχμές στον επιθεωρητή του νομού όπου ήταν διορισμένοι, για την αγορά υλικού κατά την πραγματοποίηση των πειραμάτων και για να πληρωθούν οι διδάσκοντες. Η εγκύκλιος υπογράφεται από τον υπουργό Α. Παναγιωτόπουλο 27 Απριλίου 1898, με την παρότρυνση να ενημερωθεί εντός του Μαΐου για τον αριθμό των δασκάλων που επιθυμούσαν να συμμετέχουν στα θερινά τμήματα και για την καλύτερη οργάνωση του αναλυτικού προγράμματος και των μαθημάτων.²⁵⁹

Πρόσκληση σε Ελβετό επιθεωρητή για την οργάνωση της φυσικής αγωγής

Η πρόσκληση ειδικού επιθεωρητή της φυσικής αγωγής από την Ελβετία, έστω και μετά από πέντε χρόνια, φανερώνει την έλλειψη γνώσεων των σύγχρονων αντιλήψεων και θεωριών για τη φυσική αγωγή και την ανάγκη εμπλουτισμού του περιεχομένου της διδασκαλίας της σχολικής φυσικής αγωγής. Ο μισθός του επιθεωρητή ανερχόταν σε πεντακόσιες δραχμές, σύμφωνα με απόφαση του υπουργικού συμβουλίου. Ο επιθεωρητής είχε τη δυνατότητα να αποφασίζει για την αντικατάσταση των διευθυντών και γυμναστών του Ακαδημαϊκού Γυμναστηρίου, της Σχολής Γυμναστών και των γυμναστών των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης. Επίσης, είχε τη δυνατότητα

²⁵⁹ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Εκπ. 9.2, Φ.1, 1896-1905.

να κρίνει αν ήταν απαραίτητες οποιεσδήποτε αλλαγές στον γυμναστικό χώρο.²⁶⁰

Περί των καθηκόντων του επιθεωρητού της φυσικής αγωγής

(8 Ιουνίου 1910)

Ο επιθεωρητής της φυσικής αγωγής όφειλε να περιοδεύει στα σχολεία τρεις μήνες μετά την έναρξη του σχολικού έτους και δύο μήνες πριν τη λήξη για να επιβλέπει τη διδασκαλία του μαθήματος του στη δημοτική και μέση εκπαίδευση στα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία του κράτους, να διαπιστώνει την εφαρμογή των διαταγμάτων και των νόμων για το μάθημα. Μετά τον έλεγχο των σχολείων υπέβαλλε κάθε μήνα έκθεση με τα αποτελέσματα του πορίσματος καθώς και κατά τη διάρκεια των διακοπών, όταν θεωρούσε αναγκαίο να ενημερώσει τους γυμναστές για τη διδασκαλία του γυμναστικού συστήματος. Ο επιθεωρητής είχε την ευθύνη της διεξαγωγής των σχολικών αγώνων εκτός των Αθηνών και την επιμέλεια των σχολικών γυμναστηρίων. Το διάταγμα υπογράφεται από τον Υ.Ε.Δ.Ε. Ανδρέα Παναγιωτόπουλο.²⁶¹

²⁶⁰ Υ.Ε.Δ.Ε., *Ο νόμος ΒΧΚΑ' και τὰ ἐκτελεστικά αὐτοῦ διατάγματα περί τῆς γυμναστικῆς ἐν τοῖς σχολείοις τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαίδευσης, μετά τῶν διδακτικῶν οδηγιῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1900.

²⁶¹ Υ.Ε.Δ.Ε., *Ἡ γυμναστική, διάταγμα περί τῶν καθηκόντων τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς γυμναστικῆς* Ἐν Ἀθήναις 1910, σ. 83.

4. Ποινές και φυσική αγωγή

Η λειτουργία του μαθήματος της φυσικής αγωγής περιελάμβανε και πειθαρχικά παραπτώματα και την καταβολή ανάλογων ποινών για τους μαθητές, οι οποίοι είχαν ανάρμοστη συμπεριφορά κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Έχουμε πληροφορίες για τις ποινές, από το πρακτικό του συλλόγου του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου (6 Σεπτεμβρίου 1911), οι οποίες ήταν άμεσες και αυστηρές. Στο πρακτικό αναφέρεται ότι ο διδάσκαλος της φυσικής αγωγής έκανε παρατηρήσεις στον μαθητή Β.Α. της τρίτης τάξης. Ο μαθητής δεν υπάκουσε και συμπεριφέρθηκε με άσχημο τρόπο προς τον καθηγητή του. Συνέπεια της συμπεριφοράς του μαθητή ήταν η αποβολή από το σχολείο για τέσσερις ημέρες, για προσβολή του κύρους του καθηγητή της φυσικής αγωγής.²⁶² Συμπεραίνουμε ότι το μάθημα απέκτησε την ίδια αξία με τα υπόλοιπα μαθήματα και ο σεβασμός επιβαλλόταν με τον πιο αυστηρό τρόπο. Ιδιαίτερα οι ποινές, τις οποίες αποφάσιζε ο σύλλογος των καθηγητών, σε περιπτώσεις αυθάδειας και απόπειρας βιαιοπραγίας του μαθητή προς τον καθηγητή, ήταν πιο αυστηρές. Στις 18 Οκτωβρίου 1911 συνεδρίασε ο σύλλογος των διδασκάλων και επέβαλε ποινή αποβολής από το σχολείο σαράντα πέντε ημερών στο μαθητή Ε.Μ. της τρίτης τάξης, γιατί δεν υπάκουσε τον καθηγητή της φυσικής αγωγής σε υποδείξεις κατά την εκτέλεση των ασκήσεων και στη συνέχεια δεν απομακρύνθηκε από τον χώρο ενώ απείλησε και το γυμναστή.²⁶³

Η διαπίστωση της έλλειψης γνώσεων και των σύγχρονων αντιλήψεων για το περιεχόμενο της διδασκαλίας του μαθήματος, αποδεικνύεται από την διεξαγωγή εκπαιδευτικών σεμιναρίων για την επιμόρφωση των δασκάλων – γυμναστών. Επιπλέον για την οργανωτική δομή και το περιεχόμενο της διδασκαλίας έγινε πρόσκληση στον Ελβετό επιθεωρητή.

²⁶² ΓΑΚ Ναύπλιο, 4.1, Εκπ. 35.2, 6 Σεπτεμβρίου 1911, πρ. ζ'.

²⁶³ ΓΑΚ Ναυπλίου. 4.1, Εκπ. 35.2, πρ.18 Οκτωβρίου 1911.

5. Οι εξετάσεις στο μάθημα της φυσικής αγωγής σύμφωνα με το νόμο ΒΧΚΑ (1899) και οι σχολικοί διαγωνισμοί

Αποτέλεσμα των διεθνών επιδράσεων και αντιλήψεων για τη φυσική αγωγή, αλλά και των Ελλήνων παιδαγωγών ήταν η ψήφιση νόμου (ΒΧΚΑ 1899) που θα άλλαζε την πορεία του μαθήματος για τα επόμενα χρόνια. Να επισημάνουμε ότι την προηγούμενη δεκαετία διεξήχθησαν οι Ολυμπιακοί αγώνες και υπήρχε θετικό κλίμα για τη γυμναστική και τον αθλητισμό.

Το Β. διάταγμα (22 Ιανουαρίου 1900) περί εξετάσεων της φυσικής αγωγής, θεμελιώνεται με βάση το νόμο ΒΧΚΑ του 1899 και τα άρθρα 27-30, 33 και 34, τα οποία αναφέρονται στις εξετάσεις του μαθήματος της φυσικής αγωγής. Όλοι οι μαθητές της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης επιβάλλονταν να συμμετέχουν στις εξετάσεις της φυσικής αγωγής την τελευταία εβδομάδα της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, εκτός των μαθητών οι οποίοι είχαν απαλλαγεί για λόγους υγείας. Η ημέρα και η ώρα της εξέτασης καθορίζονταν από τον προϊστάμενο του σχολείου, εκτός των σχολείων του Πειραιά και των Αθηνών στα οποία η περιοχή και η διεξαγωγή των εξετάσεων καθορίζονταν από το Υ.Ε.Δ.Ε.. Ο συνήθης χώρος της διδασκαλίας αποτελούσε και το χώρο της εξέτασης, η οποία διεξάγονταν υπό την εποπτεία επιτροπής ορισμένη από το Υ.Ε.Δ.Ε..

Σύμφωνα με το νόμο, διοριζόταν επιτροπή, για το διαγωνισμό των σχολείων στο μάθημα της φυσικής αγωγής, η οποία αποτελούνταν από εννέα Ελλανοδίκες, έξι με υπόδειξη του υπουργού και τρεις με υπόδειξη της επιτροπής των Ολυμπιακών Αγώνων. Για τις υπόλοιπες πόλεις ορίζονταν πέντε Ελλανοδίκες, τρεις με υπόδειξη του υπουργού και δύο υποδείκνυε ο Σύνδεσμος των Ελληνικών Γυμναστικών και Αθλητικών Σωματείων. Όσοι διδάσκοντες συμπλήρωναν υπηρεσία πέντε χρόνων, είχαν συγγραφική δραστηριότητα και μιλούσαν ξένη γλώσσα, προάγονταν σε διευθυντές του Ακαδημαϊκού Γυμναστηρίου και της Σχολής των Γυμναστών.

Αξίζει ιδιαίτερης προσοχής το άρθρο 24, στο οποίο αναφέρεται στη συμπεριφορά και την ικανότητα των διδασκόντων. Δηλαδή, οι γυμναστές του Ακαδημαϊκού Γυμναστηρίου και της Σχολής Γυμναστών κινδύνευαν να απολυθούν, ύστερα από πρόταση του διευθυντή και με απόφαση του εποπτικού συμβουλίου της ανώτατης εκπαίδευσης, προσωρινά για ένα έτος, εάν αντιμετώπιζαν κατηγορία για αμέλεια, είτε να απολυθούν οριστικά λόγω ανικανότητας ή ανάρμοστης συμπεριφοράς.²⁶⁴

Η επιτροπή γνώριζε τη διδασκόμενη ύλη των τάξεων, είχε την ευθύνη της οργάνωσης των εξετάσεων και γνωστοποιούσε στους γυμναστές τις ασκήσεις τις οποίες οι μαθητές έπρεπε να εκτελέσουν. Μετά τις ασκήσεις ο γυμναστής μαζί με ομάδα μαθητών από το σχολείο είχαν τη δυνατότητα να εκτελέσουν ασκήσεις δικής τους επιλογής διάρκειας μέχρι πέντε λεπτών. Το Παναθηναϊκό στάδιο αξιοποίησαν τα σχολεία Αθηνών και Πειραιά σαν χώρο των σχολικών γυμναστικών διαγωνισμών.

Μέλος της εξεταστικής επιτροπής απαγορευόταν να είναι γυμναστής ο οποίος δίδασκε σε δημόσιο ή ιδιωτικό σχολείο. Η Ελλανόδικος επιτροπή καθόριζε τη σειρά και τις ασκήσεις, με την οποία διαγωνίζονταν τα σχολεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης. Οι τακτικές και ελεύθερες ασκήσεις επιλέγονταν με βάση το αναλυτικό πρόγραμμα και τα κινητά όργανα. Ο μαθητής ο οποίος απουσίαζε αδικαιολόγητα από τις εξετάσεις αποκλείονταν από όλα τα μαθήματα και όφειλε να παρακολουθήσει τη διδασκαλία των μαθημάτων της ίδιας τάξης.²⁶⁵

Σημαντικό έγγραφο του επιθεωρητή των σχολείων Αργολίδος Ι. Γ. Μεγαρέυς σε έγγραφο (2 Μαρτίου 1901, Ναύπλιο) προς τους διευθυντές της δημοτικής εκπαίδευσης, στο οποίο παρακαλεί για την εφαρμογή της εγκυκλίου του Υ.Ε.Δ.Ε. και των διατάξεων του νόμου ΒΧΚΑ', (άρθρα 2, 3, 27 και 28) «Περί των εξετάσεων της φυσικής αγωγής». Προτείνεται για εξέταση του μαθήματος,

²⁶⁴ Βλ. Ο νόμος ΒΧΚΑ και τα εκτελεστικά αυτού διατάγματα, Εν Αθήναις 1900, σ. 8.

²⁶⁵ Βλ. Μεταξάς Νικόλαος, *Νομοθεσία τής στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαίδευσης*, Εν Αθήναις 1915, σσ. 210-213.

μια ημέρα των τελευταίων εβδομάδων της Μεγάλης Τεσσαρακοστής. Σύμφωνα με το άρθρο 5 η διδασκαλία του μαθήματος έπρεπε να συνεχιστεί και μετά τις εξετάσεις, τουλάχιστον μέχρι της 20 Μαΐου. Το ίδιο έγγραφο κοινοποιήθηκε και προς τον διευθυντή του δημοτικού σχολείου αρένων Μάνεσι.²⁶⁶

Επίσης, σημαντική πληροφορία έχουμε για την αυστηρότητα και εφαρμογή του νόμου για την εξέταση των μαθητών στη φυσική αγωγή, από το σύλλογο του γυμνασίου Ναυπλίου. Ο σύλλογος των καθηγητών συνεδρίασε 15 Ιουνίου 1907 και με βάση το Β.Δ. 12 Ιανουαρίου 1900 (έκδοση 22 Ιανουαρίου 1900) «Περί εξετάσεων εις τήν γυμναστικήν τῆς μέσης καί δημοτικῆς ἐκπαιδύσεως καί σχολικοῦ διαγωνισμοῦ» απέκλεισε από τις γενικές εξετάσεις των μαθημάτων, τους μαθητές Π.Δ., Β.Ζ., Π.Π., και Σ.Κ. της Α' και Β' τάξης αντίστοιχα, διότι απουσίαζαν χωρίς λόγο από τις εξετάσεις της γυμναστικής. Ο σύλλογος αποφάσισε να επαναλάβουν τα μαθήματα της ίδιας τάξης στην οποία φοιτούσαν.²⁶⁷

Αναφέρθηκε ότι οι σχολικοί γυμναστικοί διαγωνισμοί πραγματοποιούνταν στο Παναθηναϊκό στάδιο ή σε κατάλληλους χώρους, έπειτα από υπόδειξη της εξεταστικής επιτροπής. Έξι μέλη της Ελλανοδίκου επιτροπής του σχολικού γυμναστικού διαγωνισμού στην Αθήνα και στον Πειραιά ορίζονταν από τον Υ.Ε.Δ.Ε. και τρία ορίζονταν από την Ε.Ο.Α. Στις υπόλοιπες πόλεις τα τρία μέλη τα όριζε ο υπουργός και τα δύο ορίζονταν από το σύνδεσμο ελληνικών γυμναστικών και αθλητικών σωματείων (ΣΕΓΑΣ). Η επιτροπή καθόριζε τη σειρά των σχολείων, τα οποία θα διαγωνίζονταν με ασκήσεις από το αναλυτικό πρόγραμμα. Η απονομή δε των βραβείων διεξαγόταν στο χώρο του διαγωνισμού από τους διευθυντές των σχολείων.²⁶⁸

Ο υπουργός παιδείας Απ. Γ. Αλεξανδρής ζητεί σε έγγραφο (21-3-1912) από τους προϊσταμένους των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, να

²⁶⁶ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Εκπ. 9.2, Φ 1, (1896-1905).

²⁶⁷ ΓΑΚ Ναύπλιο, 4.1, Εκπ. 35.2, 15 Ιουνίου 1907, πρ. ιη'.

²⁶⁸ Υ.Ε.Δ.Ε., *Η γυμναστική, Διάταγμα Περί εξετάσεων εις τήν γυμναστικήν τῶν σχολείων της μέσης ἢ δημοτικῆς ἐκπαιδύσεως καί σχολικῶν διαγωνισμῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1912, σ. 65.

μη παραμελείται το μάθημα της φυσικής αγωγής με το τέλος των εξετάσεων, αλλά να επιδιώκεται η ενδελχής άσκηση και μετά τη διεξαγωγή των εξετάσεων (20 Μαΐου), για να μην παρατηρούνται φαινόμενα χαλάρωσης.

Ο υπουργός προτρέπει τους προϊσταμένους να αναφέρουν όποιον γυμναστή ή διδάσκοντα τη γυμναστική ευθύνεται για τη μη εφαρμογή των προβλεπόμενων διατάξεων για τη διδασκαλία της και επιδεικνύουν χαλαρότητα κατά την διεξαγωγή του μαθήματος.²⁶⁹ Με το νόμο ΒΧΚΑ του 1899 αλλάζει ουσιαστικά η θέση του μαθήματος στο σχολείο σε σύγκριση με τα άλλα μαθήματα, ενώ οι εξετάσεις στη φυσική αγωγή αποδεικνύουν την αναγκαιότητα και την κοινωνική αποδοχή της φυσικής αγωγής.

6. Φρεβελιανά σχολεία

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η φυσική αγωγή των παιδών γίνεται αναπόσπαστο κομμάτι της εκπαίδευσης των μαθητών και αποτέλεσε μέρος του εκπαιδευτικού προγράμματος στα δημόσια και ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Η εξάσκηση με τις κατάλληλες κινήσεις διατηρούσε την υγεία και ενδυνάμωνε το σώμα των παιδιών. Στα συγγράμματα στα οποία αναφέρεται η φυσική αγωγή μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, ξεχωρίζουν οι ενόργανες ασκήσεις και ασκήσεις σύνταξης και ρυθμού των μαθητών.

Η έλλειψη κατάλληλων προγραμμάτων διδασκαλίας της φυσικής αγωγής για τους μαθητές από επτά ως δέκα ετών και η συνεχόμενη εξάσκηση με ασκήσεις ρυθμού, είχε ως αποτέλεσμα να παρατηρείται αδιαφορία και αποστροφή για το μάθημα. Οι μαθητές οκτώ και εννέα ετών μπορούσαν να εξασκηθούν με ρυθμικές συντακτικές ασκήσεις, με απλές τακτικές ασκήσεις καθώς επίσης στο δρόμο και στο άλμα. Οι συντακτικές ασκήσεις επαναλαμβάνονταν με στόχο την ακρίβεια, την τελειότητα στην εκτέλεση των

²⁶⁹ Γακ Ναυπλίου, Φ1.1, Εκπ. 9.2.

κινήσεων, από το ένατο ως το δέκατο έτος της ηλικίας. Τον τρίτο χρόνο της δημοτικής εκπαίδευσης οι μαθητές χρησιμοποιούσαν προοδευτικά τα όργανα εξάρτησης.

Το σημαντικότερο τμήμα του προγράμματος αποτελούσαν οι ψυχαγωγικές ασκήσεις και οι παιδιές. Οι συγγραφείς του βιβλίου πίστευαν ότι οι μικροί μαθητές έπρεπε να διασκεδάζουν και να περνούν ευχάριστα με τη φυσική αγωγή και ταυτόχρονα να γυμνάζονται και όλα τα μέρη του σώματος. Η γυμναστική διδασκαλία είχε βασική επιδίωξη να προκαλεί το ενδιαφέρον των μαθητών με την ποικιλία των ασκήσεων σε συνδυασμό με τις ψυχαγωγικές ασκήσεις στην ύπαιθρο, τη διεξαγωγή πορειών με τη συνοδεία τραγουδιών και παιδικών χορών.

Οι μαθητές διαπιστώθηκε ότι καταπονούνταν από την ακινησία και προτάθηκε ιδιαίτερα στις μικρές τάξεις να καθιερωθεί το μάθημα της φυσικής αγωγής καθημερινά, πριν το μεσημέρι, διάρκειας μισής ώρας. Επίσης, προτάθηκε η διδασκαλία της φυσικής αγωγής με περισσότερα όργανα, από τον καθηγητή της γυμναστικής στο διδασκαλείο Αθηνών (Αλ. Ζούττερ) και τον διδάκτορα της ιατρικής Ραφαήλ Βούρο, για τους μαθητές από δέκα μέχρι δέκα πέντε ετών στα σχολεία των πόλεων και των πρωτευουσών. Η ύλη περιλάμβανε τακτικές και ελεύθερες ασκήσεις, ασκήσεις με όργανα όπως με κοντάρια, μονόζυγο, δίζυγο αλλά και παιδιές.²⁷⁰ Η σχολική φυσική αγωγή επιδίωξε τη σωματική ανάπτυξη αλλά και την αγωγή των μαθητών στα δημόσια και ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Προτείνεται η εφαρμογή ενός γυμναστικού συστήματος το οποίο να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες και την ελληνική αθλητική παράδοση και ιδιαίτερα στο δημοτικό σχολείο.

²⁷⁰ Βλ. Ζούττερ Αλ. και Βούρος Ραφαήλ, *Έγχειρίδιον γυμναστικής συνταχθέν επί τήν βάσει τῶν ἐν Ἑλβετία ἐγκριμένων νεωτάτων ἐγχειριδίων γυμναστικῆς πρὸς διδασκαλίαν μαθητῶν Δημοτικῶν, Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Σχολαρχείων ἀμφοτέρων τῶν φύλων*, ἐν Ἀθήναις 1900, σσ. 4-6.

Δ. Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΑΦΗ

1. Σχολική φυσική αγωγή και υγεία - οι απόψεις επιστημόνων γιατρών στην Ευρώπη για το μάθημα της φυσικής αγωγής τον 19^ο και αρχές του 20^{ου} αιώνα

Με την εισαγωγή του μαθήματος στη βασική εκπαίδευση σε όλα τα σχολεία έπρεπε να εφαρμοστούν και οι κανόνες υγιεινής. Ο σκοπός του μαθήματος ήταν η διατήρηση της υγείας των μαθητών μέσα από την άσκηση. Κατά τη διεξαγωγή του μαθήματος έπρεπε να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην αίθουσα, στις καιρικές συνθήκες, στην ενδυμασία και στη μονομερή γύμναση.

Για την υγιεινή στο σχολείο διακρίνουμε την αναφορά του Κωνσταντίνου Παπαγιάννη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, στο πανελλήνιο ιατρικό συνέδριο (Αθήνα 6 -11 Μαΐου 1901) υποστήριξε ότι ο σκοπός της υγιεινής του σχολείου ήταν η σύμμετρος ανάπτυξης των φυσικών, σωματικών και πνευματικών δυνάμεων του ανθρώπου. Η παράλληλη σωματική και πνευματική ανάπτυξη των μαθητών ουσιαστικά καθιερώθηκε μετά από την εφαρμογή του νόμου ΒΤΜΘ' του 1895 «περί στοιχειώδους εκπαίδευσως». Για να επιτευχθούν οι κυριότεροι στόχοι της πολιτείας, η υγιεινή των μαθητών αποτελούσε βασική προϋπόθεση για τη σωματική ανάπτυξη και πνευματική μόρφωση των πολιτών μέσα από την εκπαίδευση.²⁷¹

Σε αντίθεση με την έκθεση του υπουργείου παιδείας, η οποία υποβλήθηκε στη Βουλή το 1889, πληροφορούμαστε ότι τα διδακτήρια ήταν ακατάλληλα και επιβλαβή για την υγεία των μαθητών. Μεταξύ των πιο σημαντικών κριτηρίων

²⁷¹ Βλ. Παπαγιάννης Κωνσταντίνος, *Περί τῆς ὑγιεινῆς τῶν Σχολείων ἐν Ἑλλάδι Πρακτικά του πανελληνίου ιατρικού συνεδρίου 6-11 Μαΐου 1901*, τ. Β, Ἐν Ἀθήναις 1903, σ.σ. 132-135.

για τη διατήρηση της υγιεινής των μαθητών στο σχολείο, ήταν η εύστοχη επιλογή του εδάφους, στο οποίο οικοδομούνταν το σχολικό συγκρότημα, η μεγάλη έκταση του οικοπέδου, για να έχουν κατάλληλο χώρο διαμονής στις άσχημες καιρικές συνθήκες, η αναλογία των μαθητών και δασκάλων σε κάθε αίθουσα, ο αερισμός, η φωτεινότητα της αίθουσας και η κατασκευή κατάλληλων θρανίων.²⁷²

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πληροφορούμαστε για την υλικοτεχνική υποδομή η οποία προβλεπόταν και συνέβαλλε στη διατήρηση και βελτίωση της υγιεινής του σχολείου. Συγκεκριμένα, ο κατάλληλος εξωτερικός χώρος του σχολείου βοηθά στην ομαλή διεξαγωγή των παιδιών και της φυσικής αγωγής, αλλά ενθαρρύνεται επίσης και η συμμετοχή των μαθητριών στο μάθημα²⁷³

Κατά τη διάρκεια των γυμναστικών ασκήσεων και της διδασκαλίας του μαθήματος, ιδιαίτερη σημασία αποκτά για την υγιεινή των μαθητών η ελευθερία των κινήσεων του σώματος, δεδομένου ότι οι κινήσεις εμποδίζονται εξαιτίας της ενδυμασίας. Επιπλέον, για να διατηρούν την υγεία τους όταν επικρατούσαν άσχημες καιρικές συνθήκες, οι μαθητές έπρεπε να προσέχουν να κινούνται και να αποφεύγουν περιοχές με πολλά νερά.²⁷⁴

Ο Γεώργιος Αναγνωστόπουλος, γιατρός, υπήρξε από τους ιδρυτές του πρώτου γυμναστηρίου στον Πειραιά, το οποίο ιδρύθηκε από τον Όμιλο πεζοπόρων το 1895 και διετέλεσε για έξι χρόνια έφορος των νυχτερινών σχολών απόρων παιδιών του Πειραιϊκού Συνδέσμου. Επίσης, είχε την ευθύνη

²⁷² Βλ. Παπαγιάννης Κωνσταντίνος, *Περί της υγιεινής των Σχολείων εν Ελλάδι Πρακτικά του πανελληνίου ιατρικού συνεδρίου 6-11 Μαΐου 1901*, τ. Β, Έν Αθήναις 1903, σσ. 132-135.

²⁷³ Βλ. Πατρίκιος Β., σχόλιο για την «υγιεινή του σχολείου», π. «Παιδαγωγικό Δελτίον εκδιδόμενον υπό του έν Αθήναις Έλληνικού διδασκαλικού συλλόγου», τ. πρώτος, Έν Αθήναις 1906, σ. 241.

²⁷⁴ Βλ. Ζούπτερ Αλ., καί Βούρος Ραφαήλ, ό.π, σ.17, βλ. επίσης Φέτσης Άγγελος Ι., *Η Φυσική Αγωγή των νέων*, Έν Αθήναις 1904, σ. 66.

της υγιεινής και εξέτασης των μαθητών του γυμνασίου Πειραιώς και του Γ' ελληνικού σχολείου για το μάθημα της γυμναστικής.²⁷⁵

Η μόρφωση της νεολαίας και του έθνους, η αποφυγή της παρακμής παράλληλα με την αρμονική ανάπτυξη του σώματος και του πνεύματος, αποτέλεσε το βασικό στόχο της φοίτησης του μαθητή στο σχολείο.²⁷⁶ Τον 19^ο αιώνα διακρίνονται για τη στήριξή τους στη φυσική αγωγή γιατροί από την Ευρώπη, όπως ο Γάλλος γιατρός Fonsagrivnes (1823 Limoge -1884) ο οποίος υποστήριζε ότι «η ανθρωπότης απόλλυται δια του εγκεφάλου, δύναται δε να σωθεί δια των μυώνων». Η φυσιολογική και η επιστημονική ανάπτυξη του σώματος με τη φυσική αγωγή είχε επίδραση όχι μόνο στην υγεία αλλά και στη βελτίωση της αυτοπεποίθησης και διάθεσης του μαθητή, ενώ διαπίστωνε τον κίνδυνο της υπέρμετρης πνευματικής εργασίας.

Η φυσική αγωγή στο σχολικό πρόγραμμα επιβάλλόταν να διεξάγεται σύμφωνα με τις διατάξεις της υγιεινής. Οι σωματικές ασκήσεις (γυμνάσματα) είχαν σκοπό τη μυϊκή ενδυνάμωση, την εκμάθηση εκτέλεσης αρμονικών κινήσεων, την ανάπτυξη του θώρακος, του σκελετού και της αναπνευστικής λειτουργίας. Οι ασκήσεις χαρακτηρίζονταν εύκολες και μικρής διάρκειας, ώστε να μην προκαλούν εξάντληση στους μαθητές. Ο Ισοκράτης προτρέπει τον Δημόνικο ώστε δια της σωματικής άσκησης να φροντίζει για την υγεία του και όχι για την ανάπτυξη δύναμης.²⁷⁷

Στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα ξεχωρίζει το σύγγραμμα του γιατρού Γρηγορίου Καλλιρόη ο οποίος υπογραμμίζει την αξία της υγιεινής σε συνδυασμό με την άσκηση, τη θετική επιρροή των ασκήσεων, του χορού και του παιχνιδιού. Το βιβλίο εκδόθηκε στη Βενετία το 1829 με τίτλο «Παραγγελίαι

²⁷⁵ Βλ. Αναγνωστοπούλος Γεωργίος Ν., *Υγιεινή και παιδαγωγική των σχολικών ασκήσεων*, χ.τ., 1910, σ. γ.

²⁷⁶ Μεταξύ άλλων ρητών τα οποία δηλώνουν τη σπουδαιότητα την οποία απεδίδαν οι Έλληνες από την αρχαιότητα «Ο υγιής νους μόνο σέ υγιεί σώματα δύναται νά ύπάρξη».

²⁷⁷ Βλ. Ισοκράτης, Δημόνικος 14.

περί υγείας και μακροβιότητας»²⁷⁸ και ίσως είναι από τα πρώτα βιβλία τα οποία προτείνουν την πεζοπορία, την κολύμβηση, την ιππασία και το κυνήγι με σκοπό τη διατήρηση της υγείας των ασκούμενων. Πέρασαν πολλές δεκαετίες, για να διαδοθούν οι αξίες της φυσικής αγωγής στο νέο Ελληνικό κράτος και να γίνει κατανοητή η αναγκαιότητα της διδασκαλίας στα σχολεία αλλά και η σημαντική συμβολή των αθλητικών συλλόγων στην ανάπτυξη διαφορετικών αγωνισμάτων στα τέλη του αιώνα.²⁷⁹

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα σε συγγράμματα ιατρών για την υγιεινή, επισημαίνεται η ανάγκη ανάπτυξης των σωματικών, πνευματικών και ηθικών δυνάμεων του ανθρώπου, ενώ τονίζεται η ευθύνη της κυβέρνησης για την ανάληψη πρωτοβουλιών για τη σωματική υγεία των πολιτών. Τα κορίτσια είχαν τη δυνατότητα να βελτιώσουν τη σωματική υγεία με τη συμμετοχή τους σε διάφορες εργασίες στο σπίτι γιατί επικρατούσε η άποψη ότι δεν ταίριαζε στη γυναικεία φύση τα κορίτσια να γυμνάζονται όπως τα αγόρια στα «ενεργητικά γυμνάσια» στο δρόμο, στο άλμα, στον περίπατο, το χορό, την πάλη, τη σπαθασκία και στα «παθητικά γυμνάσια» όπως η ιππασία.

Γίνεται γνωστό ότι η φυσική αγωγή από την αρχαιότητα λειτούργησε σαν θεραπευτικό μέσο για τις ασθένειες των πολιτών, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των γιατρών που ξεχώρισαν, όπως ο Ίκκος ο Ταραντίνος (5^{ος} αιώνας π.χ) και ο Ηρόδικος ο Σηλυμβριανός (5^{ος} αιώνας π.χ).²⁸⁰ Ένας άλλος επιστήμονας διδάκτορας της ιατρικής, ο Δημήτρης Τσιαχτσίζης, στο «εγχειρίδιον υγιεινής» επισημαίνει επίσης το σημαντικό ρόλο της φυσικής αγωγής στη ζωή των Ελλήνων από την αρχαιότητα καθώς επίσης και την εξέλιξη και διάδοση της Σουηδικής γυμναστικής η οποία θεωρούνταν η καλύτερη εκείνη την περίοδο. Στο εγχειρίδιο γίνεται λόγος μεταξύ άλλων πλεονεκτημάτων της φυσικής αγωγής, η διεξαγωγή των αγωνισμάτων (το άλμα, η κολύμβηση, η ιππασία), άλλες κινητικές δραστηριότητες (ο χορός, το κυνήγι) και διάφορα παιχνίδια τα

²⁷⁸ Βλ. Γιαννάκης Θωμάς Β., *Ζάππειες και σύγχρονες Ολυμπιάδες*, Αθήνα 1992, σ.25.

²⁷⁹ Βλ. Κουλούρη Χριστίνα, *ό.π.*, σσ. 52, 96.

²⁸⁰ Βλ. Πύρλας Ιωάννης, *ύγιεινή*, έκδοσις δευτέρα, Έν Αθήναις 1875, σ.σ. 375, 381, 385.

οποία συνέβαλαν σε ένα θετικό κλίμα για τη φυσική αγωγή στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.²⁸¹

1.1. Η αίθουσα της φυσικής αγωγής σε Ευρωπαϊκές χώρες

Στα περισσότερα σχολεία της Ευρώπης, στη Γερμανία, στην Αυστρία και στα σχολεία του Παρισιού, η αίθουσα φυσικής αγωγής χρησιμοποιούνταν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα για να συγκεντρώνονται και να ξεκουράζονται οι μαθητές, είτε χρησιμοποιούνταν ακόμη σαν εστιατόριο για να γευματίζουν. Επίσης, σε περίπτωση ανάγκης χρησιμοποιούνταν σαν αίθουσα τελετών ή για δημόσια μαθήματα. Η αίθουσα βρισκόταν συνήθως στο ισόγειο των σχολείων και θεωρούσαν ότι επηρέαζε αρνητικά την υγεία των μαθητών.

Στην Αγγλία, στην Ελβετία και στη Γερμανία η αίθουσα εντοπίζεται πλησίον του κήπου, με κύριο χαρακτηριστικό την ευρυχωρία για να συγκεντρώνονται οι μαθητές λόγω κακών καιρικών συνθηκών, είχε τέσσερα μέτρα ύψος και το εμβαδό έπρεπε να ισούται με το εμβαδό των σχολικών αιθουσών.

Οι αίθουσες γυμναστικής στην Λειψία είχαν 300 τ.μ. επιφάνεια, πλάτος 9-10 μέτρα, μήκος 20-25 μέτρα και ύψος 5-6 μέτρα. Στο Βέλγιο σύμφωνα με τον νόμο κάθε μαθητής είχε 3 τ.μ. επιφάνεια στην αίθουσα, ενώ στην Γερμανία 4 τ.μ. Για λόγους υγιεινής των μαθητών, η αίθουσα έπρεπε να έχει φυσικό φως και καθαρό αέρα. Όταν βρισκόταν εκτός του κεντρικού κτιρίου χρειαζόταν η κατασκευή ειδικού στεγασμένου διαδρόμου. Απαραίτητη θεωρούνταν η χρήση των αποδυτηρίων από τους μαθητές και τις μαθήτριες, οι οποίοι φορούσαν ειδική ενδυμασία. Κατά τη διάρκεια της άσκησης υπήρχε επίσης ανάγκη από καθαρό αέρα (οξυγόνο), για αυτό αναμφίβολα δινόταν άμεση προτεραιότητα στον αερισμό, στην καθαριότητα της αίθουσας και του γυμναστηρίου.

²⁸¹ Βλ. Τσιαχτσίρης Δημήτριος, Έν Σιατίστη 1870, σσ. 129, 131.

Για την πρόληψη των ατυχημάτων εξαιτίας της φθοράς των γυμναστικών οργάνων, απαιτούνταν συχνή επιθεώρηση από ειδικό τεχνίτη. Παρατηρείται ότι η εύκολη αποσυναρμολόγηση των οργάνων βοηθούσε στην ομαλή συνέχιση της διδασκαλίας άλλων μαθημάτων όπως και για τη συγκέντρωση μαθητών στην αίθουσα.

Για το ενδεχόμενο ατυχήματος υπήρχε σε κάθε αίθουσα ειδικό κιβώτιο με υλικά για επίδεση, γραπτές οδηγίες με τεχνικές οι οποίες έπρεπε να εφαρμόζονται αμέσως μετά από ατύχημα στα όργανα κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Η καθαριότητα και η υγιεινή²⁸² του χώρου, η διατήρηση της κατάλληλης θερμοότητας της αίθουσας κατά τη διάρκεια του χειμώνα είχε άμεση σχέση με τη διατήρηση της υγείας των μαθητών.²⁸³ Η υγιεινή των μαθητών αποτελούσε βασικό στόχο και στα σχολεία της Ευρώπης στο μάθημα της φυσικής αγωγής με την κατασκευή κατάλληλων χώρων με συγκεκριμένες προδιαγραφές. Στην Ελλάδα το ενδιαφέρον εστιαζόταν στην ασφάλεια και στην υγεία των μαθητών, αλλά δημιουργούνταν προβλήματα κατά τη διδασκαλία εξαιτίας της ακαταλληλότητας της αίθουσας και της ενδυμασίας των μαθητών.

1.2. Κριτική στο Γερμανικό και Σουηδικό σύστημα φυσικής αγωγής για την επιρροή τους στην υγεία των μαθητών

Η κανονική ανάπτυξη και η υγεία του μαθητή επηρεάζεται αρνητικά από το Γερμανικό σύστημα φυσικής αγωγής, σύμφωνα με τον Ιταλό καθηγητή της φυσιολογίας Angelo Mosso και το γιατρό Lagrange. Θεωρούσαν ότι το σώμα γυμνάζοταν μονομερώς και επέρχεται κάματος μετά την άσκηση, ιδιαίτερα με τις ενόργανες ασκήσεις. Πιστεύεται ότι υπήρχε κίνδυνος για το μυϊκό σύστημα

²⁸² Για την καθαριότητα του χώρου του γυμναστηρίου δεν έπρεπε να λείπουν «οι πτυελίστριαι» και η επιγραφή «Μη πτύεται κατά γης».

²⁸³ Βλ. Τριανταφυλλίδης Ν. Α., *Τό γένος ὀρθοῦν*, Ἐγχειρίδιον σχολικῆς ὑγιεινῆς, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911, σσ. 21-23.

το οποίο δεν ήταν ανεπτυγμένο, σε αντίθεση με τη μυϊκή εργασία η οποία ξεπερνούσε τις δυνάμεις των μαθητών. Η επίδραση των έντονων σωματικών ασκήσεων καθώς και η έλλειψη αυτών επηρεάζει τη δύναμη, «τα τε υπερβάλλοντα γυμνάσματα και τα ελλείποντα φθείρει την ισχύ» αναφέρει ο Αριστοτέλης. Μεταξύ άλλων και τα συγγράμματα των Burgerstein και Netolitzky την περίοδο εκείνη αναφέρονται με επικριτικά σχόλια στο Γερμανικό σύστημα.²⁸⁴

Η παιδαγωγική σχολική φυσική αγωγή, μέρος του Σουηδικού συστήματος φυσικής αγωγής, αποσκοπούσε στην καλυτέρευση της υγείας και της αρμονικής ανάπτυξης των μαθητών αλλά και στη «διόρθωση των δυσμορφιών και ελλείψεων» των σωμάτων των μαθητών. Η σειρά των ασκήσεων της παιδαγωγικής φυσικής αγωγής ήταν: οι συντακτικές ασκήσεις, οι προεισαγωγικές, οι ασκήσεις των χεριών, των ποδιών, του αυχένα, εκτάσεις του κορμού, εξάρτηση από τα χέρια και στήριξη, ισορροπία, ασκήσεις της ράχης, της κοιλιάς, των πλάγιων μυών του κορμού, βάδισμα δρόμος και άλμα, ασκήσεις ευκινησίας και δεξιότητας και αναπνευστικές ασκήσεις.

Η ηλικία και η ικανότητα των μαθητών έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη κατά την εφαρμογή των ασκήσεων. Ο χρόνος εξάσκησης αυξάνεται προοδευτικά και με την εκτέλεση πιο σύνθετων ασκήσεων, με αποτέλεσμα το μάθημα να γίνεται πιο ενδιαφέρον.²⁸⁵

1.3. Η επίδραση της σχολικής φυσικής αγωγής στην υγεία των μαθητών

Η σχολική φυσική αγωγή επηρεάζει θετικά και βοηθά στην διατήρηση της υγείας των μαθητών, σε αντίθεση με την βλαβερή επίδραση της πολύωρης και σιωπηλής στάσης στα θρανία. Είναι γνωστό ότι το παιχνίδι, η κίνηση αποτελούν φυσικές ανάγκες του παιδιού. Ο μαθητής επηρεάζεται θετικά με τη

²⁸⁴ Βλ. Τριανταφυλλίδης Ν. Α., ό.π. σ. 108.

²⁸⁵ Βλ. Τριανταφυλλίδης Ν. Α., ό.π. σ. 111.

συμμετοχή του στο παιχνίδι, βελτιώνει την αποφασιστικότητα, αναπτύσσει την προσοχή, το θάρρος και τη θέληση. Οι γυμναστικές ασκήσεις κατά τον καθηγητή Dollinger δεν είχαν καμία αξία από μόνες τους εάν δεν υπήρχε το κίνητρο της συμμετοχής στην παιδιά, όπως και η εκμάθηση των κανόνων της γραμματικής που αποτελούν χρήσιμο βοήθημα στην ομιλία.

Η συμμετοχή και η εποπτεία του δασκάλου στην παιδιά διασφαλίζει τη διατήρηση της πειθαρχίας και την καλύτερη επικοινωνία με τους μαθητές γιατί δίνεται η δυνατότητα στον δάσκαλο να γνωρίσει το χαρακτήρα αυτών μέσα από την παιδιά.²⁸⁶

Σε έρευνες των Schmidt, Teliatnik, Keller, Kraepelin έχει αποδειχθεί ότι η φυσική αγωγή εξαντλεί τους μαθητές, όσο και η πνευματική εργασία. Μετά το μάθημα της φυσικής αγωγής οι μαθητές αδυνατούν να παρακολουθήσουν τη διδασκαλία του επόμενου μαθήματος. Η κούραση επηρεάζει την προσοχή, την αντίληψη, την κρίση και τη μνήμη. Ο καθηγητής Mosso προτείνει οι γυμναστικές ασκήσεις να μη θεωρούνται χρόνος ψυχαγωγίας στα σχολικά προγράμματα, αλλά χρόνος πνευματικής εργασίας όπως και στα υπόλοιπα μαθήματα.

Κατά την είσοδο των μαθητών στο νηπιαγωγείο σε ηλικία περίπου τεσσάρων ετών, επιβάλλεται και η εφαρμογή απλών παιδιών, ασκήσεων και τραγουδιών. Με την ένταξη του μαθητή στο δημοτικό σχολείο, περίπου έξι ετών, ο βαθμός δυσκολίας των ασκήσεων αυξάνει και οι ασκήσεις γίνονται πιο σύνθετες.

Ο Γάλλος καθηγητής Dain τον Απρίλιο του 1898 ανακοίνωσε στο 9^ο διεθνές συνέδριο της υγιεινής και δημογραφίας στη Μαδρίτη, ότι η κατάλληλη ηλικία για την έναρξη των γυμναστικών ασκήσεων είναι το όγδοο έως το ένατο έτος της ηλικίας των μαθητών. Επίσης, η διάρκεια και η επανάληψη των ασκήσεων

²⁸⁶ Βλ. Τριανταφυλλίδης Ν. Α., ό.π. σ. 113.

έπρεπε να είναι προσαρμοσμένες στην ηλικία αυτών για να επιτευχθεί ο στόχος της γυμναστικής διδασκαλίας.²⁸⁷

Η εκτέλεση των ασκήσεων έπρεπε να γίνεται σύμφωνα με τον Hammel (1882) δύο ώρες μετά το γεύμα, καθώς επίσης τις τελευταίες ώρες πριν αποχωρήσουν για το σπίτι οι μαθητές. Γνωρίζουμε, επίσης, ότι η σωματική εργασία επηρεάζει την πνευματική, για αυτόν το λόγο η διδασκαλία του μαθήματος προτείνεται να ακολουθεί στο πρόγραμμα, τα μαθήματα όπως μαθηματικά και γραμματική. Σύμφωνα με το Γαλλικό νόμο του 1890, οι γυμναστικές ασκήσεις διεξάγονται κάθε φορά από δύο ώρες, αλλά όποιοι μαθητές είχαν ηλικία κάτω των δέκα ετών η γυμναστική διδασκαλία διαρκούσε μισή μόνο ώρα.

Στην Αγγλία θεωρούσαν επιτυχή τη γυμναστική διδασκαλία η οποία στηριζόταν στην επανάληψη των ασκήσεων και όχι στη διάρκεια. Στο πρόγραμμα η φυσική αγωγή περιλαμβανόταν μία φορά την εβδομάδα, λίγο πριν ή μετά το μεσημέρι. Στη Δανία η ώρα διδασκαλίας ταίριαζε σε αυτήν της Αγγλίας, αλλά οι αρχάριοι εκτελούσαν μόνο ελεύθερες κινήσεις σε λίγο χρόνο.²⁸⁸

Ο στόχος της γυμναστικής διδασκαλίας επιτυγχάνεται με τη διεξαγωγή των γυμναστικών ασκήσεων τρεις ώρες κάθε εβδομάδα, αλλά μία ώρα κάθε φορά προτείνεται να αφιερώνεται σε παιδικά παιχνίδια. Το 1907 ο υπουργός παιδείας της Πρωσίας Holle διέταξε τη δεκάλεπτη εφαρμογή των γυμναστικών ασκήσεων στην ύπαιθρο, όταν δεν γίνεται το μάθημα της φυσικής αγωγής.

Επισημαίνεται ότι η διάρκεια του μαθήματος εξαρτάται από την ηλικία των μαθητών. Συγκεκριμένα οι μαθητές οι οποίοι ήταν επτά μέχρι εννέα ετών

²⁸⁷ Το 1899 ο γιατρός του Κεντρικού Γυμναστηρίου και καθηγητής στη Γυμναστική Σχολή Γ. Ν. Μαυράκης συμμετείχε στην έκδοση Γαλλικού εγχειριδίου με τίτλο «*Επίδρασις τῶν ἀσκήσεων εἰς τὰ ὄργανα τῆς ζωῆς*» του Ν. Α. BLOND. Υποστηρίζεται στο βιβλίο η θετική επίδραση των σωματικών ασκήσεων στις κινητικές και νοητικές λειτουργίες του ασκούμενου, καθώς επίσης και στη συμβολή για την καλύτερη πέψη των τροφών.

²⁸⁸ Βλ. Ν. Α Τριανταφυλλίδης., ό.π. σ. 114.

εκτελούσαν ασκήσεις τριάντα λεπτών, όσοι είχαν ηλικία εννέα μέχρι δώδεκα ετών οι ασκήσεις διαρκούσαν σαράντα πέντε λεπτά και όσοι ήταν δώδεκα μέχρι δέκα έξι ετών έως μία ώρα.

Οι μαθητές όφειλαν να ακολουθούν τους κανόνες υγιεινής κατά τη διάρκεια του μαθήματος, η διάταξή τους έπρεπε να είναι αντίθετη στον ήλιο και κόντρα στην φορά του ανέμου. Για λόγους υγείας η διδασκαλία του μαθήματος γινόταν σε χρονικό διάστημα δύο ωρών από το γεύμα, η διάρκειά της ήταν τριάντα λεπτά σε περίπτωση κακών καιρικών συνθηκών με την κατάλληλη περιβολή και με στόχο τη σωστή εκτέλεση των ασκήσεων. Όταν οι καιρικές συνθήκες το επέβαλλαν οι ασκήσεις διεξάγονταν στη σκιά ή σε στεγασμένο καθαρό χώρο ή σε αίθουσα γυμναστικής, ενώ ο διδάσκαλος όφειλε να διακόψει την εκτέλεση, αν διαπίστωνε κόπωση των μαθητών. Τέλος, μετά την άσκηση, εάν υπήρχε δυνατότητα προτεινόταν στους μαθητές να κάνουν χλιαρό μπάνιο (λουτρό).²⁸⁹

Η φυσική αγωγή στην Ελληνική εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα περιελάμβανε τις ασκήσεις των σχολικών παιδιών και αθλητικών αγωνισμάτων σύμφωνα με τις αρχές της υγιεινής και της παιδαγωγικής. Η ανάπτυξη, η βελτίωση των διανοητικών, ψυχικών και ηθικών ιδιοτήτων του ανθρώπου, η διατήρηση της υγείας, η σωματική αρμονία και ευεξία απαρτίζουν τις βασικές επιδιώξεις της φυσικής αγωγής. Επιτυγχάνεται δε με τη διεξαγωγή πορειών, με το χορό, τα άλματα.²⁹⁰

Ήταν από όλους αποδεκτό ότι η σχολική και η στρατιωτική γυμναστική έπρεπε να έχουν τους ίδιους στόχους, αλλά ταυτόχρονα όφειλαν να λαμβάνουν υπόψη τις διαφορές των παιδιών και των νέων στην ικανότητα εκτέλεσης των ασκήσεων και στην ένταση αυτών. Το μάθημα της φυσικής αγωγής θα ήταν ευχάριστο στις μικρές ηλικίες με τη διεξαγωγή παιχνιδιών, ενώ η αυστηρή πειθαρχία αποτελούσε τροχοπέδη στην ψυχική και σωματική εξέλιξη του μαθητή. Η διδασκαλία της φυσικής αγωγής στα σχολεία

²⁸⁹ Βλ. Ν. Α Τριανταφυλλίδης., ό.π, σ. 117 , επίσης Φιλήμων Θ. Τρούλης, ό.π., σσ. 21-23.

²⁹⁰ Βλ. Αναγνωστοπούλος Γεωργίος Ν., *Υγιεινή και παιδαγωγική των σχολικών ασκήσεων*, χ.τ.1910, σ.2.

αποτελούσε καθήκον των κατάλληλων παιδαγωγών, ενώ της στρατιωτικής γυμναστικής ήταν υποχρέωση των υπαξιωματικών²⁹¹

1.4. Συμβουλές για την υγιεινή των μαθητών στο μάθημα της φυσικής αγωγής

Οι γυμναστικές παιδιές απουσιάζουν από τα προγράμματα των μεγαλύτερων τάξεων παρατηρεί ο Παπαγιάννης στα πρακτικά του ιατρικού συνεδρίου το 1901, στα οποία εφαρμόζονται μόνο γυμναστικές ασκήσεις. Διαπιστώνεται, ότι εξαιτίας της διάρκειας των σχολικών αγώνων και της προετοιμασίας των μαθητών από έξι μέχρι οκτώ εβδομάδες, τα παιδιά εννέα και δέκα ετών καταπονούνται. Επιπλέον, η παράλληλη συμμετοχή στις γυμναστικές ασκήσεις παιδιών με διαφορετικές ηλικίες και ικανότητες επιβάρυνε την υγεία των μικρότερων παιδιών και ιδιαίτερα των φιλάσθενων και αδυνάτων. Η διδασκαλία των σωματικών ασκήσεων είχε καλύτερα αποτελέσματα, όταν διεξάγονταν μετά το τέλος των μαθημάτων.²⁹²

Η υγιεινή των μαθητών κατά τη διάρκεια των γυμναστικών ασκήσεων, απέκτησε ιδιαίτερη σημασία. Οι γυμναστές είχαν την ευθύνη της επίβλεψης της κατάλληλης ενδυμασίας των μαθητών στο μάθημα, για να μην εμποδίζονται οι κινήσεις, η αναπνοή και η κυκλοφορία του αίματος.²⁹³

Η διδασκαλία της φυσικής αγωγής άρχιζε με ασκήσεις των κάτω άκρων χωρίς την έντονη καταπόνηση των μαθητών. Όταν ο καιρός ήταν ψυχρός ή είχε υγρασία σύμφωνα με τον διευθυντή της σχολής των γυμναστών Σωτήριο Πέππα, η διδασκαλία έπρεπε να διαρκεί σαράντα πέντε λεπτά και να μην έχει μεγάλα διαλείμματα. Προτείνονταν στις μικρές ηλικίες οι ασκήσεις να είναι ήπιας μορφής και πιο έντονες στην εφηβική ηλικία με μικρή διάρκεια. Για την επαναφορά της αναπνοής σε κανονικούς ρυθμούς ήταν ωφέλιμο να γίνονται

²⁹¹ Βλ. Αναγνωστοπούλος Γεώργιος Ν, ό.π., σ.σ. 9,11,12.

²⁹² Βλ. Παπαγιάννης Κωνσταντίνος, *Περί της υγιεινής των Σχολείων εν Ελλάδι, Πρακτικά του πανελληνίου ιατρικού συνεδρίου 6-11 Μαΐου 1901*, τ. Β, , Εν Αθήναις 1903, σ. 148.

²⁹³ Βλ. Μεταξάς Δημήτριος Γ., *Αί σωματικά άσκήσεις*, Εν Αθήναις 1906, σσ. 227, 228

τα απαιτούμενα διαλείμματα. Για πρώτη φορά γίνεται αναφορά στην καταλληλότητα των υποδημάτων, τα οποία έπρεπε να εφαρμόζονται στο πόδι και χωρίς τακούνι, τα δε κορίτσια δεν έπρεπε να φορούν στηθόδεσμο.

Το μάθημα κρίθηκε απαραίτητο να γίνεται σε εξωτερικό χώρο σε ομαλό έδαφος, όχι σε πλακόστρωτο ή λιθόστρωτο. Όταν οι καιρικές συνθήκες δεν το επέτρεπαν προτεινόταν να πραγματοποιείται σε αίθουσα ευρύχωρη, φωτεινή και χωρίς υγρασία. Επίσης δίνονταν ιδιαίτερη βαρύτητα στην αποφυγή της έντονης εφίδρωσης σε συνδυασμό με το ρεύμα αέρος ή την πόση κρύου νερού. Ακόμη οι αργές κινήσεις των μελών του σώματος, όπως οι ασκήσεις του κορμού, εκτελούνταν αργά με σωστές αναπνοές. Η συμμετρική άσκηση του σώματος βοηθά στην καθυστέρηση της κόπωσης. Η ενδυνάμωση και η διεύρυνση του θώρακα ήταν βασικός στόχος της διδασκαλίας, γιατί επηρέαζε τη λειτουργία των αναπνευστικών οργάνων.²⁹⁴

1.5. Απαλλαγές των μαθητών από το μάθημα της φυσικής αγωγής εξαιτίας ασθενειών στο Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου

Πολλές και σημαντικές μαρτυρίες παρατηρούμε για την απαλλαγή των μαθητών, από το μάθημα της φυσικής αγωγής λόγω ασθένειας, στα πρακτικά των σχολείων. Συγκεκριμένα την 19^η Νοεμβρίου 1901 σύμφωνα με το πρακτικό (πράξις 14) του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου, πληροφορούμαστε ότι αποφασίστηκε να γίνει δεκτή η αίτηση του γονέα Ι. Καραχάλιου για την απαλλαγή του μαθητή της δεύτερης τάξης του Νικόλαου Καραχάλιου, από το μάθημα της φυσικής αγωγής για ένα χρόνο. Το πρακτικό υπογράφεται από τον σχολάρχη, το γιατρό και το γυμναστή και βασίζεται στα άρθρα πέντε και έξι του Β.Δ (12 Σεπτεμβρίου 1899) περί απαλλαγής του μαθητή από την

²⁹⁴ Βλ. Πέππας Σωτήριος, *Η γυμναστική και αί παιδιαί τοῦ δημοτικοῦ καί Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἀμφοτέρων τῶν φύλων*, Ἐν Ἀθήναις 1905, σσ. 4-7.

παρακολούθηση του μαθήματος, όταν υπάρχει νόσος η οποία επιδεινώνει την υγεία του μαθητή εξαιτίας της φυσικής αγωγής (στο έγγραφο πληροφορούμαστε για προδιάθεση βουβωνοκήλης).²⁹⁵

Επιπλέον, σύμφωνα με τα άρθρα πέντε και έξι του Β.Δ (12 Σεπτεμβρίου 1899) περί απαλλαγής του μαθητή από τη φυσική αγωγή, συνήλθε η επιτροπή (σχολάρχης, γιατρός και γυμναστής) 28 Φεβρουαρίου 1902 (πράξις Κ.Β) προς εξέταση της αίτησης του γονέα Δ. Μαντάλου για απαλλαγή των παιδιών του από το μάθημα της φυσικής αγωγής της Β' τάξης του Ελληνικού σχολείου. Αποφάσισε την απαλλαγή από το μάθημα, του Γ. Μαντάλου για 3 μήνες λόγω γρίπης και του Κ. Μαντάλου, δέκα ημέρες, για να αναρρώσει πλήρως μετά από ασθένεια.²⁹⁶

Η επιτροπή για την απαλλαγή των μαθητών από το μάθημα συνήλθε επίσης την 7^η Δεκεμβρίου 1902 και υπέγραψε την πράξη ΙΒ' σύμφωνα με την οποία γίνεται δεκτή η αίτηση του γονέα Π. Καμαίνη για απαλλαγή του μαθητή της πρώτης τάξης του Ελληνικού σχολείου Σπ. Καμαίνη από το μάθημα της φυσικής αγωγής. Ο μαθητής αδυνατούσε να παρακολουθήσει τις ασκήσεις στην ύπαιθρο λόγω ιλίγγου, για αυτό και πήρε απαλλαγή για 2 μήνες από το μάθημα. Ο σύλλογος του γυμνασίου Ναυπλίου, αποτελούμενος από τον γυμνασιάρχη, το γιατρό και το γυμναστή Θεοδ. Λάρδη, συνεδρίασε εκτάκτως 14 Οκτωβρίου 1903, σύμφωνα με το πρακτικό ιδ', για να αξιολογήσει την απαλλαγή μαθητών από το μάθημα της φυσικής αγωγής λόγω διαφόρων ασθενειών. Αποφασίστηκε απαλλαγή από το μάθημα της φυσικής αγωγής, για διαφορετικές χρονικές περιόδους, για τον καθένα χωριστά ανάλογα με τη νόσο.²⁹⁷

Επίσης, η επιτροπή του Γυμνασίου Ναυπλίου (γυμνασιάρχης, ιατρός και γυμναστής), η οποία εξέταζε τις αιτήσεις των κηδεμόνων των μαθητών περί απαλλαγής τους από το μάθημα της φυσικής αγωγής (σύμφωνα με το Β.Δ. 12

²⁹⁵ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Πρ. ΙΗ', βιβλίο πρακτικών του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου αρχόμενον από του έτους 1888.

²⁹⁶ ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, όπ.,πρ. κβ, 28 Φεβρουαρίου 1902.

²⁹⁷ ΓΑΚ Ναυπλίου, 3.1, Εκπ. 1.2, Βιβλίο πραξέων Γυμνάσιον έν Ναυπλίω, σχολικό έτος 1902-1908

Σεπτεμβρίου 1899), συνήλθε 2 Νοεμβρίου 1906 και αποφάσισε ομόφωνα την αποφυγή των επίπονων ασκήσεων στο μάθημα της φυσικής αγωγής για το μαθητή Μ.Π. και την οριστική απαλλαγή από το μάθημα για το μαθητή Α.Π.. Στο πρακτικό ι' υπογράφει ο γυμναστής Θρασύβουλος Ζωϊόπουλος ο οποίος είχε αποφοιτήσει από τη σχολή γυμναστών τον Ιούνιο του 1906.²⁹⁸

Σε άλλη συνεδρίαση της επιτροπής 12 Οκτωβρίου 1907, για την απαλλαγή των μαθητών του γυμνασίου και Ελληνικού σχολείου, από το μάθημα της φυσικής αγωγής για λόγους υγείας, η επιτροπή αποφάσισε την απαλλαγή των μαθητών, για μερικούς την ολιγοήμερη απαλλαγή, ενώ για άλλους αναφέρει ότι επιβαλλόταν η παρακολούθηση του μαθήματος και των γυμναστικών ασκήσεων, διότι εκτίμησαν ότι βοηθούσε στη βελτίωση της υγείας των μαθητών.²⁹⁹

Επιπλέον πληροφορούμαστε ότι ο σύλλογος του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου σε συνεδρίαση την 11^η Ιουνίου 1907, έλαβε υπόψη την από 2 Μαΐου απόφαση του υπουργείου παιδείας με αριθ. 7810 και αποφάσισε σύμφωνα με το πρακτικό ιστ' για το μαθητή Π.Π. να συμμετάσχει στις εξετάσεις των μαθημάτων. Διευκρινίζεται ότι απείχε από τις εξετάσεις των γυμναστικών ασκήσεων, διότι έπασχε από βουβωνοκήλη.³⁰⁰ Για τον ίδιο λόγο με το πρακτικό ιζ' της 11^{ης} Ιουνίου 1907 ο σύλλογος αποδέχθηκε τη συμμετοχή των μαθητών Α.Ρ. της Γ' τάξης και του Ν.Α. της Β' τάξης να συμμετάσχουν στις γενικές εξετάσεις, αν και δεν συμμετείχαν στις εξετάσεις της γυμναστικής λόγω ασθένειας.³⁰¹

Μερικά χρόνια αργότερα, άλλη μία μαρτυρία καταγράφεται με τη συνεδρίαση του γιατρού και του γυμναστή του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου την 18^η Νοεμβρίου 1911, για να εξετάσουν τις αιτήσεις μαθητών για την

²⁹⁸ ΓΑΚ Ναυπλίου, 3.1, Εκπ. 1.2., Βιβλίο πράξεων Γυμνάσιον εν Ναυπλίω, σχολικό έτος 1902-1908

²⁹⁹ ΓΑΚ Ναυπλίου, 3.1, Εκπ. 1.2., πρ.στ, σ. 90, Βιβλίο πράξεων Γυμνάσιον εν Ναυπλίω, σχολικό έτος 1902-1908.

³⁰⁰ ΓΑΚ Ναυπλίου, 4.1, Εκπ. 35.2, Βιβλίο πράξεων του Συλλόγου του εν Ναυπλίω Ελλ. Σχολείου, 11 Ιουνίου 1907, πρ. ιστ'.

³⁰¹ ΓΑΚ Ναυπλίου, ο.π., πρ. ιζ', 11 Ιουνίου 1907.

απαλλαγή τους από το μάθημα της φυσικής αγωγής για λόγους υγείας. Το πρακτικό υπογράφεται από το σχολάρχη, το γιατρό και το γυμναστή.³⁰²

Μετά τη διαπίστωση του υπουργείου για τη μη τήρηση του Β.Δ. (12 Σεπτεμβρίου 1899) «Περί απαλλαγής των μαθητών από το μάθημα», στάλθηκε κατάλογος με την αναγραφή των ασθενειών και παθήσεων οι οποίες απέκλεισαν τη συμμετοχή των μαθητών από το μάθημα. Συγκεκριμένα αναφέρονται ασθένειες με κληρονομικά αίτια, με προβλήματα όρασης, ακοής και δυσμορφίες του σώματος, καθώς και παθήσεις οργάνων του σώματος. Διαβιβάστηκε σχετική εγκύκλιο του υπουργείου (2 Ιουνίου 1909) προς τους προϊσταμένους των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και τον διευθυντή του Ακαδημαϊκού γυμναστηρίου.³⁰³

Η ύπαρξη και λειτουργία της επιτροπής (σχολάρχης, γιατρός και γυμναστής) που εξέταζε τα προβλήματα υγείας των μαθητών συνέβαλλε θετικά στην οργάνωση και στην επίτευξη των στόχων της φυσικής αγωγής στην εκπαίδευση, της διατήρησης της υγείας και στη βελτίωση της σωματικής και πνευματικής κατάστασης των μαθητών.

³⁰² ΓΑΚ Ναυπλίου, ο.π., πρ. 18 Νοεμβρίου 1911.

³⁰³ Εγκύκλιος (2 Ιουνίου 1909) προς τους προϊσταμένους των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και τον διευθυντήν του ακαδημαϊκού γυμναστηρίου, σ. 59.

2. Η υιοθέτηση του Σουηδικού συστήματος της φυσικής αγωγής από τον Ιωάννη Χρυσάφη (1873-1932)

Η εφαρμογή των κανόνων υγιεινής αποτελούσε βασική προϋπόθεση για τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής, αλλά επίσης η μετεκπαίδευση Ελλήνων γυμναστών στο εξωτερικό θα βελτιώνε την επιστημονική κατάρτιση με τη μετάδοση των νέων επιστημονικών δεδομένων, των γυμναστικών συστημάτων για τη διδασκαλία του μαθήματος στα σχολεία.

Στο πρόσωπο του Αθ. Ευταξία, η φυσική αγωγή βρήκε έναν ένθερμο υποστηρικτή, διότι με το νόμο ΒΧΚΑ' του 1899 και τα εκτελεστικά διατάγματα, η διδασκαλία του μαθήματος στα σχολεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης απέκτησε την ίδια αξία με τα άλλα μαθήματα. Επίσης, βελτιώθηκε ο τρόπος διεξαγωγής των εξετάσεων και των αγώνων και αποφασίστηκε να στέλνονται στο εξωτερικό για μετεκπαίδευση δάσκαλοι της φυσικής αγωγής. Ο Ι. Χρυσάφης και Φ. Καρβελάς αξιοποίησαν τη διάταξη του νόμου, για τη βελτίωση της επιστημονικής τους κατάρτισης με την μετεκπαίδευση τους στη Σουηδία. Ιδιαίτερα, ο Ι. Χρυσάφης μετέφερε τις γνώσεις του στο σύγγραμμα «*Η γυμναστική κατά το Σουηδικό σύστημα*». Στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα εκδίδεται σύγγραμμα του Ιωάννη Χρυσάφη με τίτλο «*Εγχειρίδιον σχολειακής γυμναστικής*» στο οποίο τονίζεται η αναγκαιότητα των διαφορετικών ασκήσεων και η βελτίωση των ηθικών και φυσικών δυνάμεων. Αποτελούσε σημαντικό τμήμα του προγράμματος σε όλα τα δημόσια και ιδιωτικά εκπαιδευτήρια των πολιτισμένων κρατών της Ευρώπης. Η έλλειψη σχολικών εγχειριδίων και συγγραμμάτων με θέμα τη φυσική αγωγή αποτέλεσε τροχοπέδη στη διάδοση της φυσικής αγωγής. Στο δικό του εγχειρίδιο ο συγγραφέας προτείνει ασκήσεις για μαθητές και μαθήτριες, ασκήσεις με όργανα και χωρίς όργανα, αλλά καταγράφει και πληροφορίες της τεχνικής για την κολύμβηση.³⁰⁴ Επιπλέον ο Ι.

³⁰⁴ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης Ε., *Έγχειρίδιον σχολειακής γυμναστικής*, Έκδοτης Αλέξανδρος Παπαγεωργίου, Έν Αθήναις 1893.

Χρυσάφης ανακοίνωσε εργασία στο διεθνή γυμναστικό συνέδριο του Παρισιού (1900) και της Λιέγης (1905), όπου υποστήριξε τη θετική επίδραση της φυσικής αγωγής στην υγεία και τη σωματική και πνευματική αρμονία των αθλούμενων, αλλά και την επιρροή της στην αγωγή του έθνους.³⁰⁵

Ο Ι. Χρυσάφης θεωρείται από τους σημαντικότερους εκφραστές της φυσικής αγωγής και της αθλητικής οικογένειας γενικότερα, επηρέασε και συνέβαλε στην διάδοση της φυσικής αγωγής, αφιέρωσε τη ζωή του στην προσπάθεια ανάπτυξης της σχολικής φυσικής αγωγής σύμφωνα με το Σουηδικό σύστημα εκπαίδευσης. Είχε ενεργό ρόλο ως δάσκαλος του μαθήματος με την καλύτερη επιστημονική κατάρτιση και κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών αγώνων το 1896 συμμετείχε ενεργά προετοιμάζοντας τους αθλητές της γυμναστικής και τα τμήματα επίδειξης.

Οι σπουδές του στη Σουηδία αποτέλεσαν σταθμό για την υιοθέτηση του Σουηδικού συστήματος του Ling, υποστηρίζοντας ότι ταίριαζε στην Ελληνική πραγματικότητα και τις αθλητικές παραδόσεις, διότι ο Ling είχε μελετήσει τον Ιπποκράτη και τον Γαλλινό. Η κριτική που έγινε στον Χρυσάφη για το Σουηδικό σύστημα επικεντρώνεται στη μονομέρειά του συστήματος, απομακρυσμένη από το αρχαίο αθλητικό πνεύμα και την απουσία των παιχνιδιών από την θεματολογία του.³⁰⁶

Σε άρθρο στο περιοδικό «*Δημ. Εκπαιδευσις*» απαντά στην κριτική των γονέων, οι οποίοι υποστήριξαν ότι παραμέλησαν τα παιδιά τους τα μαθήματα, εξαιτίας της συμμετοχής τους στο μάθημα της φυσικής αγωγής. Επίσης οι γονείς επέκριναν το μάθημα, διότι ξόδευαν χρήματα για αγορά της ενδεδειγμένης ενδυμασίας ή για την συνδρομή που απέδιδαν στους συλλόγους.

³⁰⁵ Βλ. Τζοβενής Ιωάννης Α., π. «Παιδαγωγικόν δελτίον ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου», τόμος πέμπτος, τχ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 186.

³⁰⁶ Βλ. Γιάτσης Σωτήρης Γ., *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον Ελληνικό κόσμο κατά τους Ελληνορωμαϊκούς, τους Βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 243.

Στην απάντησή του ο Ι. Χρυσάφης, χαρακτηρίζει το γυμναστήριο «ναό της υγείας» για τους νέους οι οποίοι αθλούνται και κατακρίνει την επιλογή των γονέων να ξοδεύουν χρήματα και χρόνο στο «*εις τόν ναόν βρώμας καί τῆς τεμπελιᾶς*». Υπενθυμίζει τις δύσκολες συνθήκες με τις οποίες μεγάλωσαν οι γονείς, οι οποίοι έπρεπε να προσαρμοστούν και να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες του σχολείου και στις δουλειές του σπιτιού. Διερωτάται ο Χρυσάφης γιατί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ενώ τα παιδιά είχαν καλύτερη φροντίδα και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, ήταν περισσότερο φιλάσθενα.

Στη συνέχεια κατακρίνει τους γονείς, πλούσιους και φτωχούς, διότι αδιαφορούσαν με τον τρόπο τους για τη σωστή ανάπτυξη και την υγεία των παιδιών τους. Από τη μικρή ηλικία ενδιαφέρονταν μόνο για την πνευματική μόρφωση και εγκατέλειψαν τη φυσική αγωγή, με αποτέλεσμα την εκφύλιση των σωματικών δυνάμεων των παιδιών. Οι γονείς έπρεπε να αντιληφθούν ότι εξαιτίας της σωματικής κατάπτωσης τα παιδιά τους, δεν είχαν την προσδοκώμενη μόρφωση.

Ο Ι. Χρυσάφης υπενθυμίζει στους γονείς ότι δεν πρέπει να ξεχνούν το σημαντικό ρόλο στην αγωγή και στην γενικότερη εκπαίδευση των νέων στην αρχαιότητα της φυσικής αγωγής και της μουσικής. Αναφέρει συγκεκριμένα τα γυμνάσια στην αρχαιότητα, όπως το Κυνόσαργες, το Λύκειο και την Ακαδημία, που ήταν χώροι πνευματικής και σωματικής εκπαίδευσης.

Υποστηρίζεται, ότι η γυμναστική είναι το σύνολο των λογικών κινήσεων του σώματος, οι οποίες έχουν σαν στόχο την αρμονική σωματική και πνευματική ανάπτυξη. Παρατηρείται αύξηση της αυτοπεποίθησης και του θάρρους, έχει θετική επίδραση στην υγεία και συμβάλλει στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ανθρώπου (πιστή σύντροφος του πολιτισμού).³⁰⁷

Ο Χρυσάφης παρουσίασε γυμναστικές μελέτες σε διεθνή γυμναστικά συνέδρια (Παρίσι 1900, Λιέγη 1905) εκπροσώπησε την Ελλάδα, καθώς συμμετείχε στο Βασιλικό Γυμναστικό Ινστιτούτο της Στοκχόλμης και στο

³⁰⁷ Βλ. Δουκάκης Σπ. Δ., π. «Δημ. Εκπαίδευσις», αρ.20 και Χρυσάφης Ιωάννης, 'Η Γυμναστική, πρὸς τοὺς Ἑλληνας γονεῖς, σσ. 306-310.

Πανεπιστήμιο της Λούνδης.³⁰⁸ Ο Ι. Χρυσάφης και ο Φ. Καρβελάς (υποδιευθυντής της σχολής των γυμναστών) ήταν οι πρώτοι Έλληνες οι οποίοι εκπαιδεύτηκαν στη Σουηδία με υποτροφία της Ελληνικής Κυβέρνησης και συνέβαλαν στην καθιέρωση του Σουηδικού συστήματος φυσικής αγωγής στην Ελλάδα μετά την επιστροφή τους το 1901.³⁰⁹ Συμμετείχαν στην έκδοση του Β.Δ. της 23 Ιουνίου 1909 «Περί κανονισμού του προγράμματος της διδακτέας γυμναστικής εν τοῖς σχολείοις τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαίδευσης».

Μέχρι το 1909 ίσχυε ο νόμος ΒΧΚΑ της 10^{ης} Ιουλίου 1899, ενώ επικρατούσε το Γερμανικό σύστημα φυσικής αγωγής στα σχολεία. Στους πανελληνίους και στους ετήσιους σχολικούς αγώνες οι οποίοι διεξάγονταν στο στάδιο με τη συμμετοχή σχολείων από την Αθήνα και τον Πειραιά, ήταν ευδιάκριτη η έλλειψη οργάνωσης και μεθοδικότητας της σχολικής φυσικής αγωγής.

Ο Χρυσάφης στο βιβλίο του, το οποίο αποτελούσε βασικό εργαλείο κατά τη διδασκαλία του μαθήματος για τους δημοδιδασκάλους, αναφέρεται στο γυμναστικό σύστημα σχολικής φυσικής αγωγής. Συγκεκριμένα, περιελάμβανε αγωνιστικές ασκήσεις και παιχνίδια αλλά και συμβουλές για τη μεθοδολογία και τον τρόπο εκτέλεσης των ασκήσεων. Ο συγγραφέας του βιβλίου πίστευε σε ένα ενιαίο σύστημα σύμφωνα με την σύγχρονη επιστήμη και τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας.

Στην εισαγωγή καταγράφεται ο σκοπός και τα μέσα επίτευξης της σχολικής φυσικής αγωγής, όπου κύρια επιδίωξη ήταν η σύμμετρη σωματική ανάπτυξη και η βελτίωση της υγείας των μαθητών, με την εφαρμογή κατάλληλων σωματικών ασκήσεων. Η φυσική αγωγή είχε σημαντική επίδραση στην ψυχή, στο σώμα και στο ήθος των ασκούμενων. Ο Χρυσάφης υποστήριζε ότι η φυσική αγωγή έπρεπε να καταστεί εθνικός θεσμός με σταδιακή ανάπτυξη και στο γυναικείο φύλο. Η κατάλληλη ηλικία για να αρχίσει την άσκηση ο μαθητής θεωρούνταν το όγδοο έτος. Επικρίνεται η υπέρμετρη ενασχόληση με τη φυσική αγωγή και γίνεται αναφορά στις ιδέες

³⁰⁸ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης Ε., *Ιστορική ανασκόπηση της γυμναστικής*, Αθήνα, 1928 σσ. 7-9.

³⁰⁹ Βλ. Καρανταΐδου Μαρία, *Η φυσική αγωγή στην ελληνική εκπαίδευση (1862-1990) και ιδρύματα εκπαίδευσης γυμναστών (1882-1982)*, Αθήνα 2000, σ. 44.

του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Φιλόστρατου, και του Γαληνού. Η ανάλυση των Γυμναστικών συστημάτων φανερώνει την υπεροχή της Σουηδικής γυμναστικής μεθόδου.³¹⁰

Στο θεωρητικό μέρος αναλύεται η φυσιολογία των ασκήσεων και η επίδραση στους μαθητές, το περιεχόμενο της ημερήσιας γύμνασης, καθώς δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην ακριβή εκτέλεση των ασκήσεων. Στη συνέχεια περιγράφονται και τα δύο γυμναστικά συστήματα με ιδιαίτερη αναφορά στα πλεονεκτήματα του Σουηδικού γυμναστικού συστήματος. Κατά τη διεξαγωγή του μαθήματος οι ικανότητες του δασκάλου της φυσικής αγωγής και η μέθοδος διδασκαλίας παίζουν σημαντικό ρόλο, όπως επίσης δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα και στα γυμναστικά παραγγέλματα. Στο πρακτικό μέρος περιλαμβάνονται ασκήσεις ανάλογα με το βαθμό δυσκολίας και σημειώνονται τα πιθανά λάθη κατά την εκτέλεση αυτών. Την ονοματοθεσία δανείζεται από τους αρχαίους συγγραφείς.³¹¹

Ο επιθεωρητής της φυσικής αγωγής, Ι. Χρυσάφης, έδωσε μετά από πρόσκληση της Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής διάλεξη στην Κωνσταντινούπολη, το καλοκαίρι του 1911, στην αίθουσα του ελληνικού διδασκαλικού συλλόγου, με σκοπό τη διάδοση της Σουηδικής γυμναστικής και την οργάνωση των γυμναστικών συλλόγων. Περίπου 300 διδάσκαλοι προσήλθαν και παρακολούθησαν τη διάλεξη του Χρυσάφη με θέμα τη φυσική αγωγή και τις σωματικές ασκήσεις.³¹²

³¹⁰ Βλ. Ντάνιας Άλεξ. Μ., άρθρο στο «Μηνιαίον Παιδαγωγικόν Περιοδικόν Ανατολή», έτος Α, τχ. Γ, Έν Σάμφ, Μάρτιος 1911, σ. 180.

³¹¹ Βλ. Αλεξ. Μ Ντάνιας, ό.π σσ., 182-185.

³¹² Βλ. «Αττικός», άρθρο στο «Μηνιαίον Παιδαγωγικόν Περιοδικόν Ανατολή» έτος Α, τχ. Θ, με τίτλο: Άνταποκρίσεις έξ Ελλάδος, 26-11-1911, σσ.585-589.

2.1. Συμβουλές του Ι. Χρυσάφη κατά τη διάρκεια της άσκησης

Η υγιεινή της φυσικής αγωγής αποτελεί τη βάση της σχολικής φυσικής αγωγής. Κύριος σκοπός της παιδαγωγικής-σχολικής φυσικής αγωγής είναι η αρμονική σωματική ανάπτυξη και η υγεία των μαθητών. Επιπλέον είναι γνωστό ότι η αγωνιστική και οι παιδιές καλύπτουν τις ψυχικές και σωματικές ανάγκες των μαθητών στο σχολείο. Ο γυμναστής κατά την άποψη του Ι. Χρυσάφη έπρεπε κατά την ημερήσια γύμναση να επιδιώκει την αρμονική εξάσκηση του σώματος και τη βελτίωση της υγείας, δηλαδή, την προπαρασκευή-προετοιμασία του σώματος, την τοπική και την ολική άσκηση, την αποθεραπεία του σώματος.³¹³

Στο έργο του ο Χρυσάφης έλαβε υπόψη την υγιεινή της προπόνησης. Θεωρούσε ότι η άσκηση βοηθά στη βελτίωση της υγείας και αναπτύσσει τα σωματικά προσόντα, ενώ η μεθοδική και επιστημονική γύμναση βελτιώνει τις επιδόσεις των αθλητών, οι οποίοι γίνονται πρεσβευτές της σωματικής άσκησης.

Η άσκηση θεωρείται επικίνδυνη κατά τον Ι. Χρυσάφη, όταν προκαλεί την κόπωση, λόγω υπέρμετρης προπόνησης και κακής τεχνικής. Η καλύτερη λειτουργία των οργάνων πραγματοποιείται, όταν η άσκηση εκτελείται βαθμιαία και σε όλο το σώμα. Η διαίρεση των ασκήσεων σε έντονες³¹⁴, μέτριες και ελαφριές συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων της προπόνησης και αποδεικνύουν την επιστημονική προσέγγιση του μαθήματος.

Οι ασκήσεις κατά τον Χρυσάφη διαιρούνται ανάλογα με τον τρόπο εκτέλεσης σε ασκήσεις δύναμης, ταχύτητας και αντοχής. Οι αθλητές οι οποίοι γυμνάζονται για τη βελτίωση της υγείας τους, προτείνεται να ασκούνται με

³¹³Βλ. Τρούλης Φιλήμων Θ., ό.π., σ. 11.

³¹⁴ Έντονη άσκηση: μεγάλη κατανάλωση μυϊκής ενέργειας, π.χ. δρόμος, μέτριες : μεσαίου μεγέθους έντασης, π.χ πορεία με συνηθισμένο βήμα και ελαφριές: χαμηλής έντασης, π.χ. περίπατος.

μικρής έντασης και ποσότητας ασκήσεις, ενώ για εκείνους οι οποίοι γυμνάζονται για τη βελτίωση της επίδοσης, οι ασκήσεις έπρεπε να είναι προσαρμοσμένες στον κάθε ασκούμενο ανάλογα με τα σωματικά προσόντα, διαφορετικά τα αποτελέσματα είναι επιβλαβή για την υγεία του.

Σημαντικό θεωρείται για τον ασκούμενο να γνωρίζει τις δυνατότητές του, ώστε να διακόπτει την άσκηση την κατάλληλη στιγμή, πριν επιβαρύνει το σώμα του και θέσει σε κίνδυνο την υγεία του. Επιπλέον, (η υγιεινή της άσκησης) υποστηρίζει ο Ι. Χρυσάφης, επιβάλλεται για την καθαριότητα του σώματος και τη διατήρηση της σωστής θερμοκρασίας του δέρματος, η χρήση της «ψυχρολουσίας» και της κατάλληλης ενδυμασίας. Κάθε ασκούμενος αποσκοπεί καταρχήν στη διατήρηση της υγείας του και έπειτα στη βελτίωση της αθλητικής επίδοσης³¹⁵

Η συμβολή της σωστής διατροφής κατά τον Ι. Χρυσάφη στην προσπάθεια επίτευξης των στόχων της προπόνησης και των αγωνισμάτων, αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς πρότεινε να έχει την ανάλογη ποσότητα και ποικιλία για τον ασκούμενο. Επίσης, συνιστά την απαγόρευση των ποτών, εκτός από το φαγητό, και με μέτρο απαγόρευση του καπνίσματος και του καφέ. Ο ύπνος παίζει ουσιαστικό ρόλο στην ξεκούραση, για αυτό πρέπει να κοιμάται κάθε αθλούμενος νωρίς, για να συμπληρώνει εννέα ώρες ύπνου. Η επιτυχία του αθλητή εξαρτάται από την εφαρμογή των κανόνων και την αποφυγή των καταχρήσεων.

Οι γνώσεις τις οποίες διατυπώνει ο Ι. Χρυσάφης σχετικά με την διατροφή και τη σημαντική επίδραση κατά τη διάρκεια της προπόνησης αποτελούν χρήσιμο βοήθημα στην υγιεινή της άσκησης και της βελτίωσης των συνθηκών γενικότερα της προπόνησης. Συγκεκριμένα, μας γνωστοποιεί την κακή επίδραση των διάφορων ουσιών που στόχο έχουν την υπερδιέγερση, ώστε να αυξήσουν την αντοχή και την επίδοση των αθλουμένων.

Ο Ι. Χρυσάφης πιστεύει στην ωφέλεια της «ψυχρολουσίας» και συνιστά να γίνει συνήθεια το πρωινό μπάνιο αμέσως μετά από την αφύπνιση και ιδιαίτερα μετά την έντονη άσκηση της προπόνησης. Ελπίζει οι «γυμναστικοί

³¹⁵ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης Ε., ό.π., σσ. 1-10.

σύλλογοι» να συμπεριλάβουν στο πρόγραμμά τους και να εγκαταστήσουν τμήμα «ψυχρολουσίας» γιατί εκτός της ευεργετικής επίδρασης του αθλητή, δεν απαιτούνται σημαντικές δαπάνες.³¹⁶

Η κατάλληλη ενδυμασία αποτελεί βασικό μέλημα των αθλούμενων τόσο κατά τη διάρκεια της άσκησης, όσο και αμέσως μετά το τέλος αυτής, όταν το σώμα δεν πρέπει να εκτίθεται στο κρύο. Ο Ι. Χρυσάφης προτείνει τη χρησιμοποίηση δύο χιτώνων, έναν κατά τη διάρκεια και ένα για μετά την άσκηση. Είχε αντίθετη άποψη για τη χρησιμότητα της γυμναστικής ζώνης, γιατί πίστευε ότι εμποδίζει την ελευθερία των κινήσεων και της αναπνοής. Το έργο του Χρυσάφη συνέβαλλε ουσιαστικά στην ανάπτυξη του κύρους, αλλά και της επιστημονικής κατάρτισης του γνωστικού αντικειμένου της φυσικής αγωγής σε μια χρονική περίοδο κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών³¹⁷

³¹⁶ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης Ε, *Αθλητικά Αγώνισματα, προπόνησις και υγιεινή*, Έν Αθήναις 1896, σσ. 26-32

³¹⁷ Βλ. Χρυσάφης Ιωάννης Ε., στο ίδιο, σσ. 40-42

2.2. Η απάντηση των Ελλήνων γονέων προς τους διδασκάλους της φυσικής αγωγής και τον Ι. Χρυσάφη

Οι γονείς των μαθητών απάντησαν στην επιστολή του Χρυσάφη και στις επικρίσεις για την κακή φυσική κατάσταση των νέων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σημείωσαν ότι η φυσική αγωγή υπάρχει ως υποχρεωτικό μάθημα στα σχολεία αρκετά χρόνια πριν και θεώρησαν σημαντικό ότι οι μαθητές παρέμειναν αδύνατοι και νωθροί και για αυτό συμπέραναν ότι για το αποτέλεσμα ευθυνόταν η ελλιπής γύμναση και ο τρόπος γύμνασης.

Τα τελευταία χρόνια είχαν ιδρυθεί γυμναστικοί σύλλογοι και παράλληλα ψηφίσθηκαν νόμοι και διατάγματα για τη φυσική αγωγή και τα γυμναστήρια. Επιπλέον είχαν αγοραστεί κινητά και ακίνητα γυμναστικά όργανα, είχαν ιδρυθεί γυμναστήρια, λειτούργησαν γυμναστικές σχολές, διδάσκαλοι φυσικής αγωγής διορίστηκαν και πληρώνονται τακτικά, αλλά τα αποτελέσματα δεν ήταν τα επιδιωκόμενα. Οι σύλλογοι μειώθηκαν, τα γυμναστήρια άδειασαν, οι μαθητές των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων απέφευγαν να συμμετέχουν στη γυμναστική διδασκαλία. Οι γονείς θεωρούσαν υπεύθυνους τους δασκάλους του μαθήματος και το υπουργείο, για την απαξίωση της φυσικής αγωγής και της κακής φυσικής κατάστασης των μαθητών. Υποστήριξαν ότι η φυσική επιθυμία των παιδιών για κίνηση και η ευχάριστη συμμετοχή στην εκτέλεση των ασκήσεων αποτελούσε βασικό κίνητρο για την συνέχιση της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής.

Στα γυμναστήρια του Πανελληνίου και του Εθνικού Γυμναστικού συλλόγου γίνονταν αγώνες αθλητών δύο μέχρι τρεις φορές το χρόνο. Κατά τη διάρκεια του Πάσχα στο στάδιο διεξάγονταν σχολικοί αγώνες επίδειξης με τους νικητές να αναγράφονται στις εφημερίδες. Παρατηρείται αύξηση των νοσημάτων μετά τους αγώνες, αλλά και αποστροφή της μελέτης των άλλων μαθημάτων. Τα δυσνόητα παραγγέλματα, η προσπάθεια εκτέλεσης των ασκήσεων με ακρίβεια, αποτέλεσαν τροχοπέδη για την ελεύθερη έκφραση των μαθητών και φυσιολογικά μειώθηκε η διάθεση για συμμετοχή στο μάθημα.

Στη συνέχεια, μετά τις διαπιστώσεις, οι γονείς πρότειναν την ενασχόληση των μαθητών με το άλμα, την πάλη, την αναρρίχηση και άλλα παιχνίδια στην εξοχή, γιατί πίστευαν ότι οι μαθητές θα γυμνάζονταν καλύτερα και το μάθημα θα ήταν πιο ευχάριστο. Τέλος, εκτίμησαν ότι το υπουργείο με τη διάθεση της απαιτούμενης δαπάνης για λουτρά και οι γυμναστές με τις κατάλληλες οδηγίες έπρεπε να συμβάλλουν στην ατομική καθαριότητα των μαθητών. Επιδιοκιμάζεται ο Δήμαρχος Πειραιά, Μουτσόπουλος, ο οποίος φρόντισε για την κατασκευή δημόσιων λουτρών στον Πειραιά και ο τμηματάρχης του υπουργείου Παπασωτηρίου, με τη δημοσίευση νόμου «Περί υποχρεωτικής κατασκευής λουτρών» στα δημόσια εκπαιδευτήρια και την επισήμανση των απαραίτητων προϋποθέσεων τις οποίες όφειλαν να έχουν τα σπίτια προς ενοικίαση για τα εκπαιδευτήρια³¹⁸.

Το μάθημα της φυσικής αγωγής έπρεπε να περιλαμβάνεται στο αναλυτικό πρόγραμμα, όπως τα υπόλοιπα μαθήματα. Διαπιστώνεται ότι πραγματοποιούνταν υπό την μορφή επιδείξεων τις οποίες ακολουθούσαν απονομές και βραβεία. Οι νεότεροι Έλληνες δεν μερίμνησαν για την υιοθέτηση του μαθήματος, παρά το γεγονός ότι από την αρχαιότητα η φυσική αγωγή, πιστή σύντροφος του πολιτισμού, συνέβαλε στην ανάπτυξη του ελληνικού πολιτισμού και αποτέλεσε αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής ιστορίας.

Ο Παπανικολάου Κωνσταντίνος διαπίστωσε ότι οι διδάσκαλοι της φυσικής αγωγής έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διάδοση του μαθήματος, αλλά μόνο στις πόλεις, όπου γίνονταν χρήση των γυμναστηρίων κατά τη διάρκεια των κακών καιρικών συνθηκών και η συμμετοχή στο μάθημα έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Σε αντίθεση με τα χωριά, όπου η ανυπαρξία κατάλληλων χώρων και η ακατάλληλη ένδυση των μαθητών δεν συνέβαλλαν στη λειτουργία του μαθήματος. Ο Παπανικολάου αναγνωρίζει τον Χρυσάφη σαν το μοναδικό εκπρόσωπο της φυσικής αγωγής μέσα από το γυμναστικό

³¹⁸ Βλ. Κόντης, π. Δημ. Εκπαίδευσις, «Περί γυμναστικήν πάλιν», έτ.Β, αρ.1, 1 Σεπτ. 1902, σσ., 53-56.

εγχειρίδιο το οποίο θεωρεί απαραίτητο εργαλείο για το μάθημα της γυμναστικής.³¹⁹

Ο Ι. Χρυσάφης διευθυντής του Γυμναστηρίου του Εθνικού γυμναστικού συλλόγου, έγραψε το σύγγραμμα «Προπόνηση και Υγιεινή» το 1896 στο οποίο επισημαίνει ότι το μάθημα της φυσικής αγωγής μετά τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων διαδόθηκε και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Κατά τον συγγραφέα δεν έπρεπε να γίνει ακριβής αντιγραφή των ξένων κανονισμών, αλλά πρότεινε την αναμονή του συνεδρίου των γυμναστικών συλλόγων της Ελλάδας, όπου ευελπιστούσε να κανονισθούν οι λεπτομέρειες της διεξαγωγής των διαφόρων αγωνισμάτων.³²⁰

Αναμφίβολα ο Ι. Χρυσάφης συνέβαλλε τα μέγιστα στη διάδοση της σχολικής γυμναστικής στην Ελλάδα με την εφαρμογή του Σουηδικού γυμναστικού συστήματος, αλλά και με τη συγγραφική δραστηριότητα με θέμα τη φυσική αγωγή και την υγιεινή.

³¹⁹ Βλ. Παπανικολάου Κων/νος, π. Δημ. Εκπαίδευσις Το Σχολείον του χωριού, , Δ/ντης Σπ. Δ. Δουκάκης, έτ. Β, αρ. 1, 1 Σεπτεμβρίου 1902, , (Εν Πτέρη Αιγίου 4-12-1902), σ.σ., 167-170

³²⁰ Βλ. Χρυσάφης Ιωάνης Ε., ό.π., σσ. 1-10.

Ε. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. Τα διατάγματα και οι νόμοι περί της γυμναστικής τον 19^ο αιώνα ως και το 1912

Οι επιρροές και οι επιδράσεις των Ευρωπαϊκών γυμναστικών συστημάτων είχαν άμεσα αποτέλεσμα στην ψήφιση νόμων για την εισαγωγή της γυμναστικής στα σχολεία. Να σημειώσουμε ότι η Ελλάδα περνούσε μια δύσκολη περίοδο σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο και οι πρωτοβουλίες για την καθιέρωση του μαθήματος οφείλονται και σε ένθερμους υποστηρικτές παιδαγωγούς και γυμναστές.

Στο νόμο του 1834 «Περί δημοδιδασκάλου εν γένει» στο πρώτο άρθρο, αναφέρεται η διδασκαλία της φυσικής αγωγής σε κάθε δημοτικό σχολείο με τις οδηγίες του δασκάλου, εκτός των άλλων μαθημάτων και «σωματικά γυμνασία». Στο δεύτερο άρθρο του νόμου «Περί δημοτικών σχολείων» επισημαίνεται ότι οι σωματικές ασκήσεις θα γίνονται δύο φορές την εβδομάδα με την εποπτεία δασκάλου. «Εκτός τούτου, θέλουν γίνεσθαι υπο την εποπτείαν του διδασκάλου δις της εβδομάδος σωματικά γυμνασία (σωμασκία)».³²¹ Σύμφωνα με το έκτο άρθρο οι μαθητές έπρεπε να έχουν ηλικία πέντε μέχρι δώδεκα χρονών και για κάθε απουσία από το μάθημα επιβαλλόταν χρηματικό πρόστιμα δέκα λεπτών.³²²

Στο δεύτερο κεφάλαιο «Περί των γνώσεων και τον διορισμό των δασκάλων» και σύμφωνα με το άρθρο οκτώ, οι διδάσκαλοι των δημοτικών σχολείων χωρίζονταν σε α) διδασκάλους νομών (με μισθό εκατό δραχ, άρθρο είκοσι τρία) και επαρχιών (με μισθό ενενήντα δραχ.) β) διδασκάλους δήμων

³²¹ Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθμ. 11, «Νόμος περί δημοτικών σχολείων, άρθρο 2, Έν Ναυπλίω 3 Μαρτίου 1834, επίσης, Δηλιγιάννης Θ. – Ζηνόπουλος Γ. Ελληνική Νομοθεσία 1833-1875 τ. ΣΤ', Έν Αθήναις 1875, σ. 442.

³²² Βλ. Δηλιγιάννης Θεόδωρος Π. και Ζηνόπουλος Γ. Κ., Ελληνική Νομοθεσία από το 1833 μέχρι το 1875, τ. ΣΤ', Έν Αθήναις 1875, σσ. 453, 454.

πρώτης τάξης και γ) σε διδασκάλους δήμων δεύτερης τάξης (με μισθό ογδόντα δραχ.) και τρίτης τάξης (με μισθό πενήντα δραχ.). Μεταξύ των άλλων γνώσεων και ικανοτήτων, ο δάσκαλος όφειλε να έχει και γνώσεις του μαθήματος της φυσικής αγωγής, σύμφωνα με το άρθρο εννέα, «*Η πρώτη τάξις σύγκειται από διδασκάλους, έχοντας ήδη όλη τήν πρόσ άπαρτισμόν τελείου διδασκάλου δημοτικού σχολείου άπαιτουμένην ικανότητα και τās ακόλουθους γνώσεις...τής γυμναστικής*»³²³

2. Διάταγμα περί γυμναστηρίων, εν Αθήναις , 22 Νοεμβρίου 1882

Σε έκθεσή του διευθυντή του διδασκαλείου Αθηνών με αριθ. 5108 6 Ιουλίου 1879, ανακοινώνεται ότι η γυμναστική, ενώ θεωρούνταν απαραίτητη για την υγεία των μαθητών, δεν είχε την ανάλογη αποδοχή. Ο γενικός επιθεωρητής των σχολείων Δ. Γ. Πετρίδης την 15^η Φεβρουαρίου 1880 συνέταξε το πρώτο επίσημο πρόγραμμα βασικής εκπαίδευσης «*Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικαίς σχολείοις*», με τέσσερις τάξεις στο δημοτικό σχολείο.

Η φυσική αγωγή υπάρχει στο πρόγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων της δεύτερης, τρίτης, και τέταρτης τάξης από δύο ώρες την εβδομάδα. Την ίδια περίοδο επέστρεφαν από την Ευρώπη οι πρώτοι παιδαγωγοί, οι οποίοι είχαν σταλεί από τον σύλλογο «*Προς διάδοση των Ελληνικών γραμμάτων*». Ασχολήθηκαν με τη σύνταξη των προγραμμάτων. Το 1894 ανακοινώθηκαν τα πρώτα ολοκληρωμένα επιστημονικά προγράμματα από τον Χαρ. Παπαμάρκο για όλα τα δημοτικά σχολεία. Στα τετρατάξια δημοτικά σχολεία αρένων η φυσική αγωγή αναφέρεται στο πρόγραμμα σε όλες τις τάξεις (πρώτη και δεύτερη από 4 ώρες και τρίτη και τέταρτη τάξη από 3 ώρες). Στην πρώτη τάξη διεξάγονταν τα εξής παιχνίδια: αμνός και λύκος, μνίνδα εν κύκλο, νεοσοί και αετός, η πολιορκία, μνίνδα ραβδούχος και ασκήσεις τακτικές και ελεύθερες. Στην δεύτερη τάξη επίσης τα παιχνίδια: αμνός και λύκος εν κύκλο διπλό, μνίνδα εν κύκλο διπλό, δρόμος περί κύκλον, διελκυστίνδα, ο τυφλοπόντικα και ασκήσεις τακτικές και ελεύθερες. Στην τρίτη τάξη τα παιχνίδια : δρόμος περί κύκλο διπλούν, αντίδρομος ή τρικυμία και ασκήσεις: τακτικές και ελεύθερες καθώς και πεζοδρομία. Τέλος στην τέταρτη τάξη τα παιχνίδια: η του κέντρου σφαίρα, δρόμος περί κύκλον, ραβδούχος και σκλαβάκια. Στα τετρατάξια δημοτικά σχολεία θηλέων η φυσική αγωγή παρατηρείται σε όλες τις τάξεις, αλλά κατά δύο ώρες λιγότερες στην πρώτη και δεύτερη τάξη και κατά μία στην τρίτη και τέταρτη τάξη, δηλαδή είχαν όλες οι τάξεις από δύο

ώρες. Στα τριτάξια δημοτικά σχολεία αρρένων η φυσική αγωγή διδάσκεται στην τρίτη τάξη από 3 ώρες. Αναφέρεται ότι τα προγράμματα εκπαίδευσης είχαν σαν βασικό κορμό εκμάθησης τη γραμματική, την απομνημόνευση κανόνων και την απόκτηση γνώσεων χωρίς όφελος.

Το μάθημα της φυσικής αγωγής δεν διδασκόταν σε όλα τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, αλλά μόνο στα σχολεία όπου υπήρχαν διδάσκαλοι εκπαιδευμένοι στο μάθημα της φυσικής αγωγής, όπως στο ορφανοτροφείο της Αίγινας. Με διάταγμα 14 Απριλίου 1883 εισήχθησαν υποχρεωτικά ως μάθημα και οι στρατιωτικές ασκήσεις.

Με το διάταγμα 22 Νοεμβρίου 1883 δόθηκε η δυνατότητα σε Έλληνες οι οποίοι αγαπούσαν τη φυσική αγωγή, να σπουδάσουν σε πανεπιστήμια της Ευρώπης με υποτροφία έπειτα από εξετάσεις, σε ειδικές σχολές στο αντικείμενο της φυσικής αγωγής. Υπεύθυνος εξέτασης του μαθήματος ο διευθυντής του γυμναστηρίου Ιωάννης Φωκιανός. Το 1892 με τον νόμο ΒΟΘ' ιδρύθηκαν τα υποδιδασκαλεία σε κάθε νομό, προκειμένου να καλύψει τις αδυναμίες των δασκάλων με ελλιπή μόρφωση. Οι δάσκαλοι είχαν την ευκαιρία να βελτιώσουν τις γνώσεις τους στη γυμναστική, γιατί περιλαμβανόταν στο πρόγραμμα (3 ώρες) σε μια χρονική περίοδο όπου η φυσική αγωγή κέρδιζε έδαφος και ιδρύονταν αθλητικά σωματεία.

3. Το ωρολόγιο πρόγραμμα τετρατάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων (Υ.Ε.Δ.Ε. 1894)

Στο Α' τετρατάξιο δημοτικό σχολείο των αρρένων αναφέρεται στο ωρολόγιο αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων, ότι η γυμναστική εμφανίζεται μεταξύ των άλλων μαθημάτων σε όλες τις τάξεις με την εκτέλεση ελευθέρων και τακτικών ασκήσεων καθώς και παιδιών με αυξανόμενο βαθμό δυσκολίας από την πρώτη μέχρι την τέταρτη τάξη. Συγκεκριμένα, στην Α' και Β' τάξη από τέσσερις ώρες και στην Γ' και Δ' τάξη από τρεις ώρες. Στην Α' τάξη το μάθημα της Γυμναστικής πραγματοποιούνταν κάθε Τρίτη, Τετάρτη, Παρασκευή και Σάββατο 11 με 12 π.μ.. Στην Β' τάξη κάθε Δευτέρα, Τρίτη, Πέμπτη και Παρασκευή 3 με 4 μ.μ. Στην Γ' τάξη κάθε Δευτέρα 11 με 12 και κάθε Τετάρτη και Σάββατο 3 με 4 μ.μ. Τέλος στην Δ' τάξη αναφέρεται στο πρόγραμμα 10 με 11 κάθε Δευτέρα, Τρίτη και Παρασκευή. Η διδασκαλία του μαθήματος της γυμναστικής περιελάμβανε παιδιές, ελεύθερες και τακτικές ασκήσεις. Το διάταγμα υπογράφεται από τον υπουργό των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως Δ. Μ. Καλιφρονά, 12 Μαρτίου 1894.³²⁴

Στο διάταγμα περί των προγραμμάτων των μαθημάτων του τριταξίου δημοτικού σχολείου των αρρένων στο ωρολόγιο αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων, η γυμναστική εμφανίζεται μεταξύ των άλλων μαθημάτων σε όλες τις τάξεις (ασκήσεις τακτικές και ελεύθερες και παιδιές). Συγκεκριμένα, στην Α' και Β' τάξη από τρεις ώρες και στην Γ' και Δ' τάξη επίσης από τρεις ώρες. Στην Α' και Β' τάξη το μάθημα της Γυμναστικής πραγματοποιούνταν υπό την μορφή συνδιδασκαλίας κάθε Δευτέρα, Τετάρτη, Παρασκευή 10 με 11 π.μ. Στην Γ' και Δ' τάξη επίσης σε συνδιδασκαλία κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή 3 με 4 μ.μ. Η διδασκαλία της γυμναστικής περιλαμβάνει παιδιές,

³²⁴ Υ.Ε.Δ.Ε, Προγράμματα των δημοτικών σχολείων των αρρένων, Ωρολόγιο πρόγραμμα τετρατάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων του Υ.Ε.Δ.Ε., σ., Έν Αθήναις 1894, σ.σ. 8,9,45-47.

καθώς ελεύθερες και τακτικές ασκήσεις ανάλογες με την ηλικία των μαθητών.³²⁵

Στο διάταγμα «Περί των προγραμμάτων των μαθημάτων του διτάξιου δημοτικού σχολείου των αρρένων» το αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος της γυμναστικής διαφέρει από αυτό του τριτάξιου δημοτικού μόνο στις ώρες διδασκαλίας κατά τη διάρκεια της ημέρας (ασκήσεις τακτικές, ελεύθερες και παιδιές).

Στην Α' και Β' τάξη το μάθημα της γυμναστικής πραγματοποιούνταν υπό την μορφή συνδιδασκαλίας κάθε Δευτέρα, Τετάρτη, Παρασκευή 3 με 4 μ.μ. Στην Γ' και Δ' τάξη επίσης σε συνδιδασκαλία κάθε Δευτέρα, Τετάρτη και Παρασκευή 11 με 12 π.μ. Το διάταγμα υπογράφεται από τον υπουργό των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως Δ. Μ. Καλλιφρονά 10 Ιουλίου 1894.³²⁶

Σύμφωνα με το διάταγμα στο οποίο υπογράφει ο Υ.Ε.Δ.Ε. Δ.Μ. Καλιφρονάς «Περί προγραμμάτων των μονοταξίων δημοτικών σχολείων των αρρένων» (10 Αυγούστου 1894) το μάθημα της γυμναστικής διεξάγονταν σε συνδιδασκαλία όλων των τάξεων κάθε Δευτέρα και Πέμπτη 3 με 4 μ.μ. Στο αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος της γυμναστικής το περιεχόμενο είναι το ίδιο με αυτό του διτάξιου και τριτάξιου δημοτικού σχολείου. Το διάταγμα υπογράφεται από τον υπουργό των Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδύσεως Δ. Μ. Καλλιφρονά 10 Αυγούστου 1894.³²⁷

Στο πρόγραμμα των Ελληνικών σχολείων του σχολικού έτους 1896-1897, η γυμναστική αναφέρεται και στις τρεις τάξεις (πρώτη, δεύτερη και τρίτη τάξη) από 3 ώρες. Στο πρόγραμμα των γυμνασίων παρατηρείται και στις τέσσερις τάξεις επίσης από τρεις ώρες. Το Β.Δ. 23 Αυγούστου 1896 το υπογράφει ο

³²⁵ Ωρολόγιο πρόγραμμα τριτάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων του Υ.Ε.Δ.Ε. 1894, Έν Αθήναις 1894, σ.σ..54, 55, 91.

³²⁶ Ωρολόγιο πρόγραμμα διτάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων του Υ.Ε.Δ.Ε., 136, Έν Αθήναις 1894, σ.σ. 100, 101, 135.

³²⁷ Ωρολόγιο πρόγραμμα μονοτάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων του Υ.Ε.Δ.Ε., σ.σ., 142,143, 167, 168, Έν Αθήναις 1894.

υπουργός Δημήτριος Γ. Πετρίδης.³²⁸ Στο Β. Διάταγμα της 11 Σεπτεμβρίου 1897 ο αρμόδιος υπουργός Ε.Δ.Ε. Αθανάσιος Ευταξίας υπογραμμίζει το σκοπό της φυσικής αγωγής της αρμονικής ανάπτυξης και ενδυνάμωσης του σώματος των νέων και την τόνωση της αυτοπεποίθησης. Η φυσική αγωγή διδασκόταν σύμφωνα με το διάταγμα, σε κάθε ελληνικό σχολείο (Α,Β,Γ) και γυμνάσιο (Α,Β,Γ,Δ) από τρεις ώρες την εβδομάδα και σε κάθε τάξη.³²⁹

4. Ο νόμος ΒΧΚΑ' (1899)

Σταθμός στην ιστορία της φυσικής αγωγής στο τέλος του 19^{ου} αιώνα αναδείχθηκε ο νόμος ΒΧΚΑ' του 1899, ο οποίος ψηφίστηκε ομόφωνα από τη βουλή και ανέδειξε τους σκοπούς του μαθήματος. Προσπάθησε δε να φέρει νέες αντιλήψεις και μεθόδους στα εκπαιδευτήρια του κράτους και στη διδασκαλία της φυσικής αγωγής. Ο νόμος ΒΧΚΑ του 1899 καθόρισε ως βασικό στόχο της φυσικής αγωγής, την ανάπτυξη των σωματικών και πνευματικών ικανοτήτων καθώς και την προετοιμασία των μαθητών μέσω της στρατιωτικού χαρακτήρα εκπαίδευσης, ώστε να γίνουν αξιόμαχοι στρατιώτες σε καιρό πολέμου.

Η εισαγωγή του μαθήματος σε όλα τα εκπαιδευτήρια (δημόσια, ιδιωτικά και πανεπιστήμιο), δήλωνε την αποδοχή της φυσικής αγωγής, ενώ διεξάγονταν στα γυμναστήρια σε όλη την Ελλάδα και περιλαμβάνονταν μεταξύ των πιο σημαντικών μαθημάτων.³³⁰ Επίσης, αξιόλογη ήταν και η

³²⁸ Βλ. Δαυίδ Αντωνίου, ο.π., σσ. 311-322.

³²⁹ Βλ. Δαυίδ Αντωνίου, ο.π., σσ. 365-369.

³³⁰ Σύμφωνα με τον νόμο ΒΧΚΑ η συμμετοχή στο μάθημα είναι υποχρεωτική για όλους τους μαθητές, εξαιρούνται όσοι έχουν προβλήματα υγείας και οι μη αρτιμελείς. Η Γυμναστική διδάσκεται στα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία, θηλέων και αρρένων κάθε εβδομάδα 3 φορές την εβδομάδα από 1 ώρα.

Ο νόμος ΒΧΚΑ και τα εκτελεστικά ατού διατάγματα, έν Αθήναις 1900, Υ.Ε.Δ.Ε., *Η Γυμναστική*, Εν Αθήναις 1912, σσ. 3,4 .

συμβολή των αθλητικών σωματείων, τα οποία με την αγωνιστική δραστηριότητά τους και τη συμμετοχή των αθλητών τους σε τοπικούς, πανελλήνιους και Ολυμπιακούς αγώνες συνέβαλλαν στην εξάπλωση και διάδοση της φυσικής αγωγής και την ανάπτυξη της θετικής στάσης από τους φιλάθλους.

Το Υ.Ε.Δ.Ε, με την εισαγωγή της φυσικής αγωγής σε όλα τα εκπαιδευτήρια, είχε την ευθύνη της οργάνωσης και λειτουργίας του μαθήματος στη δημοτική και μέση εκπαίδευση, της εκπαίδευσης των μαθητών καθώς και της ενίσχυσης, της ανάπτυξης μέσα από τα αθλητικά σωματεία. Για το σκοπό αυτό, το υπουργείο περιλάμβανε στον προϋπολογισμό του έξοδα για δαπάνες προς βελτίωση, ανάπτυξη και οργάνωση της φυσικής αγωγής.

Καθοριστική σημασία για τη διάδοση και εξέλιξη της φυσικής αγωγής είχε το άρθρο 8 του νόμου ΒΧΚΑ, το οποίο αναφέρεται στην ίδρυση γυμναστηρίου σε κάθε σχολείο της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και τη συντήρησή του από το κράτος. Για την ομαλή διεξαγωγή του μαθήματος και σε δύσκολες καιρικές συνθήκες, η χρήση του γυμναστηρίου κρινόταν απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων του μαθήματος.

Η επιχορήγηση και προμήθεια κατάλληλων γυμναστικών οργάνων στα αθλητικά σωματεία από το κράτος, διευκόλυνε την υλοποίηση του προγράμματος της φυσικής αγωγής, γιατί υποχρεώνεται ο ευεργετημένος σύλλογος να παραχωρήσει την αίθουσα του γυμναστηρίου για τη διδασκαλία του μαθήματος. Με απόφαση του συλλόγου των δασκάλων και των καθηγητών, διοργανώνονταν πεζοπορίες, τις οποίες συνόδευε και ο διευθυντής του σχολείου. Οι νέες αντιλήψεις και η υιοθέτηση νέων στόχων της φυσικής αγωγής εκδηλώνονταν με τη συμμετοχή των μαθητών στην εκπαίδευση και εκμάθηση διαφορετικών αθλημάτων, όπως η κωπηλασία, η κολύμβηση, αλλά και της σκοποβολής ιδιαίτερα στις μεγαλύτερες τάξεις της μέσης εκπαίδευσης καθώς επίσης και η σημασία που αποδίδονταν στη σχέση φυσικής αγωγής και του Έλληνα στρατιώτη.³³¹

³³¹Υ.Ε.Δ.Ε, 'Η Γυμναστική, Ο νόμος ΒΧΚΑ και τα εκτελεστικά αυτού διατάγματα, έν Αθήναις 1912, σ. 4, επίσης Βλ. Δ. Αντωνίου, τ. Α, ο.π., σ. 396-397.

5. Διάταγμα περί απαλλαγής από τη φυσική αγωγή των μαθητών της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσως (12-9-1899)

Σύμφωνα με τα άρθρα τέσσερα, πέντε και έξι του νόμου ΒΧΚΑ του 1899 οι μαθητές όφειλαν να συμμετέχουν στην καθορισμένη ώρα για τη διδασκαλία της γυμναστικής. Δικαιολογημένα απουσίαζαν από το μάθημα όσοι είχαν κινητικά προβλήματα και όσοι εξαιτίας της συμμετοχής τους στην άσκηση απειλούνταν η υγεία τους. Την ευθύνη της προσωρινής ή οριστικής απαλλαγής των μαθητών από το μάθημα την είχε ειδική επιτροπή η οποία αποτελούνταν από τον διευθυντή του σχολείου, το γυμναστή και το γιατρό. Οι αιτήσεις για την απαλλαγή γίνονταν με την έναρξη της σχολικής περιόδου.³³²

Υποτροφίες γυμναστών στο εξωτερικό για μετεκπαίδευση

Για τη γνώση των νέων γυμναστικών συστημάτων τα οποία λειτουργούσαν ήδη την περίοδο εκείνη στην Ευρώπη και αλλαγής προσανατολισμού της φυσικής αγωγής στο σχολικό πρόγραμμα, προβλεπόταν αποστολή στο εξωτερικό δύο γυμναστών για εκπαίδευση, έπειτα από διαγωνισμό. Ο νόμος υπογράφεται 10 Ιουλίου 1899 από τον υπουργό εσωτερικών Γ. Ν Θεοτόκη και τον Υ.Ε.Δ.Ε. Αθ. Ευταξία και θεωρήθηκε από τον υπουργό δικαιοσύνης 12 Ιουλίου Ν. Καραπαύλο.³³³

Το υπουργείο αποφάσισε τη διεξαγωγή διαγωνισμού για την αποστολή στο εξωτερικό δύο γυμναστών με υποτροφία του Ελληνικού κράτους. Η

³³² Υ.Ε.Δ.Ε., Η Γυμναστική, Διάταγμα περί απαλλαγής της γυμναστικής των μαθητών της Δημοτικής και Μέσης εκπαίδευσως (12-9-1899), Το διάταγμα υπογράφεται από τον Υ.Ε.Δ.Ε. Αθ. Ευταξία 12 Σεπτεμβρίου 1899, Έν Αθήναις 1912, σ. 57.

³³³ Υ.Ε.Δ.Ε., Ο νόμος ΒΧΚΑ' και τα εκτελεστικά αυτού διατάγματα περί «της γυμναστικής εν τοις σχολείοις της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσως μετά των διδακτικῶν ὁδηγιῶν», Έ Αθήναις 1900.

τελειοποίηση της γυμναστικής διδασκαλίας και η απόκτηση γνώσεων των δύο γυμναστών αποτελούσε το βασικό στόχο του διατάγματος του υπουργείου. Ο διαγωνισμός διεξαγόταν στο Εθνικό πανεπιστήμιο και στο Ακαδημαϊκό γυμναστήριο την 30^η Αυγούστου παρουσία επιτροπής.

Δικαίωμα συμμετοχής στη διεκδίκηση των δύο υποτροφιών είχαν όσοι δεν είχαν συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας τους, οι πτυχιούχοι γυμναστές και όσοι βεβαίωναν την εκπαιδευτική εμπειρία τους με την ιδιότητα του γυμναστή. Η εξέταση των μαθημάτων γινόταν προφορικά και γραπτά.

Η αποζημίωση στους επιτυχόντες ανέρχονταν σε 350 δραχμές το μήνα και 500 δραχμές για τα οδοιπορικά έξοδα με την προϋπόθεση να αποστέλλουν πιστοποιητικά των σπουδών τους κάθε έξι μήνες. Το υπουργείο όφειλε να διορίζει τους υπότροφους με τον επαναπατρισμό τους για να αξιοποιήσει την γνώση την οποία απέκτησαν στο εξωτερικό. Το διάταγμα υπογράφει ο υπουργός Αθ. Ευταξίας 24 Ιουλίου 1899.³³⁴

6. Η διδασκαλία της φυσικής αγωγής στα σχολεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, Β.Δ. 20-11-1899, υπουργός Ε.Δ.Ε. , Αθ. Ευταξίας

Ο νόμος ΒΧΚΑ (20-7-1899, άρθρα 4,6,7,8,27,46, και 53) δια του υπουργού Ε.Δ.Ε. Αθανάσιου Ευταξία³³⁵ εισηγήθηκε τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής από δασκάλους και διδασκάλισσες, τρεις φορές την εβδομάδα από μία ώρα, σε όλα τα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και στα διδασκαλεία αρρένων και θηλέων. Ο Ευταξίας, είτε λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία των μαθητών, είτε λόγω έλλειψης δασκάλων της γυμναστικής, πρότεινε στις δύο κατώτερες τάξεις του δημοτικού να διδάσκεται μία φορά την εβδομάδα από μισή ώρα.

³³⁴ Υ.Ε.Δ.Ε., 'Η Γυμναστική, Διάταγμα (9-06-1909), προκήρυξις διαγωνισμού προς αποστολήν εις τήν Έσπερίαν ύποτρόφων προς σπουδήν τής γυμναστικής, Έν Αθήναις 1912, σ. 82.

³³⁵ Ο Αθανάσιος Ευταξίας υπήρξε Υ.Ε.Δ.Ε. από τον Απρίλιο 1899 μέχρι το Μάρτιο του 1900.

Η τήρηση της εφαρμογής του διατάγματος ελεγχόταν από τον επιθεωρητή. Επίσης, όσοι δίδασκαν γυμναστική στο Ακαδημαϊκό γυμναστήριο ή στην σχολή γυμναστών, καθώς και σε δημόσια και άλλα εκπαιδευτήρια ή αθλητικά σωματεία, έπρεπε να ενημερώνουν το διευθυντή του δημόσιου σχολείου για την επιπλέον δώρη ιδιωτική απασχόλησή τους. Ο περιορισμός στην εξωσχολική διδασκαλία της γυμναστικής των δασκάλων (επιτρέπεται μόνο δύο ώρες), η συνδιδασκαλία όχι περισσότερων των δύο τάξεων, η απαγόρευση της συνδιδασκαλίας της πρώτης και δεύτερης τάξης του Ελληνικού σχολείου, καθώς και ο περιορισμός των μαθητών κατά τη συνδιδασκαλία (έως και εξήντα μαθητές) βοήθησαν στη βελτίωση της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής στο δημοτικό και στην εκπαίδευση γενικότερα.

Σύμφωνα με το διάταγμα, το μάθημα εντασσόταν στο σχολικό πρόγραμμα με τα υπόλοιπα μαθήματα, διακόπτονταν μόνο εξαιτίας των καιρικών συνθηκών δεδομένου ότι δεν υπήρχαν κατάλληλα κλειστά γυμναστήρια. Τα αθλητικά σωματεία υποχρεούνταν να παραχωρούν τα γυμναστήρια τους, σύμφωνα με το όγδοο άρθρο του νόμου ΒΧΚΑ' για τη διδασκαλία της γυμναστικής. Σε περίπτωση μη παραχώρησης των γυμναστηρίων, επιβάλλονταν οι ανάλογες κυρώσεις, όπως η διακοπή της επιχορηγήσεως και ταυτόχρονα υποχρεώνονταν τα σωματεία να επιστρέψουν τα γυμναστικά όργανα στο κράτος.

Η υλοποίηση του σχολικού προγράμματος της γυμναστικής συναντούσε δυσκολίες, εξαιτίας της έλλειψης κατάλληλων χώρων και γυμναστηρίων. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στις μέρες μας σε πολλά σχολεία διαπιστώνεται η έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής με αρνητικές επιδράσεις στη διδασκαλία του μαθήματος. Ιδιαίτερη σημασία δίνονταν στην ώρα διεξαγωγής του μαθήματος κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς εξαιτίας των καιρικών συνθηκών, για λόγους υγείας των μαθητών. Επιβάλλονταν η απαγόρευση του μαθήματος στα σχολεία, τις ώρες υπερβολικής ζέστης και ιδιαίτερα το μεσημέρι μετά το φαγητό. Οι εκδρομές είχαν γυμναστικό χαρακτήρα, ο γυμναστής συνόδευε τους μαθητές σε πεζοπορία διάρκειας έως δύο ωρών, όταν το επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες.

Για τη βαθμολογία στο μάθημα της γυμναστικής ίσχυαν οι διατάξεις «Περί βαθμολογίας των Ελληνικών, λατινικών και μαθηματικών» στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης. Τέλος, υπεύθυνοι για την τήρηση των διατάξεων, σύμφωνα με το διάταγμα, ήταν οι διευθυντές των σχολείων και οι επιθεωρητές της δημοτικής εκπαίδευσης.³³⁶

Για την αλλαγή των προγραμμάτων των διδασκομένων μαθημάτων στα Ελληνικά σχολεία και γυμνάσια ψηφίστηκε το Β.Δ. 21 Σεπτεμβρίου 1900 του Υ.Ε.Δ.Ε. Σ. Στάη «Περί τροποποιήσεως» των βασιλικών διαταγμάτων 11 Σεπτεμβρίου 1897 και 17 Νοεμβρίου 1897. Σκοπός της φυσικής αγωγής έπρεπε να είναι, η αρμονική σωματική ανάπτυξη των νέων και η βελτίωση της αυτοπεποίθησης. Η διδασκαλία της φυσικής αγωγής περιλαμβάνεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα του Ελληνικού σχολείου (Α,Β,Γ τάξη) και Γυμνασίου (Α,Β,Γ,Δ τάξη), πέντε ώρες την εβδομάδα και πραγματοποιούνταν γυμναστικά παιχνίδια, ανάλογα με την ηλικία των μαθητών.³³⁷

Το Β.Δ. 22 Οκτωβρίου 1901 περί επανακαθορισμού των ωρών διδασκαλίας της φυσικής αγωγής και τροποποίησης των άρθρων του Β.Δ. 20 Νοεμβρίου 1899 με Υ.Ε.Δ.Ε. τον Σ. Στάη. Με βάση το πρώτο άρθρο του νόμου ΑΧΙΑ' και τα άρθρα τέσσερα, έξι και επτά του νόμου ΒΧΚΑ', τροποποιείται το πρώτο άρθρο ως εξής: Σε όλα τα δημόσια, δημοσυντήρητα και ιδιωτικά σχολεία της μέσης εκπαίδευσης η φυσική αγωγή διδασκόταν τέσσερις φορές την εβδομάδα από μία ώρα, ενώ κάθε Πέμπτη απαγορευόταν η διδασκαλία πριν το μεσημέρι. Στο άρθρο εννέα προστίθεται εδάφιο σχετικά με τη δυνατότητα των μαθητών να ασκούνται με διάφορα παιχνίδια μετά το μεσημέρι στις εκδρομές που γίνονται κάθε Πέμπτη. Στο δέκατο άρθρο αναφέρεται ότι η βαθμολογία προσαρμόζεται σε αυτήν των μαθηματικών στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης, δηλαδή

³³⁶ Υ.Ε.Δ.Ε. , *Η Γυμναστική, Διάταγμα περί της διδασκαλίας τη γυμναστικής εν τοις σχολείοις της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδύσεως και εν τοις Διδασκαλείοις έκαστου φύλλου* (20 Νοεμβρίου 1899 ο υπουργός Α. Ευταξίας), *Εν Αθήναις* 1912, σ.σ. 20-22.

³³⁷ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, *ο.π.*, σ.σ. 422-430.

παρατηρούνταν τρεις φορές κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, όπως και στα άλλα μαθήματα.³³⁸

Το Β.Δ. 6 Σεπτεμβρίου 1903 με Υ.Ε.Δ.Ε. τον Θ. Φαρμακόπουλο, περί τροποποιήσεως των Β.Δ. διαταγμάτων 11 Σεπτεμβρίου 1897, 17 Νοεμβρίου 1897, 22 Μαρτίου 1899 και 21 Σεπτεμβρίου 1900. Η φυσική αγωγή στα Ελληνικά σχολεία γινόταν από τρεις ώρες σε κάθε τάξη (Α,Β,Γ) ενώ στο γυμνάσιο παραμένουν οι πέντε ώρες σε κάθε τάξη (Α,Β,Γ,Δ).³³⁹

Το Β.Δ. 5 Οκτωβρίου 1906, Υ.Ε.Δ.Ε. Α. Στεφανόπουλος, διάταγμα «Περί κανονισμού του προγράμματος των μαθημάτων των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων». Σκοπός της φυσικής αγωγής έπρεπε να είναι, η αρμονική σωματική ανάπτυξη των νέων και η βελτίωση της αυτοπεποίθησης. Σύμφωνα με τα προηγούμενα διατάγματα για το σχολικό έτος 1906-1907, η φυσική αγωγή διδασκόταν κάθε εβδομάδα από τρεις ώρες στο Ελληνικό σχολείο και στις τρεις τάξεις και από τρεις ώρες στο γυμνάσιο και στις τέσσερις τάξεις.³⁴⁰

Στο Β.Δ. 20 Δεκεμβρίου 1907, το οποίο υπογράφει ο Α. Στεφανόπουλος Υ.Ε.Δ.Ε. για την εξάσκηση της σκοποβολής των μαθητών των γυμνασίων και Ελληνικών σχολείων. Στο πρώτο άρθρο αναφέρεται πως οι μαθητές των γυμνασίων και των δύο ανώτερων τάξεων του Ελληνικού σχολείου, του διδασκαλείου και της σχολής των γυμναστών εξασκούσαν στη σκοποβολή. Σύμφωνα με το δεύτερο άρθρο υπεύθυνοι για την άσκηση ήταν οι γυμναστές και οποιοσδήποτε ειδικός υπήρχε για την σκοποβολή. Η άσκηση στη σκοποβολή περιελάμβανε τη θεωρία της διδασκαλίας και την πρακτική, σύμφωνα με το τρίτο άρθρο.³⁴¹

³³⁸ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, τ. Α, ό.π, σσ. 431-432.

³³⁹ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, τ. Α, ο.π. σσ. 434-435.

³⁴⁰ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, τ. Α, ο.π. σ. 456.

³⁴¹ Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, ο.π. σ. 566.

7. Το Β.Δ. 23 Ιουνίου 1909, Υ.Ε.Δ.Ε., Σ. Στάης, αναλυτικό πρόγραμμα γυμναστικής – πίνακες γυμναστικής

Το πρόγραμμα της φυσικής αγωγής στο δημοτικό και στη μέση εκπαίδευση κατά το σχολικό έτος 1909-1910 λάμβανε υπό όψη το νόμο ΒΧΚΑ' της 20 Ιουλίου 1899. Η διάταξη, η σύνταξη και αραιώση (τρόπος αραιώσης προτιμάται να είναι σταθερός) των μαθητών γίνονταν ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών και το χώρο που υπήρχε για την εκτέλεση των ασκήσεων. Οι σχηματισμοί και οι διάφορες κινήσεις εφαρμόζονταν σύμφωνα με τον κανονισμό εκπαίδευσης του πεζικού. Οι ίδιες ασκήσεις χρησιμοποιούνταν και στα σχολεία θηλέων, εκτός των ασκήσεων που δεν ταίριαζαν στα κορίτσια, όπως άλματα και ανακυβίσθηση.

Ασκήσεις του ημερησίου γυμναστικού προγράμματος

Η προάσκηση του σώματος γίνονταν με ασκήσεις του αυχένα, του κορμού, των χεριών και των ποδιών. Στη συνέχεια για την καθολική εξάσκηση του σώματος χρησιμοποιούνταν υπερεκτάσεις, εξαρτήσεις και ισορροπίες. Για την τοπική εξάσκηση του σώματος κατάλληλες θεωρούνταν οι ασκήσεις των μυών του αυχένα, του ώμου και της ράχης, των κοιλιακών και των πλαγίων μυών του κορμού.

Μεταξύ των ασκήσεων του ημερησίου προγράμματος περιλαμβάνονταν και οι ασκήσεις για την πρακτική χρήση του σώματος, δηλαδή αγωνιστικές ασκήσεις και παιχνίδια, η βάδιση, ο δρόμος και το άλμα. Στο τέλος χρησιμοποιούνταν αναπνευστικές και ασκήσεις αποθεραπείας.³⁴²

³⁴² Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, τ. Α, ό.π., σ. 569.

8. Ο νόμος ΓΥΛΗ (1909)

Ο νόμος ΓΥΛΗ³⁴³ προσπάθησε να βελτιώσει με προσθήκες και αλλαγές το νόμο ΒΧΚΑ του 1899 σε άρθρα τα οποία σχετιζόνταν με την οργάνωση και τη λειτουργία της σχολής των γυμναστών. Συγκεκριμένα, η βουλή ψήφισε ομόφωνα την αντικατάσταση του άρθρου 16 του νόμου ΒΧΚΑ και την ίδρυση σχολής για την εκπαίδευση δασκάλων και καθηγητών για τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης, το διδασκαλείο, το Ακαδημαϊκό γυμναστήριο, τη σχολή των γυμναστών και τις στρατιωτικές και ναυτικές σχολές του κράτους.

Αποκτά ιδιαίτερη σημασία ο ορισμός αυστηρών κριτηρίων για όσους ενδιαφέρονταν να εισαχθούν στην σχολή. Έπρεπε να έχουν απαραίτητα καλή διαγωγή και πτυχίο εκπαιδευτικού ιδρύματος (Λύκειο). Επίσης, υπήρχε όριο στην ηλικία για φοίτηση στη σχολή (όχι μεγαλύτερη των είκοσι πέντε χρόνων) και το ύψος (άνω του ενός μέτρου και εξήντα τριών εκατοστών) των μαθητών. Ο διδάσκων γιατρός της σχολής έπρεπε να πιστοποιεί την κατάλληλη σωματική διάπλαση των υποψηφίων μαθητών. Απαλλάσσονταν των υποχρεώσεων του ν. ΒΧΚΑ (άρθρων 14 και 15) οι φοιτητές του Εθνικού Πανεπιστημίου οι οποίοι φοιτούσαν στη σχολή των γυμναστών.

Επιπλέον, παρατηρείται αλλαγή στην ύλη της διδασκαλίας των μαθημάτων στη σχολή των γυμναστών σύμφωνα με το άρθρο 17 του ΒΧΚΑ, όπου τροποποιήθηκε με τη διδασκαλία κατά τη θεωρία και την πράξη της παιδαγωγικής γυμναστικής, αλλά και της αγωνιστικής. Η διδασκαλία τοπικών και άλλων παιδιών, καθώς και μαθημάτων τα οποία είχαν σχέση με την ιατρική και την υγιεινή, αποκτούσαν ιδιαίτερη αξία και έγινε κατανοητή η εισαγωγή διαφορετικών αντιλήψεων, όπως για το ρόλο και τη σημασία της φυσικής αγωγής στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Η συνέχιση των προασκήσεων της βασικής στρατιωτικής εκπαίδευσης, της σπλομαχίας και της σκοποβολής, αποτελούσαν στοιχεία τα οποία σχετιζόνταν

³⁴³ Ο νόμος ΓΥΛΗ 27 Νοεμβρίου 1909, υπογράφεται Υ.Ε.Δ.Ε. Παν. Θρ. Ζαίμης και θεωρήθηκε από τον υπουργό δικαιοσύνης Κ. Π. Μαυρομιχάλη, 3 Δεκεμβρίου 1909.

και με την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, όπου οι μαθητές υπολογίζονταν σαν έμψυχο δυναμικό για έναν αξιόμαχο στρατό στο μέλλον.

Η προσθήκη στο άρθρο 17 για τον περιορισμό των απουσιών κατά τη διάρκεια της φοίτησης, αποκτούσε επίσης ιδιαίτερη βαρύτητα. Κάθε μαθητής όφειλε να παρακολουθήσει εκ νέου την ίδια τάξη, εάν συμπλήρωνε είκοσι πέντε απουσίες σε ένα μάθημα ή ογδόντα στο σύνολο των μαθημάτων.

Η τροποποίηση του άρθρου 19 αναφερόταν στην αύξηση των μισθών του διευθυντή και του υπόλοιπου εκπαιδευτικού προσωπικού και όχι μόνο. Ο νόμος ΓΥΛΗ καταργούσε το άρθρο 20, ενώ στο άρθρο 21, το οποίο αναφέρεται στο διορισμό διευθυντή στο Ακαδημαϊκό γυμναστήριο ή στη σχολή γυμναστών. Έκρινε απαραίτητη προϋπόθεση για τον υποψήφιο να είχε σπουδάσει φυσική αγωγή στο εξωτερικό και να είχε πέντε χρόνια προϋπηρεσία στα προαναφερθέντα ιδρύματα.

Με την αλλαγή του άρθρου 51 του ν. ΒΧΚΑ συμπεραίνεται ότι η μετεκπαίδευση στο εξωτερικό Ελλήνων διδασκάλων της φυσικής αγωγής είχε συνέπεια την αναβάθμισή τους. Να σημειώσουμε ότι άλλαξαν τα κριτήρια (με τη διεξαγωγή διαγωνισμού) για το διορισμό του επιθεωρητή της φυσικής αγωγής, για τα σχολεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης. Η προϋπηρεσία ως διευθυντές σε γυμναστικά ιδρύματα κρινόταν απαραίτητη, ομοίως έπρεπε να είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό και να είχαν πενταετή υπηρεσία ως γυμναστές. Δεν γίνεται ξανά αναφορά για Ελβετό εκπαιδευτικό επιθεωρητή με την αλλαγή του νόμου ΓΥΛΗ, ο οποίος σύμφωνα με τον ν. ΒΧΚΑ του 1899 μισθοδοτούνταν με τα διπλάσια χρήματα. Προβλεπόταν αποζημίωση δέκα δραχμών μόνο για τον επιθεωρητή, ο οποίος θα μετέβαινε εκτός των Αθηνών.

Ο νόμος ΓΥΛΗ σηματοδοτεί μια νέα περίοδο για την αναβάθμιση της διδασκαλίας της γυμναστικής, της οργάνωσης και λειτουργίας της Σχολής των Γυμναστών, την αλλαγή περιεχομένου στη διδασκαλία των μαθημάτων στην σχολή των γυμναστών, την αποδοχή των δασκάλων της γυμναστικής στα εκπαιδευτικά ιδρύματα ως ισάξιους επιστήμονες με την αποπομπή των αλλοδαπών εκπαιδευτικών. Τονίζεται ιδιαίτερα η αξία της ομαλής λειτουργίας

του μαθήματος με την επιβολή φόρου για την ίδρυση γυμναστηρίων και άλλων αναγκών υλικοτεχνικής υποδομής.³⁴⁴

9. Εγκύκλιος (21 Μαρτίου 1912) προς τους προϊσταμένους των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως και τον διευθυντή του ακαδημαϊκού γυμναστηρίου

Μετά τις εξετάσεις του μαθήματος της φυσικής αγωγής, με εγκύκλιο του Υ.Ε.Δ.Ε. , προτάθηκε η διεξαγωγή του μαθήματος με την ίδια προσοχή και αφοσίωση μέχρι και της 20 Μαΐου. Παρατηρήθηκε σε μερικά σχολεία χαλαρότητα, αμέλεια και ασυνέπεια στη διδασκαλία του μαθήματος και όφειλαν οι προϊστάμενοι των σχολείων να αναφέρουν τον διδάσκοντα ή το γυμναστή ο οποίος δεν τηρούσε τις διατάξεις του νόμου για τη διδασκαλία ενός από τα σπουδαιότερα μαθήματα του σχολικού προγράμματος. Η εγκύκλιος υπογράφεται από τον υπουργό Απ. Γ. Αλεξανδρή 21 Μαρτίου 1912.³⁴⁵

³⁴⁴ Υ.Ε.Δ.Ε, Η γυμναστική, Ο νόμος ΓΥΛΗ 27 Νοεμβρίου 1909, υπογράφεται Υ.Ε.Δ.Ε. Παν. Θρ. Ζαίμης, θεωρήθηκε από τον υπουργό δικαιοσύνης 3 Δεκεμβρίου 1909 Κ. Π. Μαυρομιχάλη, Έν Αθήναις, 1912, σσ., 16-19.

³⁴⁵ Υ.Ε.Δ.Ε., Η Γυμναστική, Έγκύκλιος (21 Μαρτίου 1912) προς τους προϊσταμένους τῶν σχολείων τῆς δημοτικῆς καί μέσης ἐκπαίδευσεως καί τόν διευθυντήν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ γυμναστηρίου, Έν Αθήναις 1912, σ. 70, Βλ. επίσης Δ. Αντωνίου, ο.π., τ. Α, σ. 601.

ΣΤ. ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ (1907)

1. Η εν Ελλάδι γυμναστική και τό νομοσχέδιο περί στρατιωτικού σχολείου γυμναστικής

Οι μαθητές της σχολής των γυμναστών έστειλαν υπόμνημα στη Βουλή των Ελλήνων, με αφορμή το νομοσχέδιο το οποίο εισήχθη στη Βουλή 2 Δεκεμβρίου 1906, στο οποίο αναφέρεται ότι οι μαθητές της σχολής έπρεπε να φοιτήσουν επί αορίστου χρόνου στη στρατιωτική σχολή, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών στη σχολή τους. Οι μαθητές υποστήριξαν, ότι η πολιτεία όφειλε να τους διορίσει μετά την αποφοίτηση από τη σχολή, γιατί ήδη είχαν φοιτήσει στο πανεπιστήμιο και στο Ακαδημαϊκό γυμναστήριο. Ανέπτυξαν προφορικά τις θέσεις τους και τα επιχειρήματά τους στον υπουργό ενάντια στο νέο νομοσχέδιο, αλλά χωρίς αποτέλεσμα, και ελπίζανε να γίνει γνωστό το περιεχόμενο των θέσεών τους κατά τη διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου στη Βουλή.

Στην προηγούμενη βουλή κατατέθηκε σχέδιο νόμου από τον πρωθυπουργό και υπουργό των στρατιωτικών Θεοτόκη, «Περί συστάσεως στρατιωτικού σχολείου Γυμναστικής», όχι μόνο για το στρατό και το ναυτικό, αλλά και για όλα τα σχολεία του κράτους. Ο υπουργός Παιδείας Στεφανόπουλος παρατήρησε ότι δεν ήταν σωστό την «Πολιτική Γυμναστική να την υπαγάγωμεν εις τήν στρατιωτικήν». Ο εισηγητής συμφώνησε στην αφαίρεση των σχετικών διατάξεων με αποτέλεσμα να ψηφισθεί και να δημοσιευθεί ο ΓΡΝΗ' νόμος της 11^{ης} Ιουλίου 1906 «Περί συστάσεως Στρατιωτικού Σχολείου Γυμναστικής» με σκοπό την εκπαίδευση αξιωματικών και υπαξιωματικών του στρατού ξηράς και θαλάσσης, για να είναι ικανοί προγυμναστές στο στρατό (Άρθρο 1).

Το νέο σχολείο δεν λειτούργησε και μετά την πάροδο πέντε μηνών, υποβλήθηκε στην Βουλή νέο νομοσχέδιο, το οποίο επανέφερε τις διατάξεις του νόμου ΓΡΝΗ', οι οποίες είχαν διαγραφεί. Η εκπαίδευση γυμναστών για το στρατό ξηράς και θαλάσσης και η συμπλήρωση θέσεων στα ιδιωτικά και δημόσια εκπαιδευτήρια, αναφέρεται ως σκοπός του νομοσχεδίου, εξαιτίας της έλλειψης γυμναστών. Επίσης, κύρια επιδίωξη του νομοσχεδίου ήταν η τελειοποίηση σε πρακτικό και θεωρητικό επίπεδο των μαθητών της σχολής και των διδασκάλων των σχολείων του κράτους (Άρθρο 1).

Οι μαθητές της σχολής με το υπόμνημα προς τη βουλή των Ελλήνων εξέφρασαν τη διαφωνία τους και θεωρώντας άδικο να συμμετέχουν σε αυτή τη δοκιμασία, στο στρατιωτικό σχολείο γυμναστικής, οι πτυχιούχοι γυμναστές και διδάσκαλοι. Επιπλέον, υποστήριξαν ότι το νομοσχέδιο έπρεπε να συνοδεύεται με εισηγητική έκθεση των συντακτών, η οποία θα αιτιολογούσε τα άρθρα με κάθε λεπτομέρεια. Είχαν καθήκον οι συντάκτες του νομοσχεδίου, να αποδείξουν την ανεπάρκεια της εκπαίδευσης των μαθητών της σχολής των γυμναστών και να δικαιολογήσουν την παράταση της εκπαίδευσής τους. Όφειλαν, επίσης, να καταθέσουν τις προτάσεις τους για τη βελτίωση του στρατιωτικού σχολείου γυμναστικής.

Το μοναδικό επιχείρημα του νομοσχεδίου ήταν, η εφαρμογή ενός ενιαίου γυμναστικού συστήματος σε όλο το κράτος. Αφορμή της υποβολής του νομοσχεδίου οφειλόταν στην υποχρέωση του κράτους προς τους ευεργέτες ομογενείς. Συγκεκριμένα, η δωρεά των 300 χιλ. δραχμών των ομογενών επηρέασε την κατάθεση του νομοσχεδίου και την ίδρυση του στρατιωτικού γυμναστικού σχολείου. Οι εκπρόσωποι του έθνους είχαν υποχρέωση να αξιολογήσουν το νομοσχέδιο και να ενεργήσουν σύμφωνα με το συμφέρον της Ελλάδας. Οι μαθητές υποστήριζαν στο υπόμνημα, ότι καμία δωρεά δεν ήταν ικανή να επηρεάσει την τιμή και την αξιοπρέπεια του κράτους και το χαρακτήρισαν ασύμφορο, άστοχο και επιζήμιο.³⁴⁶

³⁴⁶ Βλ. Η ἐν Ἑλλάδι γυμναστικὴ καὶ τὸ νομοσχέδιον περὶ στρατιωτικοῦ σχολείου γυμναστικῆς,

Στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου γίνεται λόγος περί ενιαίου γυμναστικού συστήματος γενικά και αόριστα. Οι μαθητές προσπαθούσαν με την κατάθεση του υπομνήματος να αποδείξουν την ύπαρξη και λειτουργία ενιαίου γυμναστικού συστήματος στην εκπαίδευση, γιατί η υποβολή του νομοσχεδίου δήλωνε ουσιαστικά την αναποτελεσματικότητα ή την έλλειψη γυμναστικού συστήματος.

2. Η άποψη των γυμναστών για το γυμναστικό σύστημα

Η αρμονική ανάπτυξη και η διατήρηση των δυνάμεων του ανθρώπου αποτέλεσαν τη βάση των γυμναστικών συστημάτων, του γερμανικού και του σουηδικού συστήματος κατά τον 19^ο αιώνα, τα οποία υιοθέτησαν τη φιλοσοφία των προγόνων μας σχετικά με το σκοπό της φυσικής αγωγής. *Γυμναστικό σύστημα καλούμε τις μεθόδους και τα όργανα που χρησιμοποιούμε για να επιτευχθεί ο στόχος της φυσικής αγωγής.* Κάθε γυμναστικό σύστημα χαρακτηρίζεται από τη διαφορετική μεθοδολογία που χρησιμοποιεί για τον τρόπο επίτευξης του κοινού σκοπού (αρμονική ανάπτυξη) και κάθε χώρα τις προσαρμόζει στις ανάγκες, τα έθιμα και τις παραδόσεις του λαού της. Στην Αυστρία, στη Γαλλία και στην Ιταλία συστήθηκε εικοσιεξαμελής επιτροπή γυμναστών, ιατρών και ανωτέρων αξιωματικών, παιδαγωγών υπό την προεδρία του φυσιολόγου Marey, η οποία καθιέρωσε το Σουηδικό σύστημα.

Το 1899, υπό την προεδρεία του τότε υπουργού παιδείας Αθανάσιου Ευταξία, συστήθηκε επιτροπή ειδικών γυμναστών και παιδαγωγών η οποία επεξεργάστηκε το νόμο ΒΧΚΑ' «Περί γυμναστικού συστήματος». Μέλη της επιτροπής ήταν οι Δ. Ζαγγογιάννης και Χαρίσιος Παπαμάρκος, πρόεδροι

υπόμνημα τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς τῶν Γυμναστῶν πρὸς τὴν Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1907, σσ. 5-7.

αθλητικών και γυμναστικών σωματείων, ο συνταγματάρχης του Ναυτικού και ο Γ. Σκλαβούνος, καθηγητής της Ιατρικής.

Η βάση του νόμου ΒΧΚΑ' περί γυμναστικής ήταν το γερμανικό σύστημα. Η καθιέρωση των παιδιών, των δρομικών ασκήσεων, της σκοποβολής, των γυμναστικών και αθλητικών αγώνων προκύπτουν από την επιρροή του γερμανικού συστήματος. Η επίδραση επίσης του Σουηδικού συστήματος διακρίνεται από την εφαρμογή των ελεύθερων και των ενόργανων ασκήσεων, για αυτό και η ελληνική κυβέρνηση απέστειλε δύο υπότροφους στη Σουηδία. Η επιρροή του ελβετικού συστήματος ήταν ευδιάκριτη στην υιοθέτηση διοργάνωσης σχολικών αγώνων.

Η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται μεταξύ των κύριων μαθημάτων και αποτελούσε βασικό μέσο αγωγής σε όλα τα σχολεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, σε αγόρια και κορίτσια, σε δημόσια και ιδιωτικά σχολεία σύμφωνα με τον νόμο ΒΧΚΑ'. Στα σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης παρέμειναν γυμναστές οι δημοδιδάσκαλοι, υπεύθυνοι για τη σωματική και πνευματική αγωγή των μαθητών. Για τους διδασκάλους και καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης ιδρύθηκε το Ακαδημαϊκό Γυμναστήριο και η σχολή των γυμναστών. Οι πτυχιούχοι διορίζονταν σαν γυμναστές. Με το νόμο ΒΧΚΑ' εκτός των παιδιών προτεινόταν η κολύμβηση, η κωπηλασία και η σκοποβολή. Επίσης, η ίδρυση γυμναστηρίων σε όλη την ελληνική επικράτεια και ο εφοδιασμός με γυμναστικά όργανα, αναφερόταν στις βασικές επιδιώξεις του νόμου. Επιπλέον, καταγράφονταν σειρά διαταγμάτων για το μάθημα της φυσικής αγωγής στα σχολεία, για το αναλυτικό πρόγραμμα και τις εξετάσεις, τα γυμναστήρια και τους αγώνες.

Οι μαθητές της σχολής γυμναστών υποστήριζαν με επιχειρήματα την ύπαρξη γυμναστικού συστήματος. Ο νόμος ΒΧΚΑ' είχε εξασφαλίσει το ενιαίο του γυμναστικού συστήματος για αγόρια και κορίτσια και για όλα τα επίπεδα αθλουμένων μέσω του αναλυτικού προγράμματος σε ολόκληρη τη χώρα. Οι γυμναστικές διατάξεις δεν εφαρμόστηκαν στην πράξη μέχρι την περίοδο του υπομνήματος, αλλά η γυμναστική είχε κάνει βήματα προόδου, σύμφωνα με τους μαθητές της σχολής των γυμναστών. Η συμμετοχή των μαθητών στις

εξετάσεις των σχολείων, στους σχολικούς και Πανελληνίους αγώνες καθώς και η τέλεση των Ολυμπιακών αγώνων, επιβεβαίωσε τη διάδοση της γυμναστικής και του γυμναστικού συστήματος στα προγράμματα της ελληνικής εκπαίδευσης αλλά και στη δημιουργία αθλητικών συλλόγων.³⁴⁷

Ως σημαντική παράλειψη της εφαρμογής του νόμου αναφέρουν οι μαθητές, την παύση των διατάξεων «Περί επιθεωρήσεως της φυσικής αγωγής», με αποτέλεσμα την έλλειψη ελέγχου και εποπτείας του μαθήματος. Επίσης, εξαιτίας της ανεπάρκειας της υλικοτεχνικής υποδομής (γυμναστήρια, όργανα) η φυσική αγωγή περιορίστηκε σε τακτικές και ελεύθερες ασκήσεις και πολλές φορές διακόπηκε για εβδομάδες ή μήνες τη χειμερινή περίοδο.

Η δωρεά των 300 χιλιάδων δραχμών των ομογενών της Αιγύπτου θα κάλυπτε τις δαπάνες ανέγερσης αιθουσών για την παράδοση θεωρητικών μαθημάτων και του νεοσύστατου στρατιωτικού σχολείου γυμναστικής, στα πρότυπα του Κεντρικού Ινστιτούτου Γυμναστικής της Στοκχόλμης. Αξιομνημόνευτο είναι το ότι η γυμναστική στη Σουηδία επιβαλλόταν να γίνεται σε κλειστούς χώρους λόγω των κακών καιρικών συνθηκών. Στην Ελλάδα απαγορευόταν σε κλειστό χώρο για λόγους υγιεινής, διότι το κλίμα είναι θερμό. Με αυτά τα δεδομένα οι μαθητές της σχολής γυμναστών πρότειναν στο υπόμνημα την κατασκευή 50 υπόστεγων .

Η έλλειψη γυμναστών, γυμναστηρίων και γυμναστικών οργάνων δικαιολογούσε την απουσία της διδασκαλίας της γυμναστικής στην επαρχία. Διαπιστώνεται, επίσης, ότι η διεξαγωγή σχολικών και πανελλήνιων αγώνων περιορίστηκε στην πόλη των Αθηνών.

Συνέπεια της αδρανοποίησης της διάταξης περί αποστολής υποτρόφων γυμναστών στο εξωτερικό για τελειοποίηση των γυμναστικών σπουδών, ήταν η μη εφαρμογή της διάταξης περί κολυμβητικής, κωπηλασίας και σκοποβολής.

³⁴⁷ Ἡ ἐν Ἑλλάδι γυμναστική καί τό νομοσχέδιον περί στρατιωτικοῦ σχολείου γυμναστικῆς, υπόμνημα τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς τῶν Γυμναστῶν πρὸς τὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1907, σσ. 7-12.

Σύμφωνα με το υπόμνημα των μαθητών η μη εφαρμογή των διατάξεων του νόμου ΒΧΚΑ', έγινε για οικονομικούς λόγους. Βέβαια, σημειώνεται ότι η δαπάνη για τη διδασκαλία της σκοποβολής θα ωφελούσε το κράτος διότι οι μαθητές θα εξασκούνταν με αποτέλεσμα την εξοικονόμηση χρημάτων για το στρατό κατά την εκπαίδευσή τους.

Εάν το γυμναστικό σύστημα είχε ατέλειες, υποστήριζαν οι γυμναστές, έπρεπε να συμβάλουν με τις γνώσεις τους ιατροί, αξιωματικοί, αλλά καταρχήν γυμναστές και παιδαγωγοί. Προτάθηκε η γυμναστική διδασκαλία να διαδοθεί σε όλη την Ελλάδα με την ίδρυση γυμναστηρίων και σκοπευτηρίων, την προμήθεια γυμναστικών οργάνων και για να βελτιωθεί η θέση του γυμναστή και η αποστολή υποτρόφων γυμναστών στο εξωτερικό. Αντίθετα, στις προτάσεις των γυμναστών, την ίδια χρονική στιγμή, η κυβέρνηση υπέβαλλε στις 2 Δεκεμβρίου 1906 νομοσχέδιο, το οποίο χαρακτηρίζονταν από τους μαθητές «ο όλεθρος της εν Ελλάδι Γυμναστικής».³⁴⁸

³⁴⁸ Η εν Ελλάδι γυμναστική καί τό νομοσχέδιον περί στρατιωτικοῦ σχολείου γυμναστικῆς, υπόμνημα τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς τῶν Γυμναστῶν πρὸς τὴν Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1907, σ.σ.12-15.

3. Υπονόμευση της γυμναστικής στην Ελλάδα

Το γυμναστικό σύστημα, σύμφωνα με τη γνώμη των μαθητών της σχολής γυμναστών, έπρεπε να εφαρμοσθεί από την υπάρχουσα σχολή και όχι από το στρατιωτικό σχολείο γυμναστικής, το οποίο δεν είχε λειτουργήσει μέχρι τη συγγραφή του υπομνήματος. Σύμφωνα με τον νόμο ΓΡΝΗ' στη στρατιωτική σχολή γυμναστικής θα δίδασκαν έξι αξιωματικοί, χωρίς καμία γνώση περί της γυμναστικής. Στη σχολή των γυμναστών δίδασκαν καθηγητές, οι οποίοι είχαν σπουδάσει φυσική αγωγή στο εξωτερικό, στο βασιλικό κεντρικό γυμναστικό ινστιτούτο της Στοκχόλμης και γνώριζαν τη σουηδική γυμναστική και οπλομαχητική.

Είναι φανερό ότι σκοπός του νομοσχεδίου δεν ήταν η βελτίωση και τελειοποίηση των γνώσεων των γυμναστών. Δεν έγινε δυνατό να ψηφισθεί ο νόμος ΓΡΝΗ' «Περί συστάσεως στρατιωτικού σχολείου γυμναστικής», αλλά το νέο νομοσχέδιο αποσκοπούσε στην επικράτηση των στρατιωτικών γυμναστών. Ο χρόνος φοίτησης των γυμναστών και δημοδιδασκάλων δεν προσδιοριζόταν ακριβώς, ούτε προβλεπόταν μισθός κατά τη γυμναστική διδασκαλία.

Επίσης, κρινόταν άδικο, η δυνατότητα διορισμού των αξιωματικών. Ο μηνιαίος μισθός των γυμναστών της μέσης εκπαίδευσης ανερχόταν σε 108 δραχμές, με αποτέλεσμα να προτιμούν να αλλάζουν επάγγελμα ή να μεταναστεύουν σε άλλες χώρες. Οι πτυχιούχοι γυμναστές της σχολής και της μέσης εκπαίδευσης χαρακτηρίζαν επίσης άδικη τη συμπεριφορά της πολιτείας, σχετικά με τις οικονομικές απολαβές. Ο μηνιαίος μισθός των διδασκάλων ανέρχονταν στις 160 δραχμές και με τις προσαυξήσεις λόγω της συμμετοχής στις εξετάσεις, πλησίαζε τις 300 δραχμές. Στη σχολή των γυμναστών, κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της εκπαιδεύτηκαν καθηγητές για τη μέση εκπαίδευση των σχολείων όλης της χώρας. Οι μαθητές υποστήριζαν ότι οι διατάξεις του νομοσχεδίου ήταν επιζήμιες για τους ίδιους, το στρατό και για το κράτος.

Στη Γαλλία και στη Γερμανία υπήρχαν χωριστά σχολεία παιδαγωγικής και στρατιωτικής γυμναστικής. Η Σουηδία αποτελούσε ξεχωριστό παράδειγμα,

διότι δεν απειλούνταν και δεν διεκδικούσε τίποτε από άλλη χώρα. Ιδιαίτερα τη δεδομένη χρονική στιγμή που η Ελλάδα έπρεπε να συντηρεί εκπαιδευμένο στρατό, οι αξιωματικοί επιβάλλονταν να είναι γυμνασμένοι και να ασχολούνται αποκλειστικά με το κύριο έργο τους. Οι μαθητές διερωτώνται για τις συνέπειες της αντικατάστασης των παιδαγωγικών γυμναστών από τους στρατιωτικούς γυμναστές στα σχολεία, όπως ανέφερε το νομοσχέδιο. Να σημειωθεί ότι υπήρχαν 340 σχολεία μέσης εκπαίδευσης και πολλά περισσότερα δημοτικής εκπαίδευσης. Είναι βέβαιο ότι οι θέσεις για τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής είναι πάρα πολλές. Οι αξιωματικοί δεν είχαν τη δυνατότητα να συμπληρώσουν όλες τις θέσεις της φυσικής αγωγής και επιπλέον το κράτος ζημιωνόταν οικονομικά. Αν το νομοσχέδιο ψηφιζόταν από τη βουλή, οι μαθητές της μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης θα στερούνταν τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής γεγονός που θα προκαλούσε τον αφανισμό της στην Ελλάδα, σύμφωνα με τους μαθητές της σχολής των γυμναστών.³⁴⁹

Στην χώρα υπήρχε γυμναστικό σύστημα, υποστήριζαν οι μαθητές της σχολής, αλλά η εφαρμογή του εξαρτιόταν από την οικονομική στήριξη του κράτους. Η βελτίωση της θέσης των γυμναστών της μέσης εκπαίδευσης και ο διορισμός αυτών σε όλα τα σχολεία, η ίδρυση γυμναστηρίων στην επαρχία και η εφαρμογή των διατάξεων του νόμου περί κωπηλασίας, κολύμβησης και ιδιαίτερα της σκοποβολής και η ενεργοποίηση του θεσμού της επιθεώρησης της φυσικής αγωγής, θα βοηθούσαν το γνωστικό αντικείμενο της φυσικής αγωγής και θα μειώναν τις δαπάνες του στρατού.

Στην Πρωσία τον 19^ο αιώνα ιδρύθηκε ανώτερη γυμναστική σχολή στο Βερολίνο με σκοπό την μόρφωση στρατιωτικών γυμναστών και γυμναστών της εκπαίδευσης. Εμπνευστής του γυμναστικού συστήματος υπήρξε ο Rothstein, ο οποίος έπεισε την κυβέρνηση της Πρωσίας για τις μεθόδους του και τη φιλοσοφία του περί γυμναστικής. Εκδιώχθηκε τελικά από τους

³⁴⁹ Ἡ ἐν Ἑλλάδι γυμναστικὴ καὶ τὸ νομοσχέδιον περὶ στρατιωτικοῦ σχολείου γυμναστικῆς, ὑπόμνημα τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς τῶν Γυμναστῶν πρὸς τὴν Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1907, σσ. 12-20.

παιδαγωγούς και ιατρούς υποστηρικτές του γυμναστικού συστήματος των Guts Muths και Jahn. Η σχολή χωρίστηκε σε ανώτερη πολιτική γυμναστική και στρατιωτική γυμναστική, όμως το πείραμα της Πρωσίας απέτυχε.

Στην Ελλάδα, ο εισηγητής του νομοσχεδίου δεν είχε τις γνώσεις του Rothstein, ο σωματότυπός του αποδεικνύει ότι δεν είχε εκπαιδευτεί στην γυμναστική. Υπηρέτησε ως ανθυπολοχαγός στο στρατό ενώ είχε ολοκληρώσει τις στρατιωτικές του σπουδές. Δεν είχε καμία γυμναστική εμπειρία, αλλά με το νομοσχέδιο διεκδικούσε το ρόλο του μεταρρυθμιστή της φυσικής αγωγής. Με χρήματα της Κυβέρνησης πήγε στο εξωτερικό για να τελειοποιήσει τη γυμναστική, ωστόσο όπως αναφέρεται στα έγγραφα, φοίτησε σε στρατιωτικά σχολεία γυμναστικής.

Μόνο οι Χρυσάφης και Καρβέλας είχαν πτυχίο του Κεντρικού Βασιλικού Ινστιτούτου Γυμναστικής της Σουηδίας οι οποίοι σπούδασαν με υποτροφία. Οι μαθητές της σχολής γυμναστών προκάλεσαν τον εισηγητή του νομοσχεδίου σε διαγωνισμό για να αποδείξει τις θεωρητικές και πρακτικές γνώσεις του στη φυσική αγωγή. Την επιτροπή του διαγωνισμού πρότειναν να την αποτελούν ειδικοί ή η επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων, υπό την προεδρία του διαδόχου του ελληνικού θρόνου. Εάν οι μαθητές έχαναν, θα σταματούσαν οποιαδήποτε διαμαρτυρία για το νομοσχέδιο. Εάν ήταν οι νικητές, ο εισηγητής έπρεπε να συνεχίσει τη στρατιωτική του καριέρα και να εγκαταλείψει τη φυσική αγωγή. Το υπόμνημα υπογράφεται στις 10 Ιανουαρίου 1907 από τους μαθητές της Σχολής των Γυμναστών: Κων. Πετρουλάκη, Κων. Παπακωνσταντίνου, Γεωργ. Καραθάνο, Χ. Θεοφίλη, Δ. Ανδρεάδη, Αγγελ. Φωτόπουλο, Ευθ. Μικρουλέα, Απ. Χαρίση, Αθ. Παπακωνσταντίνου, Α. Θυμόπουλο, Α. Σαχίνη, Φ. Τρούλη, Ε. Ζαγοριανό, Ν. Ι. Τσιγκιρίδη, Σπ. Σκορδίλη, Φ. Καρδαρά, Μιχ. Παναγιωτόπουλο, Δ. Β. Χατζηϊωάννου Κ.Χ. Στέκο, Μ. Κ. Τσαουσάνη, Δ. Κορδάτο, Σ. Παλιγγίνη, Ν. Σ. Παναγιωτόπουλο, Σ. Παυλίνη, Π. Κομιανό, Αριστ. Δημητριάδη, Δ. Βορίση.³⁵⁰

³⁵⁰ Ἡ ἐν Ἑλλάδι γυμναστικὴ καὶ τὸ νομοσχέδιον περὶ στρατιωτικοῦ σχολείου γυμναστικῆς, ὑπόμνημα τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς τῶν Γυμναστῶν πρὸς τὴν Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, Αθήναι 1907, σ.σ.21.

Z. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται στα αναλυτικά σχολικά προγράμματα και αποτελεί μέρος των δραστηριοτήτων της σχολικής εκπαίδευσης. Τα στοιχεία που μας βοηθούν να κατανοήσουμε την πορεία του μαθήματος είναι η μελέτη των σχολικών προγραμμάτων, των σχολικών εγχειριδίων, αλλά και η υλικοτεχνική υποδομή. Επιπλέον, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, δηλαδή των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων τα οποία επιδρούν στην ποιότητα και στην εξέλιξη της εκπαίδευσης.

Η φυσική αγωγή είχε ιδιαίτερα στρατιωτικό χαρακτήρα λόγω των συχνών συγκρούσεων και συχνών αλλαγών των συνόρων από τον 5^ο μέχρι τον 9^ο αιώνα. Την περίοδο της αναγέννησης και μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα δημιουργήθηκαν συστήματα εκπαίδευσης για την εξυπηρέτηση των εθνικών και στρατιωτικών σκοπών των κρατών, βασισμένα στη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων θεωρητικών και δασκάλων της φυσικής αγωγής. Αποτέλεσμα της εισαγωγής του μαθήματος στα σχολεία της Ευρώπης ήταν η εφαρμογή συγκεκριμένων συστημάτων εκπαίδευσης του μαθήματος. Διακρίνουμε το Γερμανικό και το Σουηδικό σύστημα εκπαίδευσης φυσικής αγωγής με κύριους εκφραστές αντίστοιχα τον Guts-Muths, τον Friedrich Ludwig Jahn και τον υπεύθυνο της σχολικής φυσικής αγωγής για μαθητές και μαθήτριες A. Spiess, ενώ ο κύριος εκφραστής του Σουηδικού συστήματος ήταν ο ιατρογυμναστής και ποιητής Per Henrik Ling.

Μετά την επανάσταση θα περίμενε κανείς την εφαρμογή αντίστοιχων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, στα οποία το μάθημα θα διδάσκονταν στα σχολεία και θα αποτελούσε συνέχεια των αρχών και της θετικής συμβολής στην αγωγή των Ελλήνων. Το Πολιτικό Σύνταγμα της Τροιζήνας (1 Μαΐου 1827) προέβλεπε για πρώτη φορά υπουργό παιδείας σύμφωνα με το άρθρο 126, ενώ συστήθηκε και επιτροπή παιδείας για τη μελέτη εκπαιδευτικών θεμάτων. Διαπιστώνουμε ότι η μόρφωση των μαθητών περιοριζόταν στη διδασκαλία των μαθημάτων της ανάγνωσης, της γραφής και της αριθμητικής με την

αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Στην Ελλάδα στα πρώτα χρόνια της εκπαιδευτικής ανασυγκρότησης και της υιοθέτησης των Γερμανικών συστημάτων εκπαίδευσης, η φυσική αγωγή δεν περιλαμβανόταν στα μαθήματα άμεσης προτεραιότητας, δεδομένης της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης της χώρας.

Μέχρι το 1834 παρατηρείται η διδασκαλία της φυσικής αγωγής μόνο στο ορφανοτροφείο της Αίγινας με τη Γερμανική μέθοδο, αλλά διακόπηκε λόγω της αποπομπής του υπεύθυνου διδασκαλίας του μαθήματος Γεωργίου Ρήγα. Συμπεραίνουμε ότι στα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση, εκτός από την επιλογή άλλων προτεραιοτήτων για το περιεχόμενο της εκπαίδευσης πλην της φυσικής αγωγής, οι προσωπικές διαμάχες, μαζί και της αυταρχικής συμπεριφοράς της κυβέρνησης, ευθύνονται για τη μη διδασκαλία του μαθήματος. Η ανάγκη της εκπαίδευσης των μαθητών με το γερμανικό σύστημα φυσικής αγωγής εξυπηρετούσε την ιδέα της δημιουργίας αξιόμαχων στρατιωτών, οι οποίοι θα υπεράσπιζαν τα εθνικά ιδεώδη του Ελληνικού κράτους. Με τη στρατικοποίηση της φυσικής αγωγής διαφωνούσαν οι άνθρωποι του πνεύματος, οι οποίοι υποστήριζαν τη σχολική φυσική αγωγή, διότι πίστευαν ότι αποτελούσε βασικό μέσο αγωγής των Ελληνοπαίδων.

Ανάμεσα στους πρώτους και πιο σημαντικούς πρεσβευτές της φυσικής αγωγής τον 19^ο αιώνα, ήταν ο Γεώργιος Παγών, ο πρώτος Έλληνας διδάσκαλος της φυσικής αγωγής. Αν και εκπαιδευμένος στο Μόναχο προσπάθησε να μετριάσει την επιρροή του Γερμανικού συστήματος εκπαίδευσης και να το προσαρμόσει στην ελληνική αθλητική παράδοση. Η εκπαίδευση των νέων, σύμφωνα με τον Γεώργιο Παγών, έπρεπε να αρχίζει από το δημοτικό σχολείο με διαφορετικούς τρόπους άσκησης, αλλά η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας δεν επέτρεπε την οικοδόμηση κατάλληλων χώρων και σχολείων για τη νεολαία.

Η κακή οικονομική κατάσταση μετά την απελευθέρωση δεν δικαιολογούσε την καταβολή χρημάτων από τους μαθητές για τη φοίτησή τους. Η οργάνωση της βασικής εκπαίδευσης είχε σκοπό τη μετάδοση των στοιχειωδών γνώσεων

με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο και την αποδοχή των Ελλήνων της νέας τάξης πραγμάτων.

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και την άφιξη της Αντιβασιλείας και του Όθωνα (6-2-1833), επιβλήθηκε το Γερμανικό μοντέλο εκπαίδευσης το οποίο δεν εξυπηρετούσε τις εκπαιδευτικές ανάγκες των Ελλήνων. Ο Μάουρερ μέλος της Αντιβασιλείας ίδρυσε τα τετρατάξια δημοτικά σχολεία, τα τετρατάξια Ελληνικά σχολεία και τα τετρατάξια γυμνάσια.

Στο σχέδιο της επιτροπής το 1833 για τη βελτίωση της δημόσιας εκπαίδευσης, η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται για πρώτη φορά στα προτεινόμενα μαθήματα για τα δημοτικά σχολεία. Ιδιαίτερα γίνεται αναφορά στην άσκηση των μαθητών στην πάλη, στο άλμα και στο δρόμο. Στο νόμο του 1834 «Περί δημοτικών σχολείων» και στην προσπάθεια οργάνωσης της δημοτικής εκπαίδευσης διαπιστώνουμε, ότι οι γυμναστικές ασκήσεις προβλέπονταν δύο φορές την εβδομάδα.

Η προσπάθεια ίδρυσης νέων σχολείων, είτε δημοσίων (με την ευθύνη των δήμων) είτε ιδιωτικών, άρχισε από τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης και συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα. Επίσης για την ίδρυση γυμναστηρίων και σκοπευτηρίων των σχολείων του κράτους, καθώς και για συντήρηση και προμήθεια των αναγκαίων υλικών, επιβαλλόταν η καταβολή φόρου αξίας 50 λεπτών στην Εθνική Τράπεζα (επωνυμία του φόρου «κεφάλαιο σχολικής γυμναστικής και σκοποβολίας»), στους μαθητές των δημοτικών σχολείων και στα δύο φύλα, κατά την προαγωγή τους από τάξη σε τάξη.

Για πρώτη φορά η φυσική αγωγή εισήχθη στα Ελληνικά σχολεία σύμφωνα με το Β.Δ. το 1836, στο οποίο αναφέρεται η διεξαγωγή των ασκήσεων τις ώρες των διαλειμμάτων με ευθύνη των δασκάλων, αλλά δεν εφαρμόστηκε λόγω έλλειψης διδασκόντων. Επιπλέον, το μάθημα δεν έγινε αποδεκτό από την εκπαιδευτική κοινότητα, γιατί δεν περιλαμβάνονταν στις άμεσες προτεραιότητες των Ελλήνων.

Οι δημοδιδάσκαλοι πληρώνονταν από τους δήμους και χωρίζονταν σε Α, Β και Γ τάξης. Όφειλαν να καλύψουν την έλλειψη γνώσεων των γονέων και επεδίωκαν την ανάπτυξη της φυσικής κατάστασης των μαθητών. Από την

εισαγωγή του μαθήματος στα δημοτικά σχολεία όπως και στις άλλες βαθμίδες της εκπαίδευσης, καθοριστική ήταν η συμβολή του δασκάλου, γιατί έπρεπε να έχει τα κατάλληλα προσόντα και τις γνώσεις, να αγαπά τη φυσική αγωγή και να αξιοποιεί τις δυνατότητες όλων των μαθητών με τα κατάλληλα γυμναστικά όργανα και με επίδειξη των ασκήσεων. Οι δήμοι είχαν την ευθύνη της συντήρησης των δημοτικών σχολείων. Στα χωριά λειτουργούσαν τα γραμματο-σχολεία με την οικονομική βοήθεια των γονέων, τα οποία ήταν κατώτερα των δημοτικών. Στα μισά του 19^{ου} αιώνα διαπιστώνεται η αδυναμία των κυβερνήσεων να οργανώσουν τη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Συμπεραίνουμε ότι η έλλειψη ενδιαφέροντος από τους μαθητές αποδίδεται στην κακή συμπεριφορά των δασκάλων της φυσικής αγωγής και στην περιορισμένη γνώση στο συγκεκριμένο αντικείμενο. Η περίοδος 1862-1893 χαρακτηρίζεται από τις διαφορετικές αντιλήψεις για τη χρησιμότητα της φυσικής αγωγής ή των στρατιωτικών ασκήσεων. Η διαμάχη μεταξύ των υπερασπιστών της «Μεγάλης Ιδέας» και της εγκαθίδρυσης της αποστρατικοποιημένης σχολικής φυσικής αγωγής, διεξήχθη μεταξύ αυτών που υποστήριζαν τη στρατιωτική σχολική φυσική αγωγή (Αλ. Κουμουνδούρος) και σε όσους πίστευαν ότι η σχολική φυσική αγωγή είχε τον ίδιο στόχο με τα υπόλοιπα μαθήματα (Χ. Τρικούπης 1882-1885). Η στρατιωτική αντίληψη, ενισχύεται από την έλλειψη διδασκόντων και το διορισμό υπαξιωματικών του στρατού ή πυροσβεστών στο ρόλο των γυμναστών με τη ψήφιση διαταγμάτων.

Η μεθοδική διδασκαλία του μαθήματος, ο καθορισμός και ο διαχωρισμός της διδακτέας ύλης για κάθε βαθμίδα, η επιλογή των ασκήσεων για κάθε ηλικία και η δημιουργία πινάκων με συγκεκριμένες ασκήσεις για κάθε τάξη των μαθητών του δημοτικού, άλλαξαν την εικόνα της φυσικής αγωγής και βελτίωσαν την κοινωνική διάχυση του μαθήματος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Βέβαια, παρά την υιοθέτηση του Σουηδικού συστήματος διαπιστώνεται ότι δεν έλλειπαν και τα στρατιωτικά χαρακτηριστικά στην εκπαιδευτική διδασκαλία.

Αρκετά χρόνια αργότερα, στο τέλος του αιώνα, ψηφίστηκε ο νόμος ΒΤΜΘ' το 1895, με τον οποίο τα δημοτικά σχολεία διακρίνονται σε κοινά και πλήρη, με

τέσσερις και έξι τάξεις αντίστοιχα. Καθοριστικός ήταν ο ρόλος των δασκάλων στη στοιχειώδη εκπαίδευση, οι οποίοι συνέβαλλαν ουσιαστικά στη διάδοση του μαθήματος της φυσικής αγωγής στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, παρά τις ελλείψεις σε συγγράμματα και υλικοτεχνική υποδομή. Οι δάσκαλοι συμμετείχαν ουσιαστικά στη διάδοση του μαθήματος με στόχο την υγεία και ευρωστία των μαθητών.

Η φυσική αγωγή παρατηρείται μεταξύ των καθημερινών διδασκομένων μαθημάτων σε όλες τις τάξεις στα αναλυτικά προγράμματα των δημοτικών σχολείων αρένων από το 1894, στο τετρατάξιο, τριτάξιο και διτάξιο δημοτικό. Εντοπίζεται η διδασκαλία περισσότερων ωρών στις πρώτες τάξεις, ενώ εφαρμόζεται και η μέθοδος της συνδιδασκαλίας των τάξεων, όπως για παράδειγμα στα μονοτάξια δημοτικά, στα οποία το μάθημα διεξαγόταν 3-4 μμ. Από τους γενικούς ελέγχους των σχολείων πληροφορούμαστε ότι το μάθημα πραγματοποιούταν στο σχολείο για μικρά διαστήματα, ίσως λόγω έλλειψης δασκάλων φυσικής αγωγής, όπως στο δημοτικό σχολείο Μάνεσι Κορινθίας. Στο περιεχόμενο του μαθήματος περιλαμβάνονταν οι παιδιές και οι τακτικές ασκήσεις.

Επίσης ο Σ. Αρβανίτης συμμετείχε στην επιτροπή, η οποία μελετούσε τη δημιουργία πινάκων για όλες τις τάξεις και για όλα τα εκπαιδευτήρια, με καθορισμένη ύλη για κάθε τάξη. Εκτός των δασκάλων της φυσικής αγωγής, το μάθημα δεχόταν θετικές κριτικές και από τους επιθεωρητές οι οποίοι έκριναν αναγκαία τη διδασκαλία του μαθήματος σε όλες τις τάξεις και αναλάμβαναν πρωτοβουλίες με στόχο την επιμόρφωση των δασκάλων κατά τη διάρκεια των διακοπών.

Σύμφωνα με τα προγράμματα των δημοτικών σχολείων θηλέων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στο ωρολόγιο αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων περιλαμβάνεται και η φυσική αγωγή. Επίσης, εμφανίζεται και στα δημοτικά σχολεία της περιφέρειας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα στο δημοτικό σχολείο θηλέων της Κέρκυρας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται στο πρόγραμμα των μαθημάτων. Διαπιστώνεται η έλλειψη

ειδικών δασκάλων, ενώ οι μεταθέσεις και οι απολύσεις ευθύνονται για την διακοπή του μαθήματος κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους.

Το ενδιαφέρον των μαθητών για το μάθημα το επηρέασαν αρνητικά οι επιδείξεις κατά τη διάρκεια των εξετάσεων και οι προσωπικές επιθυμίες των μη καταρτισμένων δασκάλων της φυσικής αγωγής. Οι μαθητές παρουσίαζαν σημάδια κόπωσης, το μάθημα διεξαγόταν σε ακατάλληλο χώρο, χωρίς κανόνες υγιεινής και ο χρόνος που αφιερωνόταν στις παιδιές ήταν περιορισμένος.

Οι πολιτικές αλλαγές μετά την επανάσταση του 1862 είχαν άμεση συνέπεια και στην εξέλιξη της φυσικής αγωγής. Με ψήφισμα της προσωρινής κυβέρνησης εισήχθη το μάθημα της φυσικής αγωγής στα κατώτερα εκπαιδευτήρια και στα γυμνάσια το 1862, σαν μέσο άσκησης των μαθητών. Όσοι είχαν διδαχθεί στο δασκαλείο την παιδαγωγική γυμναστική μεταξύ των υπαξιωματικών του πυροσβεστικού σώματος ή των στρατιωτών είχαν τη δυνατότητα να διοριστούν, μέχρι να εκπαιδευτούν διδάσκαλοι της φυσικής αγωγής. Διευκρινίζεται ότι το κράτος όφειλε να κατασκευάσει τα απαραίτητα όργανα για τη διδασκαλία του μαθήματος. Διαπιστώνεται επίσης η κοινή χρήση των χώρων άσκησης με τους μαθητές των Ελληνικών σχολείων σε διαφορετικές ώρες, αλλά και η πραγματοποίηση αγώνων στους οποίους απονέμονται και έπαθλα στους νικητές.

Η μη εφαρμογή των διατάξεων των νόμων και Β.Δ για το μάθημα της φυσικής αγωγής οφειλόταν στην αδιαφορία του υπουργείου παιδείας και στην αρνητική θέση των λόγιων της εποχής απέναντι στη φυσική αγωγή. Όπως διαπιστώνεται υπήρχαν και υποστηρικτές του μαθήματος, οι οποίοι ανέλαβαν πρωτοβουλίες για την ανάδειξη του μαθήματος στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Τόνισαν την παιδαγωγική και υγιεινή σημασία της φυσικής αγωγής, την έλλειψη δασκάλων, την έλλειψη εκπαιδευτηρίων και την εγκατάλειψη του μαθήματος από το κράτος. Μεταξύ των υποστηρικτών της φυσικής αγωγής ήταν ο Ηλίας Σταθόπουλος, ο Γεώργιος Μακκάς, ο Ηρόκλης Βασιάδης, ο δίδασκαλος Κ. Ευσταθόπουλος και ο γυμναστής Σπύρος Αθανασόπουλος ο

οποίος πίστευε στην ενδυνάμωση των νέων με τη γυμναστική, για να υπερασπίσουν τα δίκαια της πατρίδας.

Μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται έντονη αντιπαράθεση σχετικά με το σκοπό της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής, μεταξύ των υπερασπιστών της «Μεγάλης Ιδέας», οι οποίοι πίστευαν στη διατήρηση του στρατιωτικού χαρακτήρα και σε όσους υποστήριζαν τη σχολική γυμναστική, η οποία είχε στόχο την πνευματική και σωματική εκπαίδευση των νέων.

Ο επιθεωρητής Δ. Πετρίδης το 1880 συνέταξε τα πρώτα προγράμματα της βασικής εκπαίδευσης των δημοτικών σχολείων, στα οποία η φυσική αγωγή – γυμναστική εμφανίζεται στη δεύτερη, τρίτη και τέταρτη τάξη από δύο ώρες, ενώ το 1894 στα επιστημονικά προγράμματα του Παπαμάρκου για τα τετρατάξια δημοτικά σχολεία, η φυσική αγωγή προβάλλεται σε όλες τις τάξεις (πρώτη και δεύτερη τάξη από 4 ώρες και τρίτη και τέταρτη τάξη από 3 ώρες). Σύμφωνα με διάταγμα το 1894, στο ωρολόγιο πρόγραμμα των τετρατάξιων, τριτάξιων και μονοτάξιων δημοτικών σχολείων αρρένων, η φυσική αγωγή περιλαμβάνεται μεταξύ των διδασκομένων μαθημάτων και διδάσκονταν υπό τη μορφή της συνδιδασκαλίας. Ιδιαίτερη σημασία αποκτούσε ο εξωτερικός χώρος του σχολείου, γιατί βοηθούσε στη διεξαγωγή των παιδιών και της διδασκαλίας της φυσικής αγωγής. Επίσης, κατά τη διάρκεια των γυμναστικών ασκήσεων και της διδασκαλίας του μαθήματος, επηρέαζε την υγιεινή των μαθητών η ελευθερία των κινήσεων του σώματος, δεδομένου ότι οι κινήσεις εμποδίζονταν εξαιτίας της ενδυμασίας. Οι άσχημες καιρικές συνθήκες επηρέαζαν τους μαθητές οι οποίοι έπρεπε να προσέχουν, να κινούνται και να αποφεύγουν περιοχές με πολλά νερά, γιατί επιβαρυνόταν η υγεία τους.

Η αίθουσα της φυσικής αγωγής σε ευρωπαϊκές χώρες για λόγους υγιεινής των μαθητών έπρεπε να έχει φυσικό φως και καθαρό αέρα, η χρήση των αποδυτηρίων θεωρούνταν αναγκαία από τους μαθητές και τις μαθήτριες, οι οποίοι φορούσαν ειδική ενδυμασία.

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα σε συγγράμματα γιατρών για την υγιεινή, κρίθηκε αναγκαία η ανάπτυξη των σωματικών, πνευματικών και ηθικών δυνάμεων του ανθρώπου, ενώ τονίσθηκε η ευθύνη της κυβέρνησης για την ανάληψη πρωτοβουλιών για τη σωματική υγεία των πολιτών. Η φυσική αγωγή στο σχολικό πρόγραμμα επιβαλλόταν να διεξάγεται και να είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της υγιεινής. Συνέβαλλαν θετικά οι απόψεις επιστημόνων ιατρών στην Ευρώπη για το μάθημα της φυσικής αγωγής τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Τα παιδιά ηλικίας εννέα και δέκα καταπονούνταν κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας, δηλαδή για έξι μέχρι οκτώ εβδομάδες, εξαιτίας των σχολικών αγώνων, ενώ γινόταν αντιληπτή η κατάχρηση της φυσικής αγωγής. Πολλές μαρτυρίες αναφέρονται στις απαλλαγές των μαθητών από το μάθημα της φυσικής αγωγής, εξαιτίας ασθενειών στο Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου, οι οποίες γίνονταν έπειτα από την απόφαση ειδικής επιτροπής. Σε αυτήν οποία συμμετείχε ο γυμναστής, ο γιατρός και ο γυμνασιάρχης.

Μετά την ίδρυση των Ελληνικών σχολείων το 1835, τα οποία αποτελούνταν από τρεις τάξεις, η φυσική αγωγή εμφανίζεται σύμφωνα με το διάταγμα 12/1836-1/1837 στα διαλείμματα και στις διακοπές των μαθημάτων υπό την επίβλεψη των δασκάλων. Στην πρώτη και δεύτερη τάξη του Ελληνικού σχολείου επαναλαμβάνονταν οι ασκήσεις της πέμπτης και έκτης τάξης του δημοτικού. Το 1883 με διάταγμα, ανακοινώνεται η υποχρεωτική διδασκαλία της φυσικής αγωγής στα Ελληνικά σχολεία με τη χρήση των γυμναστηρίων των γυμνασίων. Συγκεκριμένα, στο Ελληνικό σχολείο Ναυπλίου γίνεται αναφορά το 1872 στη διδασκαλία της φυσικής αγωγής από τους προγυμναστές.

Όπως πληροφορούμαστε από τις μαρτυρίες, ο νομάρχης Αργολίδος και Κορινθίας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ομαλή λειτουργία του μαθήματος. Αποδεικνύεται η αποδοχή της φυσικής αγωγής σε μια περίοδο συγκρούσεων και πολιτικών αλλαγών. Για τα επόμενα χρόνια βεβαιώνεται στους ελέγχους προόδου, στις ετήσιες εξετάσεις, η διδασκαλία της φυσικής αγωγής μέχρι το 1912. Βεβαιώνεται επίσης η απουσία του μαθήματος σε

σχολικές περιόδους στις οποίες δεν πραγματοποιήθηκε το μάθημα εξαιτίας οικονομικών προβλημάτων και έλλειψης κατάλληλων διδασκάλων. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πληροφορούμαστε για τη συμμετοχή των κοριτσιών στο μάθημα, εκτός από την εκτέλεση συγκεκριμένων ασκήσεων για λόγους ευπρέπειας.

Το μάθημα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχε αποκτήσει την ίδια αξία με τα υπόλοιπα. Πληροφορούμαστε ότι οι μαθητές του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου οι οποίοι δεν συμμετείχαν στις εξετάσεις δεν είχαν το δικαίωμα να συμμετέχουν στις εξετάσεις των άλλων μαθημάτων. Επιβεβαιώνεται, επίσης, η καταγραφή βαθμολογία στο μάθημα, αλλά και οι συχνές απολύσεις στους δασκάλους της φυσικής αγωγής. Παρά την προσπάθεια αλλαγής στον τρόπο διδασκαλίας, η επιρροή του στρατιωτικού χαρακτήρα εκπαίδευσης δεν είχε εκλείψει την περίοδο αυτή.

Οι μαθητές της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης επιβάλλονταν να συμμετέχουν στις εξετάσεις της φυσικής αγωγής, οι οποίες διεξάγονταν στο Παναθηναϊκό Στάδιο από επιτροπή του ΥΕΔΕ κατόπιν άδειας της ΕΟΕ. Απαλλάσσονταν μόνο οι μαθητές, οι οποίοι για λόγους υγείας αδυνατούσαν να εξεταστούν, σύμφωνα με το νόμο ΒΧΚΑ του 1899. Όσοι μαθητές δεν συμμετείχαν στις εξετάσεις επαναλάμβαναν τα μαθήματα της ίδιας τάξης.

Η στοιχειώδης σχολική φυσική αγωγή στα δημόσια και ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, διδασκόταν στα γυμναστήρια από το δημοτικό μέχρι και το σχολαρχείο σύμφωνα με το Σουηδικό σύστημα, ενώ οι τοπικοί αγώνες και οι στρατιωτικές ασκήσεις αποτέλεσαν σημαντικό κομμάτι στην εξέλιξη και πρόοδο της φυσικής αγωγής και του έθνους. Η φυσική αγωγή διακρινόταν στη σχολική γυμναστική, στην αστική γυμναστική, στη θεραπευτική γυμναστική και στη στρατιωτική γυμναστική.

Το 1898 ο επιθεωρητής Αργολίδας και Κορινθίας Ι. Γ. Μεγαρεύς προκάλεσε συνάντηση των διδασκάλων για την εισαγωγή παιγνιδιών στο μάθημα της φυσικής αγωγής, καθώς και τη δημιουργία θερινών τμημάτων για την εκπαίδευση των δασκάλων. Επίσης, υπέδειξε στους διευθυντές της δημοτικής

εκπαίδευσης το 1901 να εφαρμόσουν τις διατάξεις του νόμου, σχετικά με τις εξετάσεις του μαθήματος. Σε μία άλλη περιοχή της Ελλάδας διαπιστώνεται η αποδοχή του μαθήματος από την εκπαιδευτική κοινότητα και από τις αρχές. Συγκεκριμένα στην ηγεμονία της Σάμου τον 19^ο αιώνα με την ίδρυση νέων σχολείων δημιουργήθηκε η ανάγκη της εκπαίδευσης νέων δασκάλων. Το 1882 δραστηριοποιείται το πρώτο αθλητικό σωματείο στη Σάμο με την επωνυμία Γυμναστικός Λαϊκός Όμιλος, ενώ το Πυθαγόρειο γυμνάσιο οργάνωσε αγώνες δρόμου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με τη συμμετοχή πολιτών και του συλλόγου «Λυκούργος Λογοθέτης».

Η φυσική αγωγή-γυμναστική αναφέρεται μεταξύ των βασικών μαθημάτων στα κοινά και πλήρη δημοτικά σχολεία σύμφωνα με το νόμο 396 της Σαμιακής νομοθεσίας του 1886. Επίσης, συναντούμε το μάθημα και στις άλλες βαθμίδες εκπαίδευσης, στο Πυθαγόρειο γυμνάσιο, στα Ελληνικά σχολεία το 1886, με τη συμβολή του γυμνασιάρχη Καταιβαίνη και του ηγεμόνα Καραθεοδωρή. Η διδασκαλία του μαθήματος περιελάμβανε και τη χρήση οργάνων γυμναστικής. Η αποδοχή του μαθήματος από την κοινωνία και ιδιαίτερα από τα θεσμικά όργανα καταγράφεται με την υιοθέτηση των προτάσεων για την κατασκευή οργάνων γυμναστικής από τη Βουλή των Σαμίων, έπειτα από αίτηση του ηγεμόνα, η οποία ενέκρινε τη διδασκαλία του μαθήματος από τον καθηγητή Ζαλούχο.

Σημειώνεται ότι από τους σημαντικότερους υποστηρικτές της φυσικής αγωγής ήταν ο δάσκαλος της μουσικής Γρηγόριος Κωνσταντάς, ενώ στο δημοτικό σχολείο Καρλοβασίου το μάθημα διεξάγονταν σε όλες τις τάξεις με την ανάλογη βαθμολογία, εκτός από την πρώτη. Αναμφισβήτητα ήταν θετική η επίδραση των ευρωπαϊκών αναλυτικών προγραμμάτων στα οποία η φυσική αγωγή αποτελούσε βασικό μάθημα στα σχολεία και επηρέασε τη διδασκαλία στα σχολεία της Σάμου.

Για την απαξίωση της φυσικής αγωγής και της κακής φυσικής κατάστασης των μαθητών οι γονείς θεωρούσαν υπεύθυνους τους δασκάλους του μαθήματος και το υπουργείο. Επεσήμαναν την αύξηση των νοσημάτων μετά τους αγώνες, αλλά και την αποστροφή της μελέτης των άλλων μαθημάτων.

Κατά τη γνώμη τους, τα δυσνόητα παραγγέλματα και η προσπάθεια εκτέλεσης των ασκήσεων με ακρίβεια, αποτελούσαν τροχοπέδη για την ελεύθερη έκφραση των μαθητών και φυσιολογικά μειωνόταν η διάθεση για συμμετοχή στο μάθημα.

Σταθμός στην ιστορία της φυσικής αγωγής στο τέλος του 19^{ου} αιώνα αναδείχθηκε ο νόμος ΒΧΚΑ΄ του 1899, ο οποίος ψηφίστηκε ομόφωνα από τη Βουλή και ανέδειξε τους σκοπούς του μαθήματος. Προσπάθησε δε να φέρει νέες αντιλήψεις και μεθόδους στα εκπαιδευτήρια του κράτους για την διδασκαλία της φυσικής αγωγής. Με το όγδοο άρθρο του νόμου ΒΧΚΑ γνωστοποιείται η ίδρυση γυμναστηρίου σε κάθε σχολείο της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και η συντήρησή του από το κράτος. Επίσης, απαλλάσσονται οι μαθητές με προβλήματα υγείας ύστερα από πρόταση επιτροπής, ενώ στέλνονται στο εξωτερικό δύο γυμναστές για εκπαίδευση έπειτα από διαγωνισμό.

Η εξέλιξη των εννοιών - εννοιολογική προσέγγιση

Αγωγή (φυσική και σωματική) : το γνωστικό αντικείμενο που αποβλέπει στην εκγύμναση του σώματος, στην ανάπτυξη των φυσικών και σωματικών ικανοτήτων των μαθητών (η γυμναστική)

Αγώνας : ο αγώνας στην αρχαιότητα, η συγκέντρωση των Ελλήνων για να αγωνιστούν στους γυμνικούς αγώνες, ο αγώνας ενός συγκεκριμένου αγωνίσματος (στο τρέξιμο, στην πάλη, στο ποδόσφαιρο).

Αγώνισμα: η συνεχής και οργανωμένη προσπάθεια για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού σε μια αθλητική αναμέτρηση, ο αθλητικός αγώνας.

Αγωνιστική: Η αγωνιστική παρουσιάστηκε αυθόρμητα στην προσπάθεια του ανθρώπου να επιβιώσει, να αναζητήσει τροφή και να υπερασπίσει τον εαυτό του από εξωτερικούς κινδύνους. Η εξέλιξη της αγωνιστικής με τη βοήθεια κανόνων, αρχών και τέχνης είναι η συμμετοχή του αθλητή σε αγώνα με σκοπό τη νίκη.

Αγωνιστικός: αυτός που σχετίζεται με τους αθλητικούς αγώνες .

Αθλημα : σύνολο ομοειδών αγωνισμάτων, η αγώνας, ο αγώνας.

Αθλητικός αγώνας: η συμμετοχή με σκοπό την ανάδειξη του νικητή μεταξύ δύο αθλητών ή δύο ομάδων για την κατάκτηση επάθλου.

Αθλητισμός: το σύνολο των αθλητικών δραστηριοτήτων (η συμμετοχή σε αθλητικά αγωνίσματα).

Βραβείο (έπαθλο, τρόπαιο): αντικείμενο, υλικό το οποίο δίνεται στον νικητή μετά από αγωνιστική δοκιμασία.

Γραμματοσχολεία : η φοίτηση γινόταν με ή χωρίς χρήματα ή σε είδος, με τη συμμετοχή των γονέων, για αγόρια και κορίτσια, τα γραμματοσχολεία ήταν κατώτερα των δημοτικών σχολείων.

Γυμνάζομαι: κάνω γυμναστική.

Γυμνάσιο (γυμναστήριο) : στην αρχαία Ελλάδα ήταν ο χώρος στον οποίο γυμνάζονταν οι νέοι με γυμναστικές ασκήσεις χωρίς ενδυμασία. Η άσκηση στα γυμναστήρια γινόταν με γυμνό σώμα. Ένα είδος σχολείου. (Γνωστά γυμνάσια: το Λύκειον, το Κυνόσαργες και η Ακαδημία).

Γύμνασμα (το): η σωματική άσκηση και πνευματική άσκηση.

Γυμναστήριο: κατάλληλα διαμορφωμένος χώρος για άσκηση του σώματος. Στην αρχαιότητα ο αντίστοιχος χώρος ήταν το γυμνάσιο.

Γυμναστής: ο παιδαγωγός του σώματος, ο επιστήμονας.

Γυμναστική: Ο όρος γυμναστική διατηρήθηκε από την αρχαιότητα μέχρι τις αρχές το 20^{ου} αιώνα. Σημαίνει τη χρησιμοποίηση διαφορετικών σωματικών κινήσεων και δραστηριοτήτων με σκοπό την άσκηση, όπως η συμμετοχή σε αγώνες, σε διαφορετικά αθλήματα, σε παιχνίδια και σε χορούς, καθώς επίσης και τη συμβολή στην αγωγή του ανθρώπου. (συν. φυσική αγωγή).

Επίσης, γυμναστική καλείται η καθιερωμένη από τους Γερμανούς σωματική άσκηση στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Σκοπός η διατήρηση και η σταθερότητα της υγείας του ανθρώπου.

Γύμναστρα τα: τα χρήματα τα οποία καταβάλλονται ως αμοιβή για τη διδασκαλία των σωματικών και πνευματικών ασκήσεων.

Δάσκαλοι δήμων Α' τάξης : Οι δάσκαλοι της Α' τάξης, των δημοτικών σχολείων μεταξύ άλλων ικανοτήτων έπρεπε να έχουν γνώσεις φυσικής αγωγής (Νόμος περί δημοτικών σχολείων 1834, άρθρο 9)

Δάσκαλοι δήμων Α', Β' και Γ' τάξης και δάσκαλοι νομών και επαρχιών.

Εφαρμοσμένη γυμναστική: η κατάλληλη άσκηση για το νέο ή το στρατιώτη, η οποία βελτιώνει τη φυσική κατάσταση ώστε να αποκτούν την απαιτούμενη δεξιότητα (άνω των 16 ετών).

Κοινά σχολεία : στους μικρούς δήμους και κωμοπόλεις με πληθυσμό ως έξι χιλιάδων κατοίκων, τα οποία είχαν τέσσερις τάξεις.

Πλήρη σχολεία : σε πόλεις και πρωτεύουσες νομών άνω των έξι χιλιάδων κατοίκων με χρηματοδότηση από τους δήμους ή από ιδιώτες.

Στοιχειώδη εκπαίδευση : τα τετρατάξια δημοτικά σχολεία (στα χωριά), την ευθύνη της δαπάνης είχαν οι δήμοι, τα τριτάξια ελληνικά σχολεία στις επαρχιακές πόλεις.

Σωμασκία (σώμα - ασκώ): η άσκηση, η εκγύμναση του σώματος (γυμναστική, άθληση)

Σωματικές ασκήσεις: οι καθορισμένες επιστημονικές κινήσεις που σκοπό έχουν την άσκηση και την υγεία του σώματος.

Σωματική Αγωγή: Ο όρος ισχύει από το 1932 μέχρι το 1976 και εμπεριέχει τις νέες ποικιλόμορφες δραστηριότητες της άσκησης. Αποτελεί μέρος της αγωγής

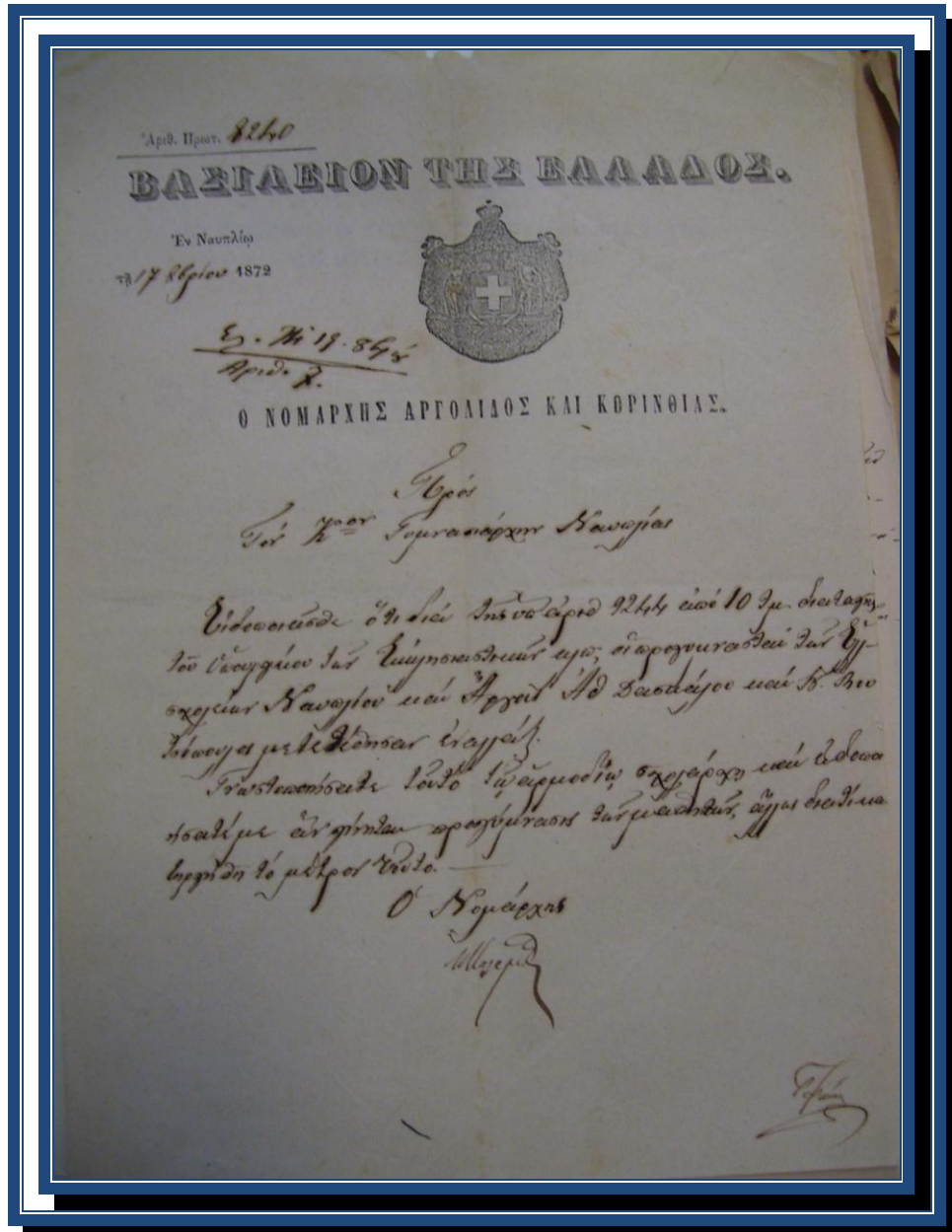
και επιδιώκει τη συγκρότηση του σώματος, της ψυχής και του πνεύματος, Επιπλέον συμβάλλει και στη διατήρηση των παραδόσεων των Ελλήνων με τη χρήση των κατάλληλων οργάνων και εγκαταστάσεων.

Φυσική Αγωγή: επιδιώκει τη γύμναση του σώματος και την ανάπτυξη των φυσικών σωματικών ικανοτήτων. Διαπιστώνεται ότι νέες γυμναστικές δεξιότητες εμφανίζονται και όλες έχουν επίκεντρο τον άνθρωπο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

1. Αρχειακές πηγές – έγγραφα που ανευρέθησαν στα
Γ.Α.Κ.

1. Έγγραφο του νομάρχη Αργολίδας και Κορινθίας (ΓΑΚ Αργολίδας, Φ. Εκπ. 1.2, 17-10-1872) προς το γυμνασιάρχη Ναυπλίου, για την αμοιβαία μετάθεση των προγυμναστών των Ελληνικών Σχολείων Ναυπλίου και Άργους.

Αριθ. Πρωτ. 4111.
Διεκπ.

Πεζικὸν βιβλίον.
Περὶ συστάσεως βιβλίου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τοὺς Γυμνασιάρχας.

Ὁ Λοχαγὸς τοῦ Πεζικοῦ κ. Δ. Βούρβαχης μεταφράσας ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ «*Précis de l'art de la guerre*» περὶ μάχης πρὸς χρῆσιν τῶν ὑπαξιωματικῶν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἑθνοφυλακῆς, ἀνταποκρινομένην εἰς τὸν κανονισμὸν τῶν ἀσκήσεων τοῦ Πεζικοῦ κτλ. προτίθεται νὰ ἐκδώσῃ αὐτὴν ἂν τύχῃ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰς τὴν ἐκδοσὶν ἀπαιτουμένων συνδρομῶν. Ἐπειδὴ εἰσαγωγιστῶν ἤδη τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων εἰς τὰ δημόσια παιδευτήρια, τὸ θεωρητικὸν τούτων μέρος, ὡς καὶ πᾶσα σχετικὴ πρὸς ταύτας γνῶσις, δεῖν πρέπει νὰ ἴηται, κατὰ τὸ δυνατόν ἕνεκα τοῖς μαθηταῖς, ἐγνωμεν νὰ συστήσωμεν αὐτοῖς δι' ἑμῶν τὴν ἀπόκτησιν τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου ἀρμοδιωτάτου πρὸς πορισμὸν τῶν γνώσεων τούτων.

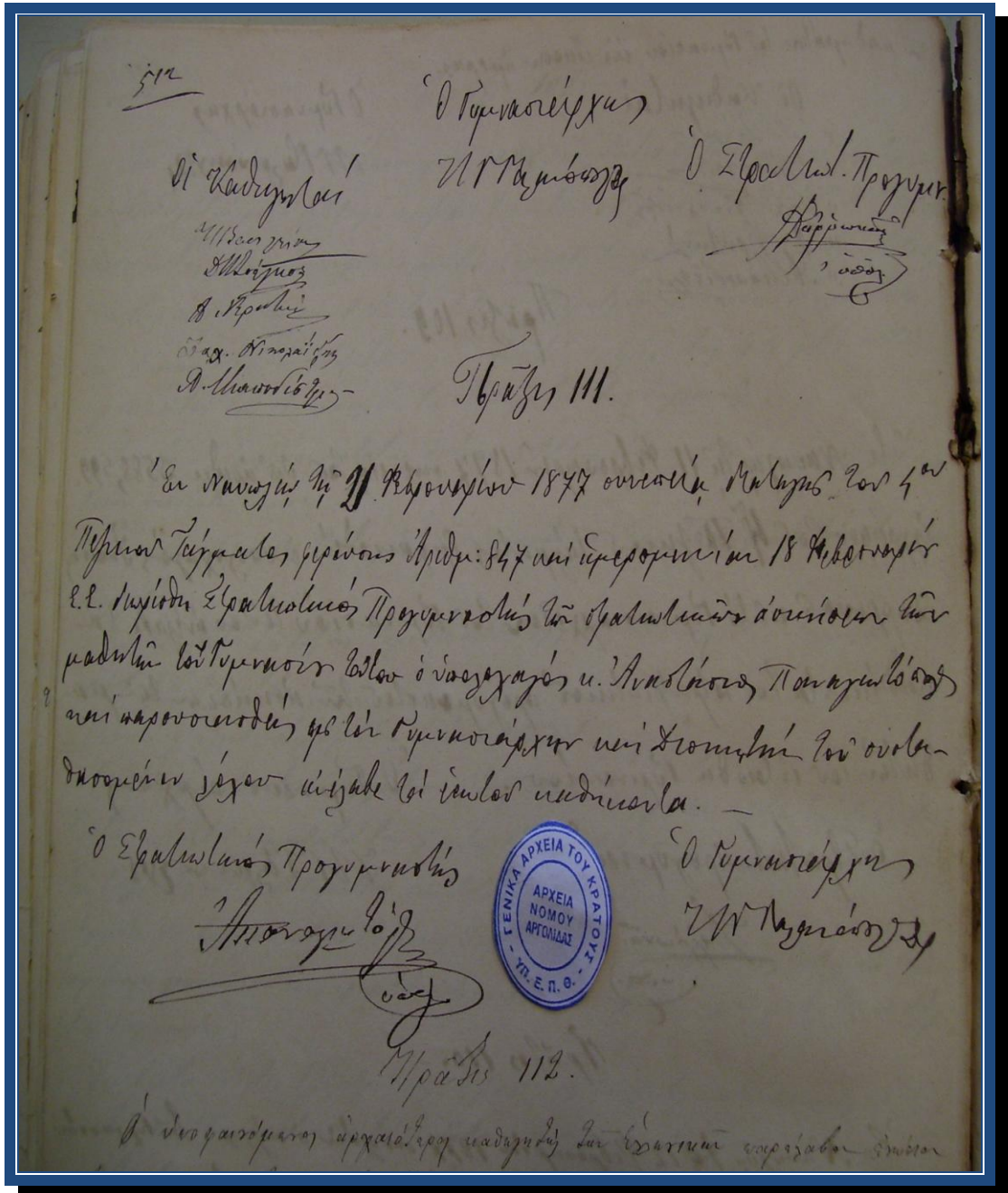
Μετὰ τῆς παρουσίας συναποστέλλομεν ἡμῖν πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν καὶ τὴν ἀγγελίαν τοῦ κ. Βούρβαχης:

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 7 Ἰουνίου 1876.

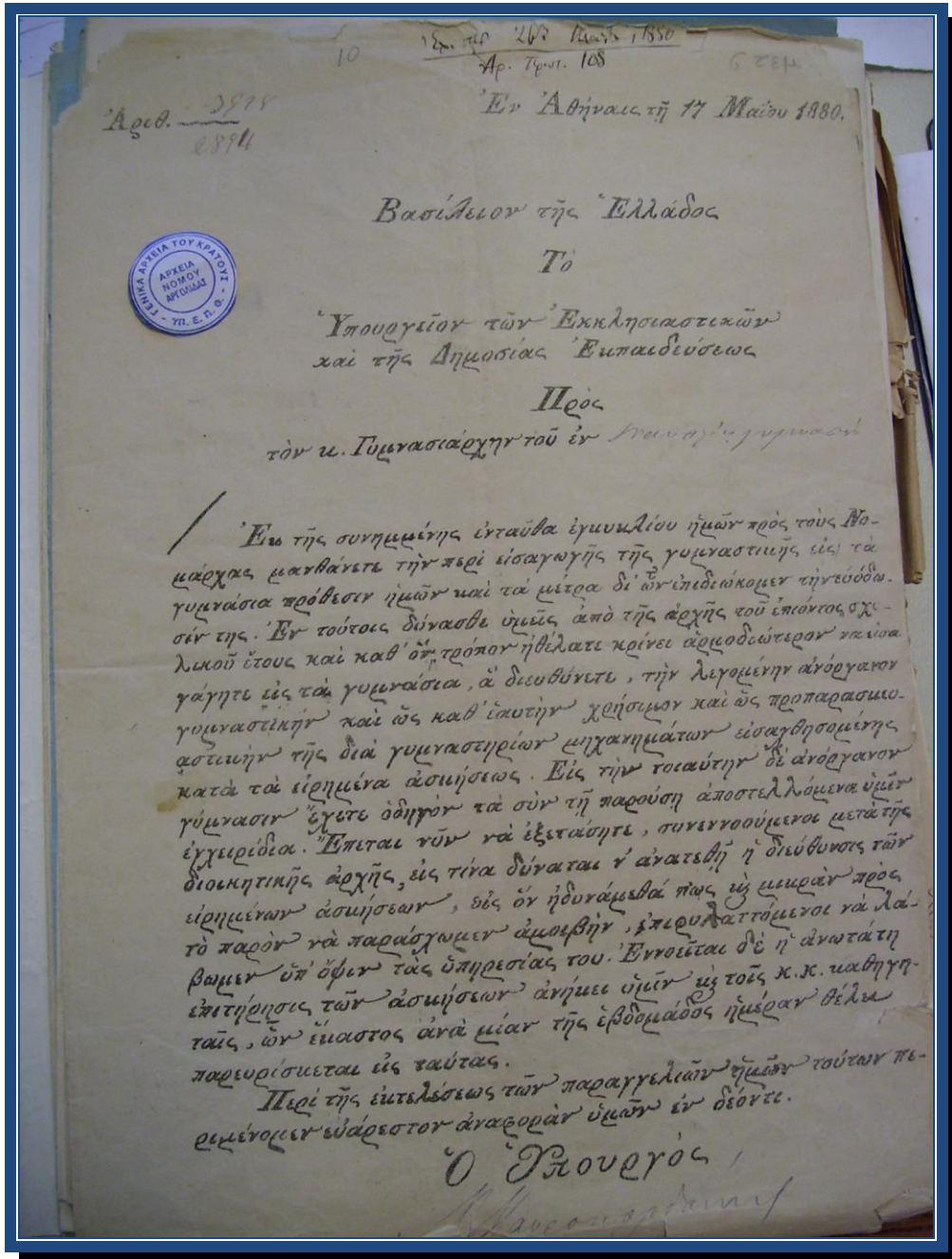
Ὁ Ὑπουργὸς
Γ. ΜΙΛΗΣΗΣ.

Ἀλεξ. Ι. Βλαχούτσος.

2. Ἐγγραφο τοῦ ΥΕΔΕ Γ. Μίληση πρὸς τοὺς Γυμνασιάρχες (7 Ἰουνίου 1876), τοὺς οὗσις προτρέπει νὰ ἀποκτήσουν τὸ βιβλίον τοῦ λοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ Δ. Βούρβαχης, μετὰ τὴν εἰσαγωγή των στρατιωτικῶν ἀσκήσεων στα Γυμνάσια, γιὰ τὴν καλύτερη ἐκπαίδευση των μαθητῶν.

3. Σύμφωνα με το πρακτικό 111 (21 Φεβρουαρίου 1877) του Γυμνασίου Ναυπλίου διορίζεται στρατιωτικός προγυμναστής των στρατιωτικών ασκήσεων ο υπολοχαγός Αναστάσιος Παναγιωτόπουλος.

4. Επιστολή του Υ.Ε.Δ.Ε. προς τον Γυμνασιάρχη Ναυπλίου (ΓΑΚ Αργολίδας, Φ. Εκπ. 1.2, 17 Μαΐου 1880) και τους Νομάρχες, που γνωστοποιεί την πρόθεση του υπουργείου για την ένταξη του μαθήματος της γυμναστικής στα Γυμνάσια.

Γυμνάσιον ἐν Ναυπλίῳ
 18 ἔτος ἐκπαιδείας
 ἔργων ἔτος
 1883-1884.

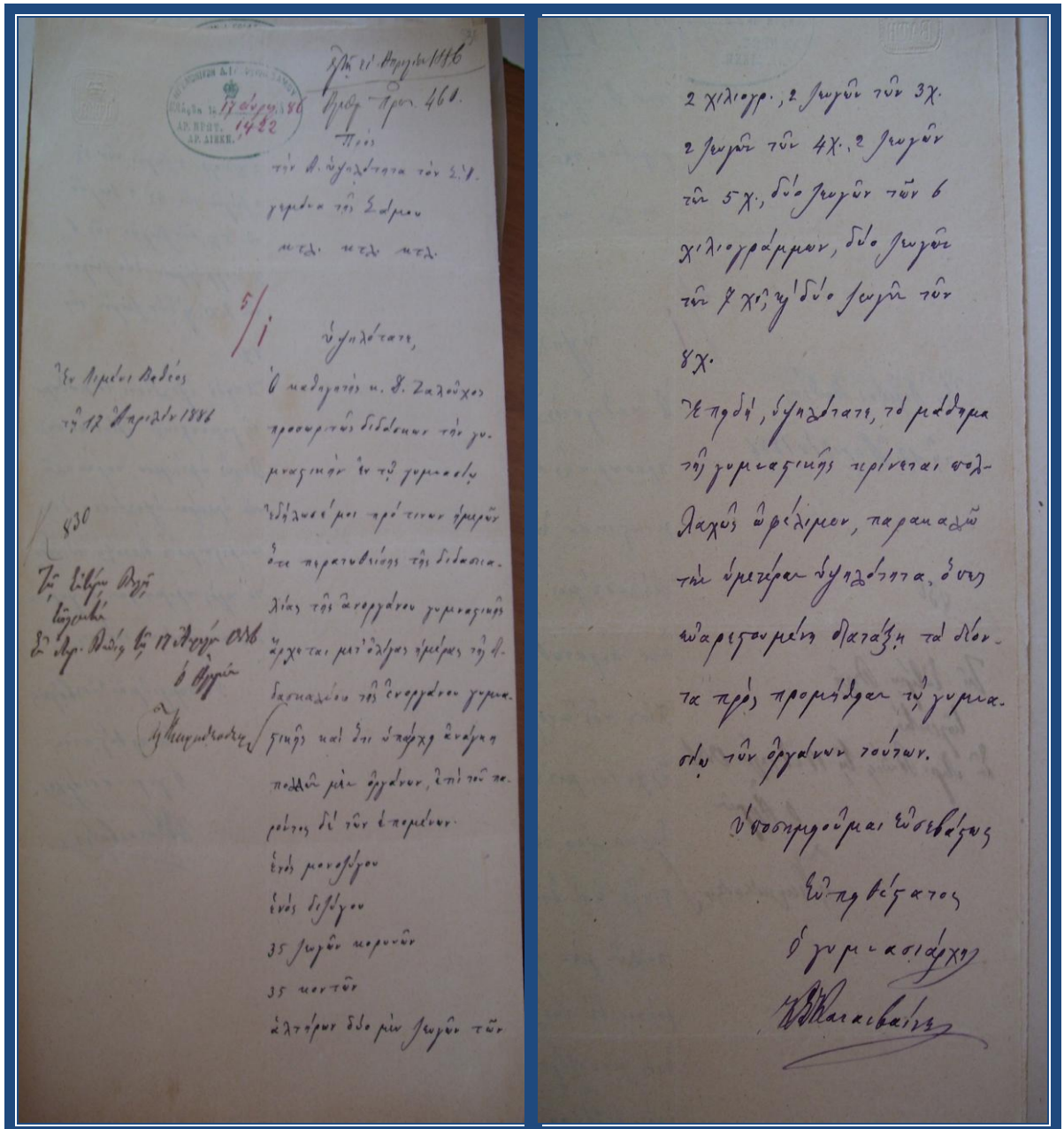
Ασκήσιον ἐν ἑνὶ ἑκάστῳ μαθητῶν 20 ἔτος

ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον
6	8	6	6	7	4	4	3	= 44				
5	7	6	7	10	4	1	1	41				
10	6	11	9	5	5	4	61					
9	7	2	6	0	5	4	2	35				
6	12	1	4	6	4	5	1	39				
4	0	0	2	0	1	1	0	8				
3	1	4	7	2	1	1	0	19				
5	5	5	6	2	2	2	2	29				
2	5	4	7	5	2	6	0	31				
10	14	10	13	11	4	3	6	70				

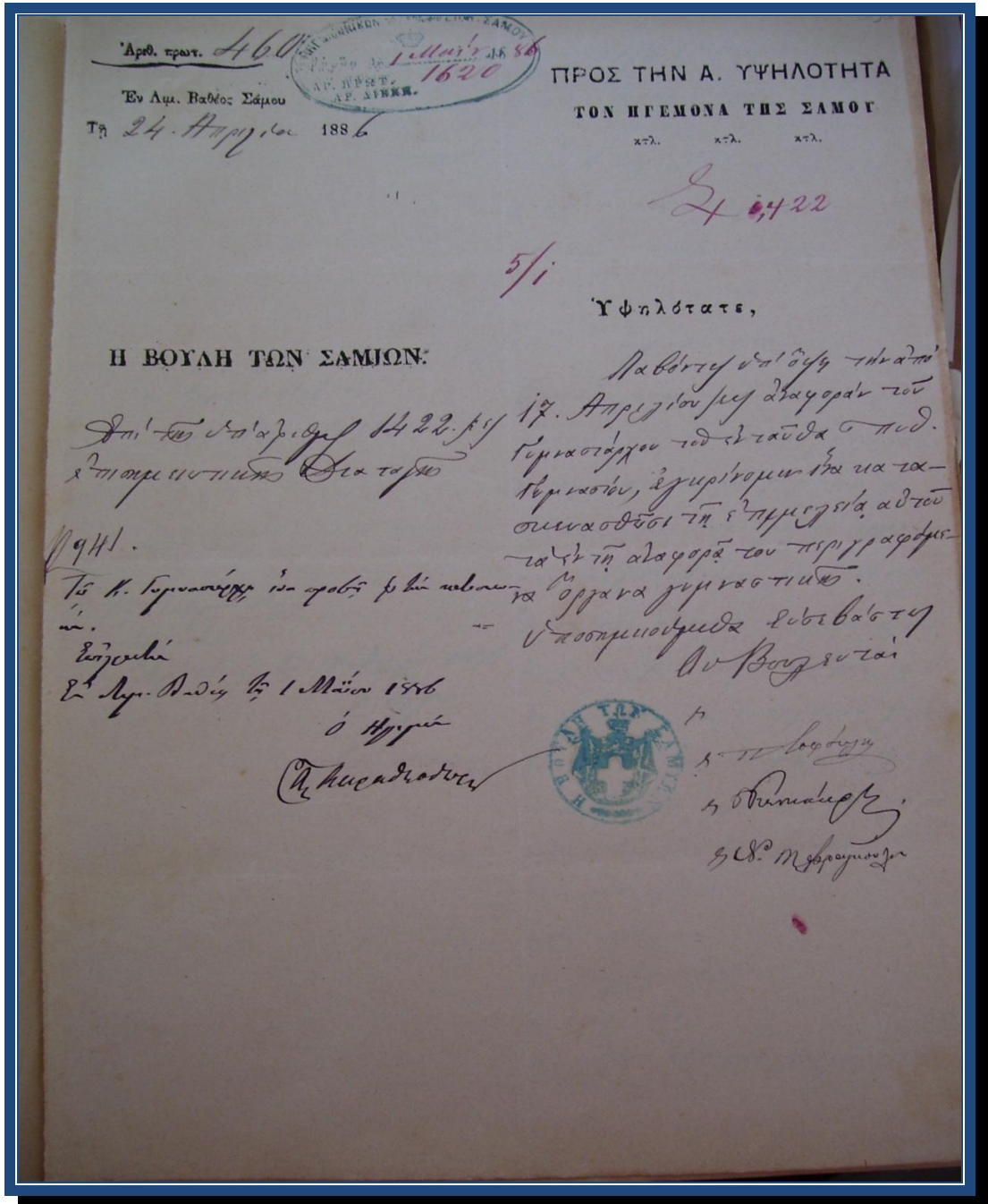
Βεβαιωσις ἐν ἑνὶ ἑκάστῳ μαθητῶν

ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον	ἔργον
2	2	2	3	3	2	3	2	2	$2\frac{2}{7}$	μολύβιν	1	2
2	3	2	3	4	4	3	3	$2\frac{16}{7}$	μολύβιν	2		
2	1	3	2	2	3	2	2	$2\frac{2}{7}$	μολύβιν	3		
4	4	4	3	4	5	4	4	4	4	καρβ.		
3	3	3	4	3	3	3	3	$3\frac{2}{7}$	ἐπίχρυσ.			
6	6	6	5	6	6	6	6	$5\frac{15}{7}$	καρβ.			
2	2	3	2	2	3	3	2	$2\frac{6}{7}$	καρβ.			
3	3	3	3	3	4	4	3	$3\frac{6}{7}$	ἐπίχρυσ.			
3	4	4	4	4	5	5	5	$3\frac{12}{7}$	καρβ.			
5	2	3	1	2	5	1	3	$2\frac{15}{7}$				

5. Το μάθημα της Γυμναστικής περιλαμβάνεται στις ετήσιες εξετάσεις του σχολικού έτους 1883-1884 στο Γυμνάσιο Ναυπλίου.

6. Ο γυμνασιάρχης Κ. Σ. Καταιβαίνης ζητά στο έγγραφο (ΓΑΚ Σάμου, 17 Απριλίου 1886) από τον Ηγεμόνα της Σάμου Α. Καραθεοδωρή, την προμήθεια κατάλληλων γυμναστικών οργάνων, τα οποία θα βοηθήσουν τον προσωρινό διδάσκοντα της γυμναστικής Δ. Ζαλούχο στην υλοποίηση της διδασκαλία του μαθήματος στο γυμνάσιο.

7. Οι Βουλευτές της Σάμου με επιστολή προς τον Ηγεμόνα της Σάμου Καραθεοδωρή, 24 Απριλίου 1886 εγκρίνουν και υπογράφουν για την κατασκευή των γυμναστικών οργάνων. Ο Καραθεοδωρής ενημερώνεται και υπογράφει το έγγραφο των βουλευτών 1 Μαΐου 1886.

Γυμνάσιον
Γενικός Έλεγχος της
Εξουσίας ενός

ἐν Ναυπλίῳ
προόδου των μαθητῶν
1887-1888

Λοιπὸν μαθητῶν	Βαθμολογία ἐν ἐξουσίᾳ μαθημάτων							Γενικός βαθμὸς	Ἐπισημ. ἁρμοδίου ἑποπτεύοντος	Σημειωθῆναι	
	Ἑλληνικὴ	Ἑσπερική	Ἰαπωνική	Μαθηματικά	Ἱστορία	Γεωγραφία	Φυσικὴ				
Κωνσταντίνος	7	6	7	7	5	7	7	8	7	καλῶς	ἤξιον
Γεωργίου	6	7	6	5	6	5	6	9	6	καλῶς	γ
Παροικίου	6	6	5	4	5	5	5	9	6	καλῶς	γ
Ποικιλίου	10	10	9	7	9	10	9	8	9	Πάντα καλῶς	γ
Ἀρσενίου	5	5	5	4	5	8	6	9	6	καλῶς	γ
Κωνσταντίνος	5	5	5	3	5	8	4	8	5	καλῶς	γ
"	4	4	4	2	5	4	4	9	4	Μετρίως	γ

Μετρίως καλῶς

9. Η Γυμναστική περιλαμβάνεται στο Γενικό Έλεγχο προόδου των μαθητών του Γυμνασίου Ναυπλίου το σχολικό έτος 1887-1888 με συγκεκριμένη βαθμολογία.

Αριθ. πρωτ. 534

Εν Αιμαίνι Βαθός

τῆς 2. Φεβρουαρίου 1895.

9. 3^η 1895
α. π. 124.

ΗΜΕΙΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΡΟΒΙΤΣ

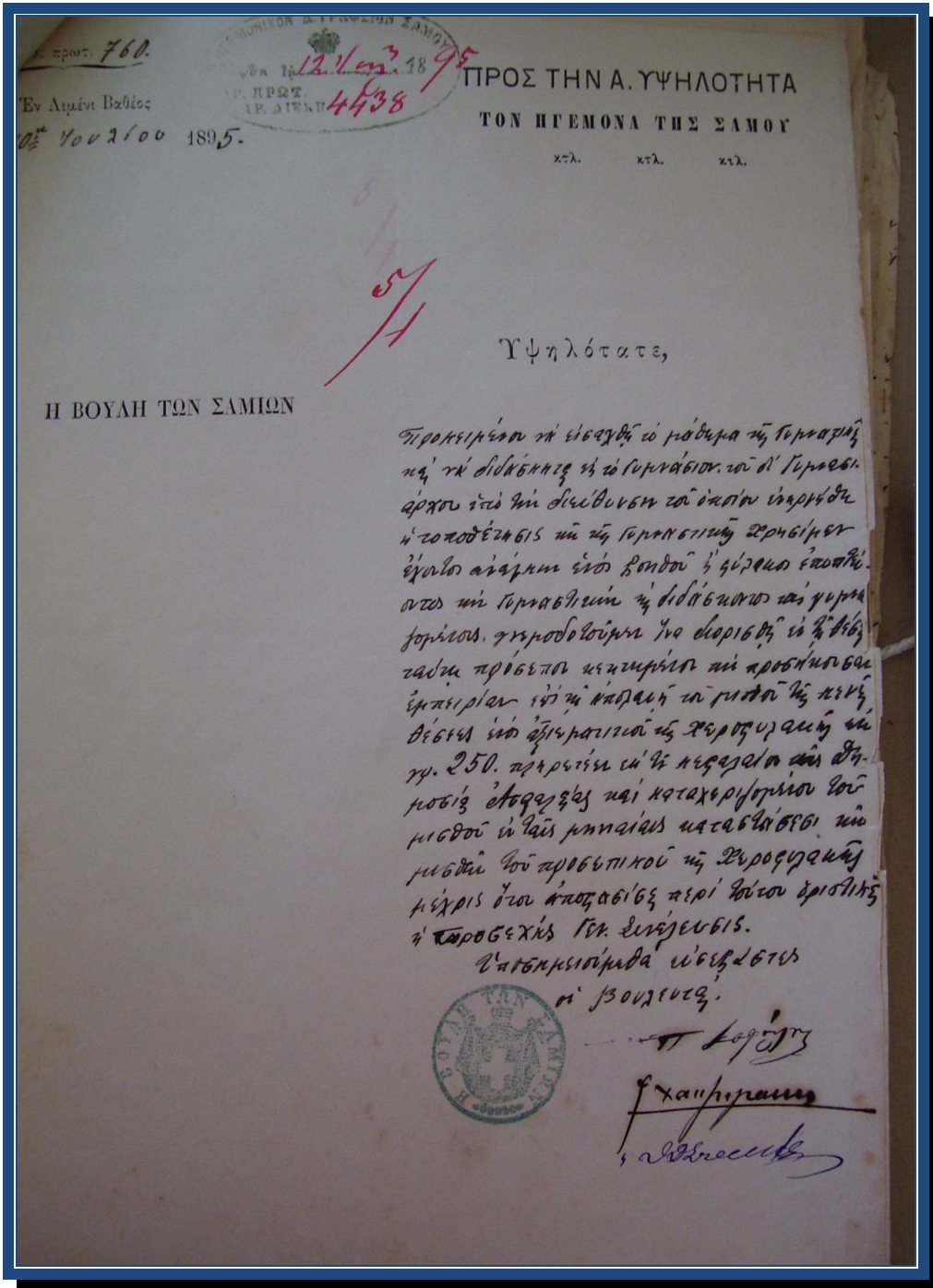
ΗΓΕΜΩΝ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ

Τῆς Ἐπιμ. Βουλῆς

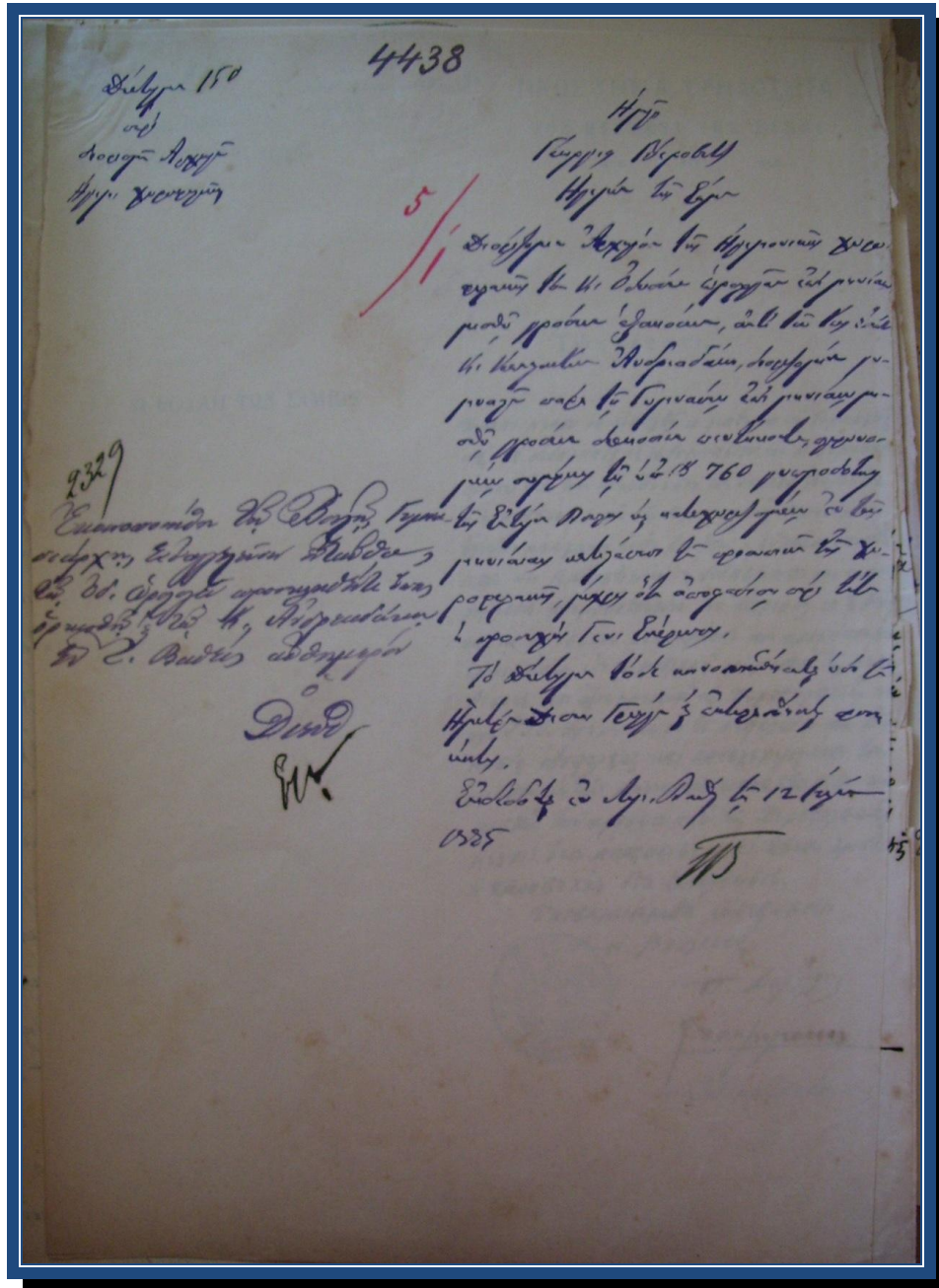
Ὁ κ. Γυμνασιάρχης ἀπέστειλε πρὸς ἐμὲ ἕνα ἀπόφραγμα ἐπιβουλευτικὸν ἢ ἐν τῇ Πύδα γροῦν Γερμανικῶν ἰσχυρῶν Γερμανικῶν καὶ ἢ εἰσαγωγῆς τοῦ ἀπόφραγμα ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ ἀποφραγμα τοῦ ἀποφραγμα μαθημάτων ἐκπαιδεύσει καὶ γαστρίτης μαστιχῆς, καὶ τὸν δὲ ἐξέλεγε δευτερεύοντα ἀποφραγμα. Ὅσον γινώσκω καὶ πρὸς ἀποφραγμα τοῦ ἀποφραγμα καὶ τῆς Γυμνασιάρχου ἐν τῷ ἀποφραγμα τοῦ ἀποφραγμα ἀποφραγμα ἀποφραγμα καὶ τῆς Ἐπιμ. Βουλῆς.

Γεώργιος Βερόβιτς

10. Ο Ηγεμόνας της Σάμου Γεώργιος Βέροβιτς, με έγγραφο προς τη Βουλή 2 Φεβρουαρίου 1895, απαντά θετικά στην πρόταση του Γυμνασιάρχη του Πυθαγορείου Γυμνασίου, για την εισαγωγή του μαθήματος της γυμναστικής στο πρόγραμμα του σχολείου.

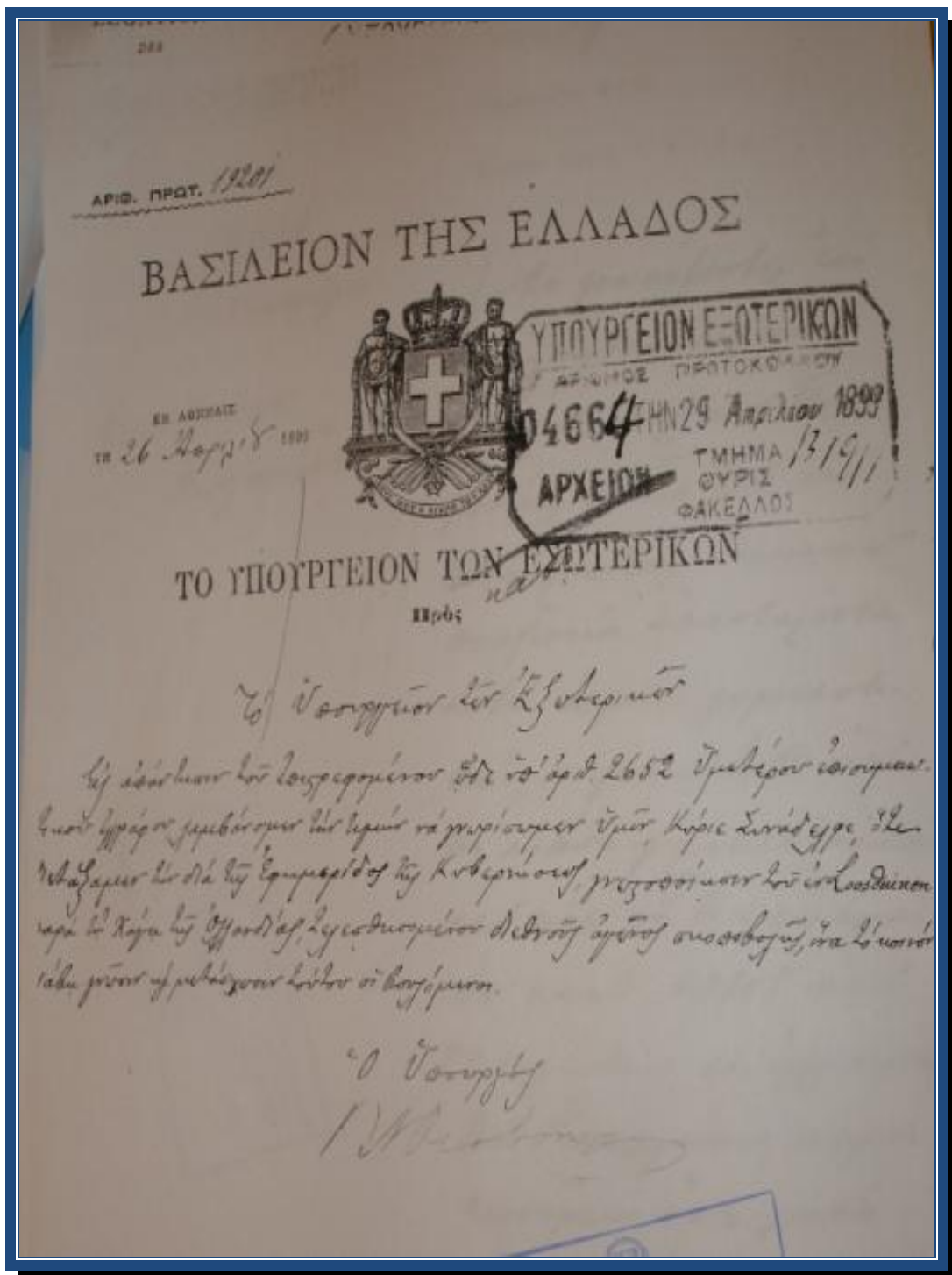
11. Τρεις Βουλευτές της Σάμου με επιστολή στον Ηγεμόνα (10 Ιουλίου 1895) ζητούν την τοποθέτηση ενός βοηθού ή ενός επιστάτη του μαθήματος της γυμναστικής με μισθό ανάλογο του αξιωματικού της χωροφυλακῆς.

12. Ο Ηγεμόνας της Σάμου Γεώργιος Βέροβιτς, υπογράφει έγγραφο 12 Ιουλίου 1895 με το οποίο, διορίζεται αρχηγός της Ηγεμονικής χωροφυλακής με μισθό 600 γρόσια ο Οδυσσεάς Ωρολογάς , αντί του Κωνσταντίνου Ανδριαδάκη ο οποίος διορίζεται γυμναστής στο γυμνάσιο με μισθό 250 γρόσια.

14. Έγγραφο του Υπουργείου Στρατιωτικών 22 Απριλίου 1899 προς το Υπουργείο Εξωτερικών στο οποίο δηλώνει την αδυναμία εκπροσώπησης της Ελλάδας στους αγώνες σκοποβολής των Ολυμπιακών Αγώνων.

15. Έγγραφο του Υπουργείου των Εσωτερικών 26 Απριλίου 1899 προς το Υπουργείο των Εξωτερικών για τη συμμετοχή των αθλητών στους διεθνείς Αγώνες σκοποβολής στην Ολλανδία.

Πράξις 14.
1901

Διμερές του άρθρου 5 και 6 του νόμου 12 Δεκεμβρίου 1899 Β. Διατάχεται
 περί απαλλαγής από της γυμναστικής των μαθητών της Δημοτικής και Μικτής
 Γυμναστικής εν Ναυπλίου και εν τῷ παρασκήματι του Ελληνικού σχολείου
 σήμερα τῆν 19 Νοεμβρίου του ἔτους 1901 συνεδρούσας οἱ ὑπογεγραμ-
 μένοι καὶ παρόντες ἐν ᾧ εἶπεν τὴν αὐτίκην τὸν γονεῖς Ὁ Καρκαχίου
 ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τῆς γυμναστικῆς ἐπὶ ἕνα ἔτος τὸν μαθητὴν τῆς β' τά-
 ξης τῆς Ελληνικῆς σχολῆς Νικόλαον Καρκαχίου ὃς πάσχειται ἀπὸ ἐπι-
 δεικνῶν ἐν βουβωνικῆν, ἡὺς τῆσδε διατάξεως γυμναστικῆς δύναται
 τὸ ὑποδύσασθαι τὴν παρατάξιν του.

ὁ διοικητὴς
 Μαυρομύτης

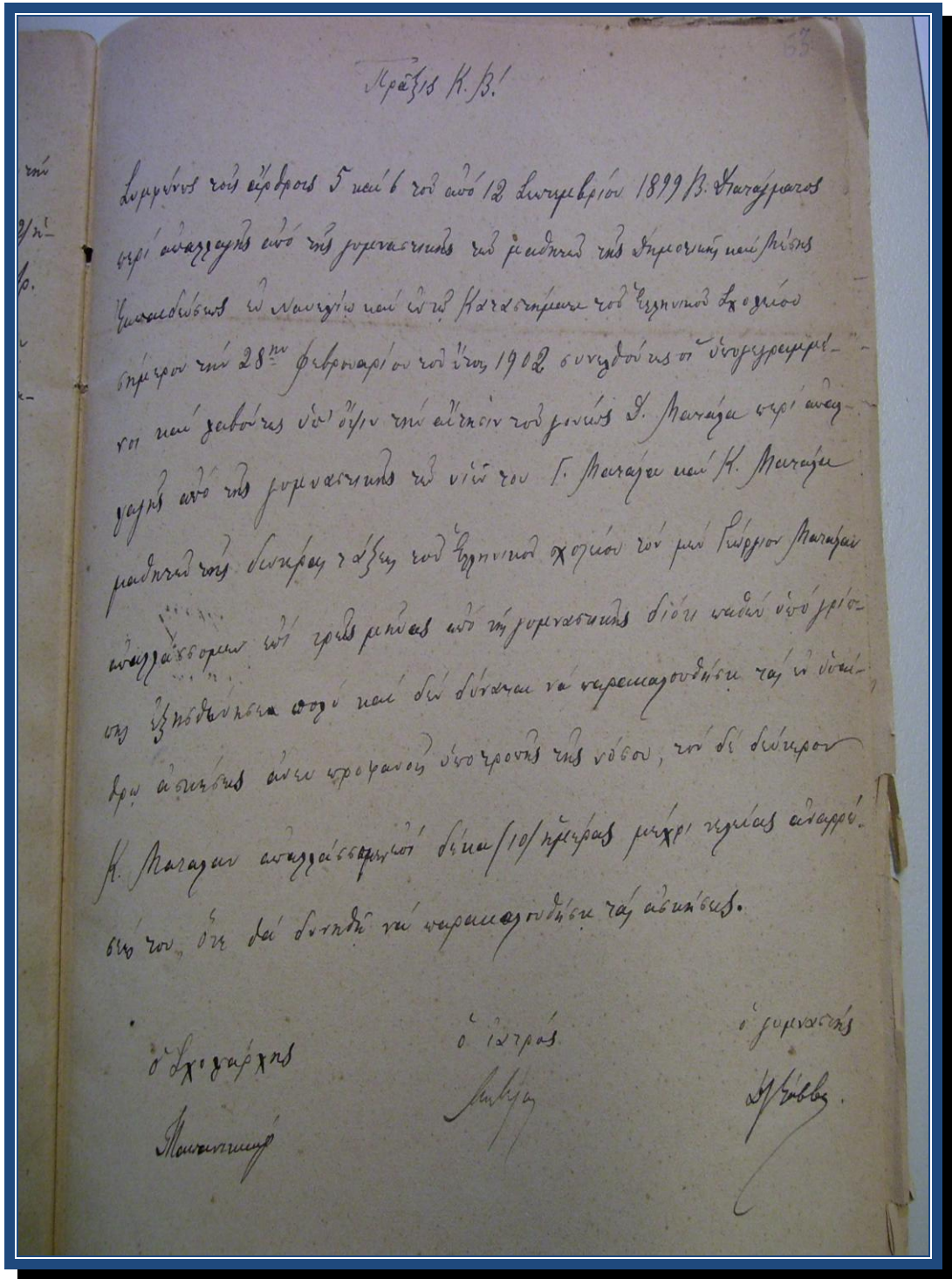
ὁ ἰατρός
 Καρκαχίου

ὁ γυμναστής
 Λόβης

Πράξις 14.

... τῆς Ελληνικῆς σχολῆς σήμερα τῆν 19^{ην}

16. Στο πρακτικό ΙΗ', (19-11-1901) του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου αποφασίστηκε η απαλλαγή μαθητή της Β' τάξης (σύμφωνα με το Β.Δ περί απαλλαγής της γυμναστικής του 1899) από το μάθημα της γυμναστικής για ένα χρόνο για λόγους υγείας. Την επιτροπή αποτελούσαν ο σχολάρχης, ο γιατρός και ο γυμναστής.

17. Στο πρακτικό ΚΒ' (28-2-1902) του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου αναφέρει την απαλλαγή (σύμφωνα με το Β.Δ περί απαλλαγής της γυμναστικής του 1899) δύο αδερφών από το μάθημα της γυμναστικής για τρεις μήνες τον πρώτο και δέκα ημέρες τον δεύτερο, για για λόγους υγείας. Το πρακτικό υπογράφουν ο σχολάρχης, ο γιατρός και ο γυμναστής.

Πράξις 13.

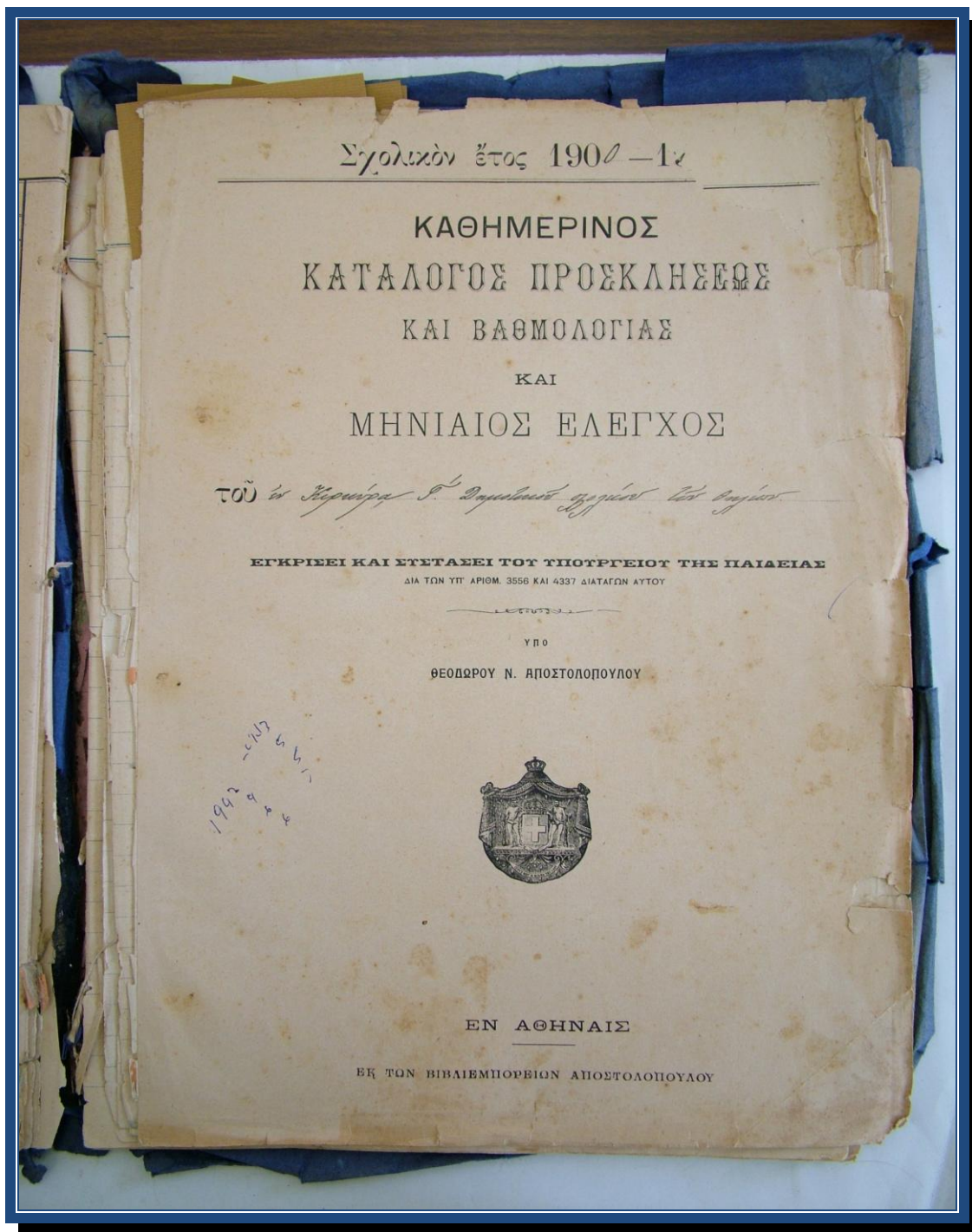
Συμφώνησαν τοις άρθροις 5 και 6 του Β.Δ. 12 Σεπτεμβρίου 1899 β.δ. 221
 απαλλάσσει από το μάθημα της γυμναστικής του μεικτού της
 Δημοτικού και Μέσης Ενωσευδύσεως ή ναυτικού και ή των γραφείων
 του Ελληνικού σχολείου σήμερα την 7^{ην} Δεκεμβρίου του έτους 1902 ο
 δότης ο υπογραμμισμένος και γαβός να ήβη επί αιτήσιν του πατέρα
 Π. Καμινάκη υπέρ απαλλαγής εν της γυμναστικής του υιού του Δ.
 Καμινάκη μεικτού της Α' τάξεως του Ελληνικού σχολείου ανεργασίας
 μιας ώρας επί δύο μήνας διότι κατέν από στραμαχισμό ήχθη
 να δύναται να υπηρετησθῆται εἰς τὸν νικητὴν εἰσαγωγῆς ἀνεργασίας
 τους βέλους του υἱού του.

ὁ Σχολάρχης
Κωνσταντῆς
ὁ ἰατρός
Κηφισσιανός
ὁ γυμναστής
Συρδάλκης

Πράξις 14.

Εν ναυτικῷ σήμερον τὴν 31^{ην} Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1903 ὁ ὑπογραμμισμένος

18. Σύμφωνα με το πρακτικό 13 και το άρθρο 5 και 6 του Β.Δ. 12 Σεπτεμβρίου 1899, απαλλάσσεται από το μάθημα της γυμναστικής για δύο μήνες, μετά από αίτηση του πατέρα του μαθητή Σ.Κ του Ελληνικού σχολείου, εξαιτίας προβλήματος στο στομάχι. Το πρακτικό υπογράφει (7 Δεκεμβρίου 1902) ο σχολάρχης, ο γιατρός και ο γυμναστής Δ. Σάββας.

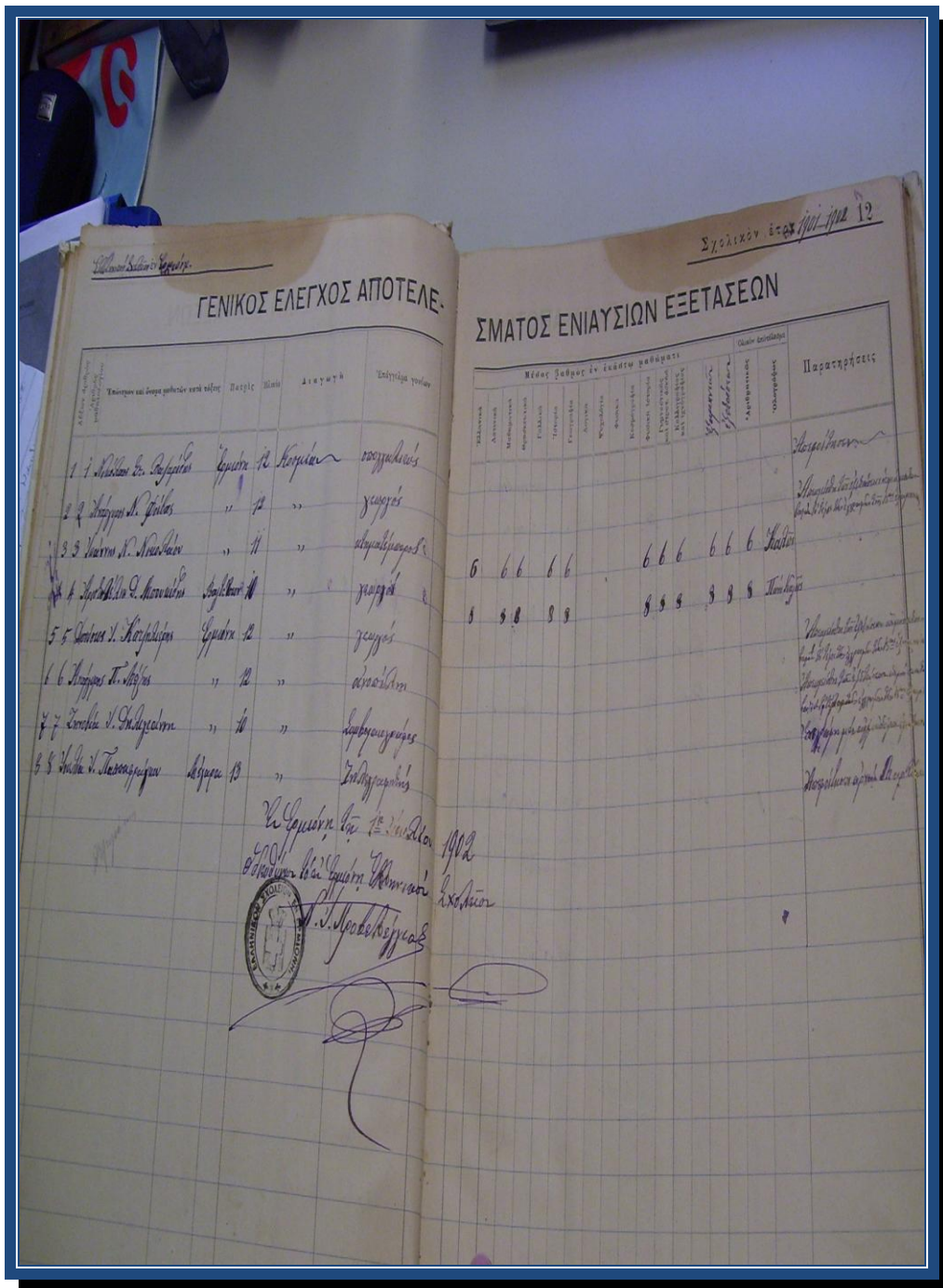
19. Κατάλογος μαθητών και βαθμολογίας και Μηνιαίος έλεγχος του Γ' Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Κέρκυρας 1900-1901

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΣ

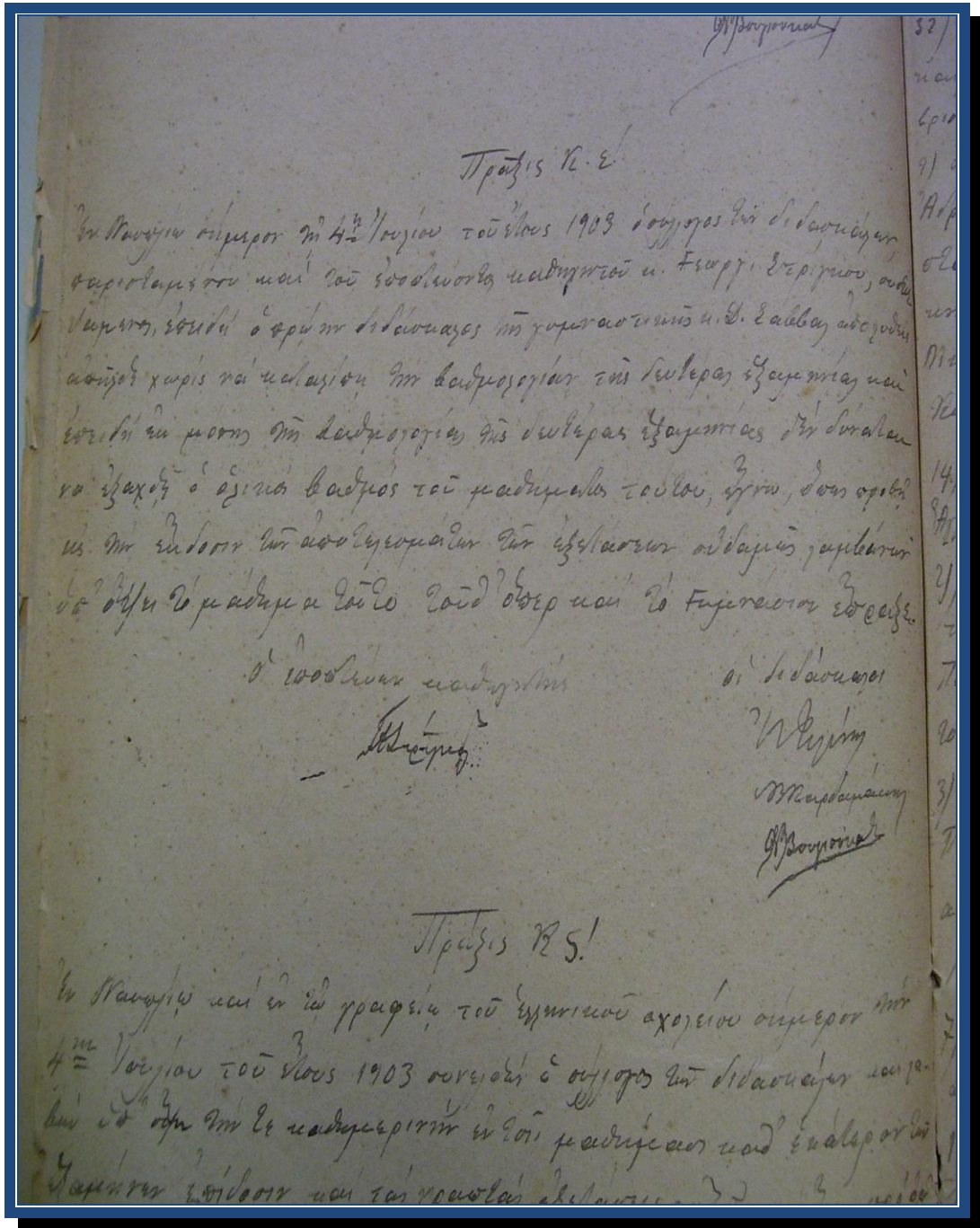
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΣ

ΤΑΞΗ	ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΣ																								
	ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ				ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ				ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ				ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ				ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ								
επίσημον Ονόματες αριθμοί	Βαθμοί καθ' εβδομάδα																								
	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Γρ.	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Γρ.	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Γρ.	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Γρ.	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Γρ.
Αΐτων αριθμ. 1 Σύστημα Σπ Σπ Αριθμ. Μειόντων 1 Αριθμ. Γεν. Ελέγχου 1	ΒΡΗΚΕΥΤ	4	4	4	4	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	4	4	4	4	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΠΡΑΓΜΑΤ.	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΙΣΤΟΡΙΑ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΦΥΣ. ΙΣΤΟΡΙΑ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΘ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΑΠΑΓ. ΠΑΙΧ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΚΑΛΟΓΡΑΦΙΑ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΑ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
ΓΥΜΝΑΣΤΙΚ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	
ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	
Απουσικοί	+	+																							
Ούτως																									
Π.Μ. 11+																									
Μ.Μ. 12+																									
Ημερησίο																									
Αΐτων αριθμ. 1 Ουκάλ Σπ Σπ Αριθμ. Μειόντων 1 Αριθμ. Γεν. Ελέγχου 1	ΒΡΗΚΕΥΤ	4	4	4	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	4	4	4	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΠΡΑΓΜΑΤ.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΙΣΤΟΡΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΦΥΣ. ΙΣΤΟΡΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΘ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΑΠΑΓ. ΠΑΙΧ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΚΑΛΟΓΡΑΦΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
ΓΥΜΝΑΣΤΙΚ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
Απουσικοί																									
Ούτως																									
Π.Μ. 11+																									
Μ.Μ. 12+																									
Ημερησίο																									
Αΐτων αριθμ. 2 Σπ Αριθμ. Μειόντων 1 Αριθμ. Γεν. Ελέγχου 1	ΒΡΗΚΕΥΤ	4	4	4	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	4	4	4	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΠΡΑΓΜΑΤ.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΙΣΤΟΡΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΦΥΣ. ΙΣΤΟΡΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΘ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΑΠΑΓ. ΠΑΙΧ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΚΑΛΟΓΡΑΦΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
	ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		
ΓΥΜΝΑΣΤΙΚ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2			
ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2			
Απουσικοί																									
Ούτως																									
Π.Μ. 11+																									
Μ.Μ. 12+																									
Ημερησίο																									

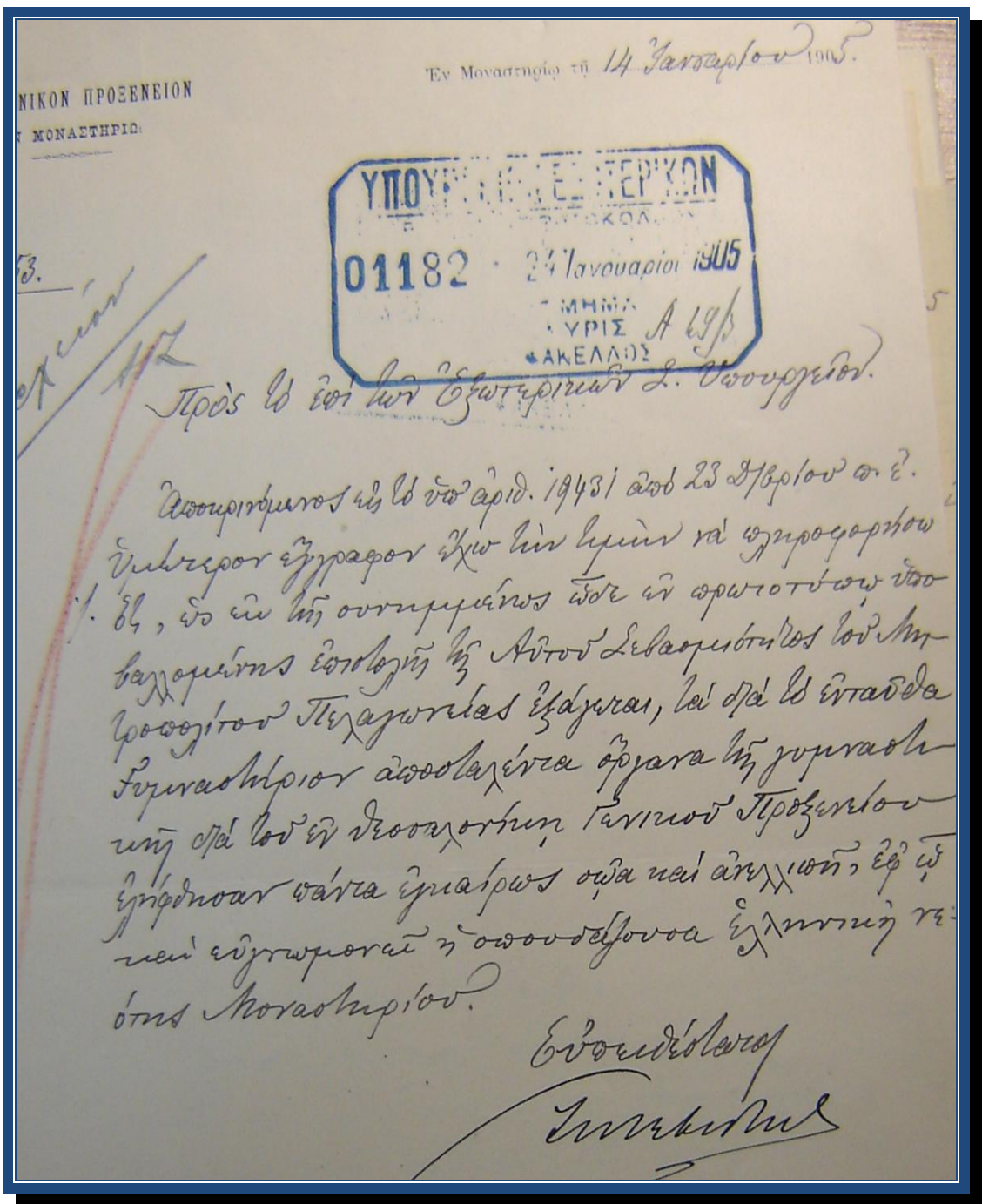
20. Παρατηρείται στον έλεγχο των μαθητών του Γ' Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Κέρκυρας 1900-1901, η διδασκαλία του μαθήματος της γυμναστικής μερικούς μήνες κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους.

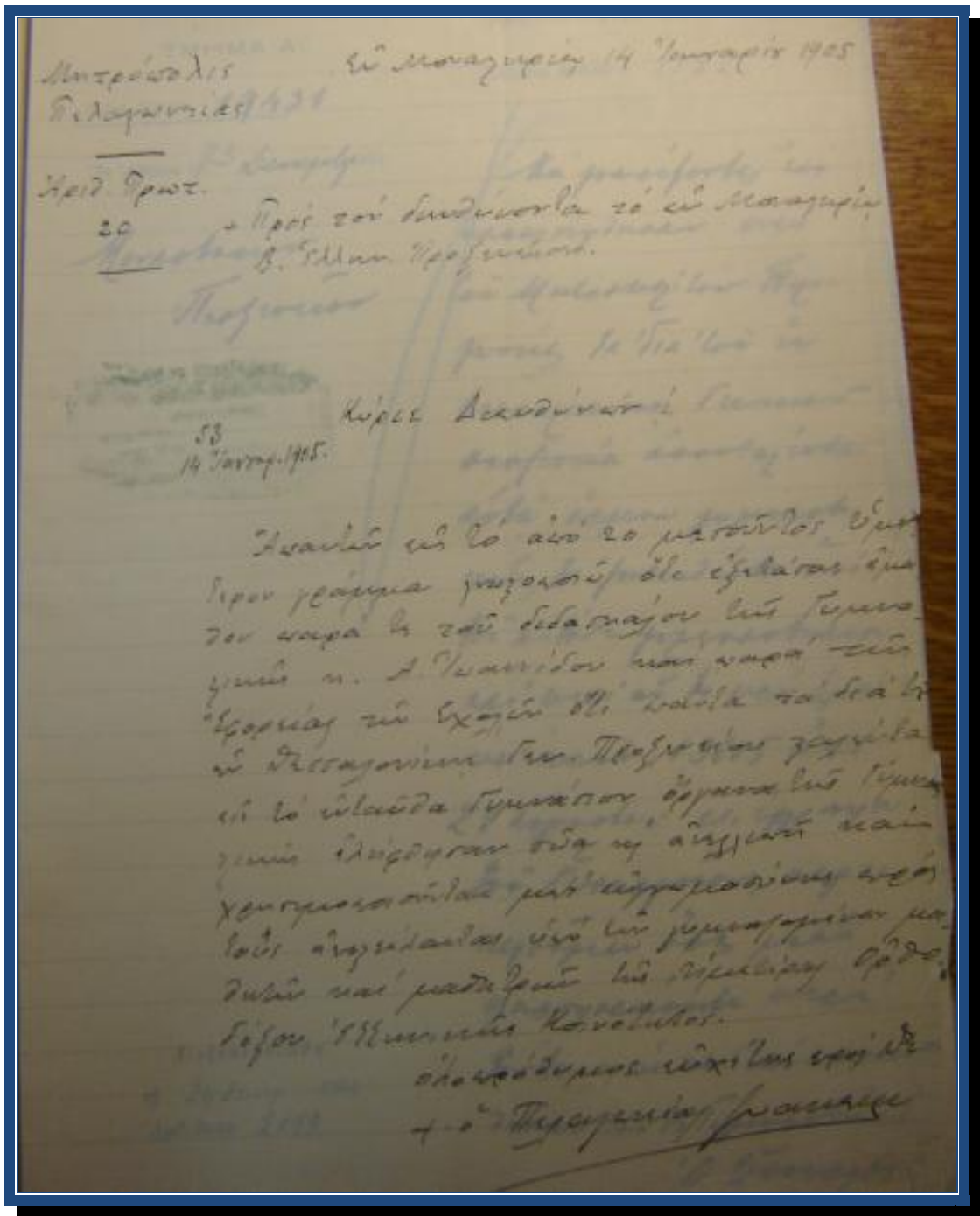
21. Γενικός έλεγχος αποτελεσμάτων του Ελληνικού Σχολείου Ερμιόνης 1 Ιουλίου 1902. Διακρίνουμε μεταξύ των άλλων μαθημάτων τη γυμναστική-στρατιωτικές ασκήσεις, τις βαθμολογίες των μαθημάτων και την ηλικία των μαθητών.

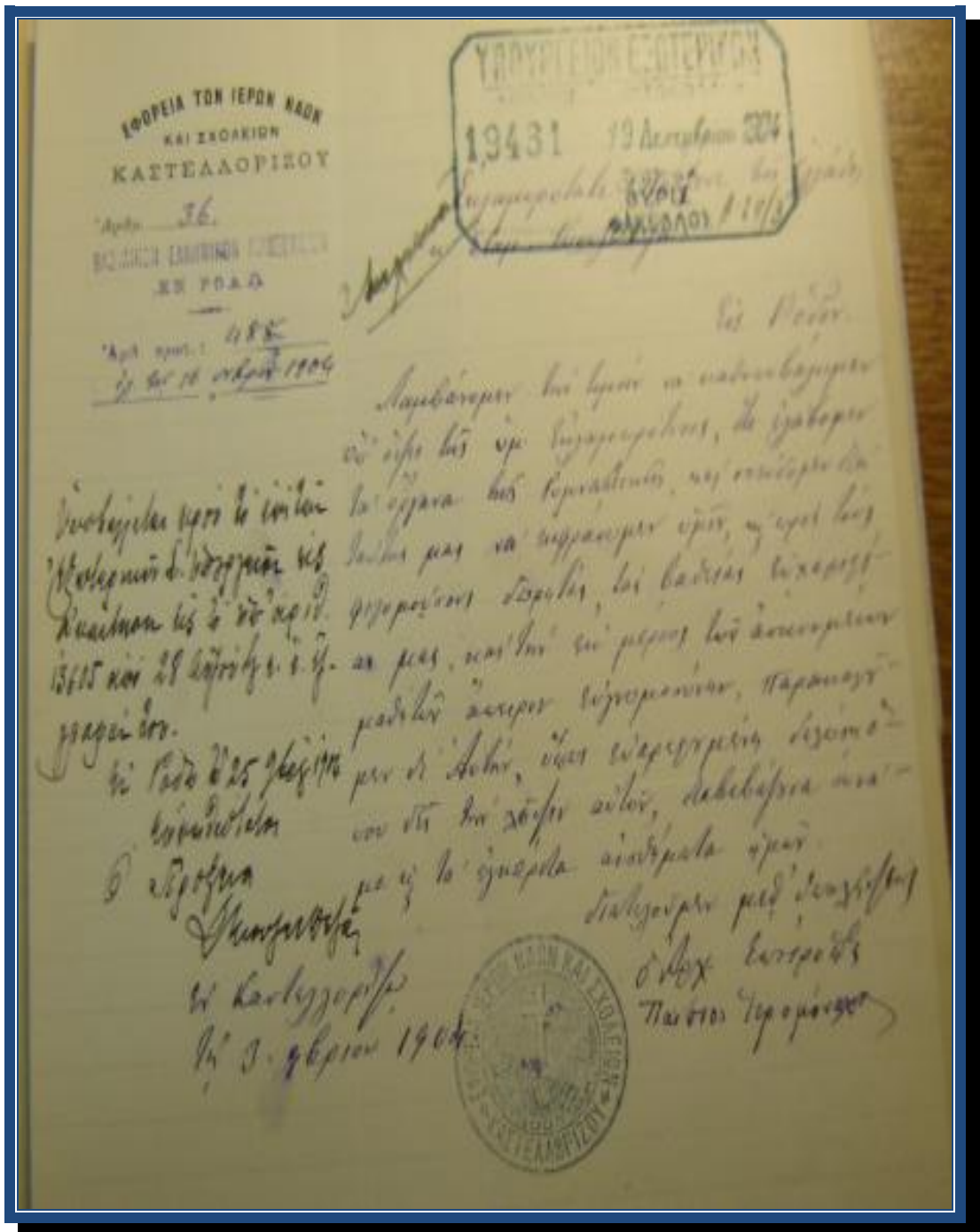
22. Ο σύλλογος των διδασκόντων συνεδρίασε σύμφωνα με το πρακτικό κ.ε', 4 Ιουλίου 1903, για την ολοκλήρωση της βαθμολογίας στο μάθημα της γυμναστικής στο δεύτερο εξάμηνο, μετά την αποχώρηση του γυμναστή Δ. Σάββα, ο οποίος δεν είχε καταχωρήσει βαθμολογία.

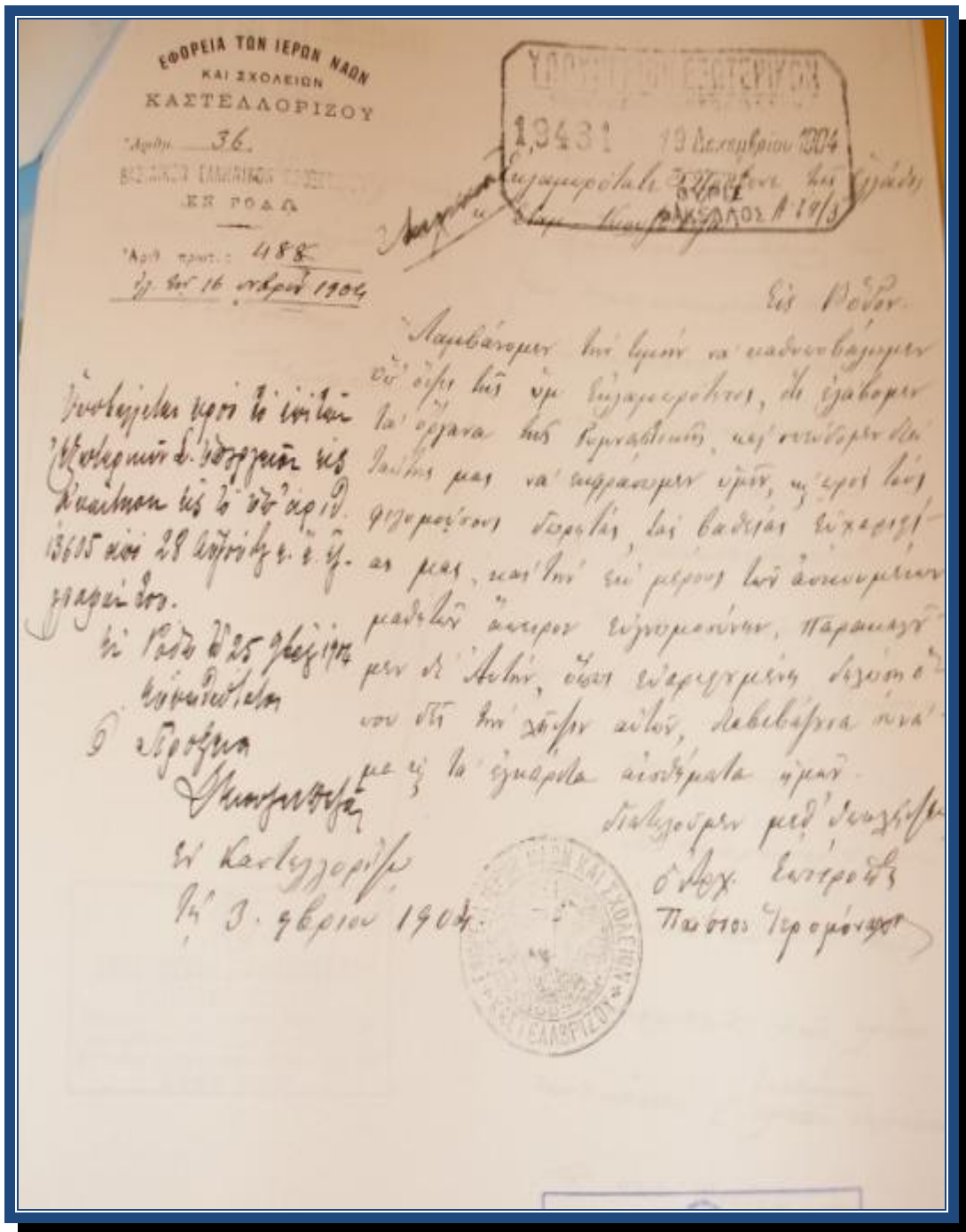
23. Το Ελληνικό Προξενείο του Μοναστηρίου ενημερώνει το υπουργείο Εξωτερικών ότι παρελήφθησαν όλα τα ὄργανα γυμναστικής, τα οποία ἐστάλησαν ἀπὸ το Προξενεῖο Θεσσαλονίκης γιὰ το γυμναστήριον Μοναστηρίου, γιὰ τὴ βελτίωση τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας.

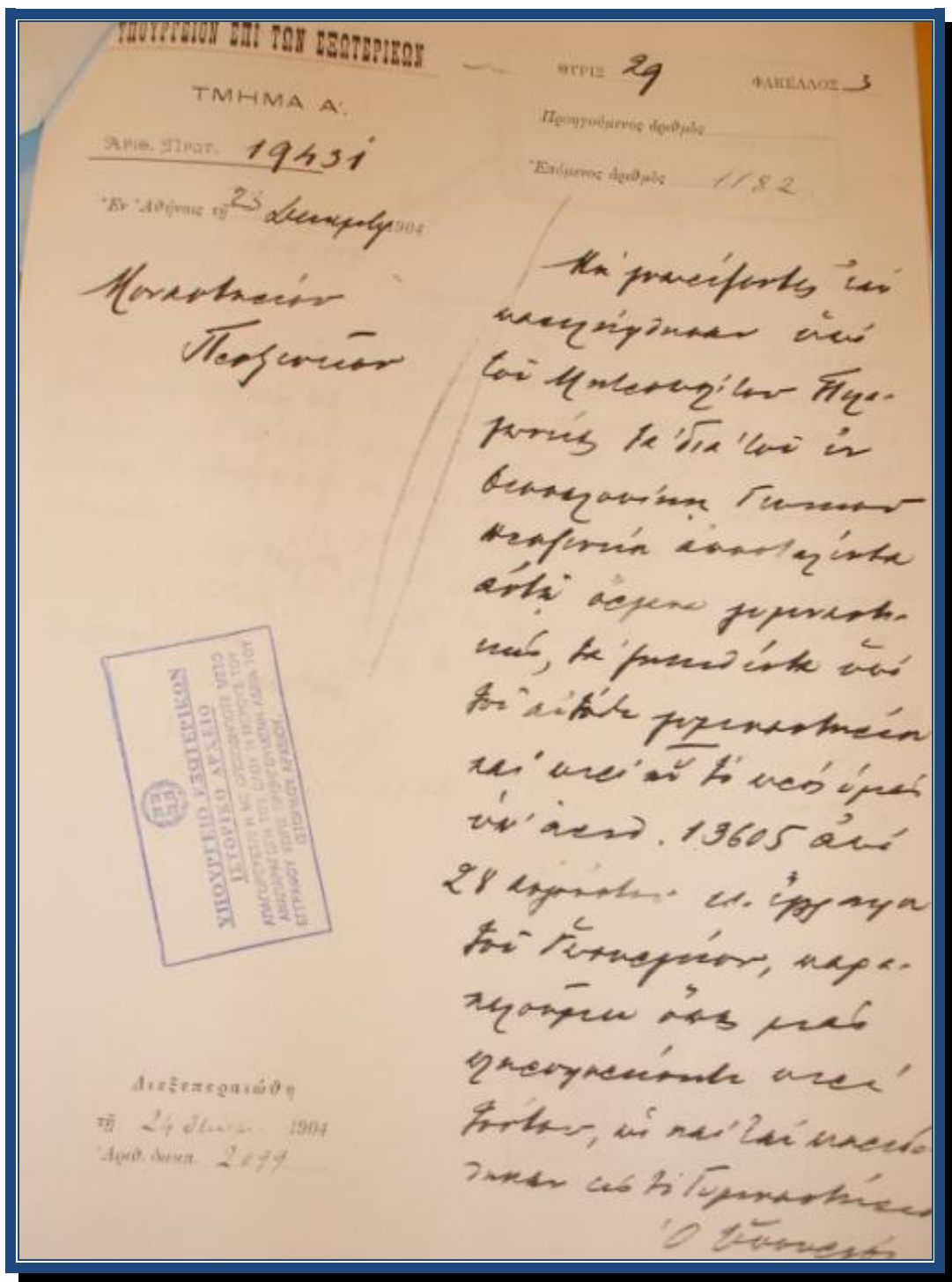
24. Στις 14 Ιανουαρίου 1905 η Μητρόπολη Πελαγονίας απέστειλε έγγραφο προς τον διευθύνοντα του Ελληνικού Προξενείου του Μοναστηρίου και αναφέρει ότι παρέλαβαν όλα τα όργανα της γυμναστικής, τα οποία είχαν σταλεί από το Προξενείο Θεσσαλονίκης για τους μαθητές και τις μαθήτριες του γυμνασίου Μοναστηρίου.

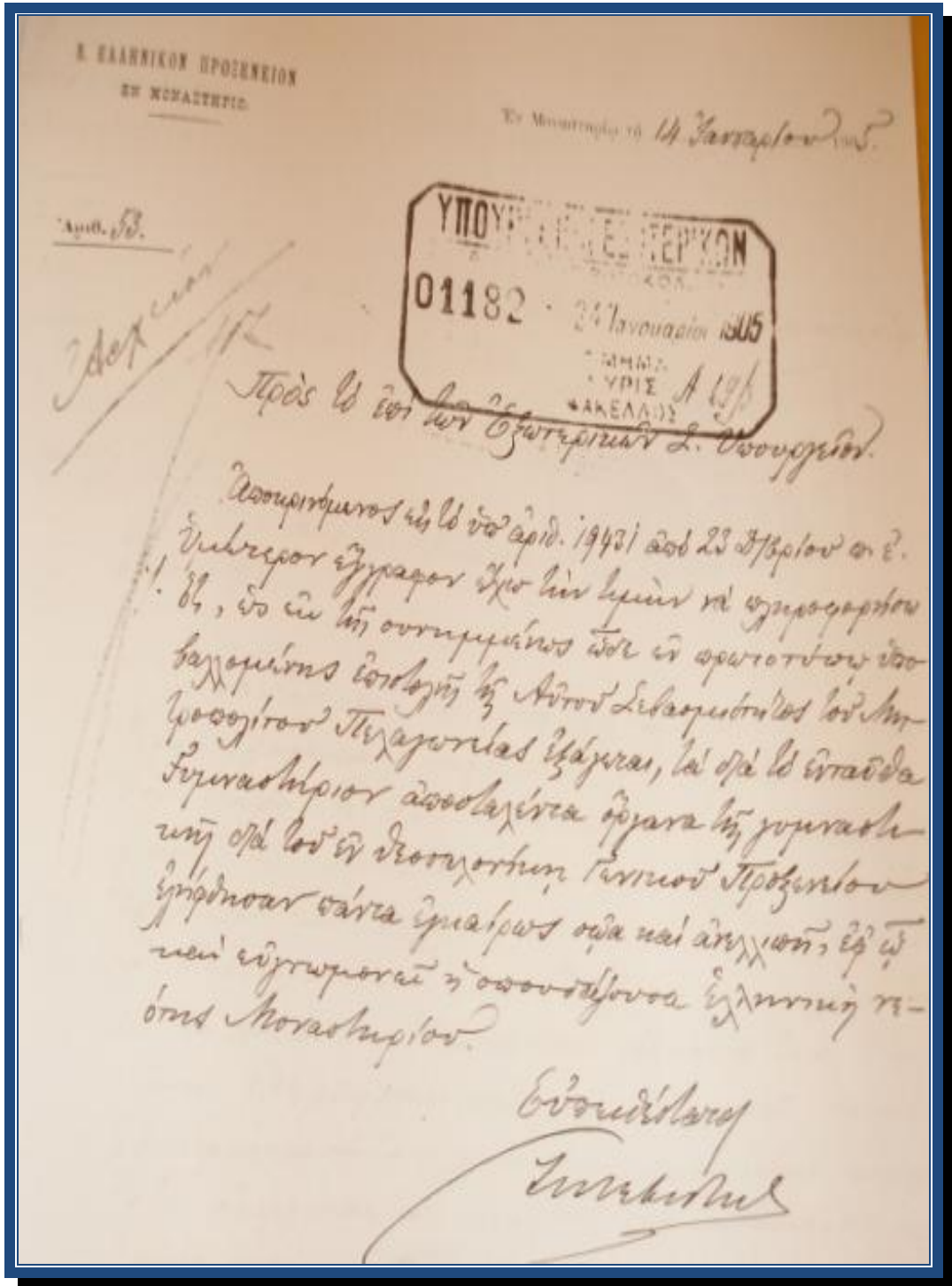
25. Αλληλογραφία μεταξύ του επιτρόπου ιερέα των σχολείων Καστελορίζου (3 Φεβρουαρίου 1904) και του προξένου της Ρόδου, με θέμα την παραλαβή των οργάνων γυμναστικής. Εκφράζουν τις ευχαριστίες και εκ μέρους των ασκούμενων μαθητών στον Πρόξενο αλλά και στους δωρητές των οργάνων γυμναστικής.

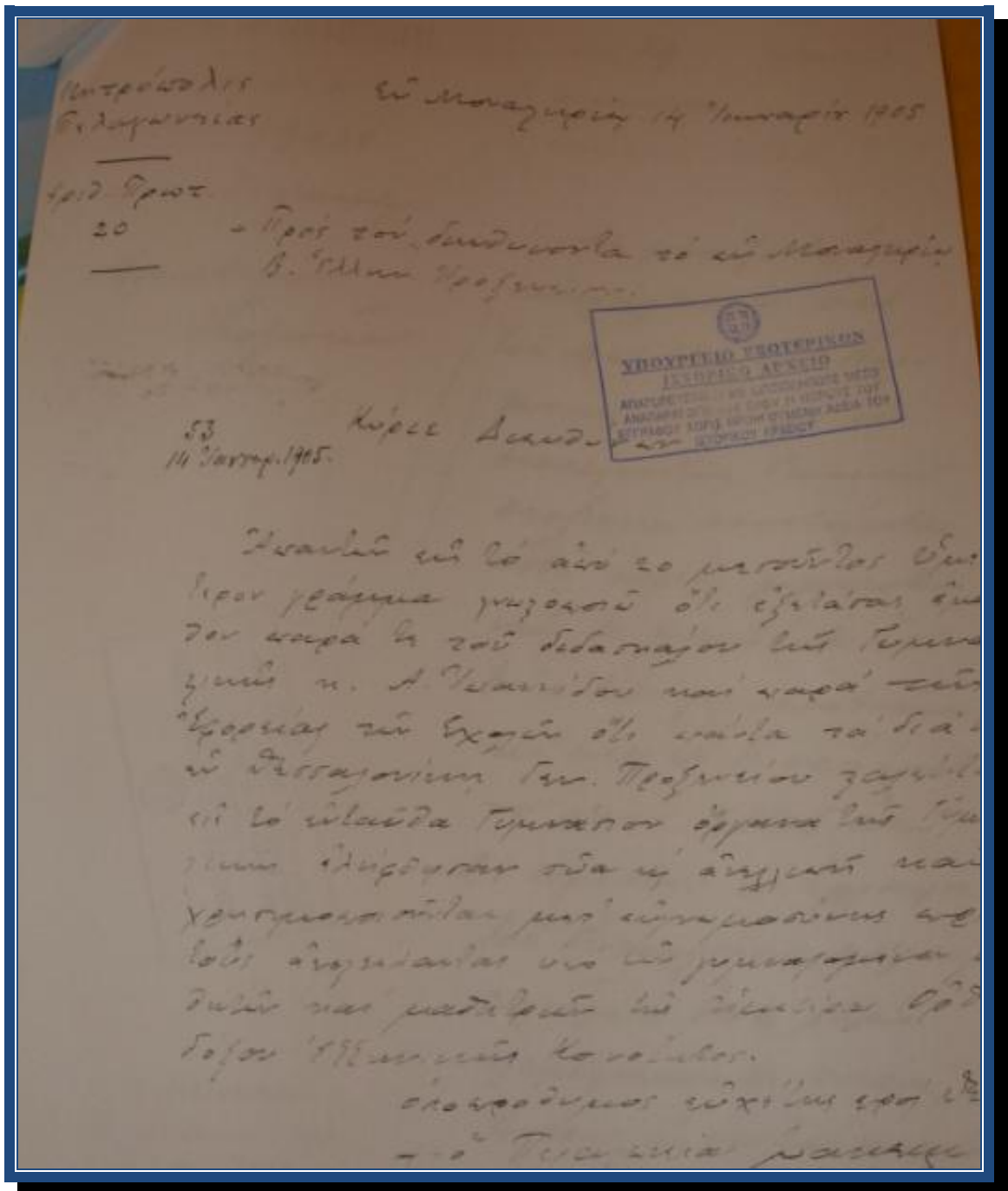
26. Έγγραφο του Ιερομόναχου Παΐσιου 16 Νοεμβρίου 1904 εκ μέρους των μαθητών των ιερών ναών και σχολείων Καστελλορίζου προς τον πρόξενο Ρόδου, στο οποίο εκφράζει τις ευχαριστίες για την αποστολή οργάνων Γυμναστική

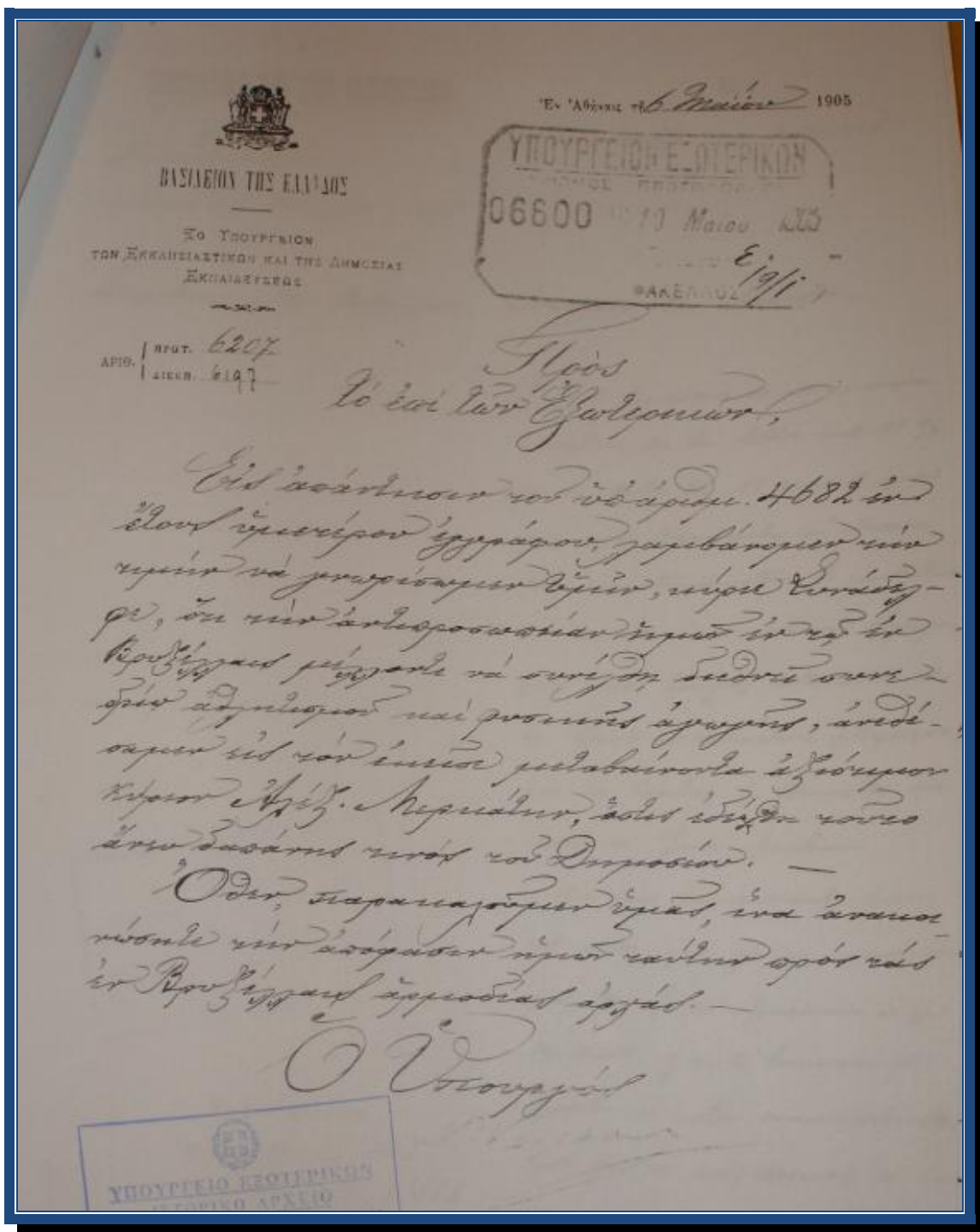
27. Αποστολή εγγράφου του Υπουργού των Εξωτερικών 28 Δεκεμβρίου 1904, προς το Μοναστήρι Πελαγονείας με θέμα την παραλαβή των οργάνων Γυμναστικής από το Προξενείο της Θεσσαλονίκης.

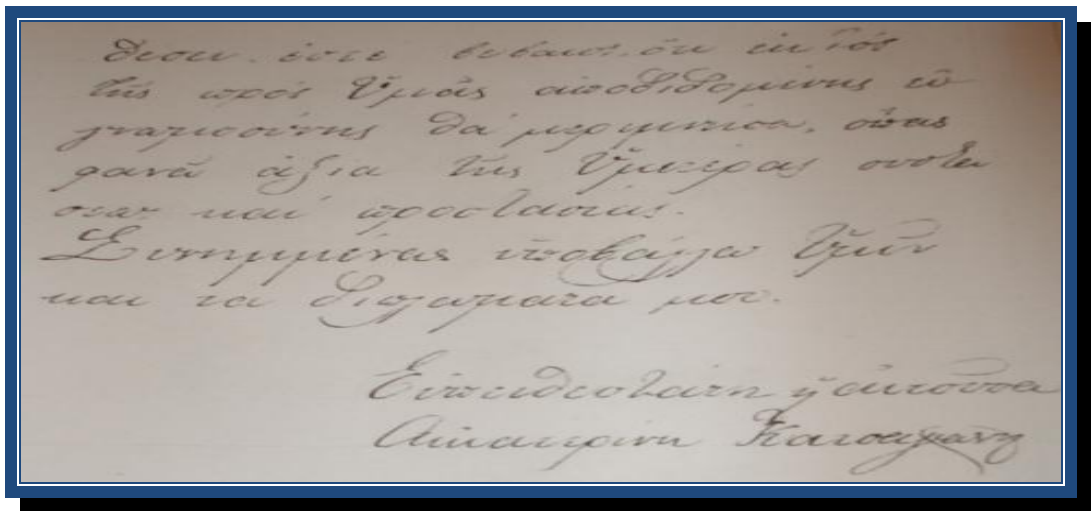
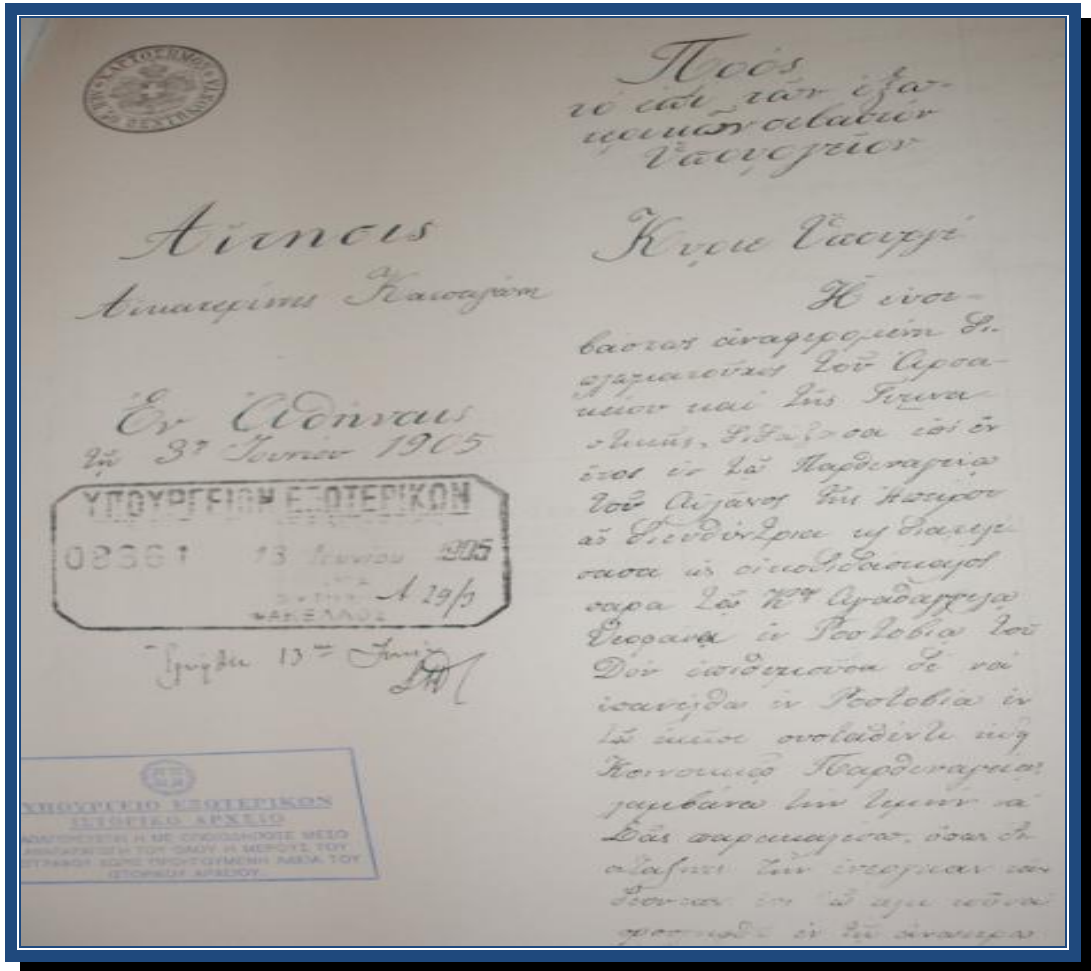
28. Ο Μητροπολίτης Πελαγονίας στις 14 Ιανουαρίου 1905 απαντώντας στο έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών, ενημερώνει ότι παρελήφθησαν όλα τα όργανα γυμναστικής τα οποία εστάλησαν από το Προξενείο Θεσσαλονίκης για το γυμναστήριο Μοναστηρίου.

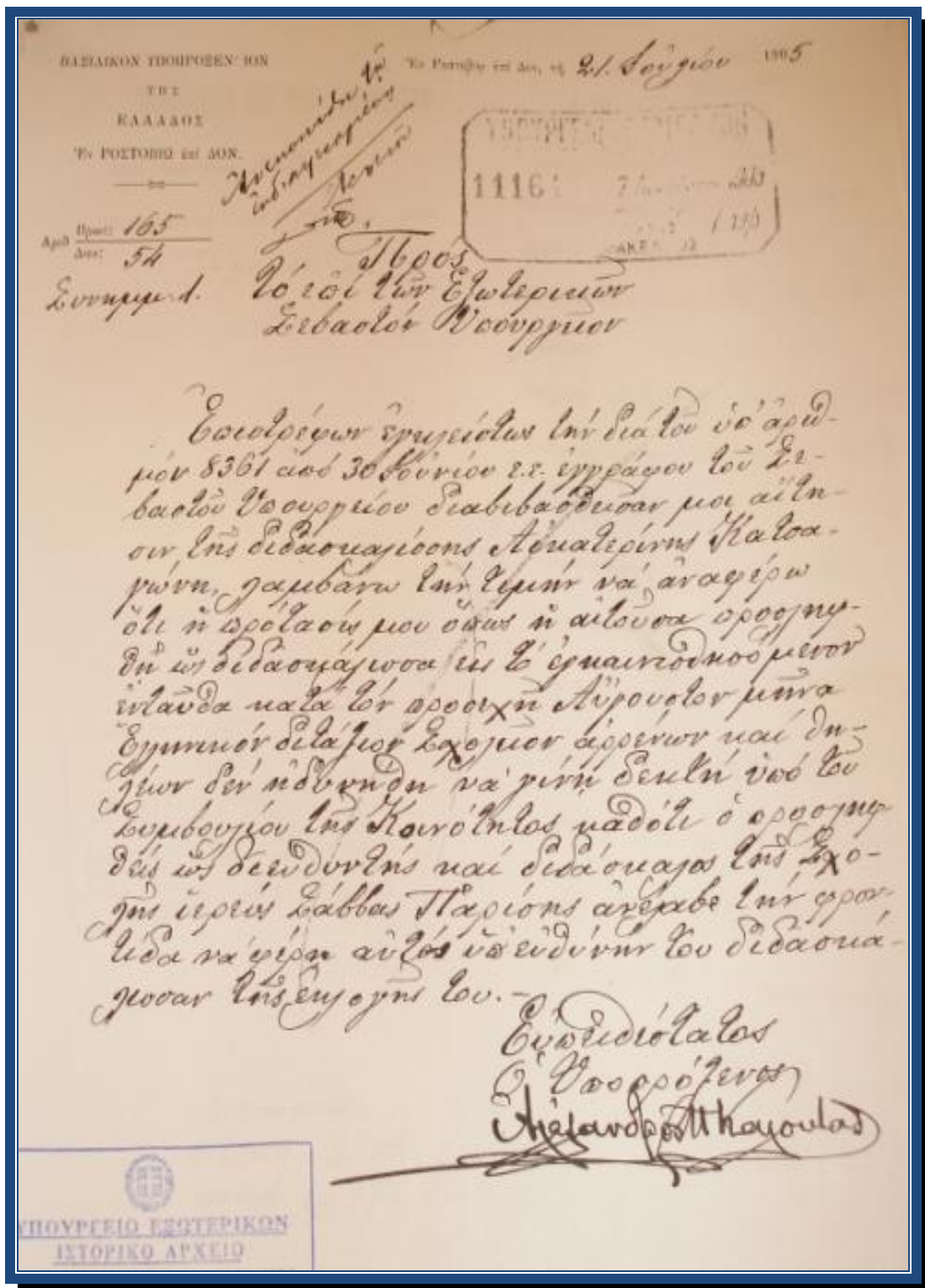
29. Έγγραφο (24 Ιανουαρίου 1905) της Μητρόπολης Πελαγονίας προς τον διευθύνοντα του Ελληνικού Προξενείου, στο οποίο διαπιστώνεται ότι παρέλαβαν όλα τα όργανα της γυμναστικής που είχαν σταλεί από το Προξενείο Θεσσαλονίκης για τους μαθητές και τις μαθήτριες του γυμνασίου Μοναστηρίου.

30. Έγγραφο του Υ.Ε.Δ.Ε. προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 6 Μαΐου 1905, στο οποίο δηλώνεται η εκπροσώπηση της Ελλάδας στο διεθνές συνέδριο φυσικής αγωγής και αθλητισμού στις Βρυξέλες, από τον Αλέξανδρο Μερκάτη χωρίς δαπάνες του δημοσίου.

31. Έγγραφο της Αικατερίνης Κατσαγώνη, διπλωματούχος Αρσακείου και της Γυμναστικής, προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, 3 Ιουνίου 1905, στο οποίο ζητά την πρόσληψή της στο κοινοτικό παρθεναγωγείο Ροστοβίου.

32. Ο υποπρόξενος Ροστοβίου Αλέξανδρος Μπουζούλας απαντά αρνητικά (21 Ιουλίου 1905) στο Υπουργείο των Εξωτερικών για την αίτηση της διδασκάλισσας Αικατερίνης Κατσαγώνη, η οποία ήταν διπλωματούχος της Γυμναστικής, γιατί την επιλογή θα έκανε ο ιερέας και διευθυντής της σχολής, Σάββας Παρίσης.

Σχολή Γυμναστών

Γενικόν ἀποτέλεσμα τῶν ἐπί προαγωγῆ καὶ πτυχίῳ ἐπιτυχῶν ἐξαεσῶν ἐξετάσεων.

Σχολικόν ἔτος 1905-1906.

Ἀριθμὸς ἐπιτυχῶν	Ὄνομα καὶ ἐπώνυμον	Πατρίς	ἡλικία	Ἐπιστήμη πρὸς αἰσχροδία ἐν τῷ ἴδρ. Παιστέρειῳ.	Τάξις	Σχολικὸς βαθμὸς		Παρατηρήσεις.
						ὀλγατῆρας	ἀριθμὸς	
1.	Κωνστ. Παπαμωστατίου	Μακεδονία	20	φυσ. Νομικῆς	Α'	Καλῶς	$\frac{7^{10}}{29}$	Προήχθη εἰς τὴν Β' τάξιν.
2.	Γεώργιος Στρατῆς	Ἰπῆρος	21	" "	Α'	-	-	Ἀπέσχε τῶν ἐξετάσεων.
3.	Ἀπόστολος Χαρίσης	Ἰπείρος	21	" Θεολογίας	Α'	Λιαν καλῶς	$\frac{7^{24}}{29}$	Προήχθη εἰς τὴν Β' τάξιν.
4.	Κωνστ. Πιτροχάειος	Κρήτη	22	" Νομικῆς	Α'	Λιαν καλῶς	$\frac{9^{10}}{29}$	" " " "
5.	Δημήτριος Ἀνδρεάδης	Μακεδονία	20	" "	Α'	Λιαν καλῶς	$\frac{8^{14}}{29}$	" " " "
6.	Φρημίμων Τρούνης	Κρήτη	22	" "	Α'	Λιαν καλῶς	$\frac{8^1}{29}$	" " " "
7.	Ἄγγελος Φωτόπουλος	Ἀθῆναι	24	" "	Α'	Λιαν καλῶς	$\frac{8^{15}}{29}$	" " " "
8.	Ἰωάννης Μαρτζοῦμος	Κέρκυρα	23	" Φιλοσοφίας	Α'	-	-	Ἀπέσχε τῶν ἐξετάσεων.
9.	Παναγιώτης Κομματιός	"	20	" "	Α'	Καλῶς	$\frac{6^{19}}{29}$	Προήχθη εἰς τὴν Β' τάξιν.
10.	Ἄδων. Παπακωνσταντίνου	Χαλκίς	23	" Φυσ. Ἐπιστῆμ.	Α'	Λιαν καλῶς	$\frac{8^6}{29}$	" " " "
11.	Ἰωάννης Κερπίτσιος	Σάμυνδος	20	" Φιλοσοφίας	Α'	-	-	Ἀπέσχε τῶν ἐξετάσεων.
12.	Μιχαὴλ Παπαγιωτόπουλος	Ἄνατ. Ρωμανία	22	" Μαθηματικῆς	Α'	-	-	" " "
	Γεώργιος Διδάκτος	Β...	22	" "	"	"	"	" " "

33. Αποτελέσματα των ετήσιων εξετάσεων της Σχολής Γυμναστών του σχολικού έτους 1905-1906

Κείμενον τῶν ἐπιχομιένων ἐγγράφ. Διευθυνταῖς
 γων. —

	Μάρτιος	Μην	Ἡμέρα
Πρὸς τὸν	2	Μάρτιος	15
Κύριον Ἐπιθεωρητὴν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων		1906	
Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας. —			

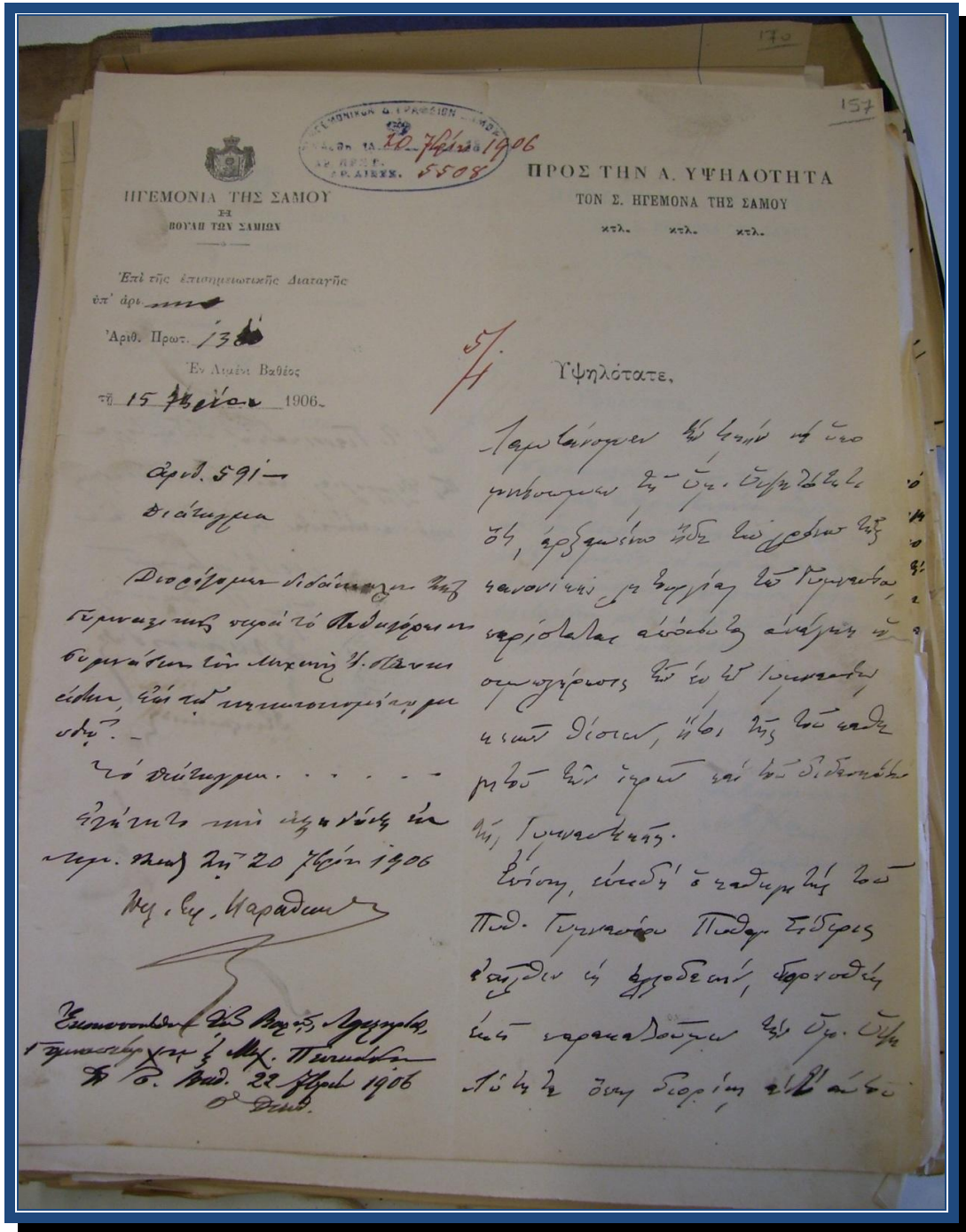
Ἐπιθεωρῶ ἀναμνηστὴν ὅτι ἔρα ἐπέβλεψεν τῶν ἐπι-
 θέσεων εἰς τὸ μάθημα τῶν Γυμναστικῶν τοῦ ἐπί-
 τῶν διδάσκοντι μου Δημοτ. Σχολείου τῶν ἑσθίων
 προσδιορίσθη ἀπ' ἐμοῦ τὴν 9^{ην} ο.μ. —
 Ἐπιθεωρητὴν

Ἡ Διευθύντρια τοῦ Τριτάξιου Δημοτικοῦ Σχο-
 λείου τῶν ἑσθίων
 Μαρία Λιναρδοπούλου

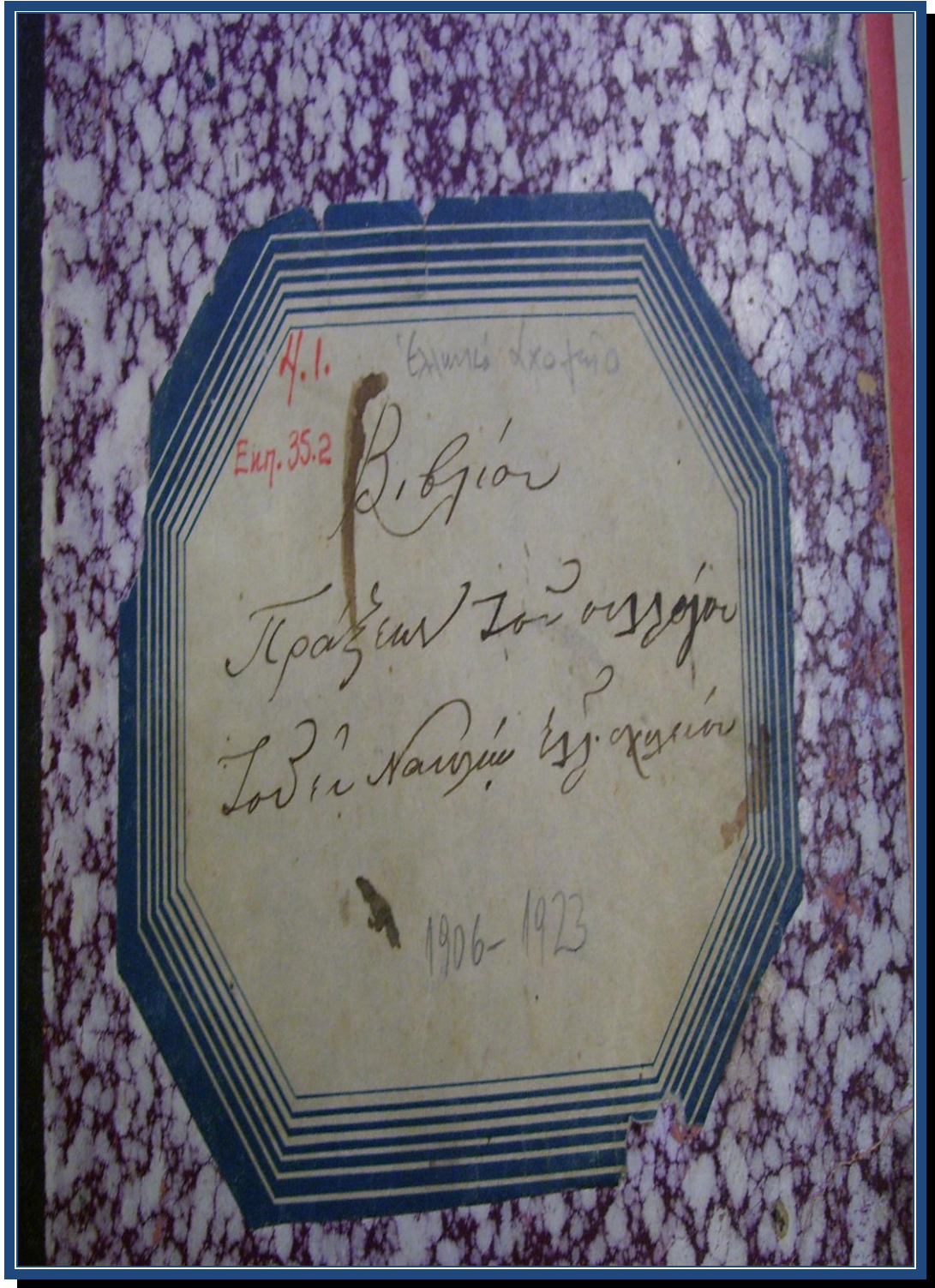
34. Ἐγγραφο της διευθύντριας του τριτάξιου Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Μεσολογγίου, Μαρίας Λιναρδοπούλου, 15 Μαρτίου 1906, προς τον επιθεωρητή των Δημοτικῶν Σχολείων Αιτωλίας και Ακαρνανίας για τον ορισμό της ημερομηνίας της εξέτασης στο μάθημα της Γυμναστικής.

Προς τόν
 3 Μάρτιος 26
 Κύριον Ξανθοπούλου τῶν Δημοτ. Σχολείων
 1906
 Αιτωλίας καὶ Ακαρνανίας. —
 Ὑποθαγγὼ ὑμῖν δίνωμαι ἐμφαίρονται τὸν ἀριθμὸν
 τῶν μετριοχουσῶν τῶν χθρῶν ἐπεργασθεισῶν ἐξέτα-
 σιν τῶν Γυμναστικῶν μαθητῶν τῶν ἐν ἐμῇ Σχο-
 λείᾳ Δημοτικῶν Σχολείων τῶν Δυγείων.
 Ξανθοπούλου
 Ἡ Θεωδώρα τοῦ Δημοτικῶν Σχο-
 λείων τῶν Δυγείων
 Μαρία Λιναρδοπούλου

35. Ἐγγραφο τῆς διευθύντριας τοῦ τριτάξιου Δημοτικοῦ Σχολείου Θηλέων Μεσολογγίου, Μαρίας Λιναρδοπούλου, 26 Μαρτίου 1906, πρὸς τὸν ἐπιθεωρητὴ τῶν Δημοτικῶν Σχολείων Αἰτωλίας καὶ Ακαρνανίας γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν συμμετεχόντων μαθητῶν στο μάθημα τῆς Γυμναστικῆς.

36. Έγγραφο προς τον Ηγεμόνα της Σάμου Καραθεοδωρή, 15 Σεπτεμβρίου 1906, με το οποίο ζητείται η άμεση συμπλήρωση των κενών θέσεων, για την ομαλή λειτουργία του γυμνασίου με το διορισμό διδασκάλου της γυμναστικής. Παράλληλα ο Ηγεμόνας, στις 20 Σεπτεμβρίου 1906, με διάταγμα διόρισε στο Πυθαγόρειο γυμνάσιο για τη διδασκαλία του μαθήματος της γυμναστικής, τον Μιχαήλ Μάνεση.

37. Βιβλίο πρακτικών του Ελληνικού Συλλόγου Ναυπλίου 1906-1923

Κείμενον τῶν ἐπιχομιένων
 ἐγγράφων.

Τὸς ἄν
 Ἰκρίαν Γυμνασιάρχην Μεσολογγίου καὶ ἀνεπισμητὸν Ἰανουάρ. 9
 τῶν ἄν Κ. Ἐκδωρικῶν τῶν δημοτ. Σχολείων 1907
 Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας.

Παραβάτω τὴν ἐπιμὴν καὶ γραφίαν ἔργων αἱ ἐξετάσεις
 τῶν Γυμναστικῶν τῶν μαθητῶν τῶν ἐπιμ. σχολείων
 ἐπιτηθεῖσθαι τὴν δευτέρα ἔντασιν τῶν μαθητῶν καὶ ἔργων
 3 μ.μ.

Ἐπισημειώσθαι
 Ἡ διευθύντρια τῶν δημοτ. σχολείων τῶν δημοτ.
 Μαρία Λιναρδοπούλου

38. Στο έγγραφο η Μαρία Λιναρδοπούλου, διευθύντρια του δημοτικού σχολείου Θηλέων Μεσολογγίου, (9 Ιανουαρίου 1907) γνωστοποιεί τη διεξαγωγή των εξετάσεων των μαθητριών στο μάθημα της Γυμναστικής.

Κείμενον ἐπὶ ἐπιχομείνας
 ἐγγράφων.

Πρὸς τὸν
 Κύριον Δήμαρχον Μεσολογγίου.

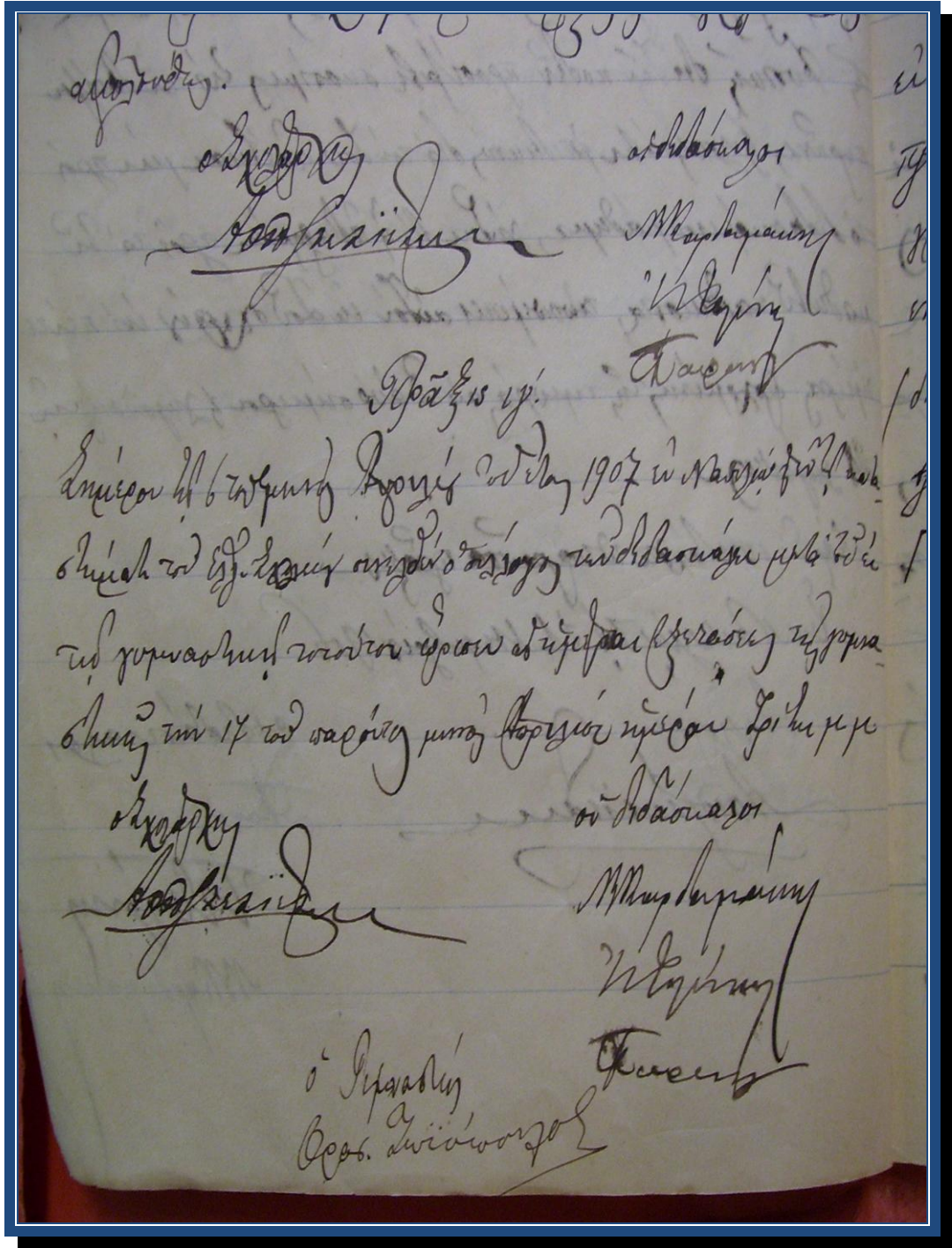
Μαριάννα ἐπὶ ἐπιμὴν τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐπιμετῆς, ὅπως διαλογῆ-
 ῃ καὶ ἐνεαδῆ ἄξιον ἢ μετρημὴν ἀξιοῦσιν τοῦ ἐπιχομείματος,
 ὅπως διαδοῦναι, καὶ ἄλλο ἐπιμὴν τοῦ ὅτι ἐπὶ ἐπὶ ἐπιχομείματα
 τοῦ ἐπιχομείματος καὶ καὶ ἐπιχομείματα μαθημάτων ἐπὶ ἐπι-
 μαθημάτων, ἀρῶσιν καὶ μετὰ τινος ἀξιοῦσιν καὶ ἐπιχομείματα καὶ
 ἐπιχομείματα ἐπὶ ἐπιχομείματα τοῦ ἐπιχομείματος καὶ ἐπιχομείματα
 ἐπὶ ἐπιχομείματα τοῦ ἐπιχομείματος, μὴ ἐπιχομείματα
 ἐπὶ ἐπιχομείματα.

Ἐπιχομείματα

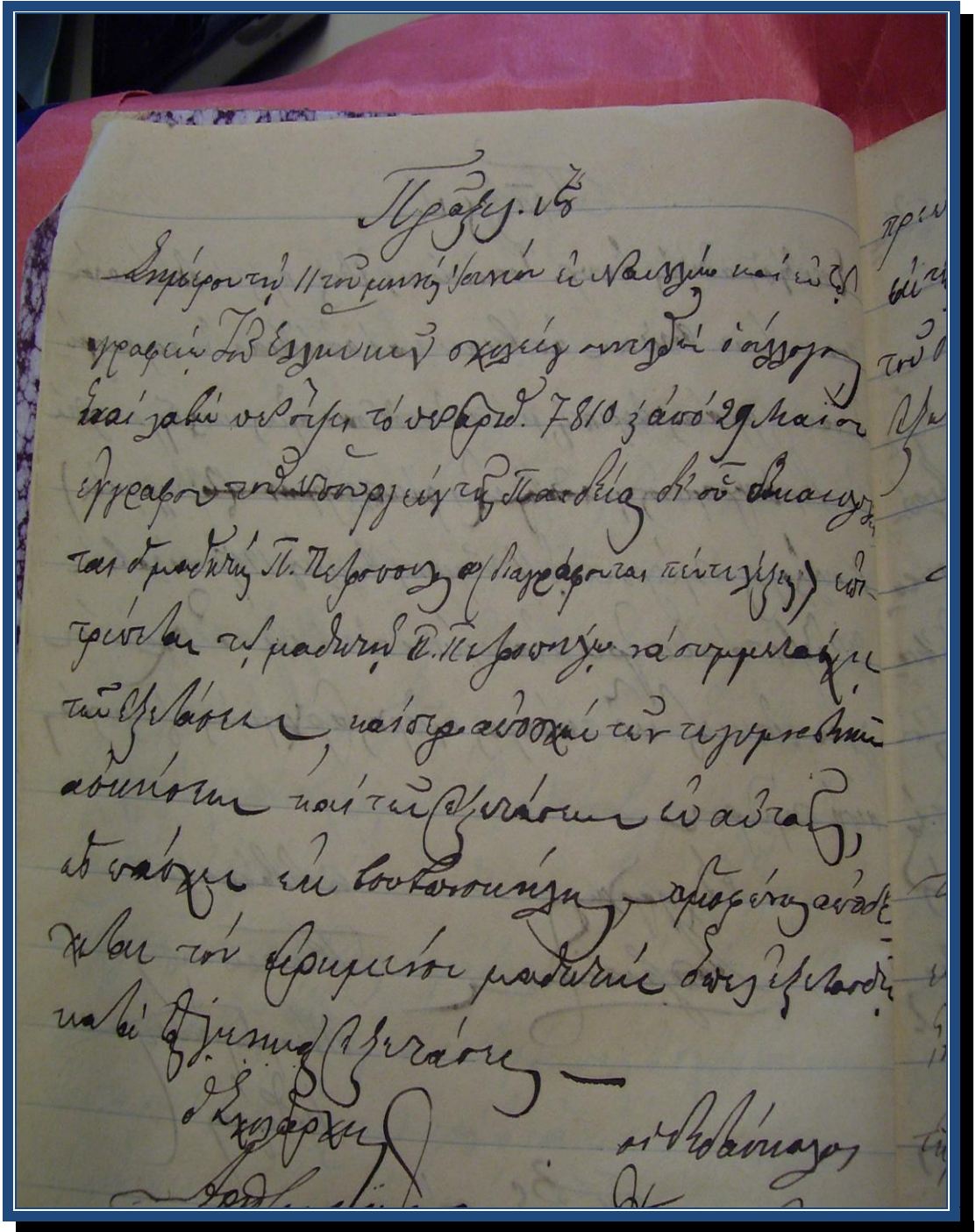
Ἡ διωδύκεια τοῦ ἀξιοῦσιν ἐπιχομείματα τοῦ ἀξιοῦσιν
 Μαρία Λιναρδοπούλου.

Μάρτιος 31
 1907

39. Η Μαρία Λιναρδοπούλου απευθύνεται στο δήμαρχο Μεσολογγίου, για να εκκενωθεί η αίθουσα του δημοτικού σχολείου Θηλέων Μεσολογγίου 31 Μαρτίου 1907 για τη διεξαγωγή του μαθήματος της Γυμναστικής.

40. Πρακτικό ιγ' του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου, στο οποίο αναφέρεται ότι ο σύλλογος συνήλθε, 6 Απριλίου 1907, μαζί με τον διδάσκαλο της γυμναστικής και αποφάσισαν για την ώρα διεξαγωγής των εξετάσεων τον ίδιο μήνα, 17 Απριλίου 1907, ημέρα Τρίτη μ.μ. Το πρακτικό υπογράφουν ο Σχολάρχης και οι διδάσκαλοι.

41. Συνήλθε ο σύλλογος του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου 11 Ιουνίου 1907 και έλαβε υπόψη το από 29 Μαΐου έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας, το οποίο αποδεικνύει ότι ο μαθητής Π. Πετρόπουλος έπασχε από βουβωνοκήλη και απείχε από τις γυμναστικές ασκήσεις. Ο σύλλογος ομόφωνα ενέκρινε την συμμετοχή του μαθητή στις γενικές εξετάσεις.

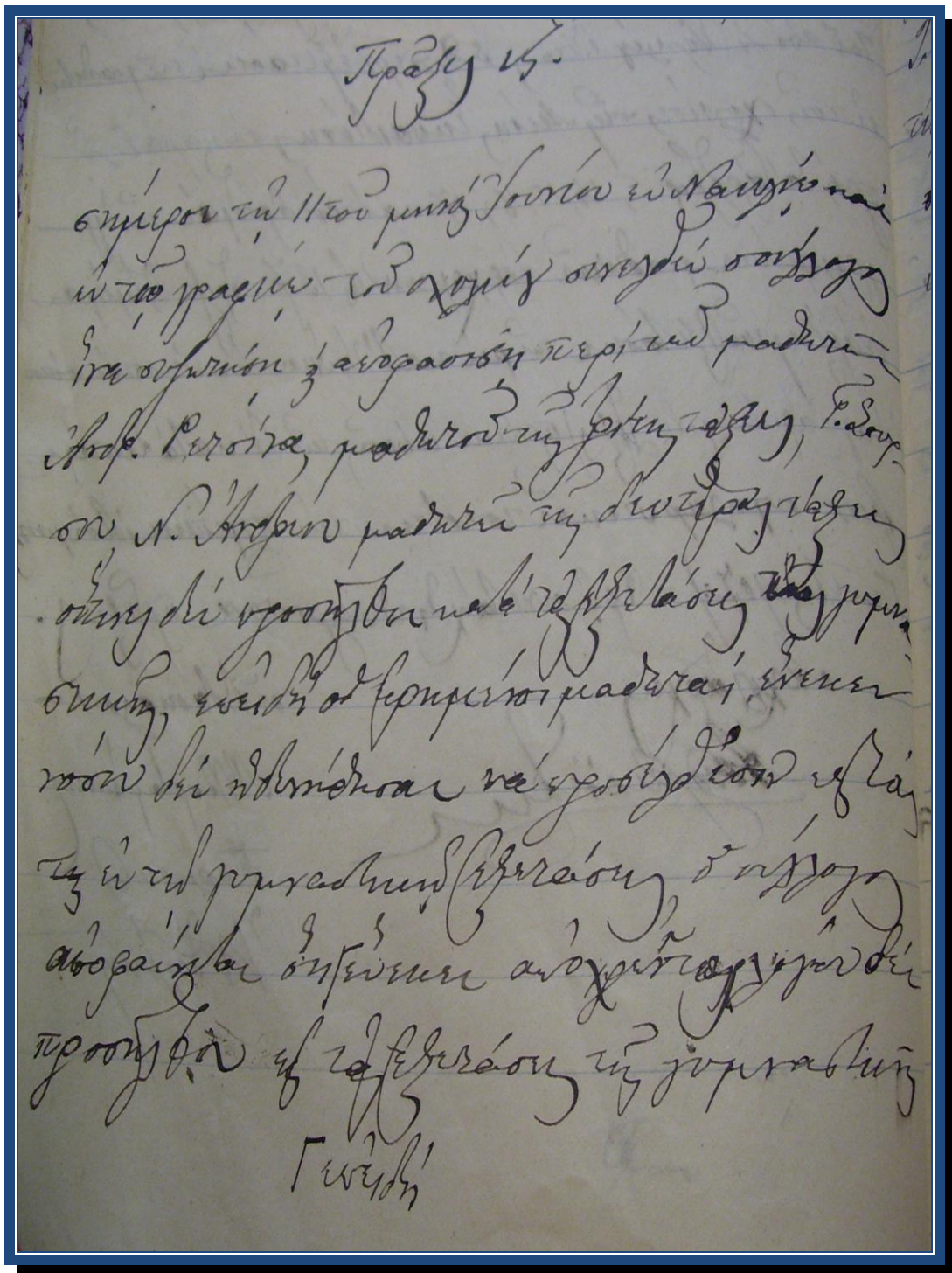
Μεταγραφή
1907

Πράξις ιη'

Ημέρα υπ' 15 του μηνός Ιουνίου του έτους 1907, ώρα περίπου 3
 ή 4 πρῶτα του εφημεριού σχολείου ναυπλίου (αίθουσα)
 να αίσθησις υπ' 15 του μηνός Ιουνίου του έτους 1907, ώρα περίπου 3
 ή 4 πρῶτα του εφημεριού σχολείου ναυπλίου (αίθουσα)
 του πρώτου και του δεύτερου τάξεως και υπ' 15 του μηνός Ιουνίου
 του έτους 1907, ώρα περίπου 3 ή 4 πρῶτα του εφημεριού σχολείου
 ναυπλίου (αίθουσα) υπ' 15 του μηνός Ιουνίου του έτους 1907, ώρα
 περίπου 3 ή 4 πρῶτα του εφημεριού σχολείου ναυπλίου (αίθουσα)
 υπ' 15 του μηνός Ιουνίου του έτους 1907, ώρα περίπου 3 ή 4 πρῶτα
 του εφημεριού σχολείου ναυπλίου (αίθουσα) υπ' 15 του μηνός Ιουνίου
 του έτους 1907, ώρα περίπου 3 ή 4 πρῶτα του εφημεριού σχολείου
 ναυπλίου (αίθουσα) υπ' 15 του μηνός Ιουνίου του έτους 1907, ώρα
 περίπου 3 ή 4 πρῶτα του εφημεριού σχολείου ναυπλίου (αίθουσα)

Α. Παναγιώτης

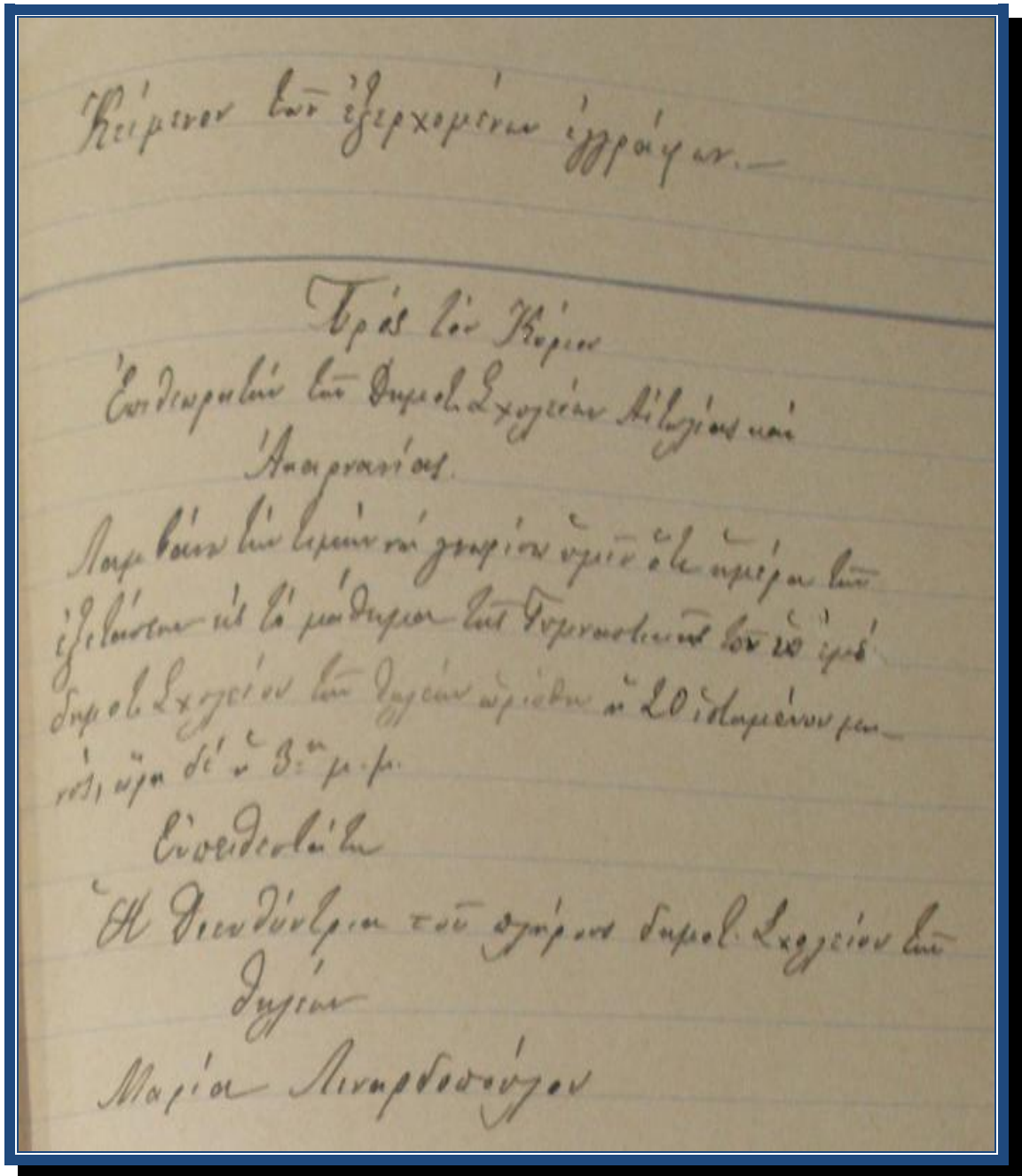
42. Με βάση το πρακτικό η' 15 Ιουνίου 1907, ο σύλλογος του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου αποφάσισε οι μαθητές της πρώτης και δεύτερης τάξης, οι οποίοι χωρίς λόγο δεν προσήλθαν στις εξετάσεις του μαθήματος της γυμναστικής, να μην επιτραπεί η συμμετοχή τους στις εξετάσεις των άλλων μαθημάτων, και υποχρεώνει τους μαθητές να παρακολουθήσουν τα μαθήματα της ίδιας τάξης τη νέα σχολική χρονιά.

43. Στο πρακτικό του συλλόγου του Ελληνικού σχολείου (ιζ' / 11 Ιουνίου 1907), ο σύλλογος αποφάσισε για τους μαθητές της δευτέρας και τρίτης τάξης , οι οποίοι δεν συμμετείχαν στις εξετάσεις τις γυμναστικής εξαιτίας ασθένειας, να συμμετέχουν στις γενικές εξετάσεις των υπόλοιπων μαθημάτων.

Πρὸς τὸν Κύριον
 Ἐπιθεωρητὴν τῶν Δημοτ. Σχολείων Αἰτωλίας καὶ
 Ἀκαρνανίας. — Μάρτιος 21
1908
 Σεβαστά, ἐν ἑμὴν καὶ γὰρ τῶν ἡμεῶν ὕλη ἡ
 μίση τῶν ἐξελύσεων εἰς τὸ μάθημα τῆς Γυμναστικῆς
 τοῦ σοῦ ἐν διένδοτον μου δημοτ. σχολείου τῶν θε-
 λῶν ἠρίσθη ἡ 4^α προνοχὸς ἰστορίας, ἡρα δε'
 ἐκάρθως αὐτὴν ἡ 9 δ. μ.
 Ἐπίθεωρητὴ
 Ἡ διευθύντρια τοῦ ἀγύρου δημοτ. σχολείου τῶν
 θελῶν Μαρία Λικαροπούλου

44. Η διευθύντρια του δημοτικού σχολείου Θηλέων του Μεσολογγίου ενημερώνει τον επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων Αιτωλίας και Ακαρνανίας με έγγραφο, 21 Μαρτίου 1908, για τη διεξαγωγή των εξετάσεων της Γυμναστικής.

45. Η διευθύντρια του δημοτικού σχολείου Θηλέων του Μεσολογγίου ενημερώνει τον επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων Αιτωλίας και Ακαρνανίας με έγγραφο, 6 Μαρτίου 1909, για τη διεξαγωγή των εξετάσεων της Γυμναστικής.

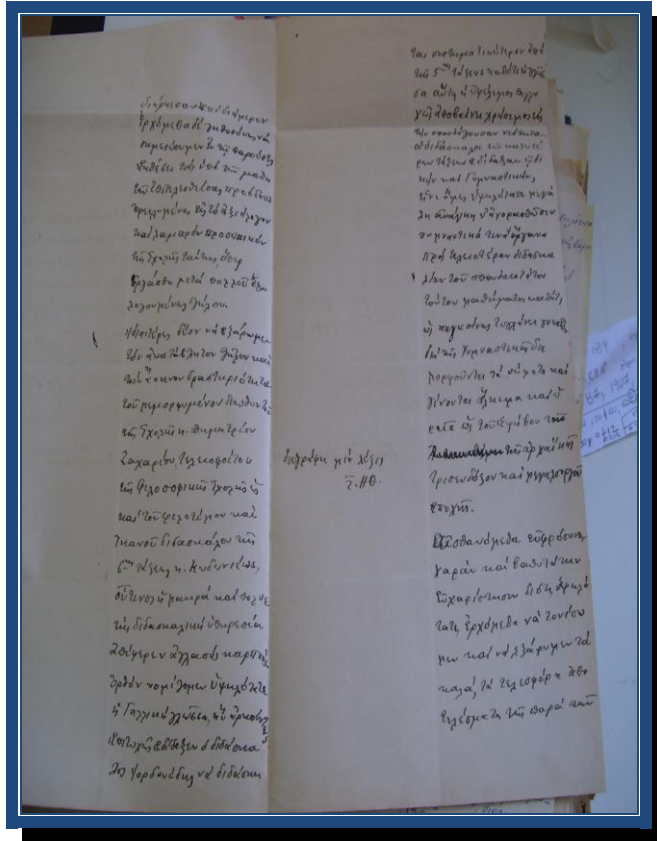
Προς
Ση. Αδελφ. Γρηγορίου
Κη. Σεβαστ. Ηλ. Τριφυλίου
Και Τριφυλίου
α.α. α.α. α.α.
1909

Συγγράμματα
Λαμβάνονται περί τριών
φίλων έχων επί γυναικείας
και υψέλης ύψους με
ως ορισμοσύνταξεως
δημιουργία, η 24-11-1909
Προφορμιμαί ζυζυγίου
δύνα του δέντου έχον
Αυθεν Βαθμός ουχί εφ'
Τυποθλίσι των προφορμιμαί
εξοχών υδατοσυνή διετήρη
τι.
Οι προφορμιμαί ζυζυγίου
της δέντου δέντου έχον
ως εφ' τον ορισμοσύνταξεως
τι διεκδοσύνταξεως και εφ'
Εφηρος και περιεσύνταξεως
Τι ορισμοσύνταξεως
Εξοχών υδατοσυνή 1909
Ευχόμενος ταύτοσύνταξεως

Οι κότεροι δέντουσύνταξεως
δέντου έχον Αυθεν Βαθμός
Κη. Σεβαστ. Ηλ. Τριφυλίου
Προφορμιμαί ζυζυγίου
και περιεσύνταξεως
Εφ' τον ορισμοσύνταξεως
Τι διεκδοσύνταξεως και εφ'
Εφηρος και περιεσύνταξεως
Τι ορισμοσύνταξεως
Εξοχών υδατοσυνή 1909

ΥΠΟΠΡΟΦΟΡΜΙΜΑΙ
ΠΙΣΤΟΣ ΟΒΕΛΟΣ

Τα εφ' τον ορισμοσύνταξεως
Εφ' τον ορισμοσύνταξεως
1) Εφ' τον ορισμοσύνταξεως
2) Εφ' τον ορισμοσύνταξεως
3) Εφ' τον ορισμοσύνταξεως

46. Τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής της αστικής σχολής Σάμου, σε έκθεσή τους προς τον Ηγεμόνα, 26 Ιουνίου 1909, συγχαίρουν τους δασκάλους της γυμναστικής και επισημαίνουν την ανάγκη προμήθειας γυμναστικών οργάνων για την καλύτερη διδασκαλία του μαθήματος.

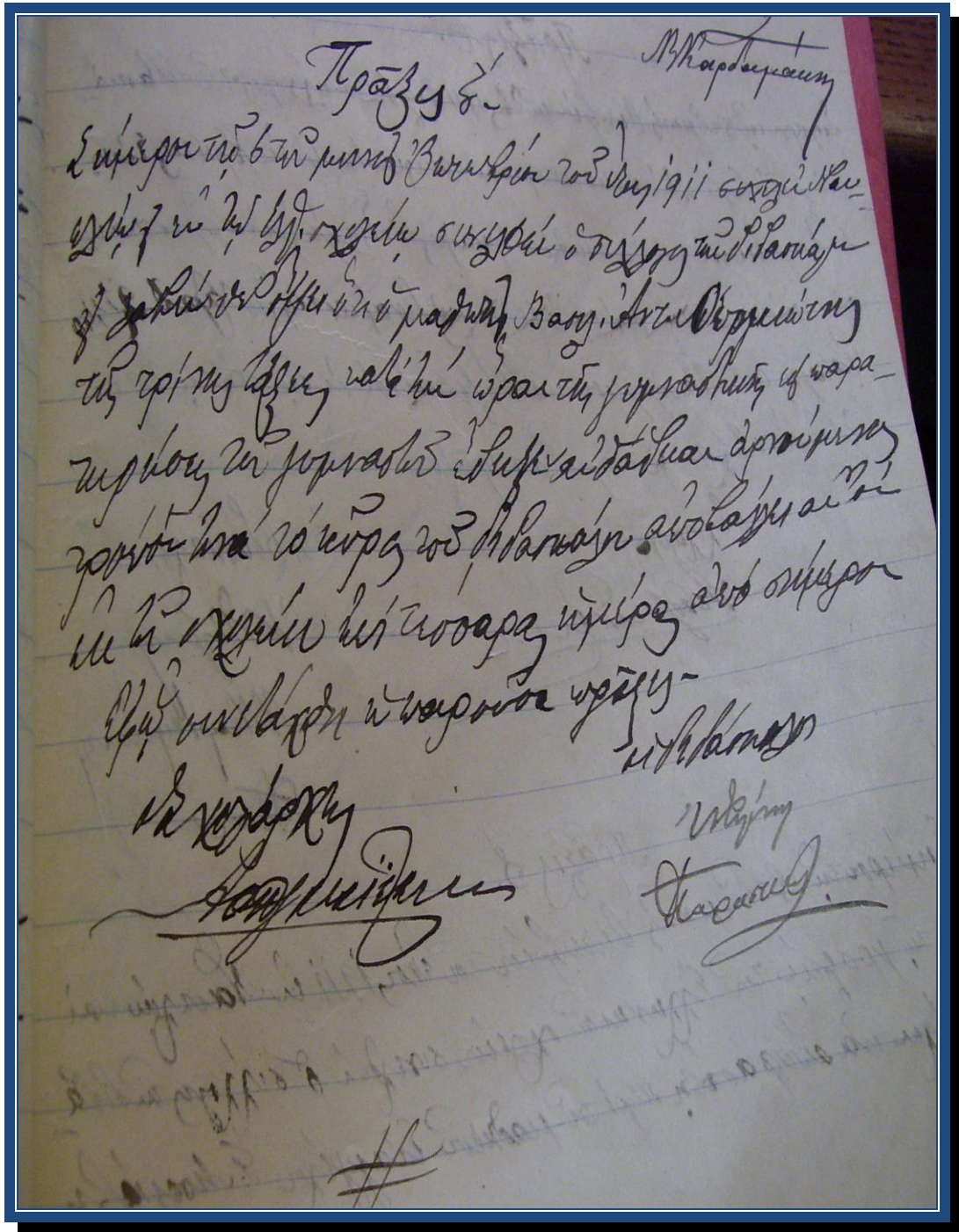
Ημερομηνία
 30 Απριλίου 1911

Προς τον Κόμην
 Γυμνασίου Μεσολογγίου
 Αγαθόν και αγαθόν να γράψω πάλι να ελεήσει και
 παρακαλώ να ελεήσει και να ελεήσει και να ελεήσει
 Η Γνωστική του αγίου και να ελεήσει και να ελεήσει
 Μαρία Μαρδοκαίου

Προς τον Κόμην
 Βασιλέως Παναγιώτη
 Αγαθόν και αγαθόν να γράψω πάλι να ελεήσει και να ελεήσει
 Η Γνωστική του αγίου και να ελεήσει και να ελεήσει
 Μαρία Μαρδοκαίου

Προς
 τον κύριον Ευδαιμονία και να ελεήσει και να ελεήσει
 Αγαθόν και αγαθόν να γράψω πάλι να ελεήσει και να ελεήσει
 Η Γνωστική του αγίου και να ελεήσει και να ελεήσει
 Μαρία Μαρδοκαίου

47. Στο έγγραφο η διευθύντρια του Δημοτικού Σχολείου Θηλέων Μεσολογγίου, 30 Απριλίου 1911, ενημερώνει για τις εξετάσεις της Γυμναστικής.

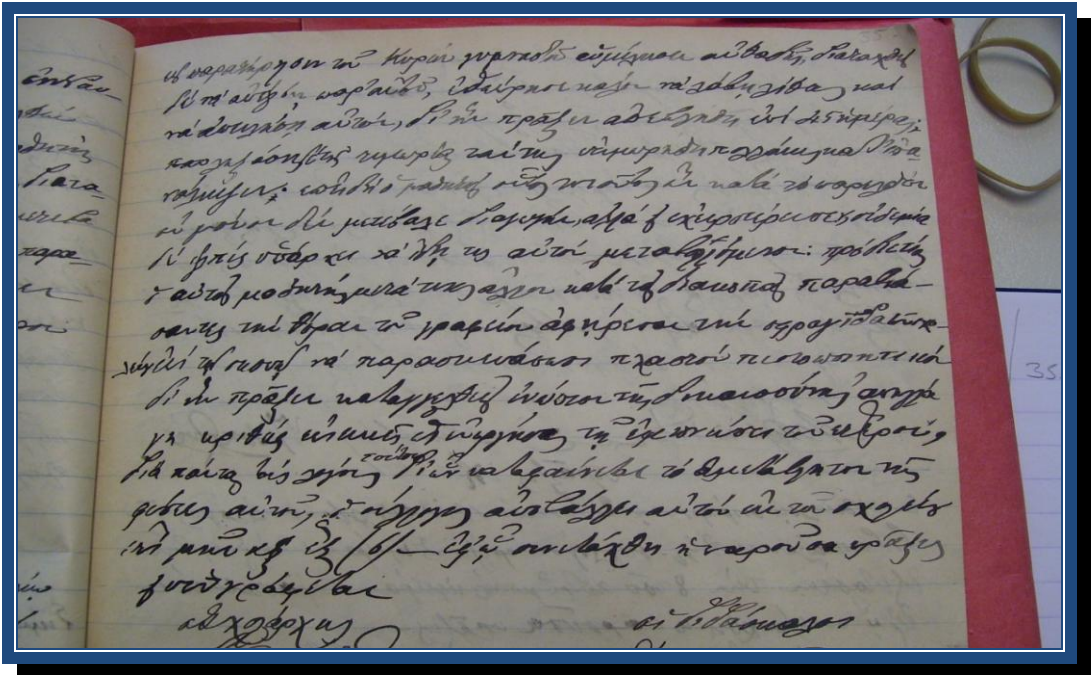
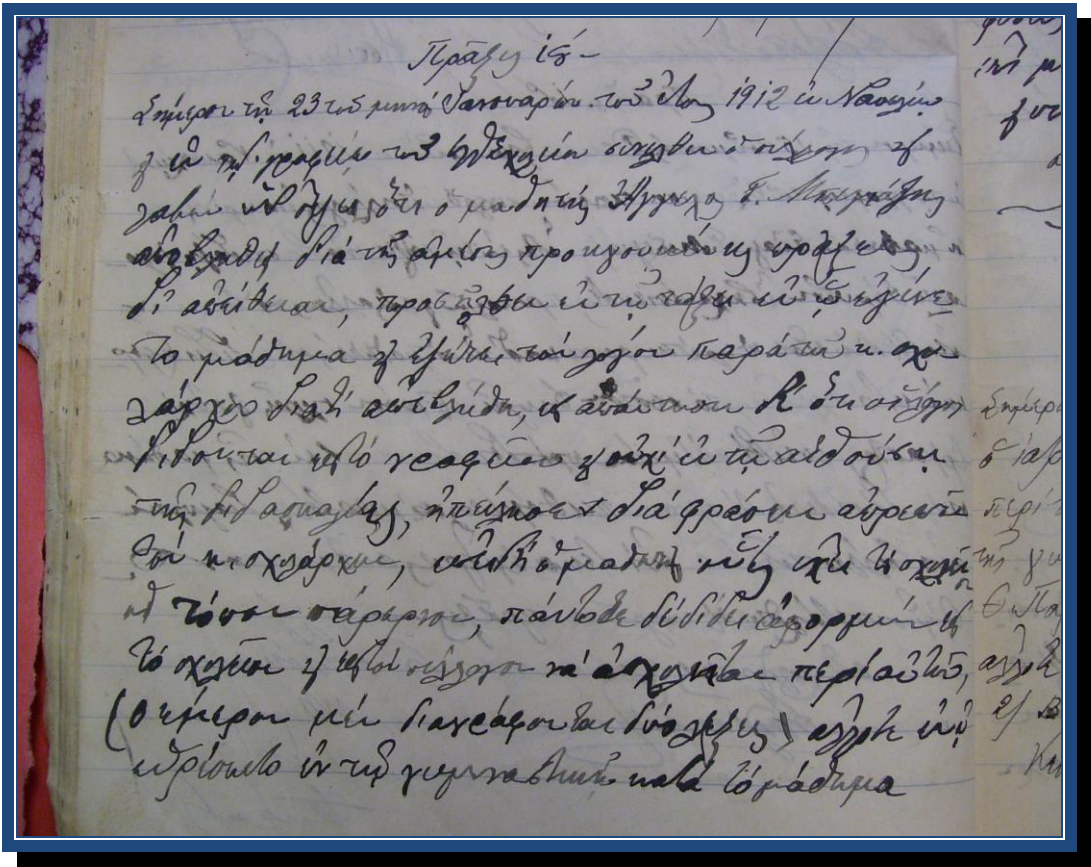

49. Συνεδρίασε ο σύλλογος των διδασκάλων του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου, 6 Οκτωβρίου 1911, και αποφάσισε σύμφωνα με το πρακτικό ζ', την τιμωρία του μαθητή της τρίτης τάξης Β.Α. για ανάρμοστη συμπεριφορά κατά τη διάρκεια του μαθήματος της γυμναστικής, απέναντι στον γυμναστή του. Η τιμωρία ίσχυε από την ημέρα της συνεδρίασης του συλλόγου και για τέσσερες ημέρες ο μαθητής αποβλήθηκε από το σχολείο.

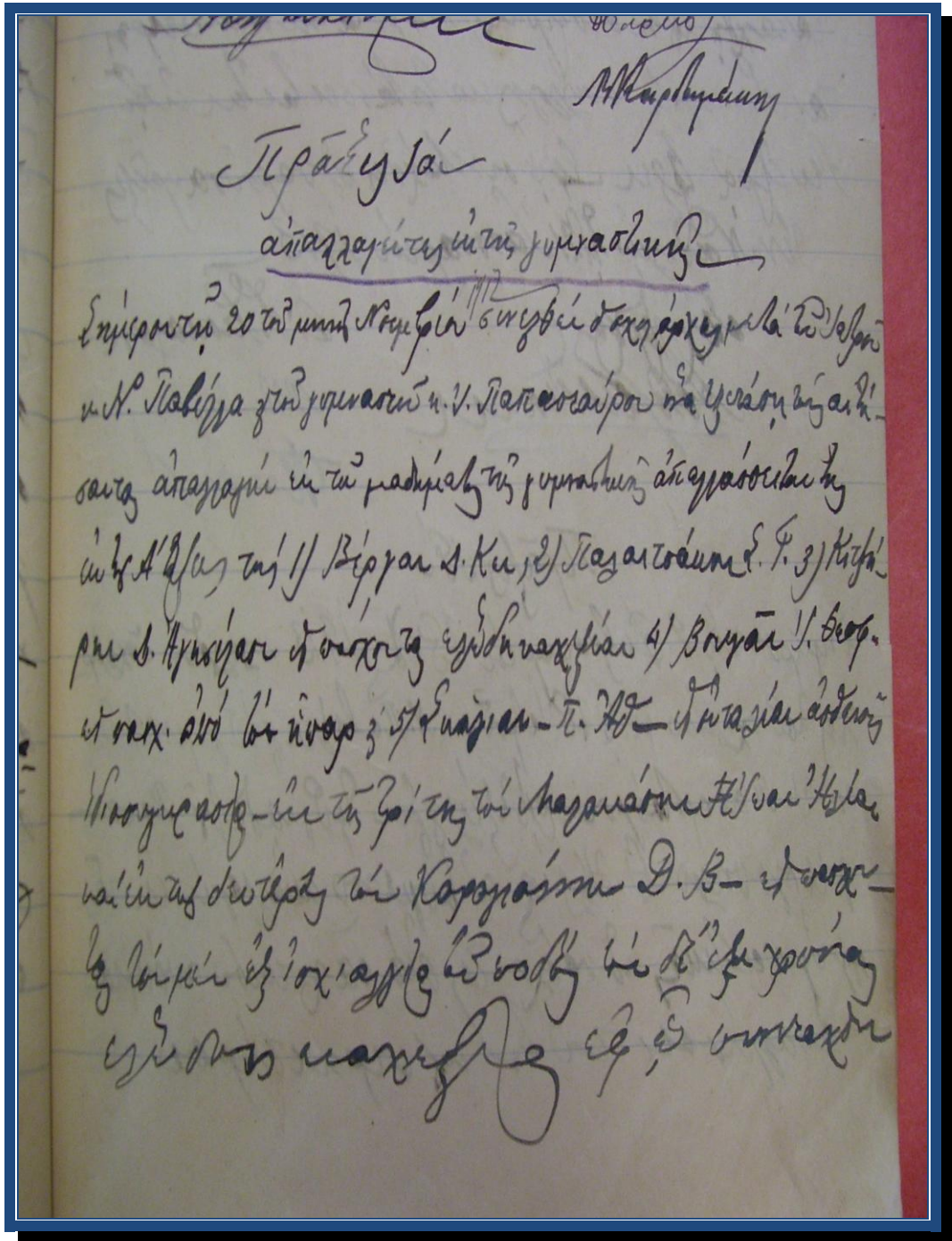
Πράξις δ.
 Συνεδρίαση του 18ου μηνός Οκτωβρίου του 1911 εις Ναυπλίον και
 εις τὴν γραμίαν του Ἑλληνικοῦ σχολείου συζητήσας τὸν μαθητὴν Ε.Μ.
 ἐκώλυσε νὰ συνεχίσῃ κατὰ τὴν μαθητὴν Εὐαγγέλιον Γ. Κοσμάκου

33
 τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης καὶ τὸ μὲν τὸν ἐπιμαρτυροῦν τὴν
 κ. γυμνασίῳ περὶ μὴ ἐπιτυχίῳ, ἀποφασίζοντες ἀποπέμψαι αὐτὸν εἰς
 ἡλικίῳ καὶ ἀπομαρτυροῦν δὲ ἵδμεν καὶ πρὸς τὸν καὶ τὴν γυμνα-
 σίῳ ἀποπέμψαι καὶ εἰς τὴν ἀνάγκη, ἡλικίῳ ἀπομαρτυροῦν,
 ἀποπέμψαι αὐτὸν ἀπομαρτυροῦν τὴν ἐπιμαρτυροῦν καὶ τὴν
 ἀποπέμψαι πρὸς τὸν μαθητὴν Εὐαγγέλιον Γ. Κοσμάκου, ἡλικίῳ
 ἀποπέμψαι καὶ τὸν μαθητὴν Εὐαγγέλιον Γ. Κοσμάκου, ἀποπέμψαι
 καὶ τὸν μαθητὴν Εὐαγγέλιον Γ. Κοσμάκου, ἀποπέμψαι αὐτὸν
 ἐν τῷ σχολίῳ ἐπὶ ὑπερβιωτὰ πέντε ἡμέρας
 καὶ ἡλικίῳ ἀποπέμψαι ἡλικίῳ ἀποπέμψαι
 ἀποπέμψαι ἀποπέμψαι ἀποπέμψαι
 ἀποπέμψαι ἀποπέμψαι ἀποπέμψαι
 ἀποπέμψαι ἀποπέμψαι ἀποπέμψαι

50. Συνεδρίασε ο σύλλογος των διδασκάλων του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου, 18 Οκτωβρίου 1911, και αποφάσισε την τιμωρία του μαθητή Ε.Μ. της τρίτης τάξης. Ο σύλλογος τον τιμώρησε με αποβολή από το σχολείο για σαράντα πέντε ημέρες για ανάρμοστη συμπεριφορά κατά τη διάρκεια του μαθήματος της γυμναστικής.

51. Σύμφωνα με το πρακτικό ις' του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου, 23 Ιανουαρίου 1912, ο μαθητής Α.Μ. τιμωρήθηκε με αποβολή έξι μηνών για ανάρμοστη συμπεριφορά, ενώ είχε ήδη τιμωρηθεί προηγούμενα και για απρεπή συμπεριφορά προς το γυμναστή του.

52. Πρακτικό ια', 20-11-1912, απαλλαχθέντες από την γυμναστική για λόγους υγείας.

Μετά από συνεδρίαση της επιτροπής (σχολάρχης, ο γυμναστής και ο γιατρός του σχολείου) αποφασίστηκε η απαλλαγή των μαθητών που αντιμετώπιζαν προβλήματα υγείας από το μάθημα της γυμναστικής.

επί των οποίων μεταβίβασται, κατ'εξούσιον τού Μ. Γουραίου, Βουλευτού,
 τού τούτο Κωνσταντίνου, Βασιλικού, Μαρίνου και Κ. Παύλου,
 αγγέλλοντες αὐτοῖς τὸν πρῶτον σκοπὸν τῆς
 ἐπιτιμίας. Ἐπειδὴ δὲ ἀναγνωστὴ καὶ ἄρτι δημοσίῳι οὐκ ἔστι
 καὶ ἰδιωτικῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις μεταβιβάσεων, ἴδια καὶ ἐν δημο-
 τείσι οὐκ ἔστι καὶ ἀρτιστοιχοῦσι ὅτι παρὰ ἑξῆς, ἴδιος καὶ ἰδιω-
 τικῶν δημοτῶν, ἐπιτιμίας ἐν δημοτικῶν καὶ ἐπιτιμίας ἄρτι
 ἐν δημοτικῶν καὶ ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας καὶ ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 καὶ αὐτὸ ἀναβάλλονται ὅτι ἀρτιστοιχοῦσι. Ἐπειδὴ καὶ ἰδιω-
 τικῶν ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας δημοτῶν καὶ ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας τούτου ἀρτιστοιχοῦσι καὶ τούτου ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας Κ. Παύλου Κωνσταντίνου Βασιλικού, αὐτὸν δὲ Κων-
 σταντίνον καὶ τὸν δημοτικόν καὶ τὸν δημοτικόν ἐπιτιμίας τούτου
 ἔπιτιμίας ἐπιτιμίας καὶ τούτου δημοτῶν ἐπιτιμίας καὶ ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας

Ἐν δημοτικῶν ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας
 ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας ἐπιτιμίας

ἐπιτιμίας, ἐπιτιμίας, 15 Μαρτίου 1858
 Γ. Παύλου

ἐπιτιμίας 28 Μαρτίου 1858

Γ. ΠΑΥΛΟΥ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ " ΑΘΗΝΑ " ,
 ΑΘΗΝΑ 28 ΜΑΡΤΙΟΥ 1858 ΗΜΕΡΑ ΣΑΒΒΑΤΟ, ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΔΥΟ ΦΟΡΕΣ
 ΤΗΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ

Ο Γ. Παγών, σε επιστολή του προς τον συντάκτη της εφημερίδας «Αθηνά» 15 Μαρτίου 1858, επεσήμανε την διαχρονική αξία της γυμναστικής, η οποία αποτελεί παράδοση και σημαντική κληρονομιά για τους Έλληνες. Ο Γ. Παγών στην εισαγωγή της επιστολής προβάλλει τις ιδέες και αντιλήψεις των αρχαίων φιλοσόφων, για τη σπουδαιότητα της γυμναστικής. Συγκεκριμένα αναφέρεται στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη, οι οποίοι στα συγγράμματά τους υποστήριξαν τη αξία της γυμναστικής, την επιρροή και το κύρος αυτής στη δημόσια ζωή των Ελλήνων.

Ο Πλάτων αναφέρει στο έργο του «έν Τιμαίω», τη σημαντική συμβολή της γυμναστικής στη διατήρηση της υγείας και της ισόρροπης ανάπτυξης του σώματος και του πνεύματος. Ο Αριστοτέλης δε, σημειώνει ο Παγών στην επιστολή, υποστήριξε ότι το μάθημα της γυμναστικής θεωρούνταν απαραίτητο. Όποια πολιτεία δεν περιελάμβανε τη γυμναστική στο πρόγραμμα εκπαίδευσης των νέων, θεωρούνταν ατελής πολιτεία. Ο Σόλων πίστευε ότι ο υγιής νους μόνο σε υγιές σώμα «ένοικει».

Ο Παγών αφηγείται τη μετάβασή του το Μάρτιο του 1829 από το Ναύπλιο στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, το οποίο είχε 500-700 ορφανά. Οι υπεύθυνοι της Ελληνικής Παιδείας, οι οποίοι είτε τον γνώριζαν από τη Γερμανία είτε τον γνώριζαν με την ιδιότητα του γυμναστή, τον πρότειναν στον αδερφό του Κυβερνήτη κ. Βιάρων, για εισηγητή και διδάσκαλο της γυμναστικής στο Ορφανοτροφείο.

Με την επίβλεψη του αποστολέα, άρχισαν οι εργασίες για την κατασκευή γυμναστηρίων τον Μάιο του 1829 και ολοκληρώθηκαν στα τέλη Ιουλίου του 1829. Στις αρχές Αυγούστου του 1829, έγινε η έναρξη του μαθήματος της γυμναστικής, παρουσία των υπευθύνων της Ελληνικής Παιδείας.

Ο Παγών στη συνέχεια αναφέρεται στην άφιξη των Βαυαρών στο Ναύπλιο και στην κατασκευή του δεύτερου και τελειότερου γυμναστηρίου για την εποχή εκείνη στην Ελλάδα. Η μεταφορά της κυβέρνησης από το Ναύπλιο στην Αθήνα είχε ως αποτέλεσμα την μετακίνηση και του προσωπικού του Β. διδασκαλείου. Μέχρι το 1858 ο Παγών υποστηρίζει ότι το μάθημα της γυμναστικής διδάσκεται στα καταστήματα, αλλά ταυτόχρονα διαπιστώνεται

και η έλλειψη κατάλληλων χώρων για τη διδασκαλία του μαθήματος. Υπήρχαν μόνο οι απαραίτητοι χώροι για τη διδασκαλία της προβλεπόμενης θεωρίας της γυμναστικής.

Σημειώνεται, στην επιστολή του Παγών προς την εφημερίδα, η δημιουργία γυμναστηρίων και σε ιδιωτικά καταστήματα, όπως του Μ. Γενναδίου, Βενθύλου, του Γρ. Παπαδόπουλου, του Βασιλειάδου, του Μανούσου και του Βάφα. Το τελειότερο δε όλων κατά τον Παγώντα ήταν το γυμναστήριο των Πυροσβεστών, το οποίο είχε κατασκευαστεί τρία χρόνια πριν την αποστολή της επιστολής, δηλαδή το 1855.

Ο συγγραφέας της επιστολής γνώριζε και άλλα δημοτικά και ιδιωτικά καταστήματα στην επαρχία, στα οποία δίδασκαν ικανοί διδάσκαλοι και υποστηρικτές της γυμναστικής. Βασική επιδίωξη αυτών ήταν η σωματική και ψυχική καλλιέργεια των νέων στα εκπαιδευτικά καταστήματα. Δηλώνει στην επιστολή ότι θα αναφερθεί αναλυτικότερα για το θέμα αυτό άλλη φορά.

Στη συνέχεια ο Γ. Παγών σε επίσκεψή του στον Πειραιά, διαπίστωσε την κατασκευή καινούργιου γυμναστηρίου, για τις ανάγκες του δημοτικού σχολείου και για τους μαθητές του Αλληλοδιδακτικού και Ελληνικού σχολείου. Επιδοκίμασε δε τον ενθουσιασμό του αρχαίου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει δημοδιδάσκालου κ. Δημ. Κυδωνιότου από την Θεσσαλονίκη.

Ο Παγών κάνει ιδιαίτερα θετικά σχόλια στην επιστολή για το δήμαρχο και το Δημοτικό Συμβούλιο του Πειραιά, τους χαρακτηρίζει φίλους της ελευθερίας, του πνεύματος και των τεχνών. Τονίζει ιδιαίτερα την οικονομική βοήθεια του Δήμου, με την καταβολή των απαιτούμενων δαπανών για την βελτίωση της βασικής εκπαίδευσης της νεολαίας.

Το γυμναστήριο του Πειραιά συμπεραίνει ο Παγών συνέβαλλε στην ολόπλευρη μόρφωση της σπουδάζουσας νεολαίας. Οι δημότες του Πειραιά, θεωρεί ο συγγραφέας του άρθρου, πρέπει να αισθάνονται υπερήφανοι, γιατί έχουν εκλέξει δήμαρχο άξιο και φίλο των τεχνών. Απονέμει δε πολλούς επαίνους και στους δημοτικούς συμβούλους. Ο Παγών παρακαλεί τον συντάκτη της εφημερίδος να δημοσιεύσει την επιστολή. Εκφράζει δε την επιθυμία να ακολουθήσουν και άλλοι δήμαρχοι το παράδειγμα των

Πειραιωτών με τον ίδιο ζήλο και αφοσίωση με σκοπό τη σωματική και πνευματική αγωγή της νεολαίας.

Αθήνα 15 Μαρτίου 1858, Γ. Παγών Εφημερίδα «Αθηνά» 28 Μαρτίου 1858

ΑΡΙΘ. 2651, ΕΤΟΣ ΚΖ.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ, "ΑΘΗΝΑ", ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 28 ΜΑΡΤΙΟΥ 1858 ΣΑΒΒΑΤΟΝ, ἐκδιδομένη δὲ τῆς εβδομάδος.

Κύριε συντάκτα !

Ἡ γυμναστική ἦν καὶ ἐστὶ πατροπαράδοτον κτῆμα τοῖς Ἑλλησι τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νῦν· καθότι ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ἔχομεν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην, οἵτινες ἐξύμνησαν ἐν τοῖς αὐτῶν συγγράμμασι τὴν δύναμιν τῆς γυμναστικῆς· καὶ ὁ μὲν Πλάτων εἶρηκεν ἐν Τιμαίῳ « Μία δέ σωτηρία πρὸς ἄμφω μήτε σῶμα ἄνευ ψυχῆς, μήτε ψυχὴν ἄνευ σώματος κινεῖν, ἵνα ἀμυνομένῳ γίγνησθον ἰσορρόπῳ καὶ ὑγιᾶ,

5

καὶ ἵνα ἡ ἀρμονία μεταξύ ψυχῆς καὶ σώματος.» Τοῦτο μόνον διὰ τῆς γυμναστικῆς κατορθοῦται ἐντελῶς. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης, «Πολιτεία ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος μὴ εἰσαγαγοῦσα τὴν γυμναστικὴν, ὡς κοινόν μάθημα πρὸς ἀγωγὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῆς νεότητος, ἐκείνη (ἡ πολιτεία) θεωρεῖται ἀτελής » διότι ἄλλως « χαλεπὸν ἐνοικεῖν τὸν ὑγιᾶ νοῦν ἐν μὴ ὑγιεῖ σώματι » κατὰ τὸν Σόλωνα .

10

Κατὰ τὸ 1829 ἀρχὰς Μαρτίου ἐλθὼν ἐκ Ναυπλίου εἰς Αἴγιαν, ὅτε οἱ φίλοι τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἐλευθερίας γινώσκοντές με ἐκ τῆς Γερμανίας, ἐν ἧ τά περί τὴν γυμναστικὴν περί πολλοῦ ἐποιοῦμην, συνέστησάν με εἰς τὸν ἀδελφόν τοῦ Κυβερνήτου Κ. Βιάρρον ὡς ἔφορον τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων, ἵνα διορίσῃ καὶ μέ ὡς διδάσκαλον καὶ εἰσηγητὴν τῆς γυμναστικῆς

15

ἐν τῷ ἐν Αἰγίνῃ ὀρφανοτροφείῳ, διὰ τὰ ἐν αὐτῷ τότε ὄντα 500-700 ὀρφανά ἤρξατο λοιπόν περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ Μαΐου ἢ κατασκευὴ τῶν γυμναστηρίων τῆ ἐμῆ ἐπιστάσια, ἅτινα ἀπεπερατώθησαν περὶ τὸ τέλος τοῦ Ἰουλίου· ὥστε ἐγένετο ἔναρξις τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς τότε ἐνώπιον τοῦ συλλόγου ὅλου τῶν προστατῶν τῆς τε παιδείας καὶ εὐνομίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀ Αὐγούστου

20

του 1829. Μετὰ δε ταῦτα ἀφίχθέντος τοῦ Βασιλέως μετὰ τῆς ἀντιβασιλείας, συνεστήθη γυμναστήριον ἐν Ναυπλίῳ τὸ δεύτερον καὶ τελειότερον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὸ τελειότατον διὰ τὴν τότε καὶ τὴν νῦν ἔτι, ἐποχὴν τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ μεταβάσης τῆς Κυβερνήσεως ἐκ Ναυπλείου εἰς Ἀθήνας, μετέβη καὶ τὸ προσωπικόν τοῦ Β. διδασκαλείου ἐνταῦθα, ἔνθα ἔκτοτε ἄχρι τοῦδε διδάσκεται

25

καὶ τὸ τῆς Γυμναστικῆς μάθημα· ἀλλ' ἔνεκα τῆς στενῆς περιοχῆς ἐκάστου καταστήματος χρησιμεύοντος ὡς διδασκαλείον, συνιστῶν, μόνον τὰ ὅσον ἔνεστιν ἀναγκαιούντα γυμναστήρια πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς διδασκομένης θεωρίας· συνεστήθησαν δὲ γυμναστήρια καὶ εἰς ἰδιωτικὰ καταστήματα ὡς εἰς τὸ τοῦ Μ. Γενναδίου, Βενθύλου, τὸ τοῦ Γρ. Παπαδοπούλου, Βασιλειάδου, Μανούσου

30

καὶ Κ. Βάφα ἀλλ' ἐξ ὅλων αὐτῶν τὸ τελειότερον συνεστήθη τὸ τῶν πυροσβεστῶν πρὸ τριῶν ἐτῶν. Ἦθελα δὲ ἀναμνησθῆ καὶ ἄλλων δημοτικῶν σχολείων καὶ ἰδιωτικῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καταστημάτων, ἔνθα καὶ ὡς δημοδιδάσκαλοι καὶ ὡς παιδαγωγοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος, ἐνθερμοὶ τῆς γυμναστικῆς ζηλωταί, συνέστησαν τὴν γυμναστικὴν ὡς συντελεστικὴν πρὸς τὴν σωματικῶς

35

καὶ ψυχικῶς ἐκμόρφωσιν τῆς ἐκπαιδευομένης νεολαίας ἀλλ' ἀναβάλλονται δι' ἄλλοτε . Ἦδη κατελθὼν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἰδὼν τὸ νεωστὶ συστηθέν γυμναστήριον ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ διὰ τοὺς μαθητὰς τοῦ τε ἀλληλοδιδασκτικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου ἐπήνεσα μὲν καὶ τὸν

ἀκραιφνή ζῆλον τοῦ ἀρχαίου δημοδιδασκάλου Κ. Δημ. Κυδωνιότου
Θεσσαλονικέως, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἐπήνεσα

40

καὶ το φιλόμουσον καὶ τὴν γενναίαν ἐλευθεριότητα τοῦ τε δημαρχούντος καὶ
τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ὅστις οὐκ ἂν εἴποι, ὅτι ἔνθα
ὑπάρχει τοσούτον φιλόμουσος καὶ ἐλευθέριος δήμαρχος ἀφειδῶς καὶ
προσηκόντως δαπανῶν τὰ τέ ἴδια καὶ τὰ κοινὰ διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν
τῆς νεολαίας τοῦ δήμου, ἐκεῖ καὶ ἡ ἐπίδοσις τῆς παιδείας καθίστανται
εὐδόκιμος καὶ βελτίων

45

Το γυμναστήριον ἄρα τοῦ Πειραιῶς ὑπάρχει τό γενῶν ἔχον το
συστηματικώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὀλομεροῦς ἐκμορφώσεως τῆς
σπουδαζούσης νεότητος. Τιμὴ λοιπὸν καὶ ἔπαινος εἰς τοὺς Πειραιεῖς, τοὺς
ἐκλέγοντας τοιούτους ἀξίους συμβούλους, καὶ ψηφίζοντας τοιοῦτον
φιλόμουσον δήμαρχον· διό ταῦτα τὰ εἰλικρινῆ αὐτὰ αἰσθήματά μου,
παρακαλῶ Κ. συντάκτα

50

ἵνα δημοσιεύσητε διὰ τῆς ὑμετέρας ἀξιοτίμου ἐφημερίδας, καὶ ἐλπίζω, ὅτι καὶ
ἄλλοι ἄλλων δήμων δήμαρχοι, οὐχ ἦττον φιλόμουσοι φιλοτιμηθήσονται, ἵνα
μὴ φανῶσι τούτου ἐλάττονες

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 15 Μαρτίου 1858 Γ. ΠΑΓΩΝ

ΣΧΟΛΙΑ

2. ἔχομεν Πλάτωνα καί Ἀριστοτέλην.— Ο Πλάτων (427-347 π.χ) μαθητής του Σωκράτη, ίδρυσε σχολή το 393 π.Χ. την οποία ονόμασε «Ἀκαδημία» προς τιμή του ἥρωα Ἀκάδημου. Τα κυριότερα θέματα της Πλατωνικής φιλοσοφίας αποτελούν τα παιδαγωγικά προβλήματα. Ο Παγών αναφέρεται στον Πλάτωνα, γιατί πιστεύει ότι στην αγωγή των παιδιών συμβάλλει η εκπαίδευση με γυμναστική και μουσική, «ἢ μὲν ἐπὶ σώμασι γυμναστική, ἢ δ' ἐπὶ ψυχῇ μουσική». Μέχρι το ἕκτο ἔτος της ηλικίας η εκπαίδευση είναι κοινή για αγόρια και κορίτσια. Η ὄρχηση και η πάλη αποτελούν τα μαθήματα της βασικής εκπαίδευσης για τη γυμναστική από το ἕκτο ἕως το δέκατο ἔτος της ηλικίας, αλλά συνεχίζεται η γύμναση των νέων παράλληλα με τη μόρφωση των ἄλλων μαθημάτων της αριθμητικής, της γεωμετρίας και της αστρονομίας.

Ο Ἀριστοτέλης (384 – 322 π.Χ.) μαθητής του Πλάτωνα για εἴκοσι χρόνια, ίδρυσε σχολή «Το Λύκειον», οι παραδόσεις του οποίου διεξάγονταν στον «περίπατον» το οποίο ἦταν στεγασμένο οἶκημα. Η Σχολή λειτούργησε μέχρι το θάνατο του Ἀλέξανδρου το 325 π.Χ. Σύμφωνα με τον Ἀριστοτέλη κατά την εκπαίδευση ἔπρεπε να λαμβάνεται υπόψη η σωματική και ψυχική εξέλιξη του νέου. Με τη γέννηση του παιδιού βασικό μέλημα πρέπει να είναι η ομαλή ανάπτυξη του σώματος. Η παιδιὰ κατά τον Ἀριστοτέλη αποτελεί βασικό μέσο για να επιτευχθεῖ ο σκοπός της σωματικής ανάπτυξης του παιδιού, ιδιαίτερα μέχρι το ἕβδομο ἔτος της ηλικίας. Η γυμναστική περιλαμβάνεται μεταξύ των τεσσάρων βασικών μαθημάτων (ανάγνωση, μουσική, ιχνογραφία), αλλά δεν αποδέχεται τα επίπονα γυμνάσματα. Υποστηρίζει τη γύμναση με ασκήσεις χαμηλῆς έντασης. Θεωρεῖ ότι μετά το δέκατο ἕβδομο ἔτος ὅπου τελειώνουν τα θεωρητικά μαθήματα ἦταν η κατάλληλη ηλικία για στρατιωτικές ασκήσεις.

9. κατά τόν Σόλωνα .— Ο Σόλων (639-559 π.χ) Ἀθηναῖος νομοθέτης, φιλόσοφος και ποιητής, μεταξύ των επτά σοφών της αρχαίας Ελλάδας. Μελέτησε τους ξένους πολιτισμούς και τους νόμους λόγω των ταξιδιών που πραγματοποίησε σε διάφορα κράτη. Συνιστούσε στους γονεῖς να εκπαιδεύουν τα παιδιά με μουσική και γυμναστική.

11. ἐκ Ναυπλίου εἰς Αἴγινα.—Το Ναύπλιο το 1827 ανακηρύσσεται πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδας καὶ ἔδρα τοῦ Κυβερνήτη Καποδίστρια, με ἀπόφαση τῆς Ἐθνοσυνέλευσης. Ὁ Ὄθωνας τὴ διατήρησε πρωτεύουσα μέχρι το 1834 καὶ μετέφερε τὴν κυβέρνησι καὶ τὴν ἔδρα αὐτῆς στὴν Ἀθήνα. Ὁ Παγών συμμετείχε στὴν προσπάθεια οργάνωσις τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς μελέτες, ὅπως φάνηκε ἀργότερα, τοῦ Γερμανικοῦ συστήματος γυμναστικῆς, το ὁποῖο ἦταν βασισμένο στα συγγράμματα τῶν Guts Muths (1749-1839) καὶ Fridrich Jahn (1778 – 1852).

16. ἐν Αἰγίνῃ ὀρφανοτροφείῳ, διὰ τὰ ἐν αὐτῷ τότε ὄντα 500-700 ὀρφανά.—Ἡ κατασκευὴ τοῦ Ὀρφανοτροφείου στὴν Αἴγινα(1828-1829) βοήθησε τὰ ὀρφανά τοῦ νεοσύστατου Ἑλληνικοῦ κράτους νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ προβλήματα σίτισις, στέγασις καὶ ἐνδυσις. Ἐπίσης, δόθηκε ἡ ευκαιρία στους μαθητῆς τοῦ Ὀρφανοτροφείου νὰ μάθουν γράμματα διὰ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου (οἱ καλύτεροι μαθητῆς τῶν ἀνώτερων τάξεων δίδασκαν τὰ παιδιὰ ποὺ φοιτοῦσαν στις κατώτερες), ἀλλὰ καὶ τέχνες γιὰ ὅσους μαθητῆς δὲν τὰ κατάφεραν στα γράμματα.

17. ἡ κατασκευὴ τῶν γυμναστηρίων.—Γυμναστήρια ἰδρύθηκαν ἀργότερα γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς στὴν ἐκπαίδευσιν, στο Ναύπλιο ὑπὸ τὴν ἐυθύνη τοῦ Γερμανοῦ Κορκ, το 1858 ἀπὸ τὸν Γερμανὸ γυμναστή Ottendorf καὶ ἀπὸ το 1870 θεσμοθετήθηκε ἡ ἰδρυσις γυμναστηρίου σὲ κάθε σχολεῖο. Στὸ διάταγμα περὶ γυμναστηρίων 22 Νοεμβρίου 1882 τοῦ Ὑπουργοῦ περὶ τῶν Ε.Δ.Ε. Κ. Λομβάρδου, τῆς Κυβέρνησις Χ. Τρικούπη ἀναφέρεται στὸ ἀρθρο 1 ἡ δημιουργία σὲ κάθε γυμνάσιο ἐιδικοῦ γυμναστηρίου γιὰ τὴν ἀσκήσι τῶν μαθητῶν. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἡ λειτουργία τοῦ γυμναστηρίου τῶν Πυροσβεστῶν οἱ ὁποῖοι θεωρήθηκαν οἱ πιο κατάλληλοι γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς δεδομένου τῆς ἔλλειψις ἐκπαιδευμένων γυμναστῶν.

26. Γυμναστικῆς μάθημα.— Σύμφωνα με τὸ νόμο Νόμο 6-2-1834 «Περὶ Δημοτικῶν Σχολείων» μετὰξὺ τῶν ἄλλων περιλαμβάνονταν καὶ «αἱ σωματικαὶ γυμνασίαι», ἡ συμμετοχή στὸ μάθημα ἦταν υποχρεωτική σὲ ὅσους Δήμους

λειτουργούσαν Δημοτικά σχολεία. Η έλλειψη κατάλληλων δασκάλων της γυμναστικής και της απαιτούμενης υλικοτεχνικής υποδομής είχε ως αποτέλεσμα να μην εφαρμοστεί στην πράξη η διδασκαλία του μαθήματος. Η γυμναστική για πρώτη φορά μνημονεύεται μετά το 1836, με ψήφισμα (8 Δεκεμβρίου 1862) της προσωρινής κυβέρνησης, όπου εισήχθη στα κατώτερα εκπαιδευτήρια ύστερα από πρόταση του Υπουργού Δημοσίας Εκπαιδύσεως και τη σύμφωνη γνώμη των Υπουργών Επικρατείας. Στο άρθρο 7 αναφέρεται ότι «εις έκαστον των Γυμνασίων του Κράτους θέλει εισαχθεί η γυμναστική ως μέσο άσκησης των μαθητών»

31-32. τό τελειότερον συνεστήθη τό τῶν πυροσβεστῶν πρό τριῶν ἐτῶν.—Ο Παγών αναφέρεται στο γυμναστήριο των Πυροσβεστών, οι οποίοι επιλέχθηκαν ως οι καταλληλότεροι για τη διδασκαλία του μαθήματος της γυμναστικής δεδομένης της έλλειψης εκπαιδευμένων γυμναστών.

32-36. Ἦθελα δέ ἀναμνησθῆ..... ἐκπαιδευομένης νεολαίας.—Αποκτά ιδιαίτερη αξία η μαρτυρία του Παγώντος, γιατί αποδεικνύεται ότι το γνωστικό αντικείμενο της γυμναστικής, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αρχίζει και βρίσκει υποστηρικτές μέσα στην εκπαιδευτική κοινότητα. Επίσης, αναγνωρίζεται η σημασία της συμμετοχής των μαθητών στο μάθημα της γυμναστικής για τη σωματική και πνευματική τους αγωγή.

43-44. φιλόμουσος καί ἐλευθέριος δήμαρχος..... ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας.—Η αναφορά του Παγώντα στον φιλότεχνο Δήμαρχο του Πειραιά συσχετίζεται με την ευθύνη του κάθε Δήμου όσον αφορά στη δαπάνη της υλικοτεχνικής υποδομής για τη λειτουργία της διδασκαλίας των μαθημάτων και ιδιαίτερα της γυμναστικής, με την κατασκευή γυμναστηρίου. Να σημειωθεί ότι το 1857 για πρώτη φορά προβλέπεται στον προϋπολογισμό των εξόδων του υπουργείου των εκκλησιαστικών και της δημόσιας εκπαιδύσεως για το έτος 1858, πίστωση για ειδικό δάσκαλο της γυμναστικής 1560 δραχμών και πίστωση για την ίδρυση γυμναστηρίου, συνολικά 2500 δραχμών.

2. Εφημερίδες της κυβερνήσεως

1. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 3 Οκτωβρίου 1880, αριθ. 101, Διάταγμα Περί Γυμναστικής 22 Σεπτεμβρίου 1880.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘ. 102.

1882

Σελ. 563—566

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 13 Σεπτεμβρίου.

ΣΕΛ. 29 Α' ΚΑΙ Β' ΜΕΡΟΥΣ

ΣΥΝΟΨΙΣ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Β' ΜΕΡΟΣ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΑ κλπ.
Περί συστάσεως γυμναστηρίων και διορισμού γυμναστού του εν Πάτραις γυμνασίου.

Γ' ΜΕΡΟΣ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ.
Περί ανάθεσεως των καθηκόντων του έφρουρου του δημοσίου δένδροκομίου εις τόν κ. Παν. Γεννάδιον.

ΥΠΟΥΡΓ. ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ.

Περί μεταβίβσεως τηλεγραφικού δοτηθού.
Περί διορισμού γραφείας παρά τῷ Ἐπαρχίῳ Καρδίτσης.
Περί διορισμού γραφείας παρά τῷ Ἐπαρχίῳ Ἡλείας.
Περί διορισμού γραφείας παρά τῷ Ἐπαρχίῳ Βόλου.

Περί διορισμοῦ πύλακος παρά τῷ ἐν Κερκύρα σωφρονιστηρίῳ.
Περί τοῦ ἱατροῦ τῶν καταδίκων τῶν ἐν Παλαιῇφ φυλακῶν.
Περί διορισμοῦ κλητῆρος παρά τῷ Ἐπαρχίῳ Καλαβρύτων.
Περί διορισμοῦ τηλεγραφικοῦ διανομέως Ἀθηνῶν.
Περί συστάσεως δημοτικοῦ σχολείου ἐν Βώλῳ.
Περί ἀπολύσεως ὑπερτίου τοῦ ἐν Πλάτῃφ ἑλληνικοῦ σχολείου.
Περί ἀντικαταστάσεως Ἐφορικοῦ γραφείας καὶ κλητῆρος.
Περί διορισμοῦ γραφείας παρά τῷ ὑπουργίῳ τῶν ναυτικῶν.

ΜΕΡΟΣ Δ'

Περί προμηθείας τῆς τροφῆς τῶν εὐελπίδων.

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ,

ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΑ κλπ.

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περί συστάσεως γυμναστηρίων καὶ διορισμοῦ γυμναστού τοῦ ἐν Πάτραις γυμνασίου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Λαθόντες ὑπ' ὄψιν α) τὰ ἀρθρὰ 1, 7 καὶ 8 τοῦ περὶ εἰσαγωγῆς τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰ μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐκπαιδευτήρια ψηφίσματος τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως, τῆ 8 Δεκεμβρίου 1862 ἐκδοθέντος β) τὸ περὶ γυμναστικῆς Β. Διάταγμα τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1880.

Προτάσει τοῦ ἡμετέρου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, διατάττομεν τὰδε:

1) Συσταίνονται γυμναστήρια πρὸς τὸ παρὸν παρά τοῖς Γυμνασίοις Σύρου, Τριπόλεως, Πατρῶν, Ζακύνθου, Μεσολογγίου καὶ Βόλου.

2) Διορίζεται γυμναστής τοῦ ἐν Πάτραις Γυμνασίου ὁ ἄνδρ. Πετρούτσης ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ δραχμῶν ἑκατὸν εἰκοσιν (120).

3) Ἐπιφορτίζεται οὗτος προσωρινῶς τὴν κατάρτιση τῶν ἐν Μεσολογγίῳ καὶ Ζακύνθῳ Γυμναστηρίων ἐν τοῖς ὁρισμένοις ἤδη χώροις, συνεννοούμενος μετὰ τοῦ ἀρμοδίου Νομάρχου καὶ Γυμνασάρχου.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἡμέτερον Ὑπουργὸν ἀνατίθεται ἡ ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος.

Ἐν Ἀθήναις, τῆ 11 Σεπτεμβρίου 1882.

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, Δ. Γ. ΡΑΛΛΗΣ, Π. ΚΑΛΑΓΓΑΣ,

Γ. ΡΟΥΦΟΣ, Κ. ΔΟΜΒΑΡΑΟΣ.

Κ. ΔΟΜΒΑΡΑΟΣ.

2. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 13 Σεπτεμβρίου 1882, αριθ. 102, Διάταγμα Περί συστάσεως γυμναστηρίων και διορισμού γυμναστού του εν Πάτραις γυμνασίου 11 Σεπτεμβρίου 1882.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘ. 133.

1882

Σελ. 805—812

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 12 Ὀκτωβρίου.

ΣΕΛ. 87—88 Α' ΚΑΙ Β' ΜΕΡΟΥΣ

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περὶ συστάσεως γυμναστηρίου ἐν Ναυπλίῳ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

Λαβόντες ὑπ' ὄψιν α) τὰ ἄρθρα 1, 7 καὶ 8 τοῦ περὶ εἰσαγωγῆς τῆς γυμναστικῆς εἰς τὰ μέσης Ἐκπαιδεύσεως Ἐκπαιδευτήρια ψηφίσματος τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως, τῆ 8 Δεκεμβρίου 1862 ἐκδοθέντος, β) τὸ περὶ γυμναστικῆς Βασιλικὸν Διάταγμα τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1880, προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργοῦ, διατάσσομεν τὰδε·

306 —

Συσταίνεται γυμναστήριον ἐν Ναυπλίῳ, οὗ τὸ προσωπικὸν διορισθήσεται ἀκολούθως.

Εἰς τὸν αὐτὸν Ἡμέτερον Ὑπουργὸν ἀνατίθεμεν τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ παρόντος Διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 8 Ὀκτωβρίου 1882.

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως

τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

Χ. ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ, Δ. Γ. ΡΑΛΛΗΣ, Κ. ΔΟΜΒΑΡΔΟΣ,

Γ. ΡΟΥΦΟΣ, Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ.

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργός

Κ. ΔΟΜΒΑΡΔΟΣ.

3. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 12 Οκτωβρίου 1882, αριθ. 133, Διάταγμα Περὶ συστάσεως γυμναστηρίων εν Ναυπλίῳ, 8 Οκτωβρίου 1882.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘ. 175.

1882

Σελ 1173—1184

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 24 Νοεμβρίου

ΣΕΛ. 493—196 Α' ΚΑΙ Β'. ΜΕΡΟΥΣ

ΣΥΝΟΨΙΣ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Β' ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ.

Περί γυμναστηρίων.
Περί επιτήσεως του προσωπικού της άστυνομικής υπηρεσίας εν ταις νέαις επαρχίαις.
Περί διαλύσεως της ναυτικής μελέτης.
Περί συστάσεως Ἑλλην. σχολείων και διορισμού διδασκάλων.
Περί συστάσεως δημοτικῶν σχολείων εν τῷ δήμῳ Σερραίων.
Περί συστάσεως δημοτικῶν σχολείων εν τῷ δήμῳ Κριμαστῆς Λαμίας.
Περί συστάσεως δημοτικῶν σχολείων εν τῷ δήμῳ Φερίδος.
Περί συστάσεως δημοτικῶν σχολείων εν τῷ δήμῳ Μαλευρίου.
ΜΕΡΟΣ Γ' ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΝ.
Περί διορισμοῦ ἀναπληρωτῶν τῶν ἐν Πρώτῳ Ὑποπρυθιῶν.
Ὁμοίως τῶν ἐν Κοζάναις Ὑποπρυθιῶν.
Περί ἀπολύσεως τοῦ συμβολαιογράφου Κορνήσιος Α. Παντελοπούλου.
Περί ἀποκαταστάσεως εἰς τὰ πολιτικά καὶ λοιπὰ δικαίωτά τοῦ Ἀποστ. Γ. Μίχου.
Ὁμοίως τοῦ Νικολάου Ψωμοπούλου.
Περί διορισμοῦ ἡμιμότου δικαστ. κλητῆρος.
Περί διορισμοῦ και μεταβίσεως διοικητικῶν ὑπαλλήλων.
Περί ἀντικαταστάσεως τοῦ ἐπαρχικοῦ Καλαμπάκας.
Περί ἀπολύσεως τοῦ ἐπαρχικοῦ Πύλλας Γ. Δαρζέντη.
Περί ἀπολύσεως τοῦ γραμμ. τοῦ ἐπαρχικοῦ Λεβαδείας Μ. Λαχανά.
Περί διορισμοῦ κλητ. γραμματικῶν ἐπαρχείων.
Περί μεταβίσεως γραμματικῶν ἐπαρχείων.
Περί διορισμοῦ κλητ. γραμματικῶν ἐπαρχείων.
Περί παρατίσεως τοῦ 4. ἀστυνομικοῦ τοῦ δήμου Κερκυραίων.
Περί διορισμοῦ εἰσπράκτορος τοῦ δήμου Ἀβίας.
Περί ἀντικαταστάσεως τοῦ πρωτοκλήτου τοῦ Ἐπαρχικοῦ Δομοκοῦ.

ΜΕΡΟΣ Β'. ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ.

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περί γυμναστηρίων.
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

Λαβόντες ὅτι ἔστιν τὸ περί εισαγωγῆς τῆς γυμναστικῆς εἰς

ΜΕΡΟΣ Δ'.

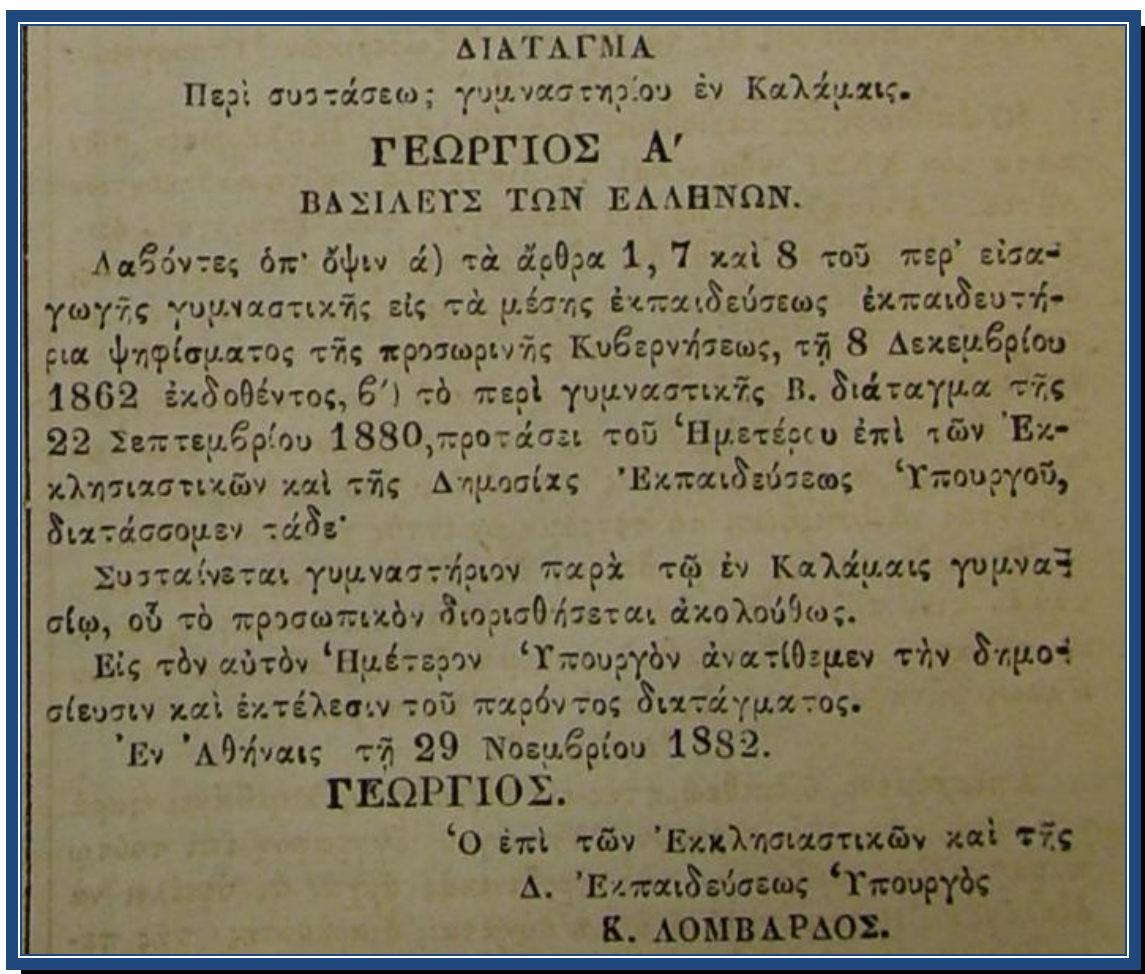
Περί ἀντικαταστάσεως Νομαρχ. γραφείας Λακωνίας.
Περί διορισμοῦ προσωρινοῦ ἐπιμελητηρίου τοῦ Λιαν. Μυλωνά ποδάρου.
Περί ἀπολύσεως τοῦ ἀστυνομ. κλητῆρος Παναγ. Πρωτοπύργου.
Περί διορισμοῦ μαθητευομένου ἐπιμελητῆ τοῦ Ποθητοῦ Καμήρα.
Περί προβιβάσεως τοῦ ἐδοξάτου Λαζάρου Γεωργίου.
Περί μεταβίσεως ἐδοξάτου.
Περί ἀφίσεως τοῦ μισθοῦ ἑνὸν σχολαρχῶν και ἑλληνοδιδασκάλων.
Περί διορισμοῦ και ἀναδιορισμοῦ ὑποπρυθιῶν.
Περί διορισμοῦ διδασκάλου ἐν Πλαταναραῖ.
Περί διορισμοῦ ἐπιμελητῆ και ἐπισκεπτοῦ τῶν μνηστῆριων τῶν γυμναστηρίων.
Περί τελωνικῶν μεταβολῶν.
Περί διορισμοῦ τελωνικοῦ σταθμάρχου Νονεβοσίας.
Περί διορισμοῦ δημοσ. πραγματογνώμονος τῆς ἐπαρχίας Ἀργεῶν.
Περί ἀντικαταστάσεως τοῦ κλητῆρος τῆς Ἑσφίας Ἐπιθ. Λιμερῆ.
Περί διορισμοῦ καθηγητοῦ τῆς Ὀρυκτολογίας κλητ. ἐν τῇ στρατιωτικῇ σχολῇ.
Περί ἀπολύσεως τοῦ γραμματ. στρατοδικείου Πυλαγῶρος Σπίνου.
Περί ἀντικαταστάσεως τοῦ κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος κλητ. Περὶ διορισμοῦ διδασκάλου τοῦ Ν. Νεστοῦ ἐν τῇ ναυτικῇ σχολῇ Ἰθάκης.
Ὁμοίως τοῦ Γ. Γιαννακοῦ ἐν τῇ ναυτικῇ σχολῇ Σπυριῶν.
Περί διορισμοῦ και προβιβάσεως ὑπαλλήλων ἐν τῷ Ναυτικῷ Ἀπομακρῶν Γαμιῶν.
Περί διορισμοῦ Ὑπουργ. γραφείας.
Περί ἀπολύσεως ταχυῶν διανομίως.
ΜΕΡΟΣ Δ'.
Περί τοῦ ἐν τῷ χρονοτύμῳ ἐαυτοῦ τῆς Γ' τριμήνιας ε. ε.

τὰ γυμνάσια ψήφισμα τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1862.

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργοῦ διατάσσεται τάδε.

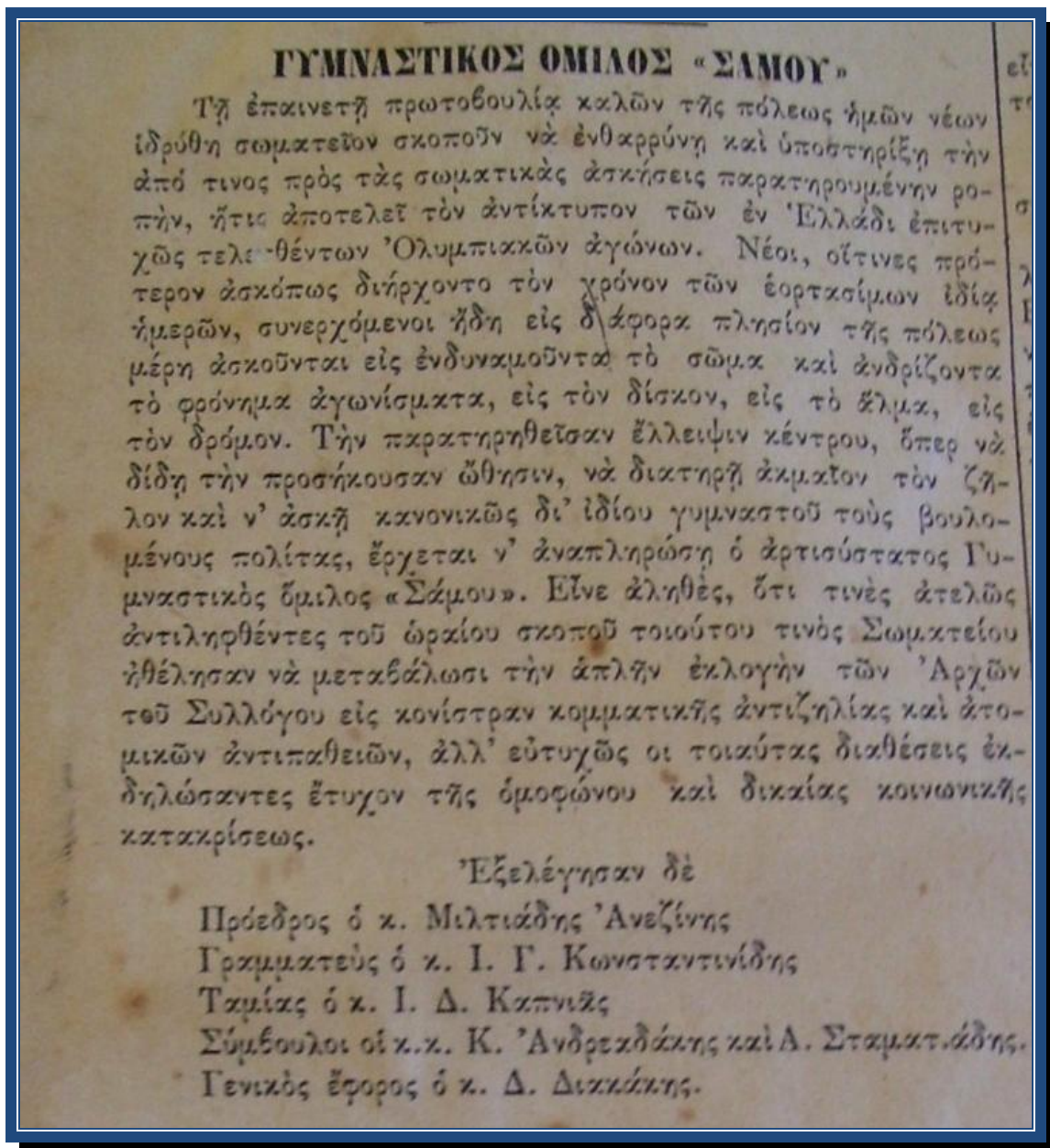
Ἀρθ. 1. Εἰς ἕκαστον τῶν γυμνασίων προσαρτῶνται εἰδικῶν γυμναστηρίων πρὸς σωματικὴν ἀσκήσιν τῶν ἐν αὐτοῖς μαθητευόντων, διορίζεται δ' ἐν ἑκάστῳ τούτων εἰς γυμναστής, ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ δραχμῶν ἰσῶν 150, ἐάν δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου ὑπερβαίη τοὺς 180, διορίζεται και εἰς βοηθός, ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ δραχμῶν ἰσῶν 80.

4. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 24 Νοεμβρίου 1882, αριθ. 175, Διάταγμα Περί γυμναστηρίων.

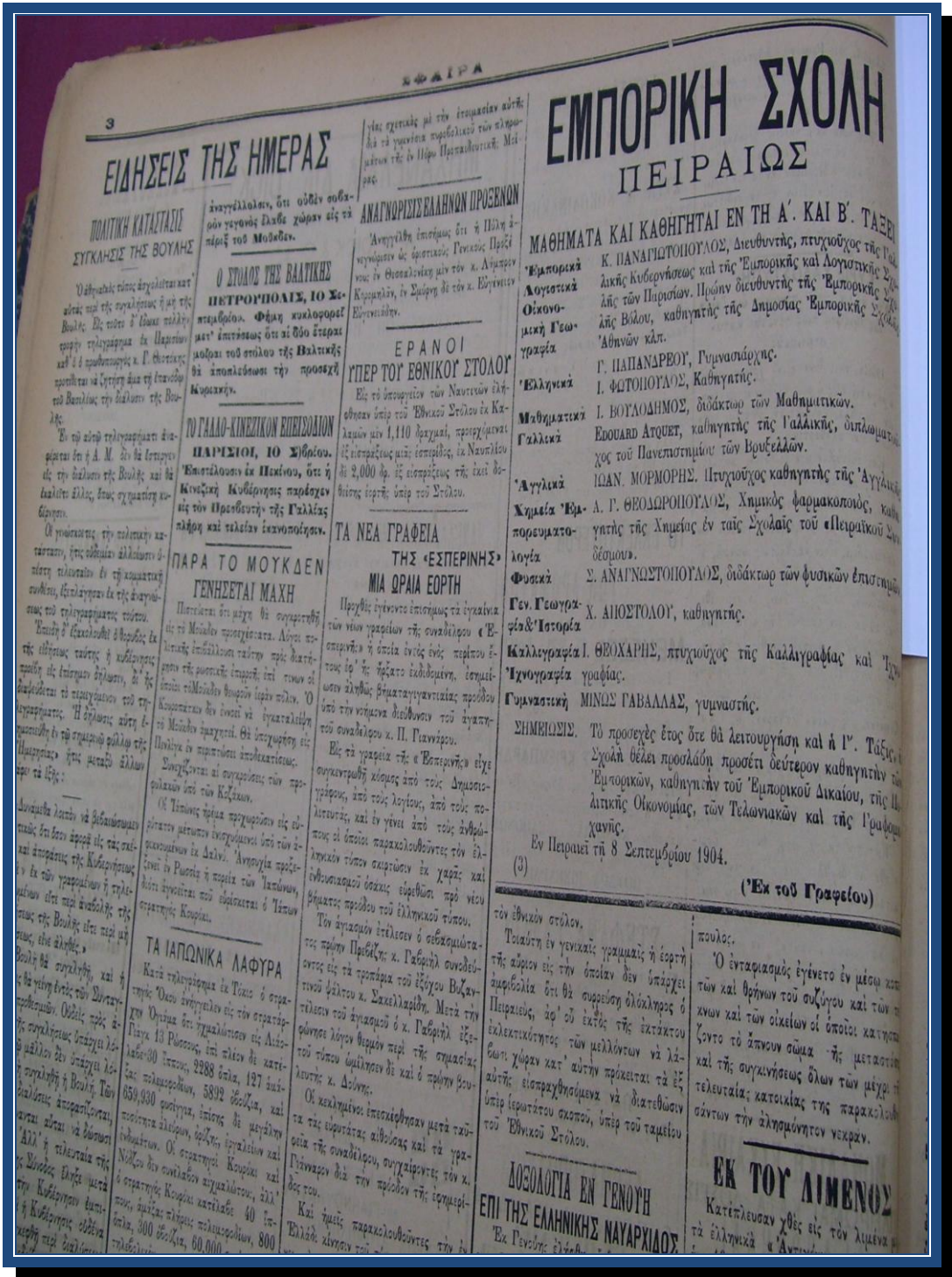

5. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 3 Δεκεμβρίου 1882, αριθ. 184, Διάταγμα Περὶ συστάσεως γυμναστηρίου εν Καλάμαις, 29 Νοεμβρίου 1882 .

3. Εφημερίδες

1. Εφημερίδα Σάμος 1896, Ανακοίνωση της ίδρυσης του Γυμναστικού Όμιλου Σάμου με κύρια αθλητική δραστηριότητα στα αγωνίσματα δίσκου, άλματος και δρόμου.

2. Δημοσίευση της Εμπορικής Σχολής Πειραιώς στην εφημερίδα Σφαίρα για το πρόγραμμα των μαθημάτων και τους διδάσκοντες, μεταξύ των οποίων υπάρχει και ο διδάσκαλος της γυμναστικής Μίνως Γαβαλάς (8 Σεπτεμβρίου 1904).

ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΤΑΞΙΣ Α΄ ΣΧΟΛΙΚΟΝ ΕΤΟΣ 1904-1905

ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ

ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚ.	ΣΑΒΒΑΤΟΝ
ΓΑΛΛΙΚΑ	9-10	8-9	8-9	8-9	9-10	8-9
ΕΜΠΟΡΙΚΑ	11-12	4-5	4-5	11-12	8-9	9-10
ΕΛΛΗΝΙΚΑ	10-11	11-12	10-11	10-11	10-11	11-12
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ	8-9		11-12	9-10	11-12	10-11
ΑΓΓΛΙΚΑ	2-3	2-3	2-3		2-3	2-3
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ		3-4			3-4	
ΙΣΤΟΡΙΑ	3-4		3-4			3-4
ΦΥΣΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ		10-11				
ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΑ				2-5		
ΚΑΛΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΑ	4-5				4-5	4-5
ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ	9-10	9-10				

Ἐν Πειραιῇ τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1904

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ

Ο ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
 Ἡ διὰ τῆς σύνταξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἐργασία ἐπερατώθη ἤδη. Ὁ προϋπολογισμὸς ἀνεστάθη ἐπὶ τῆ βίβλῃ αὐστηρῶν οικονομῶν, ἐπιβλῆ δε δεικνύει ἐν σαφείῃ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1903-80 ὄραγμα.

ΜΝΗΣΙΜΟΝ ΤΟΥ ΘΩΝΟΣ
 Ἐκ τῆς προαλήσει τοῦ Πρωτοκόπου Διευθύνσεως ἀνεργεῖται ἡ Σύγκλητος ἀνεπιστημιῶν ὅπως ἀπεραθῆ ἐπιμαχοῦ τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἀναστάσεως τῶν πρωτοβουλῶν περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἀειμνήστου Ὁμήρου ἐν παραγωγῇ τῆ οὐ τῆ ἀθροῦσιν τοῦ Πανεπιστημίου.

ΚΘΕΣΙΣ
ΔΕΣΟΥ ΝΑΥΑΡΧΟΥ
ἘΣ ΒΑΛΤΙΚΗΣ
ΘΗΣΙΣ ΤΩΝ ΠΙΛΟΙΩΝ
 τὸ γένειον ἡμῶν φύλ-
 ὁ Ρώσος κούρατος
 Βαλτικῆς Ρεζερβάν.

Η ΓΑΛΛΙΑ
ΚΑΙ ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ ΤΗΣ ΧΟΥΛ
ΠΑΡΙΣΙΟΙ, 13 Ὀθρίου.
 Ἐ τοῖς δευδρόμοις τῆς Βουλῆς καὶ παρὰ τοῖς κελῶς πληροφορη-
 μένοις κύκλοις βεβαιώθη, ὅτι ἡ Γαλλία προσήνεγκε τὴν μεσολί-
 θησιν κούρας πρὸς φιλικὴν διακρί-
 νήσιν τοῦ ἐπεισοδίου.
 Χούλ τῆς

ταχ. ἐπιταγαὶ 28,717 ἀντιπροσωπεύου-
 σαι ἀξίαν φρ. χρ. 2,513,323.
 Ἡ ἀνωτέρα ταχ. κίνησις διεξήχθη ὑπὸ
 1530 ὑπαλλήλων εἰς ὅσους ἀνέρχεται τὸ
 τε ἀνώτερον καὶ κατώτερον προσωπικόν
 τῆς παρ' ἡμῶν ταχ. καὶ τηλ. ὑπηρεσίας,
 καταναλωθέντων γραμματσοσημῶν διαφό-
 ρων κλάσεων 21,230,126 τεμαχίων, ἐξ
 ὧν εἰσέπραξε τὸ Δημόσιον ἐν ὄλῳ δραχ.
 2,533,478.
 Ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν δημοσιευθεῖσαν
 γεν. στατιστικὴν τοῦ ἐτους 1902 παρα-
 ρεῖται οὐσιώδης κ...

δεια» ἐκ Βόλου, «Θάλεια» ἐκ Κατα-
 λου καὶ «Βαρῶνος Κάλλ» ἐκ Παρι-
 τοῖ ἰταλικὸν «Entella» ἐκ Κρήτης,
 γερμανικὰ «Pera» ἐξ Ἀμβούργου-
 λίτης καὶ «Σέριφρος» ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ
 τὸ βελγικὸν «Brabant» ἐξ Ἀμβούργου-
 Μελίτης.

ἘΠΙΤΑΓΑΙ ΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ.
 Οἱ ἐκ τῶν Ὑδραίων συμπληρω...

3. Εφημερίδα Σφαίρα 11-9-1904 και 1 Οκτωβρίου 1904, Προβολή των μαθημάτων της Εμπορικής Σχολής Πειραιά. Το μάθημα της Γυμναστικής υπάρχει στο πρόγραμμα δύο φορές την εβδομάδα 9 μέχρι 10 π.μ.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΣΦΑΙΡΑ, ΠΕΙΡΑΙΑΣ 11-9- 1904

ΑΡ. ΦΥΛΛ. 6798 , Σ. 3

Οι πληροφορίες και οι ειδήσεις για το μάθημα της Γυμναστικής προέρχονται από πολλές πηγές. Οι διαφημίσεις μάλιστα οι σχετικές με τη λειτουργία ιδιωτικών σχολών αποκτούν ιδιαίτερη σημασία. Σχολές με οικονομική και μάλιστα εμπορική κατεύθυνση είχαν συμπεριλάβει στο πρόγραμμά τους και το μάθημα της γυμναστικής. Συγκεκριμένα η Εμπορική Σχολή Πειραιώς, παρά τα πολύ ειδικά μαθήματά της συμπεριέλαβε στο πρόγραμμά της και το αντικείμενο της Γυμναστικής, το οποίο ανέλαβε να διδάξει ο Γυμναστής Μίνως Γαβαλλάς, όπως προκύπτει από το δημοσιευμένο πρόγραμμα το οποίο φέρει ημερομηνία 8 Σεπτεμβρίου 1904.

Η Σχολή είχε πράγματι απαιτητικό πρόγραμμα, αν κρίνει κανείς από τους διδάσκοντες, οι οποίοι ήταν έμπειροι, εξειδικευμένοι και ορισμένοι μάλιστα διδάκτορες και πτυχιούχοι ξένων Πανεπιστημίων όπως του Παρισιού και των Βρυξελλών. Η προβολή της Σχολής μέσα από τέτοιες προσεγμένες ανακοινώσεις πρέπει να ήταν αποτελεσματική και τα διδασκόμενα μαθήματα, όπως τουλάχιστον και όσα αναφέρονταν στο πρόγραμμα, αποτελούσαν πραγματικότητα. Η Σχολή λειτουργούσε στο κέντρο του Πειραιά στην οδό Κολοκοτρώνη πίσω από το Δημοτικό θέατρο, όπως αναγραφόταν σε άλλη στήλη της εφημερίδας.

Αρ. φυλλ. 6802, 15 Σεπτεμβρίου 1904, έτος κβ', σ. 4

Πέρα από τις γενικές πληροφορίες που έχει η διαφήμιση αυτή, ενδιαφέρει ιδιαίτερα η ακρίβεια με την οποία γνωστοποιεί στο κοινό ένα πολύ συγκροτημένο πλαίσιο μαθημάτων σε συνδυασμό με το διδακτικό προσωπικό. Μέσα από την ακρίβεια αυτή αναδεικνύεται το μάθημα της γυμναστικής με συγκεκριμένο διδάσκοντα.

Αν κανείς θελήσει να διασταυρώσει συσχετισμούς μαθημάτων εύκολα οδηγείται στο συμπέρασμα, ότι το μάθημα της γυμναστικής ήταν μία διαθέσιμη εκδοχή αρκετά αποδεκτή σε ένα σχολείο με οικονομικό χαρακτήρα, το οποίο σε σχέση με άλλα προγράμματα σπουδών την ίδια εποχή πρέπει να ήταν ισχυρό συγκριτικό πλεονέκτημα.

4. Εφημερίδα Σφαίρα 7 Δεκεμβρίου 1904, Το γυμναστήριο του Πειραικού Συνδέσμου

Η ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΙ ΑΣΙΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΒΛΕΠΕΙ ΑΥΤΗΝ

Τα 63 γεωργικά χωριά της Ελλάδος έχουν εν καταβολήν μέχρι τοιαύτην ημερήσιον 2190 οργων αβών... Η Γεωργική Εταιρεία Αι Αειολογία Προβλεπεί Αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΪΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ

Ο Διοικητικός κεντρικόν τήν πραγματικήν άσκασιν τού Πειραιϊκού Συνδέσμου... Το Γυμναστήριον... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

Ο ΣΤΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΑΤΙΚΗΣ ΠΟΣΩΝ ΘΑ ΔΙΕΣΘΗ

Εκ μακρής ανταποκρίσεως τού εν Λονδίνο ανταποκρίτου τής ρωσικής εφημερίδος... Ο Στολός της Βατικής... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΑΣ ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ

Ιστορικά Μυθολογία... ΑΣ ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ

Επίσημοι και ανεπίσημοι... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν... Η Εταιρεία αυτήν...

**Η ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ
ΕΝ ΤΟΙΣ ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟΙΣ**

Αποδοτική άνω σχολίου εν τούτοις, κρίσαντες
απόβλεπον μόνον εις αποδοτικόν αποτέλεσμα, προς
το μέτρον της Γυμναστικής παρασκευής, και
ως εφόσοντος δημοκρατίας.

*Επών παρατηρήσεις και Επιστάτης
θεωρούμεν ότι εις τα γενόμενα εσχίστως
επιταχθέντα θέρμα μαθήματα Σουηδικής
γυμναστικής πλην των επί τούτοις κληθέντων
διδασκάλων προσήλθον ο δ κ ο λ γ
γ ο ί εκ τ ε τ ω ν π ρ ο κ τ η ρ ω ν
και εκ τ ω ν π α ρ ο χ ι ω ν. Πάντες
δέ ούτοι σό μόνον εις προσθέτους κό-
πους εν όσας θέρμας και αναπνοάς
εκουσάως υπεβλήθησαν, αλλά και εις θα-
λασσίας προσηύχοντες, όσας η πολήμηρος εν
Αθήναις διαμογή απαιτεί.

Η αρχή εις ταύτην εισηρημένων Δημο-
διδασκάλων άφ' εαυτής λαλούσα, απο-
δεικνύει τήν φιλοτιμίαν και
τό προοδευτικόν πνεύμα
άφ' ού παρά κάσας τας άλλας άπογοη-
τεύσεις—καταγονται οι Έλληνες Δημοδιδά-
σκαλοι, και διδάσκει πάντα παρατηρητήν
τί θδναιτο αυτοί ν' άποβώσι και να κα-
ταρθώσωσιν ύπερ της μορφώσεως της
Ελληνικής νεολαίας και της καθολικής εν
γένει προόδου, άν ειχον την προς τούτο εκ
μέρους της πολιτείας άναγκαίαν άσθησιν
και συνδρομήν.

Αλλά ένφ' η Έλληνική πολιτεία επι-
ζητεί άφ' ένός να συμπληρωθή και τελει-
οποιηθή την γυμναστικήν μόρφωσιν των
διδασκάλων, δεν λαμβάνει όμως εκ πα-
ραλλήλου τήν άναγκαία μέτρα όπωσ
και χρησιμικοποιήσθ άπασαν
την μόρφωσιν ταύτην. Διότι κατά την
ένοικίαςσιν των διδασκάλων δεν λαμ-
βάνεται πάντοτε η άναγκαία πρόνοια όπως
ταύτα έχουσι και άνάλωγον αόληγη ή
γυμναστήριον. Διά δε τούτο
συμβαίνει όστι πολλών σχολείων οι μα-
θηται να μη έχωσιν ούδέ τον διά τα κα-
θημερινά διαλείμματα αυτών ά-
ναγκαίων καταλλήλων χωρον.

*Ένεκα δέ της σπουδαιάς ταύτης ελ-
λειψώς πολλοί διδασκαλοι οδηγούσι τους
μαθητάς αυτών εις την όδον όπως εκεί
διδάσκου την γυμναστικήν πράγμα τό ό-
ποιον πλην των άλλων δυσχερειών και ά-
τόκων, ούδέ εινε δυνατόν και όρθόν γά
γίνηται πάντοτε είτε ένεκα βροχής και
σφοδρού άνέμου, είτε άλλοτε ένεκα των
καυστικών του ήλιου ακτίνων.

Αλλά δε πάλιν σχολεία διά την έλ-
λειψαν αύλης και γυμναστηρίου και όλο-
τελώς παραλείπουσι τό μάθημα της
γυμναστικής, δηλ ένα των κυριωτάτων
σκοπών του Δημότ. σχολείου, όστις είναι
ή σωματική άγωγή.

Τό κενόν δινεται να διορθωθή υπό
των κ. **Επιθεωρητών** των κυρίως έρ-
μοδίων και όπευθύνων εάν
ούτοι πρό της έννοικίαςσως σκουθητοτε δι-
δακτηρίου προεκαίουν έγκαιρός διά
δημοσίας προκήρηξέως
τους έχοντας καταλλήλους διά Δημοτικά
σχολεία οίκιας μετά της άναγκαίας και
άπαρατήτου αύλης να δηλώσωσι τούτο,
έξέλεγον δ' ειτα εκ των οίκων τούτων
την καταλληλοτάτην προς τον σκοπόν του
σχολείου, προτιμώντες τό **συνέφερον 100,
200 ή 300 παιδων** παρά τό συμ-
φέρουν έγός κακώς έννοου-
μένου **1 διοκίτη του.**

5. Εφημερίδα Σάλλιπιξ 23-30 Αυγούστου 1909, άρθρο για τη γυμναστική στα Δημοτικά Σχολεία

4. Αθλητικός σύλλογος Βουρβούρων

1. Αθλητικός Σύλλογος Βουρβούρων 1897

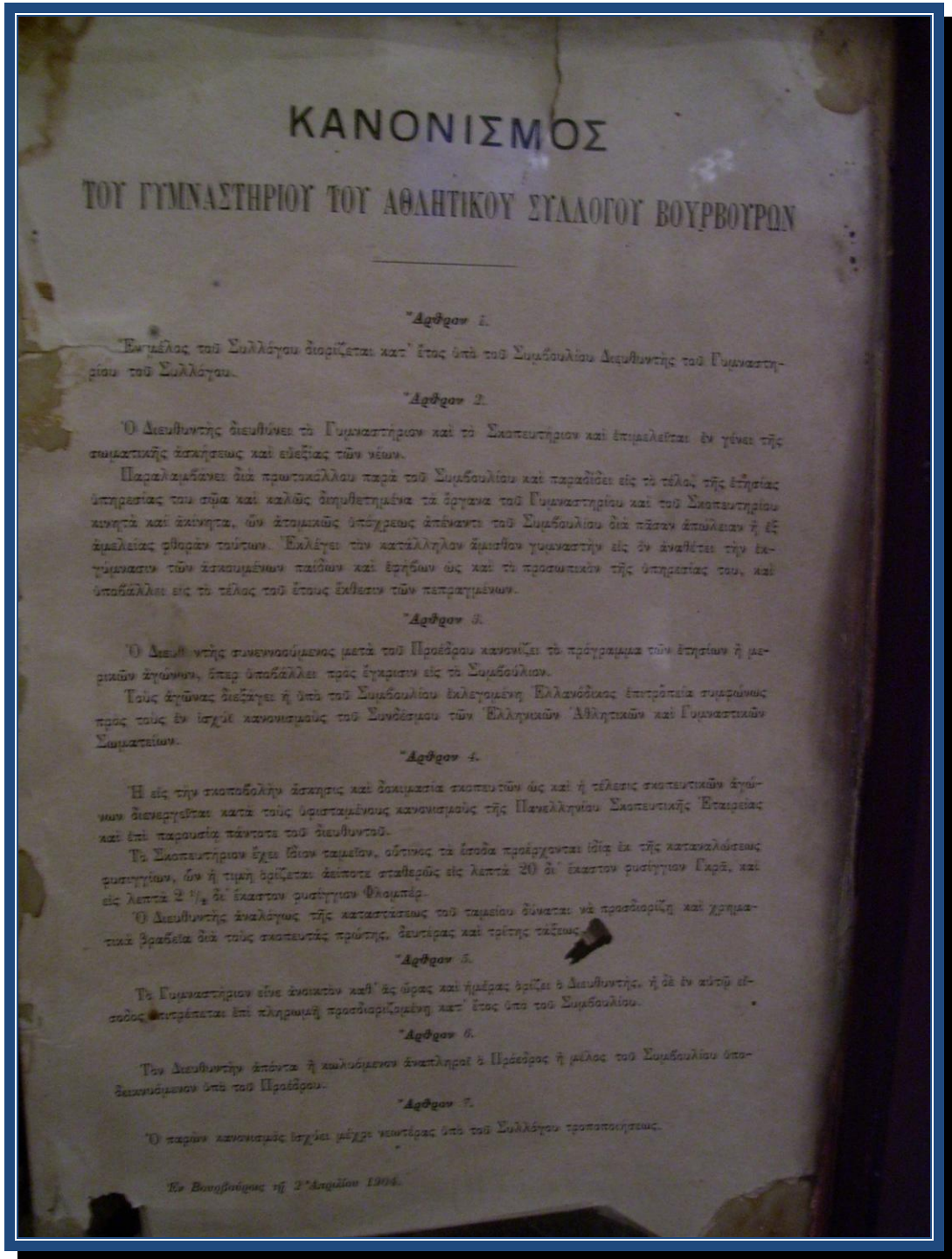
2. Διοργάνωση αθλητικών αγώνων 1 Ιουλίου 1898 από τον Αθλητικό Σύλλογο Βουρβούρων

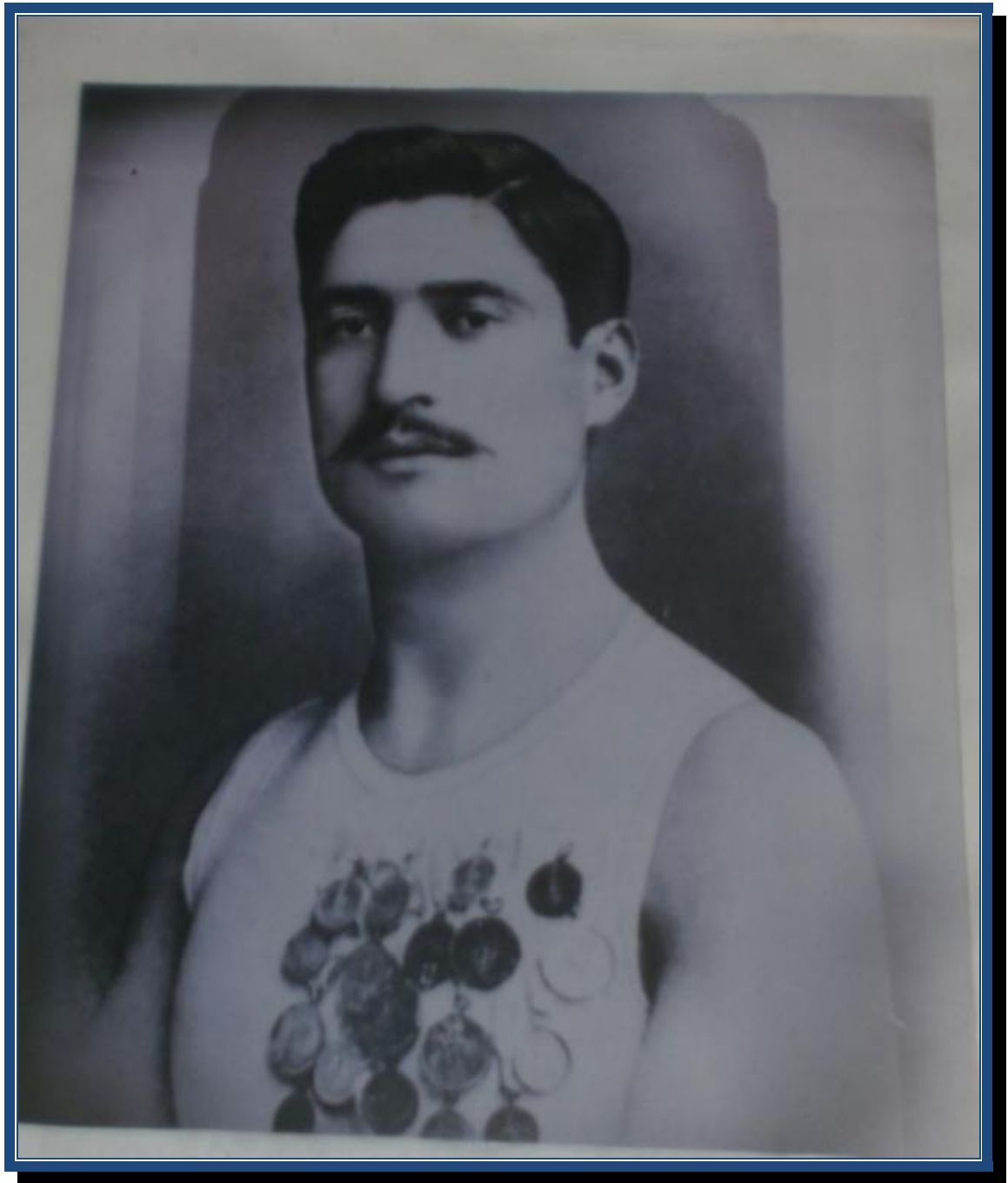
3. Νικητής του Μαραθωνίου το 1899 Κωνσταντίνος Βλάχος

4. Προκήρυξη Αθλητικών Αγώνων το 1899 του Αθλητικού Συλλόγου Βουρβούρων

5. Κανονισμός του Γυμναστηρίου του Αθλητικού Συλλόγου Βουρβούρων 2 Απριλίου 1904

6. Χαράλαμπος Ζούρας Ολυμπιονίκης του ακοντισμού , 1885-1972

ΗΜΕΡΑ Β!

Α'. ΑΓΩΝ ΔΙΑ ΤΥΦΕΚΙΟΥ ΓΚΡΑ ΑΠΟ 200 ΜΕΤΡΩΝ
ΟΙ ΠΕΝΤΕ ΠΡΩΤΟΙ ΘΑ ΛΑΒΩΣΙ ΤΑ ΑΥΤΑ ΕΠΑΘΛΑ
ΟΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΥ ΜΑΝΛΙΧΕΡ ΣΕΝΑΟΥΕΡ

Β'. ΑΓΩΝ ΔΡΟΜΟΥ 800 ΜΕΤΡΩΝ

Γ'. ΑΓΩΝ ΑΛΜΑΤΟΣ ΕΠΙ ΚΟΝΤΩ

Δ'. ΑΓΩΝ ΔΙΣΚΟΒΟΛΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Ε'. ΑΓΩΝ ΑΛΜΑΤΟΣ ΤΡΙΠΛΟΥ

Σ'. ΑΓΩΝ ΛΙΘΟΒΟΛΙΑΣ

Ζ'. " ΑΚΟΝΤΙΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ

Η'. ΑΓΩΝ ΔΙΑ ΚΑΡΑΒΙΝΑΣ ΦΛΟΜΠΕΡ ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΙΔΩΝ

Α'. ΝΙΚΗΤΗΣ ΔΡ. 25 - Β'. ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΣΕΠΗΣ - Γ'. ΕΓΕΡΤΗΡΙΟΝ

Θ'. ΑΓΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΣΚΟΠΕΥΤΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ

ΔΙΑ ΚΑΡΑΒΙΝΑΣ ΦΛΟΜΠΕΡ

Α'. ΟΜΑΣ ΚΥΠΕΛΟΝ ΑΡΓΥΟΥΝ

ΑΘΛΟΘΕΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΘΛΗΤΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ

Β'. ΟΜΑΣ ΚΑΡΑΒΙΝΑΝ ΦΛΟΜΠΕΡ

Γ'. ΟΜΑΣ ΠΙΣΤΟΛΙΟΝ ΦΛΟΜΠΕΡ

ΟΙ ΝΙΚΗΤΑΙ ΤΩΝ ΑΘΛΗΤΙΚΩΝ ΘΑ ΛΑΒΩΣΙ ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑ & ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΑΡΓΥΡΟΥΝ

ΟΙ ΔΕΥΤΕΡΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΧΑΛΚΟΥΝ
& ΟΙ ΤΡΙΤΟΙ ΜΟΝΟΝ ΔΙΠΛΩΜΑ

Βούρδουρα τῆ 10 'Ιουνίου 1911

ΑΘΗΝΑΙ - ΤΥΠΟΣ ΚΤΕΝΑ ΜΕΤΑΡΩΝ ΑΡΣΑΚΕΩΝ Κ ΟΥΡΙΩΝ 12 1945

7. Σκοπευτικοί Αγώνες 10 Ιουνίου 1911 και απονομή επάθλων στους νικητές

8. Ο Αθλητικός Σύλλογος Βουρβούρων διοργάνωσε Αθλητικούς και Σκοπευτικούς αγώνες 28-29 Αυγούστου 1911 στον Πάρνωνα

9. Φωτογραφία από τους αγώνες στο στάδιο «Πάρωνα» στον Άγιο Κωνσταντίνο.

10. Αργυρό στεφάνι στο σύλλογο των Βουρβούρων μετά από την κατάκτηση της πρώτης θέσης σε σκοπευτικούς αγώνες το 1912

11. Γυμναστικά όργανα του Αθλητικού Συλλόγου Βουβούρων τα οποία χρησιμοποιούνταν για την αύξηση της δύναμης

12. Προτομή του ιδρυτή του Αθλητικού Συλλόγου Βουρβούρων στην αυλή του σχολείου στα Βούρβουρα Αθανάσιου Ρωμαίου.

13. Η σκοπευτική ομάδα των Βουρβούρων το 1912 στα « Ελευθέρια», κατέκτησε την πρώτη θέση και το αργυρό στεφάνι

14. Μεταξωτή σημαία, έπαθλο της πρώτης θέσης της ομάδας Βουρβούρων στους Πανελληνίους Σκοπευτικούς αγώνες των Τρικάλων « Ελευθέρια » το 1912

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

1. Ιστορικός χρονολογικός πίνακας

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1827		Στο «πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος (Τροιζήνα, 1 Μαΐου 1827)» προβλεπόταν για πρώτη φορά η συμμετοχή στην κυβέρνηση υπουργού Παιδείας (άρθρο 126). Γεράσιμος Κώππας, πρώτος υπουργός παιδείας	Το Μάιο του 1827 ψηφίσθηκε στην εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας σύνταγμα της επανάστασης. Εκλογή Καποδίστρια «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος» - Συνθήκη του Λονδίνου -	
1828		Ίδρυση Ζωσιμαίας σχολής - Ίδρυση Ορφανοτροφείου Αίγινας -	Η άφιξη του Καποδίστρια ³⁵¹ το Φεβρουάριο του 1828 - Ο Καποδίστριας στο Ναύπλιο - πρωτόκολλο Λονδίνου - Γαλλική αποστολή στην Πελοπόννησο.	Ίδρύθηκε το 1828 στη Βαυαρία ειδική γυμναστική σχολή με διευθυντή τον Hans Ferdinand Massmann, με πρωτοβουλία του βασιλιά Λουδοβίκου του Α΄ Στην Αγγλία ο Thomas Arnold, εισήγαγε τη φυσική αγωγή
1829		Διαπιστώνεται το 1829 οι πρώτες προσπάθειες οργάνωσης της κατώτερης εκπαίδευσης - Ίδρυση Γεωργικής Σχολής Τίρυνθας - Ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης για την εκπαίδευση.	Δ' Εθνοσυνέλευση - Μάχη Πέτρας - Συνθήκη Ανδριανούπολης.	
1830		Ίδρυση του Κεντρικού Σχολείου στην Αίγινα - Ι.Π. Κοκκώνης, «Εγχειρίδιον διά τ' Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία».	Πρωτόκολλο Λονδίνου - Εκλογή Λεοπόλδου - Ιουλιανή Επανάσταση	
1831		Ταραχές στο Κεντρικό Σχολείο - Ίδρυση σχολείου από τον J. Hill στην Αθήνα	Δολοφονία Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου 1831) ³⁵²	

³⁵¹ Ο Καποδίστριας εξελέγει Κυβερνήτης της Ελλάδας το 1827 στην Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας με πρωτοβουλία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Η εκλογή του θεωρήθηκε ως ήττα των Αγγλικών συμφερόντων και νίκη της Ρωσικής διπλωματίας. Ο Καποδίστριας προσπάθησε να οργανώσει το Ελληνικό κράτος, ιδιαίτερα προσπάθησε πρώτα από όλα να οργανώσει τη δημόσια εκπαίδευση και να καταστείλει την πειρατεία, αλλά συνάντησε μεγάλη αντίδραση από τους υποστηρικτές του Αγγλικού κόμματος και των προκρίτων. Δολοφονήθηκε από την οικογένεια Μαυρομιχαλαίων το 1831. βλ. Νίκος Σβορώνος Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ασδραχά, ιστορική βιβλιοθήκη, ιγ' εκδ. Θεμέλιο, σσ 72,73, Αθήνα 1994

³⁵² Το Δημοτικόν Σχολείον, Περιοδικόν του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, Έτος Α, περίοδος Γ', σ.14, (υπό Θεόδωρου Αποστολόπουλου), Έν Αθήναις Οκτώβριος 1901

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1832			Ε' Εθνοσυνέλευση – Εκλογή Όθωνα - «Ηγεμονικό Σύνταγμα».	
1833		Ίδρυση Ελληνικού Σχολείου και Γυμνασίου στο Ναύπλιο – Σύσταση ειδικής επιτροπής για μελέτη του εκπαιδευτικού θέματος.	Ο Όθωνας στο Ναύπλιο – Αυτοκέφαλο Ελληνικής Εκκλησίας.	
1834	Ο Νόμος 6 Φεβρουαρίου 1834 για τη στοιχειώδη εκπαίδευση οι σωματικές ασκήσεις θα γίνονται δύο φορές την εβδομάδα με την εποπτεία δασκάλου. Ίδρύθηκε το πρώτο γυμναστήριο στο Ναύπλιο το 1834 υπό τη διεύθυνση του Γερμανού Κορκ	Ο νόμος περί δημοτικών σχολείων, της 6ης Φεβρουαρίου 1834 ορίζονται τα μαθήματα της προκαταρκτικής εκπαίδευσης, τα οποία είναι η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική, δια της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Ο Νόμος 6 Φεβρουαρίου 1834, για τη στοιχειώδη εκπαίδευση – Ίδρυση Διδασκαλείου' διευθυντής ο C. L. Korck – Σύσταση Εκκλησιαστικού Ταμείου.-	Το χειμώνα του 1834, η πρωτεύουσα του κράτους μεταφέρθηκε στην Αθήνα στην οποία δεν λειτουργούσε κανένα σχολείο Οι Τούρκοι εγκαταλείπουν την Ακρόπολη – Καταδίκη Κολοκοτρώνη – Απομάκρυνση του Μάουρερ – . Το χειμώνα του 1834, η πρωτεύουσα του κράτους μεταφέρθηκε στην Αθήνα	
1835		Ίδρυση του ορφανοτροφείου του Καίρη στην Άνδρο – Δ. 25 Μαρ. για ίδρυση δέκα ελληνικών σχολείων – Ι. Π. Κοικκώνης, Διευθυντής του Διδασκαλείου. Β.Δ (άρθρο 2) 25 Μαρτίου 1835 «περί συστάσεως δέκα Ελληνικών σχολείων», ιδρύονται Ελληνικά σχολεία στη Σπάρτη, Καλαμάτα, Πάτρα, Μεσολόγγι, Αμφίσσα, Λαμία, Χαλκίδα, Ύδρα και Τήνο – Με νέο Β.Δ. 13 Αυγούστου 1835 ιδρύονται Ελληνικά σχολεία και στην Άνδρο, στη Νάξο, στην Θήρα και στη Σκύρο	Ενηλικίωση Όθωνα.	
1836	Στο Β.Δ. της 31ης Δεκεμβρίου 1836 «Περί Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων» αναφέρεται για τη γυμναστική, πως οι ασκήσεις έπρεπε να γίνονται με την επίβλεψη δασκάλου κατά τη διάρκεια των ωρών της ανάπαυσης και της διακοπής των μαθημάτων	Ίδρυση Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας για την οργάνωση της μέσης εκπαίδευσης – Δ. για την ίδρυση «Πανεπιστημίου του Όθωνος».	Γάμος Όθωνα και Αμαλίας.	

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1837	Γεώργιος Παγών, «Περίληψις της Γυμναστικής» Διάταγμα «περί κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων, 31 Δεκεμβρίου 1836/ 12 Ιανουαρίου 1837	Ίδρυση Πανεπιστημίου Το 1837 εκδόθηκε Β.Δ. (25-2-1837) για τον αγωνιστικό αθλητισμό		Στη Σαξονία καθιερώθηκε η φυσική αγωγή το 1837
1838	Ο Δήμος Λετρίνων (Πύργο) διοργάνωσε την 25 ^η Μαρτίου 1838 αγώνες σύμφωνα με τα Ολυμπιακά πρότυπα, σε αντίθεση με τα χαρακτηριστικά του Γερμανικού γυμναστικού συστήματος εκπαίδευσης	Δ. 19 Μαρ. αναστέλλει είσπραξη διδάκτρων δημοτικών σχολείων.	Ο Όθωνας στη Σμύρνη.	
1839				
1840				
1841			Α. Μαυροκορδάτος πρωθυπουργός – Ίδρυση Εθνικής Τράπεζας.	
1842		“Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου Νέος” – Ίδρυση Φιλολογικού Φροντιστηρίου στο πανεπιστήμιο – C. L. Korck.		
1843	Στο τέλος του σχολικού έτους 1843-1844 ο γυμνασιάρχης Χρυσοβέργης σε έκθεση προς το υπουργείο παιδείας επισημαίνει την ανάγκη φροντίδας από το υπουργείο, της σωματικής ανάπτυξης των μαθητών και της αξιοποίησης του γυμναστηρίου προς άσκηση της νεολαίας του Ναυπλίου	Β.Δ. «περί οικοδομής Λυκείου του Ι. Α. Βαρβάκη» - Ίδρυση Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής.	Επανάσταση 3 ^{ης} Σεπτεμβρίου (για παραχώρηση Συντάγματος).	
1844		Αντιπροσώπηση καθηγητών πανεπιστημίου στη Βουλή – Πεθαίνει ο Γρ. Κωνσταντάς.	Ο Ιωάννης Κωλέττης ³⁵³ σε ομιλία του στην εθνοσυνέλευση τον Ιανουάριο του 1844 για τους ετερόχθονες, υποστήριξε το πολιτικό και εθνικιστικό ιδεώδες. Σύνταγμα –	

³⁵³ Ο Ιωάννης Κωλέττης γεννήθηκε στο Συρράκο Ιωαννίνων το 1773 όπου και παρακολούθησε τα μαθήματα του τοπικού σχολείου. Μετά το σχολείο έζησε για λίγο στα Γιάννενα και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Με τη βοήθεια του θείου του σπούδασε στην Ιταλία (Πίζα) ιατρική για επτά χρόνια. Περίπου το 1810 επέστρεψε στα Γιάννενα και εργάστηκε ως προσωπικός γιατρός στο γιό του Αλή Πασά, τον Μουχτάρ. Το 1819 έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και στις 25 Ιουνίου 1821 κήρυξε μαζί με τον Ιωάννη Ράγκο την επανάσταση στο Συρράκο και τους Καλαρούτες. Η προσπάθεια απέτυχε με αποτέλεσμα την καταστροφή των δύο χωριών και τη διαφυγή του Κωλέττη στο Μεσολόγγι και αργότερα στην Πελοπόννησο. Υπέρομαχος της Μεγάλης Ιδέας φιλοδοξούσε την απελευθέρωση των υπόδουλων περιοχών του Ελληνισμού και τη δημιουργία μιας μεγάλης δύναμης στα Βαλκάνια.

			Κυβέρνηση Κωλέττη.	
	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1845	Ο Φωκιανός γεννήθηκε το 1845 στην Αθήνα			
1846				
1847			Πεθαίνει ο Ιωάννης Κωλέττης.	
1848		Φοιτητικές ταραχές: «Μανούσεια».	Επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη.	Το 1848 ιδρύθηκε στο Βερολίνο γυμναστήριο για την εκπαίδευση καθηγητών και διδασκάλων της φυσικής αγωγής με πρότυπο το κεντρικό γυμναστήριο της Στοκχόλμης, με διευθυντή τον ταγματάρχη Hugo Rothstein
1850				
1851	Ο Ηλίας Σταθόπουλος ο οποίος σε αναφορά του προς τον Όθωνα το 1851 καταγγέλλει την εγκατάλειψη της φυσικής αγωγής και παράλληλα παρατηρεί την έλλειψη γνώσεων των διδασκάλων καθώς επίσης και την έλλειψη κατάλληλων εκπαιδευτηρίων. ³⁵⁴	Σύσταση Γνωμοδοτικού Συμβουλίου για τα εκπαιδευτικά θέματα.		
1852		«Εφημερίς των Μαθητών».		
1853		Ίδρυση Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα.	Κριμαϊκός πόλεμος – Η Ρωσία δηλώνει προστασία των ραγιάδων.	
1854		Ίδρυση Αμαλιείου Ορφανοτροφείου κορασίδων – Γ. Γεννάδιος.	Επανάσταση στην Ήπειρο και στην Θεσσαλία – Αγγλογαλλικός στόλος στον Πειραιά – Χολέρα στην Αθήνα και στον Πειραιά.	
1855	Ο γιατρός και καθηγητής Κ. Γ. Μακκός, ύστερα από εντολή της συγκλήτου, εκφώνησε λόγο, στον ετήσιο εορτασμό του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1855, στον οποίο υπογράμμισε την παιδαγωγική και υγιεινή σημασία της φυσικής αγωγής	Αύξηση των γυμνασίων του κράτους από 1 σε 7.		

³⁵⁴ Ι. Ε. Χρυσάφη, (διευθυντού της Σωματικής Αγωγής παρά τῷ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας), Οἱ σύγχρονοι διεθνεῖς Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες, τ. Α, σ.σ. 20,21, Ἐν Αθήναις 1930

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1856			Χάτσι-Χουμαγιούν – Συνθήκη Παρισιού.	
1857	Το 1857 για πρώτη φορά προβλέπεται στον προϋπολογισμό των εξόδων του υπουργείου των εκκλησιαστικών και της δημόσιας εκπαίδευσης για το έτος 1858, πίστωση για ειδικό δάσκαλο της φυσικής αγωγής 1560 δραχμών και πίστωση για την ίδρυση γυμναστηρίου, συνολικά 2500 δραχμές		Άρση αποκλεισμού στον Πειραιά.	
1858	Το μάθημα είχε εισαχθεί στο πρόγραμμα του σχολείου της Φ.Ε. το 1858-1859. Το πρώτο γυμναστήριο μετά το 1836 ιδρύθηκε το 1858 από τη βασίλισσα Αμαλία, απέναντι από το υπουργείο στρατιωτικών, για να γυμνάζεται ένας ακόλουθος της Αιθίοπας.	Το 1858 εκδόθηκε διάταγμα (28-8-1858) «περί συστάσεως Ολυμπίων». Την ιδέα επινόησε ο Ευάγγελος Ζάππας ³⁵⁵ ο οποίος ήταν και ο εμπνευστής και ευεργέτης των αγώνων.		
1859		Τα Α Ολύμπια διεξήχθησαν 15 Νοεμβρίου 1859 ημέρα Κυριακή. Στα χαρακτηριστικά των αγώνων ήταν η είσοδος των θεατών στους αγωνιστικούς χώρους.	«Σκιαδικά».	
1860	Το 1860 ιδρύεται στην Αθήνα ειδική σχολή υπαξιωματικών προγυμναστών			
1861				
1862	Η φυσική αγωγή εισήχθη στα κατώτερα εκπαιδευτήρια με ψήφισμα (8-12- 1862, Ε τ Κ φ. 19) της προσωρινής κυβέρνησης. ³⁵⁶	Μετονομασία πανεπιστημίου –	Επανάσταση στην Αθήνα – Έξωση του Όθωνα – Εθνοσυνέλευση.	1862

³⁵⁵ Γιός εμπόρου από το Λάμποβο του Τεπελενίου, γεννήθηκε το 1800. Από 13 ετών μέχρι το 20^ο έτος της ηλικίας του ανήκε στη φρουρά του Αλή Πασά. Αργότερα ακολούθησε το Μάρκο Μπότσαρη και μετά τη συνθηκολόγηση του Σουλίου πήγε στο Μεσολόγγι. Μετά την επανάσταση ασχολήθηκε με εμπορικές και γεωργικές δουλειές στην Τουρκοκρατούμενη Μακεδονία, αλλά όχι για μεγάλο χρονικό διάστημα και κατέληξε στο Βουκουρέστι το 1831. Μαζί με τον ξάδερφό του Κωνσταντίνο έγιναν από τους μεγαλύτερους γαιοκτήμονες στη Ρουμανία. Πέθανε 19 Ιουνίου 1865 στη Ρουμανία.

³⁵⁶ Προσωρινή κυβέρνηση Δ.Γ. Βούλγαρη, Κ. Κανάρη, Μ. Ρούφο, 8 Δεκεμβρίου 1862

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1863	Το «Βασιλικό γυμναστήριο» διέκοψε τη λειτουργία το 1863 εξαιτίας της αλλαγής της πολιτικής κατάστασης στη χώρα		Εκλογή Γεωργίου – Αφιξη Γεωργίου.	1863
1864		Κλείνει το Διδασκαλείο – Σχέδιο ειδικής επιτροπής για τη μέση εκπαίδευση – Ι. Κοκκώνης. Το Ελληνικό παρθεναγωγείο ιδρύθηκε το 1864 με διευθύντρια την κ. Φ. Μ. Χίλλ και υποδιευθύντρια την Αικατερίνη Λασκαρίδου	Ένωση των Επτανήσων το 1864 με την Ελλάδα σύνταγμα – Ίδρυση Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού.	1864
1865				1865
1866		Τα γυμνάσια του κράτους γίνονται 16. Υπουργός Ξανά ο Χριστόπουλος	Η Κρήτη κηρύσσει την ένωση με την Ελλάδα – Πόλεμος Αυστρίας – Πρωσίας.	1866
1867		Ίδρυση πέντε Ναυτικών Σχολείων – Νέα προγράμματα μέσης εκπαίδευσης.	Πεθαίνει ο Όθωνας – Γάμος Γεωργίου Α΄ – Όλγας.	1867
1868	Ο κανονισμός του δημόσιου γυμναστηρίου ³⁵⁷ (1868) Αθηνών. Ο Παγών παρέμεινε διευθυντής του δημόσιου γυμναστηρίου μέχρι το 1868 όπου και αντικαταστάθηκε από τον Φωκιανό.	Ιδρύθηκε το 1868 ο Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων «Εφημερίς των παιδων»	Διακοπή Ελληνοτουρκικών σχέσεων.	1868
1869		Ίδρυση Συλλόγου «προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος».	Η Ελλάδα υποχρεώνεται να εγκαταλείψει την Κρήτη.	Η φυσική αγωγή στη Γαλλία κατέστη μάθημα υποχρεωτικό στα σχολεία το 1869
1869		Τα Β΄ Ολύμπια πραγματοποιήθηκαν το 1870 (15 Νοέμβριου) Ίδρυση παραρτημάτων του διδασκαλείου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας: Κέρκυρα, Πάτρα, Λάρισα.	Σφαγή του Δήλεσι – Ίδρυση Βουλγαρικής Εξαρχίας – Γαλλοπρωσικός πόλεμος.	Στην Αυστρία η φυσική αγωγή εισήχθη σαν υποχρεωτικό μάθημα στα περισσότερα σχολεία το 1870 με το σύστημα Spiess και Jahn
1870				

³⁵⁷ Έγγραφο 14/ Οκτωβρίου 1868 κανονισμός του δημόσιου γυμναστηρίου, Υ.Ε.Δ.Ε., Α. Μαυρομιχάλης

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1871	Σύμφωνα με το Β. διάταγμα της 18ης Φεβρουαρίου 1871, διορίστηκαν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα ανθυπασπιστές του Βασιλικού στρατού με σκοπό τη διδασκαλία των στρατιωτικών ασκήσεων ³⁵⁸ , για τους μαθητές άνω των 14 ετών.	Ν. ΥΗ' απαγορεύει μεταθέσεις εκπαιδευτικών . Παραλυσία των δημόσιων σχολείων , στροφή προς τα ιδιωτικά.		«Κομμούνα των Παρισίων» - Δημιουργία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. 1871
1872		- Ίδρυση Συλλόγου Κυριών υπέρ της Γυναικείας εκπαίδευσεως.	Το Πατριαρχείο κηρύσσει τους Βουλγάρους σχισματικούς – Η Ελλάδα στην παγκόσμια έκθεση της Βιέννης.	1872
1873		Ίδρυση Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου.		1873
1874	Το 1874 ο Φωκιανός συμμετείχε στην επιτροπή των Ζάππειων Ολυμπιάδων και εργάστηκε για την πραγματοποίηση των αγώνων, με τη βοήθεια των συνεργατών του Αρ. Νικολάου και Δανιήλ Τζιώτη. ³⁵⁹	Το 1874, 21 Οκτωβρίου, κατά την ανάληψη των καθηκόντων της πρωτανείας, ο Γεώργιος Μακκάς εκφώνησε νέο λόγο στο εθνικό πανεπιστήμιο στον οποίο αναφέρει πέντε προϋποθέσεις για την καλή υγεία και μακροβιότητα του ανθρώπου Πρόταση να υπαχθεί η στοιχειώδης εκπαίδευση στην Εκκλησία. – Βρατσάνος, «Το Δημοτικόν Σχολείον εν Ελλάδι» - Ίδρυση «Παιδαγωγείου» στην Αθήνα.	Χαρίλαος Τρικούπης: «Τις πταιει;»	1874
1875		Στα αγωνίσματα των Γ' Ολυμπίων 18 Μαΐου 1875 που διεξήχθησαν στο Παναθηναϊκό Στάδιο προστέθηκαν, τα κολυμβητικά τα οποία διεξήχθησαν στο Φάληρο χωρίς μεγάλη συμμετοχή. Ίδρυση «Παιδαγωγείου» στην Θεσσαλονίκη.	Κυβέρνηση Τρικούπη – Γ' Γαλλική Δημοκρατία.	1875
1876	Ο υπουργός Γ. Μίλησης υπογράφει έγγραφο του Υ.Ε.Δ.Ε. προς τους γυμνασιάρχες 7 Ιουνίου 1876, στο οποίο, προτείνει να αποκτήσουν το βιβλίο του λοχαγού του πεζικού Δ. Βούρβαχη.	Αποφάσεις για στολή μαθητών – Ίδρυση Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης.	Εφεύρεση τηλεφώνου.	1876

³⁵⁸ Οι στρατιωτικές ασκήσεις διακόπηκαν από το σχολικό πρόγραμμα 25 Οκτωβρίου 1877

³⁵⁹ Ευστάθιος Ζάννας, Η εξέλιξη του θεσμού της Γυμναστικής και των αγωνιστικών δραστηριοτήτων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα, από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, διδακτορική διατριβή, σ.107, Αθήνα 2003

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1877	<p>Το (1877) καταργούνται οι στρατιωτικές ασκήσεις λόγω αδυναμίας του στρατεύματος.</p> <p>Στο πρακτικό του Γυμνασίου Ναυπλίου (αρ. 111), το οποίο υπογράφεται από τον προγυμναστή και τον γυμνασιάρχη Μακόπουλο 21 Φεβρουαρίου 1877, αναφέρεται ο διορισμός προγυμναστή των στρατιωτικών ασκήσεων των μαθητών, ο υπολοχαγός Αναστάσιος Παναγιωτόπουλος, ύστερα από διαταγή του 4^{ου} πεζικού τάγματος με αριθ. 847, (18 Φεβρουαρίου)</p>	<p>Το 1877 εκπονήθηκαν εκπαιδευτικά νομοσχέδια από τον υπουργό Μίληση σε συνεργασία με παιδαγωγούς, με σκοπό τη βελτίωση της βασικής εκπαίδευσης</p> <p>Πανταζίδης διδάσκει Γυμνασιακή Παιδαγωγική στο Πανεπιστήμιο.</p>	<p>Ελληνικά στρατιωτικά σώματα στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία – Εφεύρεση φωνογράφου.</p>	1877
1878	<p>Η επιτροπή των Ολυμπίων ίδρυσε το 1878 το Κεντρικό Γυμναστήριον (Ιωάννης Φωκιανός) υπό την διεύθυνση του Ελβετού Μπορέλ. Σκοπός του κεντρικού γυμναστηρίου Αθηνών³⁶⁰ ήταν η εκπαίδευση γυμναστών για τη διδασκαλία της φυσικής αγωγής στο δημοτικό και στη μέση εκπαίδευση</p> <p>Το Β.Δ., 25 Μαΐου 1878, «περί κατανομής των διδακτέων μαθημάτων εν τῷ διδασκαλείῳ» στην Αθήνα αναφέρει ότι στις τρεις τάξεις του διδασκαλείου η φυσική αγωγή διδάσκεται. Ίδρυση του διδασκαλείου Αθηνών το 1878, οι δάσκαλοι εκπαιδεύτηκαν και στη φυσική αγωγή</p>	<p>Ο νόμος ΧΘ' 11 Ιανουαρίου 1878, «περί συστάσεως διδασκαλείου» στην Αθήνα στο άρθρο 1Ν. ΧΘ' για ίδρυση Διδασκαλείου – Ίδρυση Διδασκαλείου στη Θεσσαλονίκη από το Σύλλογο ... γραμμάτων – «Πλάτων» (περιοδ.).</p>	<p>Συνθήκη Αγίου στεφάνου – Η Κύπρος περιέρχεται στους Άγγλους – Συνέδριο Βερολίνου.</p>	1878

³⁶⁰ Ο νόμος ΑΧΗ' 20 Δεκεμβρίου 1887, το κεντρικό γυμναστήριο, κυβέρνηση Χ. Τρικούπη Υ.Ε.Δ.Ε. Π. Μανέτας

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1879	<p>Συνέδριο των Ελληνικών συλλόγων το 1879 προτείνεται η ίδρυση γυμναστικού συλλόγου στην Αθήνα με σκοπό την άσκηση του σώματος και την υγεία και ευεξία των πολιτών, αλλά και για να προετοιμαστούν κατάλληλα Έλληνες στρατιώτες, ώστε να υπερασπιστούν τα συμφέροντα της πατρίδας.</p> <p>Ο Φωκιανός επανήλθε 9 Ιουλίου 1879 έπειτα από παρότρυνση του υπουργού παιδείας όπου και διορίστηκε στο δημόσιο κεντρικό γυμναστήριο</p>	<p>Ο πρώτος σύλλογος ιδρύθηκε το 1879 με την ονομασία «Ελληνικός Γυμναστικός Σύλλογος» χωρίς ιδιαίτερη δραστηριότητα.³⁶¹</p> <p>Το πρώτο συνέδριο Ελληνικών συλλόγων διεξήχθη 20 Νοεμβρίου 1879 με πρωτοβουλία του Ηπειρώτη Ηροκλή Βασιάδη</p> <p>«Διάπλασις των Παίδων».</p>	Απεργίες στη Σύρο.	1879
1880	<p>Ο υπουργός των εκκλησιαστικών και της δημόσιας εκπαίδευσεως Μαυροκορδάτος, γνωστοποίησε με έγγραφο προς το γυμνασιάρχη Ναυπλίου 17 Μαΐου 1880 και τους νομάρχες, την πρόθεση για ένταξη του μαθήματος της φυσικής αγωγής στα γυμνάσια</p>	<p>Ο Κωνσταντίνος Αδοσίδης Ηγεμόνας της Σάμου το Μάιο του 1880 ορίζει την έναρξη των γενικών ετήσιων εξετάσεων σε όλα τα εκπαιδευτήρια της ηγεμονίας</p> <p>Νομοσχέδια Αυγερινού – Β.Δ. 3 Σεπτ. για την κατάργηση της αλληλοδιδασκτικής</p>		1880
	<p>Ο υπουργός Ε.Δ.Ε., Ν. Μαυροκορδάτος ενημερώνει με εγκύκλιο 28 Μαΐου 1880 (αριθ. Πρωτ. 7865) τους γυμνασιάρχες για τη ανάγκη διακοπής των στρατιωτικών ασκήσεων στο σχολείο</p>			
1881		<p>Δ. Πετρίδης, «Στοιχειώδεις πρακτικά Οδηγίαί διά την Διδασκαλίαν...εν τοις Δημοτικίς Σχολείοις».</p>	<p>Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Αρτας το 1881</p> <p>Προσάρτηση μέρους Θεσσαλίας και Ηπείρου –</p> <p>Siemens, πρώτος ηλεκτροκίνητος σιδηρόδρομος.</p>	1881

³⁶¹ Ιωάννη Ε. Χρυσάφη, (διευθυντού της Σωματικής Αγωγής παρά τῷ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας), Οί σύγχρονοι διεθνείς Ὀλυμπιακοί Ἀγώνες, Τόμος Α' σ. 134, Ἐν Ἀθήναις 1930

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1882	<p>Πρώτη τεσσαρακονθήμερη σχολή γυμναστών</p> <p>Το 1882 ιδρύθηκε το πρώτο αθλητικό σωματείο της Σάμου με την επωνυμία «Γυμναστικός λαϊκός όμιλος»</p> <p>Β. Διάταγμα³⁶² του Υ.Ε.Δ.Ε. (22 Νοεμβρίου 1882) Κ. Λομβάρδου, της κυβέρνησης Χ. Τρικούπη Δημιουργία ειδικού γυμναστηρίου σε κάθε γυμνάσιο για την άσκηση των μαθητών. Επίσης διορίζεται γυμναστής με μισθό 150 δραχμές το μήνα.</p> <p>Διάταγμα περί συστάσεως γυμναστηρίων και διορισμού γυμναστού του έν Πάτραις Γυμνασίου, Έν Αθήναις ,13 Σεπτεμβρίου 1882 (ΑΡ.102)</p> <p>Διάταγμα περί συστάσεως γυμναστηρίου έν Ναυπλίω, έν Αθήναις 12 Οκτωβρίου 1882, (αρ.133)</p> <p>Διάταγμα περί συστάσεως γυμναστηρίου εν Καλάμαις, έν Αθήναις 3 Δεκεμβρίου 1882 , (δ. αρ. 184)</p> <p>Με το άρθρο 4 του Β.Δ. του 1882, 22 Νοέμβρη ο βαθμός της φυσικής αγωγής είχε την ίδια βαθμολογική αξία με τα άλλα μαθήματα και επηρέαζε το γενικό βαθμό επίδοσης του μαθητή.</p> <p>Διάταγμα περί τού μισθού τού διευθυντού τού έν Αθήναις</p>	<p>Αθλητικός σύλλογος (1882)</p> <p>Ν., ΑΛΘ' για ίδρυση ναυτικών σχολών – Ν., ΑΜΒ' για τα σχολικά βιβλία – Καθηγητές Πανεπιστημίου αιρετοί.</p>	<p>Κυβέρνηση Τρικούπη – Κατασκευή ελληνικού σιδηροδρομικού δικτύου – «Τριπλή Συμμαχία».</p>	1882

³⁶² Το διάταγμα περί γυμναστήριων 22 Νοέμβριου 1882 και η προσάρτηση τους στα γυμνάσια

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827- 1912
	δημοσίου γυμναστηρίου, εν Αθήναις, 18 Δεκεμβρίου 1882			
1883	N., ΑΡΙΘ' για στρατιωτικές ασκήσεις στα γυμνάσια. Διάταγμα «περί γυμναστικής των μαθητών των Ελληνικών σχολείων» 24 Ιανουαρίου 1883, την υποχρεωτική διδασκαλία της φυσικής αγωγής από τους μαθητές των Ελληνικών σχολείων Ο νόμος ΑΡΙΘ' 31 Μαρτίου του 1883 «περί εισαγωγής των στρατιωτικών ασκήσεων εις τά γυμνάσια καί Ελληνικά σχολεία»	Μεγάλη έκτακτη επιθεώρηση δημοτικών σχολείων της χώρας – N., ΑΡΙΘ' για στρατιωτικές ασκήσεις στα γυμνάσια.		1883
1884	Ίδρυση Σχολής Γυμναστών Προσωρινή σχολή γυμναστών, Β.Δ. / 9 Ιουνίου 1884 Κυβέρνηση Χ. Τρικούπη – Υ.Ε.Δ.Ε. , Δ. Βουλπιώτης Εγκύκλιος του υπουργού Ε.Δ.Ε., Δ. Σ. Βουλπιώτη (21 Απριλίου 1884), προς τους γυμνασιάρχες των γυμνασίων Αθηνών και στους διευθυντές του Βαρβακείου Λυκείου «περί απουσιών των μαθητών εκ των στρατιωτικών ασκήσεων»	Δ. 11 Μαΐου για τις εξετάσεις στη μέση εκπαίδευση – Νέα προγράμματα μέσης εκπαίδευσης (ειδική πρόβλεψη για τα Νέα Ελληνικά) –		1884
	Στον έλεγχο των ενιαυσίων εξετάσεων, του γυμνασίου Ναυπλίου το σχολικό έτος 1883-1884, η φυσική αγωγή συγκαταλέγεται μεταξύ των διδασκόμενων μαθημάτων και σε κάθε μαθητή διαπιστώνεται βαθμός στο γνωστικό αντικείμενο της φυσικής αγωγής			
1885	Στο πρόγραμμα των Ελληνικών σχολείων Καρλοβασίου, Μαραθοκάμπου και Μυτιληνών του σχολικού έτους 1885-1886, η φυσική αγωγή συγκαταλέγεται μεταξύ των διδασκόμενων μαθημάτων	N., ΑΣΞΓ' για την κατάργηση διδάκτρων στο δημοτικό – Αικ. Λασκαρίδου, «Πραγματεία περί του Γροιβελιανού Συστήματος».		1885

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827- 1912
1886	Υπογράφεται από τον Ηγεμόνα Αλέξανδρο Καραθεοδωρή 19 Φεβρουαρίου 1886 το πρόγραμμα και διαπιστώνεται ότι η φυσική αγωγή αναφέρεται και στις δύο τάξεις των Ελληνικών σχολείων. Η πρόταση του συλλόγου των καθηγητών του Πυθαγόρειου γυμνασίου ³⁶³ για τα	Ίδρυση Βαρβακειού Λυκείου – Νέα προγράμματα μέσης εκπαίδευσης. Σύμφωνα με το νόμο 396, της Σαμιακής νομοθεσίας περί παιδείας, της 9ης Σεπτεμβρίου 1886 κεφ. Α, τα σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης διακρίνονται σε κοινά και πλήρη	Συμμαχικός αποκλεισμός του Πειραιά.	1886
	διδασκόμενα μαθήματα η φυσική αγωγή εμφανίζεται και στις τέσσερις τάξεις του Γυμνασίου από τρεις ώρες την εβδομάδα. Ο γυμνασιάρχης σε έγγραφο 17 Απριλίου 1886 προς τον ηγεμόνα, γνωστοποιεί την ανάγκη χρήσης οργάνων όπως, ενός μονόζυγου, ενός διζύγου, 35 ζευγαριών κορυνών, 35 κονταριών, αλτήρων και άλλων.			
1887	22 Μαρτίου, λόγος Ιωάννου Καρακατσάνου στον Αθλητικό Σύλλογο περί γυμναστικής στο δημοτικό σχολείο της Ηγεμονίας Σάμου, κατά το σχολικό έτος 1887-1888, η φυσική αγωγή δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των μαθημάτων-	Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας εφαρμόστηκε έως το 1877N., ΑΧΚΕ' «περί τελών χαρτοσήμου» (Δίδακτρα) – Ίδρυση Συνδέσμου Ελλήνων Δημοδιδασκάλων.		1887

³⁶³ Το 1855 ιδρύθηκε το «Πυθαγόρειο γυμνάσιο» επί Ηγεμονίας Ιωάννη Γκίκα, ενώ στην αρχή δίδαξαν οι Λεόντιος Κληρίδης (Ελληνικά) , Γεράσιμος Μ. Ραζής (γεωγραφία, μαθηματικά, ιστορία) και Ιωάννης Ρωμάνο (Γαλλικά και Ιταλικά)

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827- 1912
	Νόμος 433 της 29 Ιουλίου 1887, περί δημοτικής εκπαίδευσης. Στο δεύτερο κεφάλαιο και στο τρίτο άρθρο του νόμου, γνωστοποιούνται τα μαθήματα τα οποία διδάσκονται στα δημοτικά σχολεία. Η φυσική αγωγή δηλώνεται ως ένα από τα μαθήματα των τεχνικών μαθημάτων			
1888	Στον έλεγχο των ενιαυσίων εξετάσεων, του γυμνασίου Ναυπλίου το σχολικό έτος 1883-1884, 1887-1888, η φυσική αγωγή συγκαταλέγεται μεταξύ των διδασκόμενων μαθημάτων και σε κάθε μαθητή διαπιστώνεται βαθμός στο γνωστικό αντικείμενο της φυσικής αγωγής		Πρώτη βενζινομηχανή.	1888
1889	Στον έλεγχο των ενιαυσίων εξετάσεων, του γυμνασίου Ναυπλίου το σχολικό έτος 1888-1889, η φυσική αγωγή συγκαταλέγεται μεταξύ των διδασκόμενων μαθημάτων και σε κάθε μαθητή διαπιστώνεται βαθμός στο γνωστικό αντικείμενο της φυσικής αγωγής	Τα Ολύμπια (Δ') διοργανώθηκαν για τελευταία φορά το Μάιο του 1889 Νομοσχέδιο Θεοτόκη – Ι. Πανταζίδης, «Γυμνασιακή Παιδαγωγική».		1889
1890	Στο Κεντρικό γυμναστήριο διοργανώθηκαν ετήσιοι αγώνες 19 Μαΐου 1890 στους οποίους παραβρέθηκαν υπουργοί και παρακολούθησαν αγώνες ασκήσεων επί κρίκων, αναρρίχησης, άρσης βαρών, δίζυγου, αλμάτων, δισκοβολίας και μονόζυγου. Το 1890 η γενική συνέλευση επί Ηγεμονίας Αλέξανδρου Καραθεοδωρή αποφάσισε την πρόσληψη καθηγητή φυσικής αγωγής στο Πυθαγόρειο γυμνάσιο		Σύσταση του Κεντρικού Σοσιαλιστικού συλλόγου στην Αθήνα.	1890

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1891	Ίδρυση του Πανελληνίου γυμναστικού συλλόγου το 1891 στον οποίο πρόεδρος ήταν ο Φωκιανός. Οι αγώνες του Πανελληνίου γυμναστικού συλλόγου διεξήχθησαν αγώνες στο Κεντρικό Γυμναστήριο, 30-31 Μαΐου 1891 με ιδιαίτερη επισημότητα	Β.Δ. περί εγκρίσεως καταστατικού του εν Πάτραις Παναχαϊκού Γυμναστικού Συλλόγου 26 Αυγούστου 1891 ³⁶⁴)	Ίδρυση Γεωργικής Εταιρείας – Γαλλορωσική Συμμαχία.	1891
1892	Το συμβούλιο του Πανελληνίου συλλόγου οργάνωσε μαθήματα το καλοκαίρι το 1892, για σαράντα δασκάλες της γυμναστικής	Το 1892 με τον νόμο ΒΟΘ' (6 Αυγούστου 1892) ιδρύθηκαν τα υποδιδασκαλεία σε κάθε νομό για να καλύψουν τις αδυναμίες των δασκάλων με ελλιπή μόρφωση. Η γυμναστική διδάσκεται από 3 ώρες. άρθρα 17 και 26 Το καλοκαίρι του 1892 πραγματοποιήθηκαν στην Πάτρα και στην Αθήνα δύο γυμναστικές επιδείξεις από 360 Γερμανούς γυμναστές και γυμνάστριες Ν., ΒΝΔ' (Δίδακτρα) – Ν., ΒΠΕ' για τα δημοτικά σχολεία.		1892
1893	Ο Φωκιανός υπέβαλε υπόμνημα 20 Σεπτεμβρίου 1893 στον υπουργό παιδείας Αθανάσιο Ευταξία, είκοσι δύο χρόνια μετά την εισαγωγή των στρατιωτικών ασκήσεων και ζήτησαν την κατάργησή τους. Κανονισμός του Κεντρικού Γυμναστηρίου και της Ειδικής Γυμναστικής Σχολής, Β.Δ. 29 Σεπτεμβρίου 1893, Υ.Ε.Δ.Ε. Αθ. Ευταξίας	Διάταγμα 22 Νοεμβρίου 1883 έδωσε τη δυνατότητα σε Έλληνες οι οποίοι αγαπούσαν τη φυσική αγωγή να σπουδάσουν σε πανεπιστήμια της Ευρώπης με υποτροφία έπειτα από εξετάσεις Το 1893 ιδρύθηκε ο Εθνικός γυμναστικός σύλλογος Ν., ΒΡΑ' για τα σχολικά βιβλία – Σύσταση ειδικής επιτροπής για μελέτη θεμάτων δημοτικών σχολείων και διδασκαλείων.	Διόρυγα Κορίνθου – Ο Τρικούπης κηρύσσει στη Βουλή χρεοκοπία.	1893

³⁶⁴ Κώστας Σοφινός, Το νομικο καθεστώς της παιδικής ηλικίας και της νεότητας 1833-1900, Συναγωγή νόμων διαταγμάτων εγκυκλίων καταστατικών, τόμος πρώτος, σ. 532, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1988

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1894	<p>Υπογράφεται διάταγμα από τον Υ.Ε.Δ.Ε. Δ.Μ. Καλιφρονά «περί προγραμμάτων των μονοταξίων δημοτικών σχολείων των αρρένων» (10 Αυγούστου 1894) το μάθημα της φυσικής αγωγής διεξάγεται σε συνδιδασκαλία όλων των τάξεων -</p> <p>Διάταγμα «περί αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του γραμματείου» το μάθημα της φυσικής αγωγής διεξάγεται με τη συνδιδασκαλία όλων των τάξεων, το υπογράφει ο Υ.Ε.Δ.Ε. Δ.Μ. Καλιφρονάς 21 Σεπτεμβρίου 1894.-</p> <p>Υ.Ε.Δ.Ε. 1894 η γυμναστική εμφανίζεται μεταξύ των άλλων μαθημάτων σε όλες τις τάξεις με εκτέλεση ελευθέρων και τακτικών ασκήσεων καθώς και παιδιών</p> <p>Ωρολόγιο πρόγραμμα τετρατάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων,</p>	<p>Το 1894 ανακοινώθηκαν τα πρώτα ολοκληρωμένα επιστημονικά προγράμματα από τον Παπαμάρκο για όλα τα δημοτικά σχολεία. Στα τετρατάξια δημοτικά σχολεία αρρένων η φυσική αγωγή αναφέρεται στο πρόγραμμα σε όλες τις τάξεις (πρώτη και δεύτερη από 4 ώρες και τρίτη και τέταρτη τάξη από 3 ώρες). Προγράμματα δημοτικών σχολείων – Ίδρυση</p> <p>Το 1894 με πρωτοβουλία του Πανελληνίου ποδηλατικού συλλόγου διεξήχθησαν αγώνες ποδηλασίας</p> <p>Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας.</p>	<p>Εορτασμός της πρωτομαγιάς στην Αθήνα</p>	1894
1895	<p>Ο ηγεμόνας της Σάμου Γεώργιος Βέροβιτς εκ μέρους της Βουλής, απαντά στον γυμνασιάρχη του Πυθαγορείου 2 Φεβρουαρίου 1895, ότι η Βουλή συμφωνεί στη δαπάνη για την ίδρυση της γυμναστικής, «συνιστώμεν την πραγματοποίηση ταύτης», με σκοπό τη μόρφωση της νεολαίας της Σάμου—</p> <p>Τον ίδιο χρόνο διορίζεται ως γυμναστής ο Κωνσταντίνος Ανδρεαδάκης (αρχηγός της Ηγεμονικής χωροφυλακής μέχρι τότε) με μισθό 250 γρόσια- Ο γυμνασιάρχης του Πυθαγορείου Γυμνασίου Σάμου, Ν. Στεργιογλίδης με έγγραφο προς τον ηγεμόνα αναφέρει «μεγάλην τιμήν και μέγα κλέος εις την Υμ. Υψηλότητα ως είνε η ίδρυσις Γυμναστικής τελειοτάτης και δυναμένης να παραβληθή προς τας αρίστας Γυμναστικάς της Ευρώπης».</p>	<p>Ν. , ΒΤΜΘ', 3 Σεπτεμβρίου, για τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση.</p> <p>Υ.Π. Δημ. Γ. Πετρίδης νόμο Β.Τ.Μ.Θ.' «Περί στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδύσεως» ο οποίος ψηφίστηκε το 1895, Ο νόμος Β.Τ.Μ.Θ. το 1895 ορίζει δύο κατηγορίες δημοτικών σχολείων, τα κοινά και τα πλήρη δημοτικά σχολεία. Οι αθλητικές δραστηριότητες συνεχίστηκαν με τη διοργάνωση των πρώτων Πανελλήνιων αγώνων εκτός Αθηνών, «Τα Τήνια» (15-8-1895) με πρωτοβουλία του Εθνικού</p>	<p>Εκλογική αποτυχία Τρικούπη (Α – πρ.) – Πρώτα τηλέφωνα στην Ελλάδα – Röntgen: ακτίνες X – Αδερφοί Lumière: κινηματογράφος,</p>	1895

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1896	<p>Πέθανε το Μάιο του 1896 ο Φωκιανός- Σε επιστολή του Ηγεμόνα Γεωργίου Βέροβιτς 17 Μαΐου 1896 γίνεται γνωστό ότι επικυρώνεται το καταστατικό του Γυμναστικού Ομίλου Λιμένος Βαθέος.³⁶⁵- Πληροφορούμαστε επίσης για το διορισμό του Δημητρίου Διακάκη, για τη διδασκαλία του μαθήματος της γυμναστικής και άλλων τεχνικών μαθημάτων με μισθό έξι οθωμανικών λιρών. Το έγγραφο υπογράφει ο Στέφανος Μουσούρος 14 Σεπτεμβρίου 1896 στον Λιμένα Βαθέος</p>	<p>Η αναβίωση των Ολυμπιακών Η έναρξη των αγώνων έγινε 25 Μαρτίου 1896 στο Παναθηναϊκό στάδιο</p> <p>Δημήτριος Γ. Πετρίδης – Δ. Ζαγογιάννης, Υφηγητής Παιδαγωγικών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.</p>	<p>Ολυμπιακοί αγώνες στην Αθήνα – Τρικούπης – Καθιέρωση των βραβείων Nobel – Marconi: ασύρματος τηλεγράφος.</p>	1896
1897	<p>Τον Ιούνιο του 1897 οι αθλητές του Γ.Α.Ο. έλαβαν μέρος στους αγώνες που οργάνωσε το Πυθαγόρειο γυμνάσιο και ο δάσκαλος της φυσικής αγωγής Δημ. Διακάκης</p>	<p>Ο αθλητικός σύλλογος Βουρβούρων από τους αρχαιότερους αθλητικούς συλλόγους, ιδρύθηκε από τον Αθανάσιο Ρωμαιο το 1897 «Ένωσις Ελληνίδων». Ιδρύεται και οργανώνει «Τμήμα Εκπαιδεύσεως» - Ίδρυση Διδασκαλείου Νηπιαγωγών [Καλλιθέας] – Νέο πρόγραμμα μέσης εκπαίδευσης.</p>	<p>Επανάσταση στην Κρήτη – Ελληνικά σώματα στη Μακεδονία – Ελληνοτουρκικός πόλεμος: Συνθήκη Κωνσταντινουπόλεως</p>	1897
1898	<p>Ο Γάλλος καθηγητής Dain τον Απρίλιο του 1898 ανακοίνωσε στο 9^ο διεθνές συνέδριο της υγιεινής και δημογραφίας στη Μαδρίτη, ότι η κατάλληλη ηλικία για την έναρξη των γυμναστικών ασκήσεων είναι το όγδοο έως το ένατο έτος της ηλικίας των μαθητών.</p> <p>Διάταγμα περί εξετάσεως υποψήφιων γυμναστών, εν Αθήναις 30 Μαΐου 1898</p> <p>Ο επιθεωρητής των σχολείων Αργολίδος και Κορινθίας Ι. Γ. Μεγαρεύς 10 Μαΐου 1898, ζητεί από τους δημοδιδάσκλους, διδασκάλισσες και γραμματοδιδάσκλους του νομού, να δηλώσουν εγγράφως στο υπουργείο τη συμμετοχή τους στα θερινά τμήματα, για τη διδασκαλία μαθημάτων, σύμφωνα με την εγκύκλιο του υπουργείου (17 Απριλίου 1898) προς τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων</p>	<p>Ποδηλατικός Σύλλογος Αθηνών Προκηρύχτηκαν αγώνες και διεξήχθησαν στο ποδηλατοδρόμιο του Ν. Φαλήρου, 26 Απριλίου 1898 «Εθνική Αγωγή» (περιод. – Γ. Δροσίνης) – Νομοσχέδια Παναγιωτόπουλου.</p> <p>Στην εφημερίδα Σφαίρα γνωστοποιείται, ότι την 28^η Ιουνίου 1898 πραγματοποιήθηκε ο ποδηλατικός αγώνας αποστάσεως 170 χιλιομέτρων από το Ναύπλιο έως την Αθήνα, με την συμμετοχή πέντε αθλητών</p> <p>Ο Αθλητικός Σύλλογος Βουρβούρων προκήρυξε ετήσιους αγώνες 25 Αυγούστου 1898, ημέρα Κυριακή και ώρα 9 π.μ., στο στάδιο του Αγίου Κωνσταντίνου.</p>	<p>Αυτονομία της Κρήτης –</p>	1898

³⁶⁵ Υποαρχείο Γ.Α.Κ Σάμου, Ηγεμονικά διατάγματα, αριθ. 109, 1896.

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
	Με βάση το νόμο ΑΧΗ΄ περί κεντρικού γυμναστήριου και τα σχετικά διατάγματα 29-9-1893 και 14-12-1897, το υπουργείο προστάζει νέο κανονισμό και πρόγραμμα για την ειδική γυμναστική σχολή με Β.Δ. 11 Δεκεμβρίου 1898 ³⁶⁶			
1899	Ο νόμος ΒΧΚΑ΄ (10 Ιουλίου 1899) «περί γυμναστικής και γυμναστικών και αθλητικών αγώνων», Νόμος ΒΧΚΑ΄ για τη γυμναστική ίδρυση Σχολής Γυμναστών. Το Ακαδημαϊκό γυμναστήριο Το διάταγμα υπογράφει ο Υ.Ε.Δ.Ε. Αθ. Ευταξίας 8 Αυγούστου 1899. ³⁶⁷ Διάταγμα περί απαλλαγής από	Νομοσχέδια Ευταξία – Ζαγογιάννης: Καθηγητής Παιδαγωγικών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Την ίδια χρονιά πραγματοποιήθηκαν αγώνες στο Βόλο, στην Τρίπολη, στη Σπάρτη και στην Αθήνα. ³⁶⁸	Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης – Κυβέρνηση Θεοτόκη –	1899
	τη φυσική αγωγή των μαθητών της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως (12-9-1899) Η διδασκαλία της φυσικής αγωγής στα σχολεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, β. δ. 20-11-1899, υπουργός Ε.Δ.Ε.δ., Αθ. Ευταξίας Αγώνες του Πανελληνίου γυμναστικού συλλόγου υπό την προεδρία του Σπυρίδωνα Λάμπρου ³⁶⁹ , με την επωνυμία «Τα Σωτήρια», οι οποίοι διεξήχθησαν 14-16 Μαΐου 1899 στο Ποδηλατοδρόμιο του Νέου Φαλήρου.			
1900	Το Β. διάταγμα (22 Ιανουαρίου 1900) περί εξετάσεων της φυσικής αγωγής, θεμελιώνεται με βάση το νόμο ΒΧΚΑ του 1899 και συγκεκριμένα λάμβανε υπόψη τα άρθρα 27-30, 33 και 34 τα οποία αναφέρονται στις εξετάσεις του μαθήματος της γυμναστικής.	Ι. Πανταζίδης – Ιωακείμ Ι. Παυλίδης, «Η Μεταρρύθμιση της Παιδείας εν Ελλάδι».		Στο πρώτο διεθνές γυμναστικό συνέδριο στο Παρίσι το 1900 ο Χρυσάφης παρουσίασε μελέτη 1900

³⁶⁶ Νέος κανονισμός και πρόγραμμα της ειδικής Γυμναστικής Σχολής, Β.Δ. 11 Δεκεμβρίου 1898, Κυβέρνηση Ζαΐμη, Υ.Ε.Δ.Ε., Α. Μομφερράτος

³⁶⁷ Υ.Ε.Δ.Ε. Ή γυμναστική, Διάταγμα περί οργανισμού του ακαδημαϊκού γυμναστηρίου, 8 Αυγούστου 1899, Υ.Ε.Δ.Ε. Έν Αθήναις 1912

³⁶⁸ Ι.Ε. Χρυσάφη, (διευθυντού της Σωματικής Αγωγής παρά τῷ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας), Οί σύγχρονοι διεθνείς Ὀλυμπιακοί Ἀγώνες, τ. Α, σ.471, Έν Αθήναις 1930, Βλ. επίσης Ηλίας Χαραλαμπάκης, Μαθήματα ιστορίας της σωματικής αγωγής, σ. 112, Αθήναι 1969

³⁶⁹ Καθηγητής της Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1901	Ο επιθεωρητής των σχολείων Αργολίδος Ι. Γ. Μεγαρεύς σε έγγραφο (2 Μαρτίου 1901, Ναύπλιο) προς τους διευθυντές της δημοτικής εκπαίδευσης, παρακαλεί για την εφαρμογή της εγκυκλίου του Υ.Ε.Δ.Ε. και των διατάξεων του νόμου ΒΧΚΑ', (άρθρα 2, 3, 27 και 28) περί των εξετάσεων της φυσικής αγωγής. Δηλαδή τη διδασκαλία του μαθήματος και μετά τις εξετάσεις μέχρι 20 Μαΐου.	Διάταγμα περί Πανελληνίων αγώνων, εν Αθήναις 3 Ιανουαρίου 1900 Πανελλήνιο ιατρικό συνέδριο (Αθήνα 6 -11 Μαΐου 1901) Κατάργηση έδρας Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών – Ανασύσταση «Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου».		1901
1902	Στο Β.Δ. 6 Ιουλίου 1902, αναφέρεται η φυσική αγωγή στο πρόγραμμα διδασκαλιών θηλέων του υπουργού Α. Μομφεράτου	Φ. Φωτιάδης, «Το γλωσσικόν ζήτημα κ' η εκπαιδευτική μας αναγέννησις» - Ι. Παυλίδης, «Περί τεχνικής Εκπαιδεύσεως».		1902
1903		Ίδρυση Μέσης Εμπορικής Σχολής στην Αθήνα – Ίδρυση Φυσικομαθηματικής σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.	Μακεδωνικός Αγώνας.	1903
1904	Η Κ. Παρρέν το 1904 δηλώνει στην «Εφημερίς τών Κυριών» ότι η φυσική αγωγή έχει την ίδια αξία και είναι απαραίτητη στην εκπαίδευση όπως και τα υπόλοιπα μαθήματα	Το πρώτο Ελληνικό εκπαιδευτικό συνέδριο άρχισε τις εργασίες του την Μεγάλη Εβδομάδα, 31 Μαρτίου 1904 και τελείωσε 4 Απριλίου 1904 Δ. Ζαγογιάννης – Α' Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο – Σύνδεσμος «Η Εθνική μας Γλώσσα»: ίδρυση (Παλαμάς, Δελμούζος, κ.α.)	Παύλος Μελάς –	1904
	Εμπορική Σχολή Πειραιώς, συμπεριέλαβε στο πρόγραμμά της και το αντικείμενο της Γυμναστικής, το οποίο ανέλαβε να διδάξει ο Γυμναστής Μίνως Γαβαλλάς, 8 Σεπτεμβρίου 1904. Το γυμναστήριο του Πειραιϊκού συνδέσμου, Την εγκύκλιο την υπογράφει ο πρόεδρος Γ. Σημίτης, ο Κοσμήτορας του γυμναστικού Μ. Ρουνόπουλος και ο γενικός γραμματέας Δ. Πολιτάκης την 4 ^η Δεκεμβρίου 1904. ³⁷⁰			
1905		Ν., Γ Α': ίδρυση Εποπτικού Συμβουλίου Μέσης Εκπαιδεύσεως – Κατάργηση τριών διδασκαλιών λειτουργεί μόνο της Αθήνας – Ίδρυση Αμερικάνικης Γεωργικής Σχολής Θεσσαλονίκης.	Επανάσταση στη Ρωσία: Σύνταγμα – Einstein, πρώτη διατύπωση νόμου σχετικότητας.	2 ^ο διεθνές συνέδριο σωματικής αγωγής στη Λιέγη του Βελγίου (1905). 1905

³⁷⁰ Εφημερίδα Σφαίρα, , αριθ. Φυλλ. 6873, σ. 1, Πειραιάς 7 Δεκεμβρίου 1904

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1906	Διάταγμα 22 Μαρτίου 1906 περί διορισμού καθηγητή της φυσικής αγωγής στο Πυθαγόρειο γυμνάσιο ο νόμος ΓΡΝΗ΄ της 11 Ιουλίου 1906 «περί συστάσεως Στρατιωτικού Σχολείου Γυμναστικής» με σκοπό την εκπαίδευση αξιωματικών και υπαξιωματικών του στρατού ξηράς και θαλάσσης για να είναι ικανοί προγυμναστές στο στρατό	Χ. Παπαμάρκου – Νέο πρόγραμμα εκπαίδευσης.		1906
1907		Ν., ΓΣΑ΄ για τα διδακτικά βιβλία – Παπασωτηρίου, «Μελέτη περί Δημοτικής Εκπαιδεύσεως».	Ίδρυση σώματος Προσκόπων από τον Banden – Powell.	1907
1908		Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο Βόλου (Σαράτσης – Δελμούζος): ίδρυση – «Ένωσις των απαντουχού Ελλήνων Δημοδιδασκάλων αμφοτέρων των φυλών»: ίδρυση.	Η Κρήτη διακηρύσσει ένωση με την Ελλάδα (Βενιζέλος) – Επανάσταση των Νεότουρκων.	1908
1909	Ν., ΓΥΛΗ΄ για τη γυμναστική. Το β.δ. 23 Ιουνίου 1909, Υ.Ε.Δ.Ε., Σ. Στάης, αναλυτικό πρόγραμμα γυμναστικής – πίνακες γυμναστικής	Διάταγμα (Κέρκυρα 9 Απριλίου 1909) περί ασκήσεως εν Αθήναις τών γυμναστών τής μέσης εκπαιδεύσεως του κράτους κατά τας σχολικὰς διακοπὰς του ἔτους 1909. Δ. Νέα Ελληνικά και Χημεία στο Γυμνάσιο.	Μεγάλη απεργία καπνεργατών στο Βόλο – Το κίνημα του Γουδί.	1909
1910	Το διάταγμα «Περί των καθηκόντων του επιθεωρητού της φυσικής αγωγής» υπογράφεται από τον Υ.Ε.Δ.Ε. Ανδρέα Παναγιωτόπουλο. ³⁷¹ (8 Ιουνίου 1910) Διάταγμα περί οργανισμού της σχολής των γυμναστών (Λονδίνο 10 Μαΐου 1910)	Ίδρύονται: Εκπαιδευτικός Όμιλος, Φοιτητική Συντροφιά, Διδασκαλείο Μέσης Εκπαιδεύσεως (Εξαρχόπουλος) – «Επιτροπεία προς έννομον προστασίαν της εθνικής γλώσσης» (Μιστριώτης).	Πτώση μοναρχίας στη Πορτογαλία – Λαϊκό Κόμμα (Α. Παπαναστασίου) – Κυβέρνηση Βενιζέλου – Εργατική νομοθεσία – Σώμα Ελλήνων προσκόπων: ίδρυση.	1910

³⁷¹ Υ.Ε.Δ.Ε., Ἡ γυμναστική, διάταγμα περί τῶν καθηκόντων τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς γυμναστικῆς σ. 83, Ἐν Αθήναις 1910

	Η ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1827-1912	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1827-1912
1911	<p>Οι ποινές, για τους μαθητές οι οποίοι είχαν ανάρμοστη συμπεριφορά κατά τη διάρκεια του μαθήματος, όπως αναφέρει το πρακτικό του συλλόγου του Ελληνικού σχολείου Ναυπλίου (6 Σεπτεμβρίου 1911)</p> <p>Συνεδρίασε ο σύλλογος των διδασκάλων 18 Οκτωβρίου 1911 και επέβαλε ποινή αποβολής από το σχολείο σαράντα πέντε ημερών στο μαθητή Ε.Μ. της τρίτης τάξης, γιατί δεν υπάκουσε τον καθηγητή της φυσικής αγωγής σε υποδείξεις κατά την εκτέλεση των ασκήσεων και στη συνέχεια δεν απομακρύνθηκε από τον χώρο και απείλησε το γυμναστή.³⁷²</p>	<p>Ο αθλητικός σύλλογος Βουρβούρων σε διαφημιστική ανακοίνωση 10 Ιουνίου 1911 κάνει γνωστό τη διεξαγωγή αθλητικών και σκοπευτικών αγώνων στο στάδιο του Πάρωνα (28 και 29 Αυγούστου 1911).</p> <p>«Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου» (περιοδ.) – Κλείνει το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο Βόλου – Δελμούζος, «Σαν παραμύθι» – Το Εργατικό Κέντρο Αθηνών ιδρύει «Κυριακών Σχολείων Εργατριών».</p>	<p>Σύνταγμα; περιέχει πρώτη φορά άρθρο για τη γλώσσα</p>	1911
1912	<p>Ο υπουργός παιδείας Απ. Γ. Αλεξανδρής ζητεί σε έγγραφο (21-3-1912) από τους προϊστάμενους των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, να μη παραμελείτε το μάθημα της φυσικής αγωγής με το τέλος των εξετάσεων</p> <p>Εγκύκλιος (21 Μαρτίου 1912) προς τους προϊστάμενους των σχολείων της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης και τον διευθυντή του ακαδημαϊκού γυμναστηρίου</p> <p>Εγκύκλιος (27 Ιουνίου 1912) προς τους προϊστάμενους των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης – οι γυμναστές ισότιμοι με τους άλλους καθηγητές</p>	<p>Το καθεστώς της ηγεμονίας στη Σάμο τελείωσε με ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης 11-11-1912 το οποίο κήρυξε την ένωση της Σάμου με την Ελλάδα. Δέλτα, «Στοχασμοί περί της ανατροφής των παιδιών μας» - Γληνός: Διευθυντής Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης – Τριανταφυλλίδης, «Η Παιδεία μας και η γλώσσα της» - Εξαρχόπουλος: Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο.</p>	<p>Οι Ιταλοί καταλαμβάνουν τη Ρόδο – Α΄ Βαλκανικός πόλεμος – Απελευθέρωση Θεσσαλονίκης – Νόμος ΔΚΘ΄ «Περί Εργασίας γυναικών και ανηλίκων».</p>	1912
1913		<p>Νομοσχέδια Τσιριμώκου – Πρόγραμμα δημοτικού – Βρατσάνος.</p>	<p>Απελευθέρωση Ιωαννίνων και Σάμου – Δολοφονία Γεωργίου – Κωνσταντίνος - Β΄ Βαλκανικός πόλεμος – Προσάρτηση Κρήτης.</p>	1913

³⁷² ΓΑΚ Ναυπλίου. 4.1, Εκπ. 35.2, πρ.18 Οκτωβρίου 1911

2. Νόμοι και διατάγματα για τη γυμναστική 1834 - 1912

(βιβλιογραφικός οδηγός)

1834

1. Νόμος. Περί Δημοτικών Σχολείων.

Γυμναστικά διατάξεις. Άρθρα 2, 8, 9.

Έκδοσις 6/18, 2/1834 – Δημοσίευσις 3 -3 -1834 - Α.Φ.Ε.Κ. 11.

2. Διάταγμα. Περί διοργανισμού του Στρατιωτικού Σχολείου των Ευελπίδων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 44, 47, 48, 49, 50.

Έκδοσις 19/2/3/3/1834 – Δημοσίευσις 17/8/1834 – Α.Φ.Ε.Κ. 29.

1836

3. Διάταγμα. Περί του Κανονισμού των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 14, 83.

Έκδοσις 31/12/1836 – Δημοσίευσις 31/12/1836 – Α.Φ.Ε.Κ. 87.

1862

4. Ψήφισμα. Περί εισαγωγής εν μὲν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ τῆς ὀπλασίας ἐν δὲ τοῖς κατωτέροις ἐκπαιδευτηρίοις τῆς γυμναστικῆς.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Ψήφισμα.

Έκδοσις 8/12/1862 – Δημοσίευσις 8/12/1862 – Α.Φ.Ε.Κ. 19.

1871

5. Διάταγμα. Περί Στρατιωτικῶν ἀσκήσεων τῶν μαθητῶν.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 18/2/1871 – Δημοσίευσις 17/3/1871 – Α.Φ.Ε.Κ. 7.

1873

6. Διάταγμα. Περί μαθήματος της Ξιφασκίας.
Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.
Έκδοσις 25/10/1973 – Δημοσίευσις 20/11/1873 – Α.Φ.Ε.Κ. 58.

1880

7. Νόμος. Περί συστάσεως Διδασκαλείων εν Πελοποννήσῳ και
Έπτανήσῳ
Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 2,4.
Έκδοσις 6/5/1880 – Δημοσίευσις 12/5/1880 – Α.Φ.Ε.Κ. 52.

8. Διάταγμα. Περί γυμναστικής.
Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.
Έκδοσις 22/9/1880 – Δημοσίευσις 3/10/1880 – Α.Φ.Ε.Κ. 101.

1883

9. Διάταγμα. Περί γυμναστικής των μαθητών των Ελληνικών
Σχολείων.
Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.
Έκδοσις 24/1/1883 – Δημοσίευσις 27/1/1883 – Α.Φ.Ε.Κ. 31

10. Νόμος. Περί εισαγωγής των στρατιωτικών ασκήσεων εις τά
Γυμνάσια και Έλληνικά Σχολεία.
Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρος ο Νόμος.
Έκδοσις 30/3/1883 – Δημοσίευσις 11/4/1883 – Α.Φ.Ε.Κ. 139.

11. Διάταγμα. Περί αποστολής υποτρόφων της Παιδαγωγικής και
εις τήν Έσπερίαν.
Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 13.
Έκδοσις 22/11/1883 – Δημοσίευσις 25/11/1883 – Α.Φ.Ε.Κ. 494.

1884

12. Διάταγμα. Πρόγραμμα των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και τοις Γυμνασίοις διδασκτέων μαθημάτων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Παράγραφοι τινές.

Έκδοσις 23/6/1884– Δημοσίευσις 27/6/1884 – Α.Φ.Ε.Κ. 267.

1885

13. Διάταγμα. Περί εσωτερικού κανονισμού του προπαρασκευαστικού των Υπαξιωματικών Σχολείου

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 13, 79, 80, 81, 108, 143.

Έκδοσις 27/9/1885 – Δημοσίευσις 4/11/1885 – Α.Φ.Ε.Κ. 74.

1886

14. Διάταγμα. Περί γενικού επόπτου των στρατιωτικών ασκήσεων

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 12/2/1886 – Δημοσίευσις 17/2/1886 – Α.Φ.Ε.Κ. 44.

1892

15. Διάταγμα. Περί εξετάσεων, διακοπών και εξεταστικών επιτροπών των Δημοτικών Σχολείων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 10,12.

Έκδοσις 5/5/1892 Δημοσίευσις 9/5/1892 – Α.Φ.Ε.Κ. 154.

1893

16. Διάταγμα. Περί οργανισμού των Υποδιδασκαλείων και των μετ' αυτών συνημμένων προτύπων Γραμματείων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 20,62.

Έκδοσις 7/4/1893 Δημοσίευσις 20/4/1893 – Α.Φ.Ε.Κ. 71.

1894

17. Διάταγμα. Περί προγραμμάτων των μαθημάτων των τετραταξίων Δημοτικών Σχολείων των Αρρένων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 12/3/1894 Δημοσίευσις 21/3/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 28.

18. Διάταγμα. Περί προγράμματος των μαθημάτων των τετραταξίων Δημοτικών Σχολείων Θηλέων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 29/4/1894 Δημοσίευσις 9/5/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 44.

19. Διάταγμα. Περί προγράμματος των μαθημάτων των τριταξίων Δημοτικών Σχολείων των Θηλέων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 20/5/1894 Δημοσίευσις 24/5/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 53.

20. Διάταγμα. Περί του τρόπου της κατασκευής των Σχολείων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 4, 25, 27.

Έκδοσις 17/5/1894 Δημοσίευσις 4/6/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 60.

21. Διάταγμα. Περί προγράμματος των μαθημάτων των τριταξίων Δημοτικών Σχολείων των Αρρένων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 20/6/1894 Δημοσίευσις 22/6/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 69.

22. Διάταγμα. Περί προγραμμάτων των μαθημάτων των διταξίων Δημοτικών Σχολείων των Αρρένων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 10/7/1894 Δημοσίευσις 12/7/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 76.

23. Διάταγμα. Περί προγραμμάτων των μαθημάτων των διταξίων Δημοτικών Σχολείων των Θηλέων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 23/7/1894 Δημοσίευσις 26/7/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 81.

24. Διάταγμα. Περί προγράμματος των μαθημάτων των μονοταξίων Δημοτικών Σχολείων των Αρρένων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 10/8/1894 Δημοσίευσις 12/8/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 88.

25. Διάταγμα. Περί προγράμματος των μαθημάτων των μονοταξίων Δημοτικών Σχολείων των Θηλέων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 27/8/1894 Δημοσίευσις 1/9/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 95.

26. Διάταγμα. Περί αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων του Γραμματείου κτλ.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον μόνον.

Έκδοσις 21/9/1894 Δημοσίευσις 24/9/1894 – Α.Φ.Ε.Κ. 103.

1895

27. Νόμος. Περί της Στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδεύσεως.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον 10.

Έκδοσις 27/9/1895 Δημοσίευσις 5/10/1895 – Α.Φ.Ε.Κ. 37.

28. Διάταγμα. Περί κανονισμού της εκπαιδεύσεως του Συντάγματος του Μηχανικού.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 16, 25.

Έκδοσις 30/1/1895 Δημοσίευσις 24/4/1895 – Α.Φ.Ε.Κ. 47.

1896

29. Διάταγμα. Περί συστάσεως Νηπιαγωγείων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον 4

Έκδοσις 30/4/1896 Δημοσίευσις 23/5/1896 – Α.Φ.Ε.Κ. 68

30. Διάταγμα. Περί εγγραφής και εξετάσεως των μαθητών της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον 15

Έκδοσις 23/8/1896 Δημοσίευσις 26/8/1896 – Α.Φ.Ε.Κ. 104

31. Διάταγμα. Περί προγράμματος των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και Γυμνασίοις διδασκομένων μαθημάτων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Παράγραφοι τινές.

Έκδοσις 23/8/1896 Δημοσίευσις 29/8/1896 – Α.Φ.Ε.Κ. 97

1897

32. Διάταγμα. Περί προγράμματος των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και Γυμνασίοις διδασκτέων μαθημάτων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Παράγραφοι τινές.

Έκδοσις 11/9/1897 Δημοσίευσις 12/9/1897 – Α.Φ.Ε.Κ. 130.

1899

33. Νόμος. Περί Γυμναστικής και αθλητικών αγώνων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρος ο Νόμος.

Έκδοσις 10/7/1899 Δημοσίευσις 12/7/1899 – Α.Φ.Ε.Κ. 141.

34. Διάταγμα. Προκήρυξις διαγωνισμού προς αποστολήν εις την Εσπερίαν υποτρόφων προς σπουδήν της γυμναστικής.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 24/7/1899 Δημοσίευσις 29/7/1899 – Α.Φ.Ε.Κ. 162.

35. Διάταγμα. Περί απαλλαγής από της γυμναστικής των μαθητών της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδεύσεως.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 12/9/1899 Δημοσίευσις 13/9/1899 – Α.Φ.Ε.Κ. 200.

36. Διάταγμα. Προκήρυξις διαγωνισμού περί διορισμού διδασκάλων Οπλομαχητικής.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 15/7/1899 Δημοσίευσις 17/9/1899 – Α.Φ.Ε.Κ. 204.

37. Διάταγμα. Περί της διδασκαλίας της γυμναστικής εν τοις σχολείοις της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδεύσεως και εν τοις Διδασκαλείοις εκατέρου φύλου.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 20/11/1899 Δημοσίευσις 20/11/1899 – Α.Φ.Ε.Κ. 255.

38. Διάταγμα. Περί της διδασκείας γυμναστικής εν τοις Δημοτικής τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και τοις Γυμνασίοις.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 20/11/1899 Δημοσίευσις 20/11/1899 – Α.Φ.Ε.Κ. 255.

1900

39. Διάταγμα. Εξετάσεων εις την γυμναστικήν των Σχολείων της Μέσης ή Δημοτικής Εκπαιδεύσεως και σχολικών Διαγωνισμών.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 22/1/1900 Δημοσίευσις 25/1/1900 – Α.Φ.Ε.Κ. 18.

40. Διάταγμα. Περί τροποποιήσεως των από 11 Σεπτεμβρίου 1897 και 17 Νοεμβρίου 1897 Β. Διαταγμάτων «περί κανονισμού του προγράμματος των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και Γυμνασίοις διδασκτέων μαθημάτων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Παράγραφοι τινές.

Έκδοσις 21/9/1900 Δημοσίευσις 23/9/1900 – Α.Φ.Ε.Κ. 227.

1901

41. Διάταγμα. Περί τροποποιήσεως κλπ άρθρων του Β. Διατάγματος της 20^{ης} Νοεμβρίου «περί διδασκαλίας της γυμναστικής».

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 22/10/1901 Δημοσίευσις 24/10/1901 – Α.Φ.Ε.Κ. 22

1906

42. Διάταγμα. Περί κανονισμού του προγράμματος των εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις και Γυμνασίοις Διδακτέων μαθημάτων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Παράγραφοι τινές.

Έκδοσις 5/10/1906 Δημοσίευσις 28/10/1906 – Α.Φ.Ε.Κ. 244.

1907

43. Διάταγμα. Περί ασκήσεως εις την Σκοποβολήν των μαθητών των Γυμνασίων, Ελληνικών Σχολείων κλπ.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 20/12/1907 Δημοσίευσις 21/12/1907 – Α.Φ.Ε.Κ. 257.

1909

44. Διάταγμα. Περί αποστολής υποτρόφων εις την Εσπερίαν προς σπουδήν της γυμναστικής κλπ.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 9/6/1909 Δημοσίευσις 11/6/1909 – Α.Φ.Ε.Κ. 130.

45. Διάταγμα. Περί κανονισμού του προγράμματος της διδακτέας γυμναστικής εν τοις Σχολείοις της Δημοτικής και Μέσης Εκπαιδύσεως.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 23/6/1909 Δημοσίευσις 30/6/1909 – Α.Φ.Ε.Κ. 144.

46. Νόμος. Περί στρατιωτικής προπαιδύσεως.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρος ο Νόμος.

Έκδοσις 5/11/1909 Δημοσίευσις 11/11/1909 – Α.Φ.Ε.Κ. 262.

47. Νόμος. Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου περί γυμναστικής κλπ.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρος ο Νόμος.

Έκδοσις 27/11/1909 Δημοσίευσις 5/12/1909 – Α.Φ.Ε.Κ. 284.

48. Νόμος. Περί επόπτου της Σχολικής Σκοποβολίας.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρος ο Νόμος.

Έκδοσις 20/11/1909 Δημοσίευσις 12/12/1909 – Α.Φ.Ε.Κ. 292.

1910

49. Νόμος. Περί του εν Αθήναις διδασκαλείου της Δημοτικής Εκπαιδύσεως.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 2,3.

Έκδοσις 1/4/1910 Δημοσίευσις 5/4/1910 – Α.Φ.Ε.Κ. 132.

50. Διάταγμα. Περί καθορισμού των καθηκόντων κλπ. του Επιθεωρητού της Γυμναστικής.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 8/6/1910 - Δημοσίευσις 9/6/1910 – Α.Φ.Ε.Κ. 193.

51. Διάταγμα. Περί ενσήμου των ενδεικτικών προαγωγής από τάξεως εις τάξιν των μαθητών των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων.

Γυμναστικά Διατάξεις. Ολόκληρον το Διάταγμα.

Έκδοσις 8/6/1910 - Δημοσίευσις 15/6/1910 – Α.Φ.Ε.Κ. 204.

52. Διάταγμα. Περί κατανομής των μαθημάτων και των ωρών της διδασκαλίας εν τη κατωτάτη τάξει του Διδασκαλείου της Δημοτικής Εκπαιδύσεως.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον 1.

Έκδοσις 30/10/1910 - Δημοσίευσις 3/11/1910 – Α.Φ.Ε.Κ. 337.

1911

53. Διάταγμα. Περί κατανομής των μαθημάτων και των ωρών διδασκαλίας εν ταις τάξεσι του Διδασκαλείου της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρον 1.

Έκδοσις 8/10/1911 - Δημοσίευσις 18/10/1911 – Α.Φ.Ε.Κ. 292.

1912

54. Διάταγμα. Περί εξετάσεων εν τοις Γυμνασίοις και τοις Ελληνικοίς Σχολείοις.

Γυμναστικά Διατάξεις. Άρθρα 21, 23.

Έκδοσις 25/5/1912 - Δημοσίευσις 29/5/1912 – Α.Φ.Ε.Κ. 163.

3. Πηγές νόμων και διαταγμάτων για τη γυμναστική

1. Β.Δ.. Περί έγγραφης καί εξετάσεως τῶν μαθητῶν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Γυμναστικά Διατάξεις, Ἄρθρον 15, ἐκδοσις 23-8-1896, Δημοσίευσις 26-8-1896, Α.Φ.Ε.Κ. 104.
2. Δηλιγιάννης, Θεόδωρος καί Ζηνόπουλος, Γ. Κ. : Ἑλληνική Νομοθεσία ἀπό τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1875, τ. ἕκτος, Ἐν Ἀθήναις 1875.
3. Εγκύκλιος (27 Ἰουνίου 1912) πρὸς τοὺς προϊσταμένους τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαίδευσης.
4. Καλφαρέντζος, Ευάγγελος Γ. : Περίληψις Γυμναστικῆς Νομοθεσίας 1834-1933, Θεσσαλονίκη 1937.
5. Μεταξάς, Νικόλαος : Νομοθεσία τῆς στοιχειώδους ἢ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, Ἐν Ἀθήναις 1915.
6. Ο νόμος ΓΥΛΗ 27 Νοεμβρίου 1909, υπογράφεται Ὑ.Ε.Δ.Ε. Παν. Θρ. Ζαϊμης καὶ θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Δικαιοσύνης 3 Δεκεμβρίου 1909 Κ. Π. Μαυρομιχάλη.
7. Οδηγίαι κανονίζουσαι τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς, Ἐν Ἀθήναις 8 Ἀπριλίου 1860.
8. Σβορώνος, Γερ. : Σαμιακὴ νομοθεσία, σ.σ. 712, 713, 719, 720, Ἐν Σάμῳ 1903.
9. Σοφιανός, Κώστας : Το νομικὸ καθεστῶς τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τῆς νεότητος 1833-1900, Συναγωγή νόμων διαταγμάτων ἐγκυκλίων καταστατικῶν, τόμος πρῶτος, Ι.Α.Ε.Ν., Ἀθήνα 1988.
10. Ὑ.Ε.Δ.Ε, Ἡ γυμναστικὴ, Ο νόμος ΓΥΛΗ 27 Νοεμβρίου 1909, Ἐν Ἀθήναις, 1912
11. Ὑ.Ε.Δ.Ε., Ἡ γυμναστικὴ, Β.Δ., περὶ κανονισμοῦ τοῦ προγράμματος τῆς διδασκείας γυμναστικῆς ἐν τοῖς σχολείοις τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως, Ἐν Ἀθήναις 23 Ἰουνίου 1909.

12. Υ.Ε.Δ.Ε., Ἡ γυμναστική, διάταγμα (22 Ἰανουαρίου 1900), περί ἐξετάσεων εἰς τήν γυμναστικήν τῶν σχολείων τῆς μέσης ἢ δημοτικῆς ἐκπαιδύσεως καί σχολικῶν διαγωνισμῶν, Ἐν Ἀθήναις 1912
13. Υ.Ε.Δ.Ε., Ἡ γυμναστική, διάταγμα περί τῶν καθηκόντων τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς γυμναστικῆς, Ἐν Ἀθήναις 1910.
14. Υ.Ε.Δ.Ε., Διάταγμα περί ἀσκήσεως ἐν Ἀθήναις τῶν γυμναστῶν τῆς μέσης ἐκπαιδύσεως τοῦ Κράτους κατά τάς σχολικάς διακοπὰς τοῦ ἔτους 1909, Κέρκυρα 1909.
15. Υ.Ε.Δ.Ε., Ὁ νόμος ΒΧΚΑ' καί τὰ ἐκτελεστικά αὐτοῦ διατάγματα περί τῆς γυμναστικῆς ἐν τοῖς σχολείοις τῆς δημοτικῆς καί μέσης ἐκπαίδευσης, μετὰ τῶν διδακτικῶν οδηγιῶν, Ἐν Ἀθήναις 1900.
16. Ὑποαρχεῖο Γ.Α.Κ Σάμου, Ἡγεμονικά διατάγματα, ἀριθ. 109, 1896.

4. Αθλητικοί σύλλογοι

1. Αθλητικός σύλλογος (1882)
2. Αθλητικός Σύλλογος Βουρβούρων
3. Γ.Σ. Αμφίσσης 1896
4. Γ.Σ. Αριστώνυμος (Βυτίνα 1896)
5. Γ.Σ. Λεωνίδιου 1896
6. Γ.Σ. Τρικάλων Κορινθίας 1897
7. Γ.Σ. Τρικάλων 1896
8. Γ.Σ. Χαλκίδας 1897
9. Γορτυνιακός Γ.Σ. (Δημητσάνα 28 Μαΐου 1899)
10. Γυμναστική Εταιρεία Πατρών
11. Γυμναστικής Εταιρείας Ηλείων ο Ίφιτος 1895
12. Εθνικός Γ.Σ. Αθηνών
13. Ναυπακτιακός Γ. Σ. 1897
14. Παναχαϊκός Γ.Σ. Πατρών
15. Πανελλήνιος Γ.Σ. Αθηνών
16. Πειραιϊκός Σύνδεσμος
17. Σπαρτιατικός Γυμν. Σύλλογος 1895 Παναιτωλικός Γ.Σ 1895
18. Σύλλογος Βόλου
19. Σύλλογος Φιλοπρόοδων Τριπόλεως

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ξένη

1. Le Blond, N. A. : *Ἐπίδρασις τῶν ἀσκήσεων εἰς τὰ ὄργανα τῆς ζωῆς*, μετάφρ. Μαυράκη, Γ. Ν., Ἐν Αθήναις 1899.
2. Gillet, Bernard : *Ἱστορία του Αθλητισμοῦ*, Ἀθήναι 1964.
3. Girard, Paul : *Ἀθηναίων Ἀγωγή κατά τόν Ε' και Δ' αἰῶνα π.Χ.*, μετ. ἀπό τον Ἀλέξανδρο Μ. Καράλη, Ἐν Αθήναις 1894.
4. Orna, Elizabeth, Graham Stevens : *Οργάνωση των πληροφοριῶν στην Ἐρευνα*, μετάφρ. Κατερίνα Κωστίου, Επιμέλεια, Τάσος Ανθουλιάς, εκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
5. Gajendra K. Verma, Kanka Mallick : *Εκπαιδευτική ἔρευνα, Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Τεχνικές*, Μετάφρ. Ἐλενα Γρίβα, Επιμ., Αδαμάντιος Παπασταμάτης, Αθήνα 2004.
6. Cohen, Louis, Manion, Lawrence : *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικῆς Ἐρευνας*, μετάφρ. Χρυσούλα Μητσοπούλου, Μάνια Φιλοπούλου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 1994.
7. Samaran, Charles : *Encyclopedie de la pleide, ἱστορία και μέθοδοί της*, διεύθυνση, τόμος Α' , μτφ. Ελένη Στεφανάκη, Γ' έκδ., ἀπό το Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα 1985.
8. Vigarello, Georges : *Από το παιχνίδι στο αθλητικό θέαμα. Η γέννηση ενός μύθου*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002.

B. Ελληνική

1. Αριστοτέλης, Πολιτικά
2. Γαληνός, Θρασύβουλος
3. Γαληνός, Υγιεινά
4. Ιπποκράτης, Περί διαίτης
5. Ισοκράτης, Δημόνικος
6. Όμηρος, Ιλιάδα
7. Όμηρος, Οδύσσεια
8. Πλάτων, Γοργίας
9. Πλάτων, Πολιτεία
10. Πλάτων, Πρωταγόρας
11. Πλούταρχος, Λυκούργος
12. Πλούταρχος, Πύρρος
13. Φιλόστρατος, Γυμναστικός
14. Αθανασίου, Λεωνίδας : *Μέθοδοι και τεχνικές έρευνας στις επιστήμες της αγωγής, ποσοτικές και ποιοτικές προσεγγίσεις, Ιωάννινα 1997.*
15. Αθανασόπουλος, Σπ.: *Περί σχολικῆς γυμναστικῆς, Έπετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου, ἔτος 1901-1902, Ἐν Αθήναις 1902.*
16. Αναγνωστοπούλος, Γεώργιος Ν. : *Υγιεινή καί παιδαγωγική τῶν σχολικῶν ἀσκήσεων, χ.τ.έ., 1910.*
17. Αλιβιζάτος Νίκος Κ. : *Εἰσαγωγή στήν Ἑλληνική συνταγματική ἱστορία τεῦχος Α', 1821-1941, εκδ. Σάκκουλας, Ἀθήνα- Κομοτηνή 1981.*
18. Αντωνίου, Δαυίδ : *Οι ἀπαρχές του Εκπαιδευτικοῦ σχεδιασμοῦ στο νεοελληνικό κράτος: Το σχέδιο της επιτροπῆς του 1833, εκδόσεις Πατάκη, Ἀθήνα 1992.*

19. Αντωνίου, Δαυίδ : *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Α, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1987.
20. Αντωνίου, Δαυίδ : *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης (1833-1899)*, τ. Β, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1988.
21. Αποστολάτος, Δημήτρης : *Η πόλη της Σάμου, Φυσιογνωμία και εξέλιξη, Τα αθλητικά σωματεία της πόλης Σάμου από την περίοδο της Ηγεμονίας μέχρι σήμερα''*, Πρακτικά συνεδρίου : εκδ. Δήμος Σαμίων, Αθήνα 1998.
22. Αποστολόπουλος Θεόδωρος, π. *Το Δημοτικόν Σχολείον, Περιοδικόν του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, Έτος Α, περίοδος Γ', Έν Αθήναις Οκτώβριος 1901.*
23. Αρβανίτης, Σπ. : *Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον»*, τόμος δεύτερος, με θέμα την αλλαγή διδασκαλίας του συστήματος φυσικής αγωγής, Έν Αθήναις 1908.
24. Βαϊνόπουλος, Ι. Ν. : *Παιδαγωγικόν δελτίον εκδιδόμενον υπό του έν Αθήναις Έλληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου*, Τόμος τρίτος, Έν Αθήναις 1908.
25. Βαχαβιόλος Ιωάννης, *Περί ζητημάτων της Δημοτικής Εκπαίδευσης*, π. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, τ. Β Αθήνα 1908
26. Βρατσάνος Μιλτιάδης, *Το δημοτικόν σχολείον, περιοδικόν του συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων ,περίοδος Γ', έτ. Α, Αθήνα 1901, σ.4*

27. Βώκος, Γεράσιμος : *'' Η Ελλάς κατά τούς Όλυμπιακούς Αγώνες τοῦ 1896''*, Πανελλήνιον εικονογραφημένον λεύκωμα, Ἐν Ἀθήναις 1896.
28. Γαργαλιάνος, Δημήτρης Π., : *Αθλητισμός και εξωτερική πολιτική*, Αθήνα 1998.
29. Γαρεάτης, Ἄρθρο στο περιοδικό «Το δημοτικόν σχολεῖον», *περιοδικόν τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων*, περίοδος Γ', Ἔτος Α, Αθήνα 1902.
30. Γοντζές, Ηλίας : *Η εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους μέχρι το 1909*, π. «Το δημοτικόν σχολεῖον», ἐκδιδόμενον ὑπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος τρίτος, Ἐν Ἀθήναις 1909.
31. Γιαννάκης, Θωμάς Β. : *Λεξικό αρχαιοελληνικῶν ὀρων, ονομάτων και πραγμάτων Αθλητισμοῦ*, Αθήνα 2000.
32. Γιαννάκης, Θωμάς Β. : *Ζάππειες και σύγχρονες Ολυμπιάδες*, Αθήνα 1992.
33. Γιαννάκης, Θωμάς Β. : *Ιστορία φυσικής αγωγής, (Αρχαίοι Μεσογειακοί αγώνες)*, Αθήνα 1990.
34. Γιαννάκης, Θωμάς Β. : *Η φυσική αγωγή και αθλητισμός (διαχρονικά)*, Αθήνα 1980.
35. Γιαννάκης, Θωμάς Β. : *Αρχαιογνωσία – Φιλοσοφία Αγωνιστικής*, Αθήνα 1979.

36. Γιαννάκης, Θωμάς Β. : *Η φυσική αγωγή από το 394 μ.Χ.,* Αθήνα 1981.
37. Γιάτσης, Σωτήρης Γ. : *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον Ελληνικό κόσμο κατά τους Ελληνορωμαϊκούς, τους Βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους,* Θεσσαλονίκη 1998.
38. Γιάτσης, Σωτήρης Ι. : *Εισαγωγή στην ιστορία της φυσικής αγωγής στον Ελληνικό κόσμο,* Θεσσαλονίκη 1985.
39. Δεμοίρης, Ιωάννης : *Ιστορία του Γυμνασίου Ναυπλίου,* Αθήναι 1939
40. Δημαράς, Αλέξης : *Η μεταρρύθμιση που δέν έγινε, τεκμήρια ιστορίας, τ. Α, 1895-1967,* εκδ. Έρμη, Αθήνα 1990.
41. Δημαράς, Αλέξης : *Η μεταρρύθμιση που δέν έγινε, τεκμήρια ιστορίας, τ. Β, 1895-1967,* εκδ. Έρμη, Αθήνα 1990.
42. Δημάκης, Νικόλαος Δ. : *Ανάγνωσμα περί γυμναστικῆς ἐν Ἑλλάδι, Ἐν Τρικάλοις 1904.*
43. Δηλιγιάννης, Θεόδωρος Π. και Ζηνόπουλος : Γ. Κ. *Ἑλληνική Νομοθεσία από τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1875, τόμος ΣΤ', Ἐν Ἀθήναις 1875.*
44. Διακογιάννη, Παύλου : *Η παιδεία στη Σάμο από τήν Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα, Σύλλογος προς Διάδοσιν ωφέλιμον βιβλίων, χ.χ.*
45. Δουκάκης, Σπ. Δ. : «τα Προσόντα τοῦ Γυμναστοῦ», π. Δημ. Εκπαίδευσις, ἐτ. Β, αρ. 1, 1-9-1902.

46. Δουκάκης Σπ. Δ., Παιδαγωγικόν περιοδικόν εταιρείας Ἑλλήνων Διδασκάλων καί Παγκρήτιου συλλόγου δημοδιδασκάλων Δημ. Ἐκπαίδευσις, ἄρθρο με την υπογραφή Σ.Π.Δ., ἔτος. τέταρτο, αρ. 8, 20 , ἐν Χανίοις 1904.
47. Δρίβα, Αχιλλέα Σ. : *Οι σωματικές ασκήσεις στην προϊστορική Ελλάδα*, Αθήνα 1965.
48. Διαμαντόπουλος, Δημ. Π. : *Λεξικό Βασικῶν Ἐννοιῶν, του υλικού-τεχνικού, πνευματικού και ηθικού πολιτισμοῦ, επιμέλεια Β. Ασημομύτη, δωδέκατη ἐκδοση, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989.*
49. Ἑλλάς Ἀθλητισμός, Α' Πανελλήνιος Ἀθλητική Ἔκθεσις, Ἀθήναι 4-11 Ἰουνίου 1838.
50. Ἐπετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου, ἔτος 1901-1902, Ἐν Ἀθήναις 1902.
51. Ευαγγελίδης, Τρύφων Ε. : *Ἡ παιδεία ἐπί Τουρκοκρατίας, (Ἑλληνικά σχολεῖα ἀπό της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τ.Β, Ἐν Ἀθήναις 1936.
52. Ευαγγελίδης, Τρύφων Ε. : *Ἡ παιδεία ἐπί Τουρκοκρατίας, (Ἑλληνικά σχολεῖα ἀπό της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τ. Α, Ἐν Ἀθήναις 1936.
53. Ευαγγελόπουλος, Σπύρος : *Ἑλληνική Ἐκπαίδευση, Αρχαιότητα – Ἑλληνιστική και Ἑλληνορωμαϊκή Ἐποχή, Βυζάντιο Τουρκοκρατία – 19^{ος} αἰῶνας*, τ. Α', Αθήνα 1998.

54. Ευσταθοπούλος, Κ. : Λόγος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἀγγλικῷ Ἐκπαιδευτήριῳ, εφ. Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν , Ἔτος ΙΖ, Αριθ. 701, Ἐν Ἀθήναις 1869.
55. Δαραλέξης, Χρ. Θ. : *Ἀγώνες Ὀπλομαχητικῆς, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγώνες τοῦ 1896, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως» Πανελληνίων εἰκονογραφημένων λεύκωμα*, Ἐν Ἀθήναις 1896
56. Ζαγγογιάννη, Δ. Κ. : *Ἡ μεταρρυθμίσις τῶν Γυμνασίων ἐν Γερμανίᾳ*, Ἐν Ἀθήναις 1895.
57. Ζάννας, Ευστ. (2003). *Ἡ εξέλιξη τοῦ θεσμοῦ τῆς Γυμναστικῆς καὶ τῶν αγωνιστικῶν δραστηριοτήτων στο Ἐκπαιδευτικὸ Σύστημα, ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, διδακτορικὴ διατριβή, πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Ἀθήνα.*
58. Ζούττερ. Αλ. κ Βούρου Ραφαήλ : *Ἐγχειρίδιον γυμναστικῆς συνταχθέν ἐπὶ τῆν βάσει τῶν ἐν Ἑλβετία ἐγκεκριμένων νεωτάτων ἐγχειριδίων γυμναστικῆς πρὸς διδασκαλίαν μαθητῶν Δημοτικῶν, Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Σχολαρχείων ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἐν Ἀθήναις 1900.*
59. Ζιώγου – Καραστεργίου Σιδηρούλα : *Ἡ Μέση Ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν στὴν Ελλάδα (1830-1893)*, Ι.Α.Ε.Ν. , Ἀθήνα 1986
60. Ηράντος, Κωνσταντῖνος : *Ἀθλητισμὸς καὶ κοινωνία*, ἐκδ. δευτέρη, Θεσσαλονίκη 1990.
61. Ἰωαννίδου, Ἀριστείδου : *εγχειρίδιον οργανικῆς γυμναστικῆς*, Ἐν Ἀθήναις 1891.

62. Ισηγόνης, Αντώνιος : *Ιστορία της παιδείας*, Ρόδος 1958.
63. Καραθάνος, Γεώργιος : *Στοιχειώδη μαθήματα γυμναστικής*, Έν Αθήναις 1892.
64. Καταστατικόν τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου, Ἰδρυθέντος ἐν Ἀθήναις τῇ 10^ῃ Φεβρουαρίου 1891, Έν Αθήναις 1900
65. Καρακάλος Τηλέμαχος Ι. : *Μελέτη περί τῆς εἰς τόν Ἑλληνικόν στρατόν εἰσαγωγῆς τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων*, τ. Α, Έν Αθήναις 1900.
66. Καρακατσάνης, Ιωάννης : *Περί γυμναστικής, παρά τοῖς Ἀρχαίοις Ἕλλησι, λόγος ἐκφωνηθείς τῇ 22 Μαρτίου 1887 συνεδριάζοντος τοῦ Ἀθλητικοῦ Συλλόγου*, Αθήνησι 1888.
67. Καρανταΐδου, Μαρία : *Η φυσική αγωγή στην ελληνική εκπαίδευση (1862-1990) και ιδρύματα εκπαίδευσης γυμναστών (1882-1982)*, Αθήνα 2000.
68. Καλφαρέντζος, Ευάγγελος Γ. : *Ἑλληνική Γυμναστική Βιβλιογραφία 1829-1834*, Αθήναι 1934.
69. Καλφαρέντζος, Ευάγγελος Γ. : *Ο P. H. Ling καί αἱ γενικαί βάσεις τοῦ Σουηδικοῦ Γυμναστικοῦ Συστήματος*, Αθήναι 1933.
70. Καλφαρέντζος, Ευάγγελος : *Περίληψις Γυμναστικῆς Νομοθεσίας 1834-1933*, Θεσσαλονίκη 1937.

71. Κάτσικας Χ. - Θεριανός Κ. Ν., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, εκδ. Σαββάλας
72. Κιτριλιάρης, Κωνσταντίνος Σ. : *Φιλοστράτου Γυμναστικός*, Αθήνα 1961.
73. Κουλούρη, Χριστίνα : *Οι χρόνοι της Ιστορίας, Η ώρα του σώματος, Αθλητισμός άσκηση και ψυχαγωγία στο Ελληνικό κράτος του Διεθνούς Συμποσίου (Αθήνα 17-4-1997)*, Πρακτικά , Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1998.
74. Κουλούρη, Χριστίνα : *Αθλητισμός και ὄψεις τῆς Αστικῆς Κοινωνικότητας, Γυμναστικά καί Αθλητικά Σωματεῖα 1870-1922*, Ι.Α.Ε.Ν., Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1997.
75. Κόντης, π. Δημ. Εκπαίδευσις, « *Περί γυμναστικῆν πάλιν*», έτ.Β, αρ.1, 1 Σεπτ. 1902 , σ.σ., 53-56.
76. Κωνσταντίνου, Χ. Β. : *Οικιακή Γυμναστική, Πρακτική και Θεωρητική Διδασκαλία της Γυμναστικής*, Έν Αθήναις 1900.
77. Λάμπρος Σπυρίδων Π., *Λόγοι και άρθρα, Τά ἀθλητικά καί γυμναστικά ἀγωνίσματα ἐν τῷ Σταδίῳ, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως»* Η Ελλάς κατά τους ολυμπιακούς αγώνες του 1896, Πανελλήνιον εἰκονογραφημένων λεύκωμα , Έν Αθήναις 1896, σ. 430.
78. Λέφας, Χριστόδουλος : *Η ιστορία της εκπαιδύσεως*, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1942.

79. Λυκούδης, Εμμανουήλ : Άρθρο στο περιοδικό Έθνική Άγωγή, «οί σχολικοί αγώνες» διευθυντής-εκδότης Γεώργιος Δροσύνης, Έτος Δ, σ. 113, Έν Αθήναις 1901.
80. Έπιτροπεία τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων, πρόχειρος ὁδηγός πρὸς παρασκευὴν ἀθλητῶν, δρόμος, ἄλμα, σφαιροβολία, δισκοβολία, γυμναστικαὶ ἀσκήσεις μετὰ πινάκων τῶν καταγραφῶν, ἐπιμέλεια, Κωνσταντίνου Μάνου, Έν Αθήναις 1895.
81. Μακκᾶς, Γεώργιος., « Περὶ γυμναστικῆς » τόμος ἕκτος, π. Πανδώρα φ. 128, Αθήνα 1855, σ.σ.178-180.
82. Μακκᾶς, Γεώργιος : «περὶ εὐεξίας καὶ μακροβιότητος», Έν Αθήναις 1875, σ.σ. 5, 69-71, 75.
83. Μύλλερ Ι. Π. : Το σύστημά μου, μετάφρ. Επαμ. Καλογερέα, δεύτερη έκδοση, Αθήναι 1926.
84. Μεγαρεύς, Ι. : Άρθρο στο «Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολεῖον», ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος ἕκτος», με θέμα τα ωρολόγια προγράμματα, Έν Αθήναις 1912, σ.σ. 69,70.
85. Μεταξᾶ, Δημητρίου Γ. : Αἱ σωματικαὶ ἀσκήσεις, Έν Αθήναις 1906.
86. Ντάνιας Ἀλεξ. Μ., ἄρθρο στο «Μηνιαῖον Παιδαγωγικόν Περιοδικόν Ἀνατολή », ἔτος Α, τχ. Γ, Έν Σάμω, Μάρτιος 1911

87. Ξανθόπουλος, Κ : *Συνοπτική έκθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπό τῆς ἀναγεννήσεως αὐτῶν μέχρι τοῦδε*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1880.
88. Μουρατίδης, Ιωάννης : *Ἱστορία φυσικῆς αγωγῆς* (Με στοιχεῖα φιλοσοφίας), εκδ. Κ. Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη 1990.
89. Υ.Ε.Δ.Ε., *Ἡ γυμναστική*, Ἐγκύκλιος (21 Μαρτίου 1912) πρὸς τοὺς προϊσταμένους τῶν σχολείων τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ τὸν διευθυντὴν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ γυμναστηρίου, Ἐν Ἀθήναις 1912.
90. Υ.Ε.Δ.Ε., Ἐγγραφο, κανονισμὸς τοῦ δημοσίου γυμναστηρίου, Α. Μαυρομιχάλης, 14 - Οκτωβρίου 1868.
91. Ξανθόπουλος, Κ. : *Συνοπτική έκθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπό τῆς ἀναγεννήσεως αὐτῶν μέχρι τοῦδε*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1880.
92. Ὅδηγίαι κανονίζουσαι τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς, Ὁ υπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν Δ. Βότσαρης.
93. Οικονόμου Π.Π. : *Ἡ παιδεύσις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων*, π. « Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον », τόμος ἕκτος, Ἐν Ἀθήναις 1912.
94. Παγῶν Γεωργίος Θ., *Περίληψις τῆς γυμναστικῆς*, Ἐν Ἀθήναις 1837.
95. Πανταζῆς Σπύρος Χ. : *Διαπολιτισμικὴ Ἀγωγή στο Νηπιαγωγεῖο*, Ατραπός, Αθήνα 2006.
96. Πανταζῆς Σπύρος Χ. – Σακελλαρίου Μαρία Ι. : *Προβληματισμοὶ – Προτάσεις*, Ατραπός, Αθήνα 2005

97. Πανταζής Σπύρος Χ. : Η Παιδαγωγική Εργασία στο Νηπιαγωγείο, Μία προσέγγιση μέσα από την πράξη, Gutenberg, Αθήνα 2003.
98. Πανταζής Σπύρος Χ. : Η παιδαγωγική και το παιχνίδι – αντικείμενο στο χώρο του Νηπιαγωγείου, Ερευνητική προσέγγιση, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.
99. Παπαγεργίου, Βασίλειος: «Το γυμναστικό Σουηδικό Ινστιτούτο στην Αθήνα και οι Δημοδιδάσκαλοι», π. Δημ. Εκπαίδευσης, έτ. Ε, αρ.23-25, χ.τ., 1906, σ.σ. 358-361.
100. Παπαγιάννης, Κωνσταντίνος : *Περί τῆς ὑγιεινῆς τῶν Σχολείων ἐν Ἑλλάδι*, Πρακτικά του πανελληνίου ιατρικού συνεδρίου 6-11 Μαΐου 1901, τ. Β, Ἐν Ἀθήναις 1903.
101. Παπαδόπουλος, Γ. : π. «Πανδώρα» Σύγγραμμα περιοδικόν ἐκδιδόμενον δίς τοῦ μηνός, τόμος δέκατος πέμπτος ἀπό Ἀπριλίου 1864 μέχρις Ἀπριλίου 1865, Ἀθήνησιν 1865.
102. Παπαϊωάννου, Απόστολος Γ. : *Η Κρητική Επανάσταση (1866-1869). Ο πυρπολητής του Αρκαδίου Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845-1866)*», τομ. Γ1, Πεπραγμένα Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά 2011.
103. Παπαϊωάννου, Απόστολος Γ. : *La Bblioteca della Communita Greco-Orientale di Trieste*, Τεργέστη 1982.
104. Παπαϊωάννου, Απόστολος Γ. : *Τα ελληνικά παλαιότυπα του Δ. Θερειανού στη Biblioteca Civica της Τεργέστης, 1744-1863*, Πάδοβα 1981.

105. Παπαϊωάννου, Απόστολος Γ. : *Ελληνικά Παλαιότυπα σε βιβλιοθήκες της περιοχής Ζαγορίου Ιωαννίνων (1645-1863)*, π. *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ.22, Ιωάννινα 1980.
106. Παπαϊωάννου, Απόστολος Γ. : *Παλαιότυπα Κοινοτικής Βιβλιοθήκης Βήσσανης Πωγωνίου*, Ιωάννινα 1979.
107. Παπαϊωάννου, Απόστολος Γ. : *Ελληνικά παλαιότυπα στις μονές Προφήτη Ηλία και Πατέρων Ζύτσας (Ιωαννίνων)*, π. *Ο Εραμιστής*, τ.14, 1977.
108. Παπαϊωάννου, Απόστολος Γ. : *Ελληνικά παλαιότυπα και ενθυμήσεις των Βιβλιοθηκών Δελβινακίου*, π. *Μέλισσα των Βιβλίων*, τ. Β', 1975/, σ.σ. 65-80 .
109. Παπακωνσταντίνου, Παναγιώτης κ Ανδρέου Απόστολος : *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της Παιδαγωγικής σκέψης (1875-1914)* Αθήνα 1992.
110. Παπακωνσταντίνου Παναγιώτης, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία Έρευνας των Επιστημών της Αγωγής*, Αθήνα 1990.
111. Παπανικολάου Κων/νος, π. Δημ.Εκπαίδευσις *Το Σχολείον του χωριού*, , Δ/ντης Σπ. Δ. Δουκάκης, έτ. Β, αρ. 1, 1 Σεπτεμβρίου 1902, , (Εν Πτέρη Αιγίου 4-12-1902), σ.σ., 167-170
112. Παγών Γεώργιος Θ. : *Περίληψις τῆς γυμναστικῆς, ἐκδοθεῖσα πρὸς χρῆσιν τῶν δημοδιδασκάλων, Ἐν Αθήναις ἐκ τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας* 1837.

113. Παρασκευοπούλου Ιωάννου Ν. : Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας , τ. Α', Αθήνα 1983.
114. Παρίσης, Στέφανος Μ. : *Ανωτέρα και Μέση Έκπαιδευσις ήτοι συλλογή τῶν διεπόντων τήν ανωτέραν καί μέσην εκπαιδευσιν νόμων, Β. διαταγμάτων, καί ἐγκυκλίων τοῦ ἐπί τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργείου ἀπό τοῦ 1833 -1884, Ἐν Ἀθήναις 1884.*
115. Παππάς Χρήστος Ι. : *Η επίδραση των κοινωνικών εξελίξεων στη ζωή και στην κινητικότητα των παιδιών*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2006.
116. Παππάς, Χρήστος Ι. : *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία της φυσικής αγωγής και του Αθλητισμού*, εκδ. Γιώργος Δάροδανος, Αθήνα 2004.
117. Παπακωνσταντίνου, Παναγιώτης : *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία Έρευνας των Επιστημών της Αγωγής*, Αθήνα 1990.
118. Πατσέλης, Νικόλαος Β. : *Ο ιατροφιλόσοφος Δελβινακιώτης Κωνσταντίνος Ηροκλής Βασιιάδης*, Αθήναι 1935.
119. Πατρίκιος, Β. : *σχόλιο για την «ύγιεινή τοῦ σχολείου»*, π. «Παιδαγωγικό Δελτίον εκδιδόμενον ὑπό τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ διδασκαλικοῦ συλλόγου», τ. πρώτος, Ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 241.
120. Παυλίνης, Ευάγγελος : *Ἱστορία τῆς γυμναστικῆς*, Αθήναι 1927.
121. Πέππας, Σωτηρίος Π. : *Ἡ γυμναστική καί αἱ παιδιαί τοῦ δημοτικοῦ καί Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἀμφοτέρων τῶν φύλων*, Ἐν Ἀθήναις 1905.
122. Πέππας, Σωτηρίος Π. : *Ἡ γυμναστική τοῦ κοινοῦ καί πλήρους δημοτικοῦ σχολείου ἀρρένων καί θηλέων πρός χρήσιν τῶν δημοδιδασκάλων ἀμφοτέρων τῶν φύλων*, Ἐν Ἀθήναις 1898.

123. Πολίτης, Αλέξης : *Υποσημειώσεις και παραπομπές*, τίτη έκδοση, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002.
124. Πύρλα, Ιωάννου Π. : *Υγιεινή*, έκδοσις δευτέρα, Ἐν Ἀθήναις 1875.
125. Σβορώνος, Νίκος : *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, ιγ' εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1994.
126. Σκοπετέα, Ἑλλη : *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ἰδέα, Ὅψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στὴν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988.
127. Σκιαδάς, Ελευθέριος : *Εκατό χρόνια νεώτερη Ἑλληνική Ολυμπιακή Ἱστορία , Επιτροπή Ολυμπιακῶν Ἀγώνων, 1896-1996*, Αθήνα 1996.
128. Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρένα : *Οδηγίες για την εκπόνηση και παρουσίαση μιας εργασίας*, Gutenberg- ΑΘΗΝΑ 1992.
129. Τζοβενής, Ιωάννης Α. : π. «Παιδαγωγικόν δελτίον ἐκδιδόμενον ὑπό τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου», τόμος πέμπτος, τχ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1911.
130. Τσιάντας, Κώστας Ι. : *Τα αγωνίσματα των Κλεφταρματολῶν και η Ἐθνεγερσία*, δεύτερη έκδοση, Ιωάννινα 1980.
131. Τσιαχτσίζης, Δημήτριος Γ. : *Ἐγχειρίδιον Ὑγιεινῆς*, Ἐν Σιατίστη 1870.
132. Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής), Ο.Ε.Σ.Β., Ἐν Ἀθήναις 1941.

133. Τζάρτζανου Αχιλλέα Α. : Νεοελληνική Σύνταξις, (της κοινής δημοτικής), έκδοση Β, τόμος Β, Ο.Ε.Δ.Β., Ἐν Ἀθήναις 1963.
134. Τρούλης, Φιλήμονας Θ. : *Ἡ γυμναστική τῶν δημοτικῶν και Ἑλληνικῶν σχολείων, πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκόντων καὶ τῶν μαθητῶν*, Χανιά 1910.
135. Τριανταφυλλίδης, Ν. Α. : *Τὸ γένος ὀρθοῦν, Ἐγχειρίδιον σχολικῆς ὑγιεινῆς*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911.
136. Τσουντας, Χρήστος : Β. Γαβριηλίδου, "Ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τοῦ 1896", Καταστήματα "Ἀκροπόλεως", Πανελλήνιον εἰκονογραφημένον λεύκωμα, Ἐν Ἀθήναις 1896.
137. Τσιάντας Κώστας Ι., *Τα αγωνίσματα των Κλεφταρματολῶν και η Ἐθνεγερσία*, δεύτερη έκδοση, Ἰωάννινα 1980.
138. Φέτσης, Ἄγγελος : *Ἡ φυσικὴ Ἀγωγή των νέων*, Ἀθήναι 1904.
139. Υ.Ε.Δ.Ε. 1894, Προγράμματα τῶν Δημοτικῶν Σχολείων θηλέων Υ.Ε.Δ.Ε. 1894, Ἐν Ἀθήναις 1894.
140. Προγράμματα τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν ἀρρένων , Υ.Ε.Δ.Ε., Ὁρολόγιο πρόγραμμα τετρατάξιου δημοτικοῦ σχολείου ἀρρένων του Υ.Ε.Δ.Ε., Ἐν Ἀθήναις 1894
141. Ὁρολόγιο πρόγραμμα τριτάξιου δημοτικοῦ σχολείου ἀρρένων τοῦ Υ.Ε.Δ.Ε. 1894, Ἐν Ἀθήναις 1894

142. Ώρολόγιο πρόγραμμα διτάξιου δημοτικού σχολείου ἀρρένων του Υ.Ε.Δ.Ε., Ἐν Ἀθήναις 1894
143. Ώρολόγιο πρόγραμμα μονοτάξιου δημοτικού σχολείου ἀρρένων του Υ.Ε.Δ.Ε., Ἐν Ἀθήναις 1894
144. Υ.Ε.Δ.Ε. Πρόγραμμα τῶν μαθητῶν, πάντων τῶν εἰδῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν ἀρρένων καί τῶν γραμματειῶν, ἐκδότης Μιχαήλ Ι. Σαλίβερος, Ἐν Ἀθήναις 1901
145. Υ.Ε.Δ.Ε., Αναλυτικόν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν πλήρων Παρθεναγωγείων καί τῶν Διδασκαλείων τῶν Θηλέων, Ἐν Ἀθήναις 1893.
146. Υ.Ε.Δ.Ε, Προγράμματα των δημοτικῶν σχολείων των αρρένων, Ώρολόγιο πρόγραμμα τετρατάξιου δημοτικού σχολείου αρρένων του Υ.Ε.Δ.Ε., σ., Ἐν Ἀθήναις 1894.
147. Υ.Ε.Δ.Ε., Προγράμματα τῶν Δημοτικῶν Σχολείων θηλέων 1894, Ἐν Ἀθήναις 1894.
148. Ἡ ἐν Ἑλλάδι γυμναστική καί τό νομοσχέδιον περὶ στρατιωτικοῦ σχολείου γυμναστικῆς,
149. Ὑπόμνημα τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς τῶν Γυμναστῶν πρὸς τὴν Βουλή τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1907
150. Υ.Ε.Δ.Ε., Ἡ γυμναστική, Β.Δ., περὶ κανονισμοῦ τοῦ προγράμματος τῆς διδασκείας γυμναστικῆς ἐν τοῖς σχολείοις τῆς δημοτικῆς καί μέσης ἐκπαιδεύσεως, Ἐν Ἀθήναις 1909
151. Υ.Ε.Δ.Ε., Ἡ Γυμναστική, Διάταγμα περὶ ἀπαλλαγῆς τῆς γυμναστικῆς τῶν μαθητῶν τῆς Δημοτικῆς καὶ Μέσης ἐκπαιδεύσεως (12-9-

1899), Το διάταγμα υπογράφεται από τον Υ.Ε.Δ.Ε. Αθ. Ευταξία 12 Σεπτεμβρίου 1899, Έν Αθήναις 1912, σ. 57.

152. Υπουργείο στρατιωτικῶν, κανονισμός τῆς γυμναστικῆς, Έν Αθήναις 1912

153. Υ.Ε.Δ.Ε., Ἡ Γυμναστική, Διάταγμα (9-06-1909), προκήρυξις διαγωνισμού πρὸς ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἑσπερίαν ὑποτρόφων πρὸς σπουδὴν τῆς γυμναστικῆς, Έν Αθήναις 1912

154. Φουρναράκη, Ελένη : *Εκπαίδευση και Αγωγή των Κοριτσιῶν, Ελληνικοί προβληματισμοί* , Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1987.

155. Φωκιανός Ἰωάννης, Ἐγχειρίδιον Γυμναστικῆς, ἐν Αθήναις 1883.

156. Χαραλαμπάκης, Ηλίας : *Μαθήματα Ἱστορίας Σωματικῆς Αγωγῆς*, Αθήνα 1969.

157. Χρυσάφης, Ἰωάννης : *Οἱ σύγχρονοι διεθνεῖς Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες*, τ. Α', Έν Αθήναις 1930.

158. Χρυσάφης, Ἰωάννης : *Ἡ γυμναστική (ἢ ἐπὶ σκοπὸν χρῆση τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων πρὸς ὄφελος τῶν πολιτῶν)* , ἔκδοσις τέταρτη, Αθήνα 1928.

159. Χρυσάφης, Ἰωάννης : *Ἱστορικὴ ἀνασκόπηση τῆς γυμναστικῆς*, Αθήνα 1928.

160. Χρυσάφης, Ἰωάννης : *Ἡ γυμναστική*, Αθήνα 1908.

161. Χρυσάφης, Ἰωάννης : *Αθλητικὰ Ἀγωνίσματα, Προπόνησις καὶ Ὑγιεινή*, Έν Αθήναις 1896.

162. Χρυσάφης, Ἰωάννης : *Ἐγχειρίδιον σχολειακῆς γυμναστικῆς*, Ἐκδότης Ἀλέξανδρος Παπαγεωργίου, Έν Αθήναις 1893

Γ. Γενικά αρχεία του κράτους

1. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών.
2. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Φ. 4.1, Εκπ. 35.1, Βιβλίο Πρακτικῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου Ναυπλίου ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1888-1903
3. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Πρ. ΙΗ', βιβλίο πρακτικῶν του Ἑλληνικοῦ Σχολείου Ναυπλίου ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1888.
4. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος Ναυπλίου, Φ. 2.3, Εκπ. 35.1, (1883-1884) σ.σ. 20, 21.
5. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος Ναυπλίου, Φ. Εκπ. 35.1, 4.1, ἀπὸ το βιβλίο πρακτικῶν του Ἑλληνικοῦ Σχολείου Ναυπλίου, πράξις 14.
6. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, ὄπ.,πρ. κβ, 28 Φεβρουαρίου 1902.
7. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Φ. 3.1, Εκπ. 1.2, Βιβλίο Πράξεων, Γυμνάσιον ἐν Ναυπλίῳ, Σχολ. ἔτος 1902-1908
8. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος Ναύπλιο, 4.1, Εκπ. 35.2, Βιβλίο πράξεων του Συλλόγου του Ἐν Ναυπλίῳ Ἑλλ. Σχολείου, 6 Ἀπριλίου 1907, πρ. ιγ'.
9. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος Ναύπλιο, 4.1, Εκπ. 35.2, 15 Ἰουνίου 1907, πρ. ιη'.
10. ΓΑΚ Ναυπλίου, 4.1, Εκπ. 35.2, Βιβλίο πράξεων του Συλλόγου του ἐν Ναυπλίῳ Ἑλλ. Σχολείου, 11 Ἰουνίου 1907, πρ. ιστ'.

11. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Φ. 4.1, Εκπ. 35.2, Βιβλίων πράξεων του Συλλόγου του έν Ναυπλίω Ελλ. Σχολείον 1906-1923
12. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Φ 1, Εκπ. 9.2 (1896-1905)
13. Γακ Νομού Αργολίδος Ναυπλίου, Φ 1.1, Εκπ. 9.2.
14. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Φ 2, Εκπ. 9.2 (1896-1905)
15. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Εκπ. 1.2, Έγγραφα Φ1.1., αρ. πρ. 8240, 17 Οκτωβρίου 1872.
16. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Φ. Εκπ. 1.1, 4.2, Βιβλίο Πρακτικών του συλλόγου των καθηγητών του Γυμνασίου Ναυπλίου Σχ. Έτος 1846-1879.
17. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος , Ναύπλιο, Φ. Εκπ. 1.1, 1.4 (1883- 1902).
18. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος , Ναύπλιο, Εκπ. 1.1, 1.4 , πρ.κδ' , 18 Ιουνίου 1902.
19. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Φ. Εκπ. 1.2, Έγγραφα Φ 1.1 (1872-1880).
20. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Εκπ. 1.2, αριθ. 3928/2894.
21. ΓΑΚ Νομού Αργολίδος, Εκπ. 9.2/1.1, Γενικός Έλεγχος 1900
22. ΓΑΚ Ναυπλίου, 2.3, Εκπ. 35.1, Γενικός Έλεγχος 1889-1911.

23. ΓΑΚ Ναύπλιο, 4.1, Εκπ. 35.2, 6 Σεπτεμβρίου 1911, πρ. ζ
24. ΓΑΚ Ναυπλίου. 4.1, Εκπ. 35.2, πρ.18 Οκτωβρίου 1911.
25. ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1, αρ. πρ. 2153 , 30 -5- 1880.
26. Γ.Α.Κ. Νομού Αργολίδος, Ναύπλιο, Φ. Εκπ. 35.1, 2.3, (1883-1884) και Γενικός Έλεγχος (1889-1911).
27. Γ.Α.Κ. Σάμου, Φ 5/1., 1886
28. ΓΑΚ Σάμου , Φ 5/1, 16,17 αρχείο 1886.
29. ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 ,αρ. πρωτ. 1422 , 1886.
30. ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 ,αρ. πρωτ. 460 , 1886
31. ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1, 47/ συν α2, 1886.
32. ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1, 164 β.
33. ΓΑΚ Σάμου, Φ5/1 , 73 .
34. Γ.Α.Κ. Σάμου, Σαμιακή Νομοθεσία, υπό Γερ. Σβορώνου, Έν Σάμω 1903.
35. ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 ,αρ. πρωτ. 557, 2-2-1895
36. Γ.Α.Κ. Σάμου, Υποαρχείο, Αριθ. 150, έτος 1895, 1896.
37. ΓΑΚ Σάμου, Φ 5/1 Αρ. εγγρ. 73, σ.18, 22-10-1895.

38. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, εφ. «Φως», 14-12-1897.
39. Γ.Α.Κ. Σάμου, Αρχείο Ηγεμονικού Διοικ. 1894.
40. Γ.Α.Κ. Σάμου, Αρχείο, εφημ. Φως , 1896, 1898.
41. Υποαρχείο Γ.Α.Κ. Σάμου, Αριθ. 219, έτος 1895, Διατάγματα, (18-10-1895).
42. Γ.Α.Κ Σάμου, Υποαρχείο, Ηγεμονικά διατάγματα, 1896.
43. Γ.Α.Κ. Σάμου, Αρχείο, 26 Ιανουαρίου 1909.
44. Γ.Α.Κ. Κέρκυρας, ΑΕ Φ 5, Μηνιαίος Έλεγχος Γ' δημοτικού σχολείου Κέρκυρας 1900-1901.
45. Γ.Α.Κ. Νομού Αιτωλοακαρνανίας, Μεσολόγγι , Φ. Εκπ. 11-11.3, Υποφ. 4, Αρχείο 3^{ου} Δημοτικού Σχολείου Μεσολογγίου 1895-1956.

Δ. Περιοδικά

1. Ο Παιδαγωγός, Σύγγραμμα περιοδικό «περί παιδαγωγικής και περί ανατροφής», έτος Α, αριθ. 3 και 4, 1839.
2. Πρόχειρος οδηγός προς παρασκευήν αθλητών, Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων, επιμέλεια του Κωνσταντίνου Μάνου, Εν Αθήναις 1895.
3. Ανατολή, Μηνιαίον Παιδαγωγικόν Περιοδικόν, έτος Α, τεύχος Γ, Θ, 1911
4. Πανδώρα, Λόγος του καθηγητού Γ. Α. Μακά, Περί γυμναστικής, τόμος έκτος, φ. 128, 15 Ιουλίου 1855, επίσης Σύγγραμμα περιοδικόν εκδιδόμενον δις του μηνός, τόμος δέκατος πέμπτος από Απριλίου 1864 μέχρις Απριλίου 1865, Αθήνησιν 1865.
5. Μακκᾶς, Γεωργίος : Λόγος περί εὐεξίας καί μακροβιότητος, Ἐν Αθήναις 1875.
6. Παιδαγωγικόν δελτίον εκδιδόμενον ὑπό τοῦ ἐν Αθήναις Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου», τόμος πρῶτος, Ἐν Αθήναις 1906, Τόμος τρίτος», Ἐν Αθήναις 1908, τόμος πέμπτος, Ἐν Αθήναις 1911.
7. Δημ. Ἐκπαίδευσις, Παιδαγωγικόν περιοδικόν ἐταιρείας Ἑλλήνων Διδασκάλων καί Παγκρήτιου συλλόγου δημοδιδασκάλων, Διευθυντής Σπ. Δ. Δουκάκης, 1901, 1902, 1904, 1906
8. Μέση Ἐκπαίδευσις, Παιδαγωγικό περιοδικό, Διευθυντής Σπυρ. Δουκάκης, έτ. Α, 1906.

9. *Το δημοτικόν σχολείον*, Παιδαγωγικόν Περιοδικόν έκδιδόμενον υπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, Ἐν Ἀθήναις 1901, 1902, 1908, 1909, 1910, 1912.
10. Ἐθνική Ἀγωγή, περιοδικό (διευθυντής-εκδότης Γεώργιος Δροσύνης), Ἔτος Δ, Ἐν Ἀθήναις 1901.
11. *Επιστήμες Ἀγωγῆς*, Ἡ ἐκπαίδευση των εκπαιδευτικῶν φυσικῆς ἀγωγῆς στην Ελλάδα και ο λόγος του σώματος (Μένη Κούρου, Αμαλία Α. Ὑφαντή, Άννα Τσατσαρώνη), Τεύχος 4, 2007.
12. Ἐπετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου, Ἐν Ἀθήναις 1902.

Ἄρθρα

«Ἀττικός», ἄρθρο στο «Μηνιαίον Παιδαγωγικόν Περιοδικόν Ἀνατολή» ἔτος Α, τχ. Θ, με τίτλο: *Ἀνταποκρίσεις ἐξ Ελλάδος*, 26-11-1911, σσ. 585-589.

Ἀποστολόπουλος Θεόδωρος : π. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, *Περιοδικόν του Συνδέσμου των Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων*, Ἔτος Α, περίοδος Γ', Ἐν Ἀθήναις Οκτώβριος 1901, σ.14.

Ἀρβανίτης Σπ. : Ἡ ἀλλαγὴ διδασκαλίας του συστήματος φυσικῆς ἀγωγῆς, *Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον»*, έκδιδόμενον υπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων Ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 87.

Βαϊνόπουλος Ι. Ν. : *Παιδαγωγικόν δελτίον έκδιδόμενον υπό τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου*, Τόμος τρίτος », Ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 16.

Βαχαβιόλος Ιωάννης : Άρθρο για τη λειτουργία του δημοτικού σχολείου στο Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολείον», εκδιδόμενον υπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος δεύτερος, Ἐν Ἀθήναις 1908, σσ. 110-111.

Βαχαβιόλος Ιωάννης : Περί ζητημάτων της Δημοτικής Εκπαίδευσης, π. Το Δημοτικόν Σχολείον, Παιδαγωγικόν Περιοδικόν εκδιδόμενον υπό του συνδέσμου των Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τ. Β Ἀθήνα 1908, σσ. 87,103.

Βρατσάνος Μιλτιάδης : Το δημοτικόν σχολείον, περιοδικόν του συνδέσμου των Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων ,περίοδος Γ', έτ. Α, Ἀθήνα 1901, σ.4.

Γαρεάτης : Άρθρο στο περιοδικό «Το δημοτικόν σχολείον, περιοδικόν τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, περίοδος Γ', Ἔτος Α, Ἀθήνα Ὀκτώβριος 1902, σ. 58.

Γοντζές Ηλίας : Η εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης από την ίδρυση του Ἑλληνικού κράτους μέχρι το 1909, π. «Το δημοτικόν σχολείον», εκδιδόμενον υπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος τρίτος, Ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. 8-15.

Γοντζές Ηλίας : η εξέλιξη της δημοτικής εκπαίδευσης από την ίδρυση του Ἑλληνικού κράτους μέχρι το 1909, π. «Το δημοτικόν σχολείον», τόμος τρίτος, Ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. 8-15.

Δουκάκης Σπ. Δ. : τα Προσόντα τοῦ Γυμναστοῦ, π. «Δημ. Εκπαίδευσις», έτ. Β, αρ. 1, 1902, χ.ο., σσ. 6-8, 22,23.

Δουκάκης Σπ. Δ. : Άρθρο το οποίο υπογράφει ο Σ.Π.Δ. στο Παιδαγωγικόν περιοδικόν εταιρείας Ἑλλήνων Διδασκάλων και Παγκρητίου συλλόγου δημοδιδασκάλων, «Δημ. Εκπαίδευσις», έτ. Δ, αρ. 9, Ἐν Χανίοις, 1904, σ. 130.

Δουκάκης Σπ. Δ. : *Παιδαγωγικόν περιοδικόν εταιρείας Ἑλλήνων Διδασκάλων καί Παγκρήτιου συλλόγου δημοδιδασκάλων Δημ. Ἐκπαίδευσις, ἄρθρο με την υπογραφή Σ.Π.Δ., ἔτος. τέταρτο, αρ. 8, 20 , ἐν Χανίοις 1904.*

Δουκάκης Σπ. Δ. και Πιμπλής Ν. Β. : *Παιδαγωγικόν περιοδικόν εταιρείας Ἑλλήνων Διδασκάλων και Παγκρήτιου συλλόγου δημοδιδασκάλων, ἐτ. Δ, αρ. 10, Δημοδιδάσκαλος, (8 Νοεμβρίου 1904), Ἐν Χανίοις 1904.*

Ευσταθοπούλος Κ. : *Λόγος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἀγγλικῷ Ἐκπαιδευτήριῳ, εφ. Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν, Ἔτος ΙΖ, Αριθ. 701, Ἐν Ἀθήναις 1869.*

Ἀθανασόπουλος Σπ. : *Περὶ σχολικῆς γυμναστικῆς, Ἐπετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου, ἔτος 1901-1902, Ἐν Ἀθήναις 1902, σσ. 129-141.*

Λάμπρος Σπυρίδων Π. : *Λόγοι και ἄρθρα, Τὰ ἀθλητικά καί γυμναστικά ἀγωνίσματα ἐν τῷ Σταδίῳ, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως» Ἡ Ἑλλάς κατά τους ολυμπιακοὺς ἀγῶνες του 1896, Πανελλήνιον εἰκονογραφημένων λεύκωμα, Ἐν Ἀθήναις 1896, σ. 430.*

Λυκούδης Εμμανουήλ : *οἱ σχολικοὶ ἀγῶνες, π. «Ἐθνικὴ Ἀγωγή», Ἔτος Δ, , Ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 113.*

Μεγαρεὺς Ι. : *τα ωρολόγια προγράμματα, π. «Το δημοτικὸν σχολεῖον», ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος ἕκτος», με θέμα, Ἐν Ἀθήναις 1912, σσ. 69,70.*

Ντάνιας Ἀλεξ. Μ. : *ἄρθρο στο «Μηνιαῖον Παιδαγωγικόν Περιοδικόν Ἀνατολή», ἔτος Α, τχ. Γ, Ἐν Σάμῳ, Μάρτιος 1911, σ. 180.*

Οικονόμου Π.Π. : Ἡ παιδείυσις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων, π. «Τό δημοτικόν σχολεῖον», τόμος ἕκτος, Ἐν Ἀθήναις 1912, σσ. 8-38.

Οικονόμου Π.Π. : ἄρθρο στο Παιδαγωγικόν Περιοδικόν, π. «Τό δημοτικόν σχολεῖον» τ. Δ, Ἐν Ἀθήναις 1910, σ. 3.

Οικονόμου Π.Π. : Παιδαγωγικόν Περιοδικόν «Το δημοτικόν σχολεῖον», ἐκδιδόμενον ὑπό τοῦ συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Δημοδιδασκάλων, τόμος ἕκτος, Ἐν Ἀθήναις 1912, σσ. 38, 39.

Παπαγεργίου Βασίλειος : Το γυμναστικό Σουηδικό Ἰνστιτούτο στην Ἀθήνα και οἱ Δημοδιδάσκαλοι, π. «Δημ. Εκπαίδευσις», ἐτ. Ε, αρ.23-25, χ.τ., 1906, σσ. 358-361.

Παπαδόπουλος Γ. : π. «Πανδώρα» Σύγγραμμα περιοδικόν ἐκδιδόμενον δίς τοῦ μηνός, τόμος δέκατος πέμπτος ἀπό Ἀπριλίου 1864 μέχρις Ἀπριλίου 1865, Ἀθήνησιν 1865, σσ. 151-153.

Πατρίκιος Β. : σχόλιο για την ὑγιεινή τοῦ σχολεῖου, π. «Παιδαγωγικό Δελτίον ἐκδιδόμενον ὑπό τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ διδασκαλικοῦ συλλόγου», τ. πρώτος, Ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 241.

Τζοβενής Ἰωάννης Α. : π. «Παιδαγωγικόν δελτίον ἐκδιδόμενον ὑπό τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου», τόμος πέμπτος, τχ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 186.

Ε. Εφημερίδες της κυβερνήσεως

1. Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθμ. 11, «Νόμος περί δημοτικῶν σχολείων, άρθρο 2, Έν Ναυπλίῳ 3 Μαρτίου 1834.
2. Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθμ.101, Διάταγμα περί γυμναστικῆς, 3 Οκτωβρίου 1880,
3. Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθμ.102, Διάταγμα περί συστάσεως γυμναστηρίων και διορισμού γυμναστοῦ τοῦ ἐν Πάτραις Γυμνασίου , Έν Αθήναις, 13 Σεπτεμβρίου 1882
4. Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθ.132, Διάταγμα περί προσδιορισμού τῶν ἐδρῶν τῶν καθηγητῶν της στρατιωτικῆς σχολῆς, Έν Αθήναις, 11 Οκτωβρίου 1882
5. Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθ. 133, Διάταγμα περί συστάσεως γυμναστηρίου Έν Ναυπλίῳ , Έν Αθήναις ,12 Οκτωβρίου 1882
6. Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθμ.144, Διάταγμα περί ὑπηρεσίας καί μισθοῦ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ γυμναστηρίου Ἰωάννη Φωκιανοῦ , Έν Αθήναις , 25 Οκτωβρίου 1882
7. Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθ. 175, Διάταγμα περί γυμναστηρίων, Έν Αθήναις, 24 Νοεμβρίου 1882

8. Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀριθ. 184, , Διάταγμα περί συστάσεως γυμναστηρίου ἐν Καλάμαις, Ἐν Ἀθήναις 3 Δεκεμβρίου 1882

9. Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀριθ. 197, Διάταγμα περί τοῦ μισθοῦ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Δημόσιου Γυμναστηρίου, Ἐν Ἀθήναις 18 Δεκεμβρίου 1882

ΣΤ. Εφημερίδες

1. Εφημερίδα Σφαίρα, Πειραιάς 7 Δεκεμβρίου 1904.
2. Εφημερίδα Σφαίρα, Εν Πειραιεί 27-4-1898.
3. Εφημερίδα Σφαίρα, 27 Σεπτεμβρίου 1904.
4. Έφημερίς τῶν φιλομαθῶν, Ἐν Ἀθήναις 24 Μαρτίου 1857.
5. Έφημερίς τῶν φιλομαθῶν, Ἐν Ἀθήναις 16 Ιανουαρίου 1869.
6. Έφημερίς τῶν Φιλομαθῶν, Διάταγμα περί γυμναστικῆς, 22 Σεπτεμβρίου 1880.
7. Έφημερίς τῶν Φιλομαθῶν, Ἔτος ΙΖ, Ἐν Ἀθήναις 28 Ἀπριλίου 1869.
8. Έφημερίς τῶν Φιλομαθῶν, Ἐν Ἀθήναις 19 Ἀπριλίου 1871.
9. Έφημερίς τῶν Φιλομαθῶν, ἐν Ἀθήναις 8 Ἀπριλίου 1871.
10. Εφημέριδα Φως , ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, 14-12-1897.
11. Σύνδεσμος των Ελληνικῶν Ἀθλητικῶν και Γυμναστικῶν
12. Σωματείων, Ημερολόγιον 1910, Ἔτος Α, Εν Ἀθήναις 1910.
13. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, εφημ. Φως , 1896.
14. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, εφημ. Φως , 1 Μαρτίου 1898.
15. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο, εφημ. Φως , Σεπτέμβριος 1898

Z . ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

1. Εένων

Adolf Spiess	Marey
Amoros	Masmann
Barbier J.	Merkourialis
Burgerstein	Mosso Angelo
Dain	Nachtegall
Ferdinant Massmann	Netolitzky
Fonsagrivve	Ottendorf
Friedrich Ludwig Jahn	Per Henrik Ling
Guts-muths	Pestalozi
Hammel	Rothstein Hugo
Hebert	Rousseau
Herbert Spencer	Salztman
Jahn	Schmidt
Johann Bernhard Basedow	Schreiber
Keller	Spiess
Kraepelin	Thomas Arnold
Lagrange.	

2. Ελληνικών

Αγγελίνης Εμμανουήλ	Ευταξίας Αθανάσιος
Αδοσίδης Κωνσταντίνος	Ζαβιτζιάνος Κ
Αθανασόπουλος Σπυρίδων	Ζαγγογιάννης Δ.
Ακάδημος	Ζαλούχος Δ.
Αλεξανδρή Απ. Γ.	Ζάππας Ευάγγελος
Αλεξανδρής Γ.	Ζούτερ Αλ
Αναγνωστόπουλος Γεώργιος	Ζωϊόπουλος Θρασύβουλο ς
Ανδρεαδάκης Κωνσταντίνος	Ηρόδικος ο Συλημβριανός
Αρβανίτης Σπύρος	Θαλασσινός Συμμεών
Αριστοτέλης	Θεοτόκη
Αρχιμανδρίτης Λεόντιος	Θέωνας
Βασιάδης Ηροκλής	Ίκκος ο Ταραντίνος
Βασιλιάς Γεώργιος Α	Ιπποκράτης
Βαχαβιόλος Ι.	Ισοκράτης
Βενθύλος Ιωάννης	Ιωάννης Κωλέττης
Βέροβιτς Γεώργιος	Καλαρούτες
Βιοσίπουλος Η	Καλιφρονάς Δ. Μ.
Γαληνός	Καλλιρρόης Γρηγορίου
Βιοσίπουλου Η.	Καμαΐνη Σπ.
Βούλγαρης Γεώργιος	Καποδίστριας
Βουλπιώτη Δ. Σ.	Καραθεοδωρής Αλέξανδρος
Βούρος Ραφαήλ	Καρακάλος Τηλέμαχος
Γαληνός	Καρατζάς Γεώργιος
Γεωργαντάς	Καραχάλιος Νικόλαος
Γοντζές Ηλίας	Καραχάλιου Ι.
Δάσκαλος Αθανάσιος	Καρβελάς Φίλιππος
Δηλιγιάννης Θ.	Καταιβαΐνης
Διακάκης Δημητρίος	Καφετζιδάκης Γεώργιος

Κεχαγιά Κ.
Κοκκώνης Ιωάννης
Κόρκ
Κοσσονάκος Κ.
Κουμουνδούρος Αλ.
Κωλέττης Ιωάννης
Κωνσταντάς Γρηγόριος
Λάμπρος Σπυρίδων
Λάρδη Θεοδ.
Λασκαρίδου Αικατερίνη
Λεοντιάς Σ.
Λιαλιάτσης Δημ.
Λόκ
Λομβάρδος Κ.
Λούθηρος
Λυκούδης Εμμανουήλ
Μακκάς Γεώργιος
Μανέτα Π.
Μαντάλος Δ.
Μάουρερ
Μάουρερ
Μαυροκορδάτου Ν.
Μαυρομιχάλης
Μεγαρεύς Ι. Γ.
Μίλησης Γ.
Μοντίνης
Μουσούρος Στέφανος
Μουτσόπουλος
Μουχτάρ
Νικολάου Αρ.
Ξανθόπουλος Κ. Σ.
Όθωνας
Παγών Γεωργίος
Παναγιωτόπουλος Ανδρέας
Παναγιωτόπουλος Αναστάσιος
Παναγιωτόπουλος Ν. Σ.
Παπαγιάννης Κωνσταντίνος
Παπαδόπουλος Γρηγόριος
Παπακωνσταντίνου Κων.
Παπαμάρκος Χαρίσιος
Παπαμάρκου
Παπανικολάου Κωνσταντίνος
Παρρέν Κ.
Παυλίνης Ε.
Παυσανίας
Πέππας Σωτηρίος
Πετρίδης Δημήτρης
Πιμπλής Ν. Β.
Πολυζωΐδης Αναστάσιος
Ράγκος Ιωάννης
Ρήγας Γεώργιος
Ρουσώ
Σάββας Δ.
Σακελλαρίδης
Σίλμπερερ Βίκτωρας
Σκλαβούνος Γ.
Σούτσος Αλέξανδρος
Στάης Σ.
Σταθόπουλο Γεώργιος
Σταθόπουλος Ηλίας

Στεργιογλίδης Αριστομένης

Στεργιογλίδης Ν.

Στεφανόπουλος Α..

Στρίγκος Γεωργίος

Σχοινάς Κωνσταντίνος Δ.

Πολυζωΐδης Αναστάσιος

Τζιώτη Δανιήλ

Τισσώ

Τρικούπης Χ.

Τρούλης Φ.

Τρύφωνας

Τσιαχτσίζης Δημήτρης

Φαβιέρος

Φιλόστρατος

Φράντζ Δρ

Φωκιανός Ιωάννης

Χατζηϊωάννου Δ. Β

Χριστόπουλος Χαράλαμπος

Χρυσάφης Ιωάννης

Ψαλλίδας

Ωρολογάς Οδυσσέας

3. Ευρετήριο εννοιών

Αγωνιστική	Κεφάλαιο Σχολικής Γυμναστικής
Ετερόχθονες	και Σκοποβολίας
Αγωγή	Κυνόσαργες
Αγώνας-αγώνισμα	Λογιοτατισμός
Αγωνιστική	Λύκειο
Αγωνιστικός	Μεγάλη ιδέα
Αθλητισμός	Παιδοτριβής
Ακαδημία	Παλαίστρα
Αλείπτης	Παρθεναγωγείο
Αλληλοδιδασκτική μέθοδο	Σπαρτιατική αγωγή
Αναγέννηση	Σχολική Φυσική Αγωγή
Βραβείο	Σωμασμία
Γυμνάσιο	Σωματικές ασκήσεις
Γύμνασμα	Σωματική Αγωγή
Γυμναστής	Τζούστρα
Γυμναστικό σύστημα	Τζυκάνιον
Γύμναστρα	Τορνεμές
Εθνικό Γυμναστικό Σύστημα	Φιλανθρωπιστές
Ελευθέρια	Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία
Ελληνιστική εποχή	Φυσική Αγωγή
Ηραία	

4. Ευρετήριο αθλητικών συλλόγων

Αθλητικός σύλλογος (1882)
Αθλητικός Όμιλος Αθηνών 1895
Αθλητικός Όμιλος Αθηνών.
Αθλητικός Σύλλογος Βουρβούρων
Γ. Σ. Αμφιδάμαντος 1887
Γ. Σ. Λειβαδείας 1887
Γ. Σ. Αργοστολίου 1900
Γ.Σ. Λευκάδας 1899
Γ.Σ. Αμφίσσης 1896
Γ.Σ. Αριστώνυμος (Βυτίνα 1896)
Γ.Σ. Ελυμνίων 1896
Γ.Σ. Καλλίστης 1896
Γ.Σ. Λεωνίδιου 1896
Γ.Σ. Ολύμπια Κύπρου
Γ.Σ. Τρικάλων Κορινθίας 1897 Ναυπακτιακός Γ. Σ. 1897
Γ.Σ. Τρικάλων 1896
Γ.Σ. Χαλκίδας 1897
Γορτυνιακός Γ.Σ. (Δημητσάνα 28 Μαΐου 1899)
Γυμναστική Εταιρεία Πατρών
Γυμναστικής Εταιρείας Ηλείων ο Ίφιτος 1895
Εθνικός Γ.Σ. Αθηνών